

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

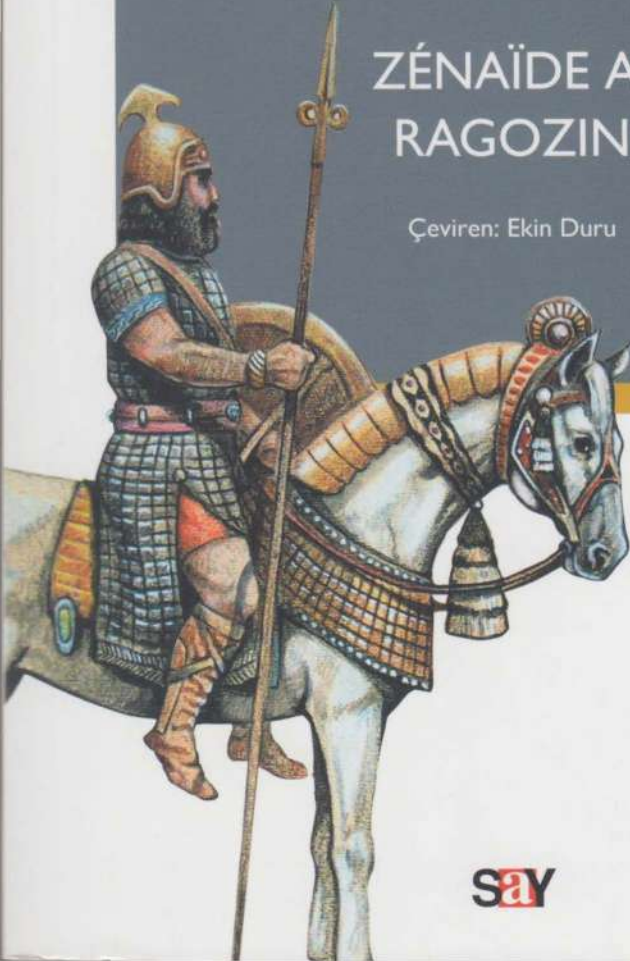
ASURLAR

İmparatorluğun Yükselişinden
Ninova'nın Düşüşüne Kadar

ZÉNAÏDE A.
RAGOZIN

Çeviren: Ekin Duru

ASURLAR

İmparatorluğun Yükselişinden
Ninova'nın Düşüşüne Kadar

Zénaïde A. Ragozin

1834 yılında Rusya'da doğdu. Eğitimini ülkesinde tamamladıktan sonra birkaç yıl Avrupa'da yaşadı ve 1874 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etti. En önemli eserleri arasında *The Story of Chaldea*, *The Story of Media*, *Babylon and Persia* ve *Vedic India* yer almaktadır.

Ekin Duru

1937'de Ankara'da doğdu. 1956'da Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nden mezun olduktan sonra Ankara ve İstanbul'da çeşitli yabancı firmalarda genel müdür sekreterliği yaptı. 1969'da İsviçre'de Simultane adlı bir kurumda eşzamanlı çevirmenlik eğitimi aldı. İstanbul'da amatör ve profesyonel tiyatrolarda sahneye çıktı. 1972'de Fethiye'ye yerleşti. 1997'den beri çevirmenlik yapmaktadır. Bugüne kadar Türkçeden İngilizceye ve İngilizceden Türkçeye elliye aşkın kitap çevirmiştir.

ASURLAR

İmparatorluğun Yükselişinden
Ninova'nın Düşüşüne Kadar

ZÉNAÏDE A. RAGOZIN

İngilizceden çeviren:
Ekin Duru

say

Say Yayınları

Tarih

Asurlar / Zénaïde A. Ragozin

Özgün adı: *Story of Assyria – From the Rise of the Empire to the Fall of Nineveh*

Yayın hakları © Say Yayınları

Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0887-0

Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Ekin Duru

Yayın koordinatörü: Sinan Köseoğlu

Editör: Furkan Akderin

Kapak ve sayfa tasarımı: Artemis İren

Baskı: Dörtel Matbaacılık

Zafer mah. 147. Sk. 9-13A

Esenyurt/İstanbul

Tel.: (0212) 565 11 66

Matbaa sertifika no: 40970

1. baskı: Say Yayınları, 2022

Say Yayınları

Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80

www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com

www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.

Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

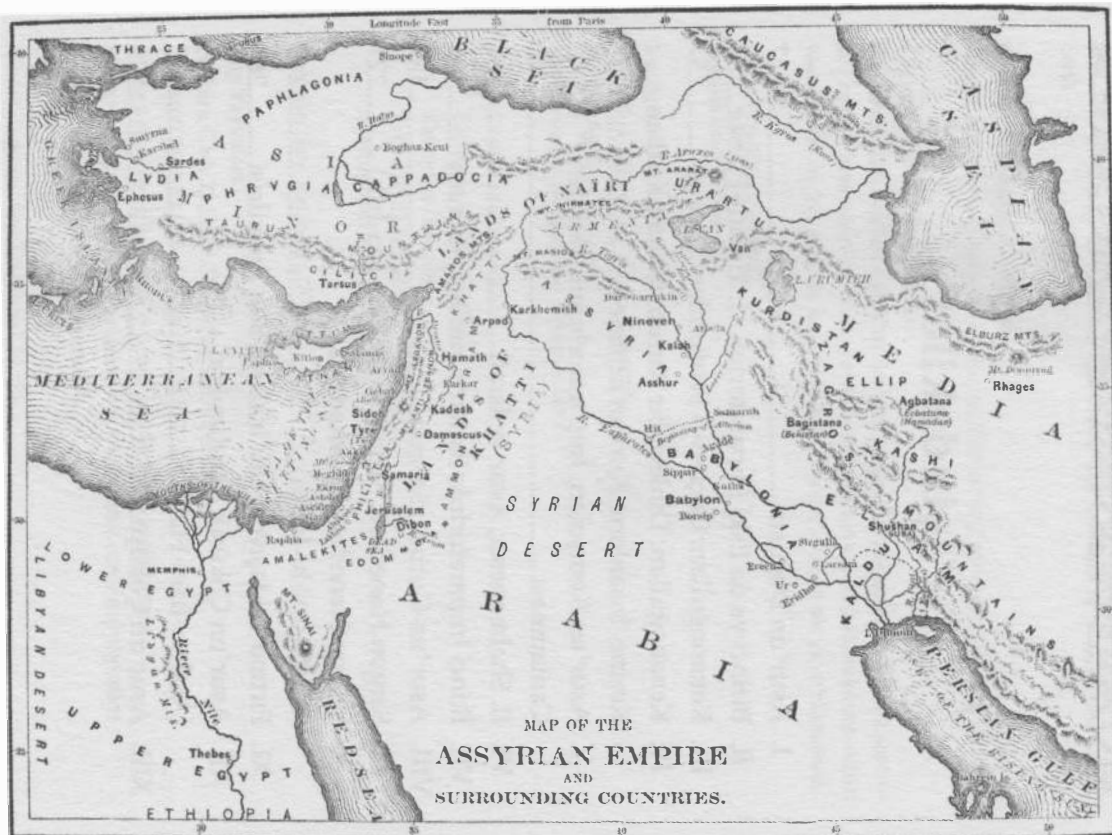
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80

internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İçindekiler

I. Asur'un Doğuşu.....	7
II. Birinci ya da Eski İmparatorluk - I. Tiglath-Pileser.....	35
III. Kenanoğulları: Göçleri— Fenikeliler.....	57
IV. Kenanoğulları: Dinleri, Bir Kurum Olarak Kurban Kesme, İnsanların Kurban Edilmesi.....	83
V. Asur'un Komşuları, İmparatorluğun Yeniden Canlanması	111
VI. II. Shalmaneser, Asur Ve İsrail.....	133
VII. İkinci İmparatorluk; Samaria'nın Kuşatılması	165
VIII. Asur'un Gururu: Sargon.....	187
IX. Sargon Hanedanı: Sennacherib (Sin-Aki-İrib)	221
X. Sargon Hanedanı: Esarhaddon (Asshur-Akhi-İddin).....	249
XI. Fırtına Yaklaşıyor: Ulu Irkların Son Temsilcisi	261
XII. Asur'un Çöküşü: Asurbanipal (Asshur-Bani-Habal).....	277
XIII. Asur'un Çöküşü.....	309

· I ·

Asur'un Doğuşu

1. Mezopotamya'nın titizlikle hazırlanmış haritalarında (Akad ya da Agade kentinin oldukça kuzeyinde) uzanıp giden bir çizgi —sayısız bitum ocakları ile ünlü— Fırat üzerindeki Is ya da Hit Irmağı arasındaki vadiden Dicle'deki, Samarra'ya kadar uzanır. Bu çizgi, bu ırmakların oluşturduğu son derece zengin alüvyonlara sahip toprakları* çevrelemekle birlikte aynı zamanda Kuzey Babil ile doğal sınırı oluşturur. Bu hattın ötesinde Sincar Dağlarının kalkerli tepelerine kadar yükselen düzlük tamamen farklı bir yapıya sahiptir. Son derece kurak ve çıplak olan bu düzlük Suriye'deki çölden neredeyse farksızdır ve ırmakların çevresi dışında kalan topraklarda ancak son derece etkin bir sulama sistemi ile ürün elde edilebilir. Bu topraklarda yüzyıllar boyunca sürüp giden ihmal ve kötü kullanımın doğurduğu sonuçlar kolayca izlenebilir.** Çok gelişmiş bir uygarlık gelip buradaki çoraklığa son vererek bu toprakları kentler ve tarlalarla donatıncaya kadar bu durum sürmüş olmalı. Büyük bir olasılıkla yüzyıllar boyunca alüvyonların hem güneyinde hem de kuzeyinde yer alan büyük

* Bkz. *Story of Chaldea*. 37.

** Bkz. *a.g.e.* s. 6,7 ve önsöz II. bölüm.

düzlükler neredeyse tamamen ıssızdı; bölgede yalnızca isim-siz ve kökeni belirsiz göçmenler yaşıyor olmalıydı, zira Agade Akadların en kuzeydeki en önemli kenti olarak karşımıza çıkıyor.

2. Yine de bir zamanlar bazı göçerler kuzeye doğru ilerlemiş olmalı; onların ardından zaman zaman büyük Elam istilas ve bunun yarattığı tedirginlik ve baskılar yüzünden Akad'daki kalabalık kentlerinden kaçanlar geliyor. En azından bugünkü Kilis'in yakınında Dicle Nehri kıyısında adı Akad dilinde "sulak düzlük" anlamına gelen Aushar olan ve daha sonra Ashhur olarak değiştirilen, eski Kalde kentlerindeki gibi kral-rahiplerle —*patesis*— yönetilen eski bir kentin kalıntıları yer alıyor.* Buradaki tapınak kalıntıları arasındaki kiremitlerde adı geçen İshmi-Dagan ve oğlu Shamash-Raman'dan daha sonraki bir kralın söz etmesi, bunların yaklaşık MÖ 1800'de yaşadığına işaret ediyor. Burada yerleşenler kısa sürede hızla geliştiler ve kuzeye doğru yayılarak Dicle ve onun çeşitli kolları ile Zagros Yaylasındaki dağlar arasındaki küçük ama verimli bölgeyi ele geçirdiler. Bunlar "Asur halkı" idi ve topraklarına da "Asur Devleti" adı verildi. Çok geçmeden uzaktaki ve yakındaki komşuları onların ismini duymaya ve onlardan korkmaya başladı. Bu her taraftan sarılı ama çok korunaklı, savunma ve doğal kaynaklar açısından çok avantajlı bölge büyük Asur İmparatorluğunun beşiği sayılabilir. Burada genç bir ulus ilk kentlerini ve kalelerini kurarak yıllar içinde gücünü ve bağımsızlığını kazandı ve kendine özgü hareketli ve saldırgan kişiliği ile çevresindeki dağlarda ve ovada yaşayan göçmen kabilelere yaptığı saldırılarla savaş tekniğini geliştirdi.

3. Dolayısıyla, birkaç mil karelik bu küçük bölge, Nimrud, Ninova, Erbil ve çok sonra kurulan Dur-Shar-Rukin (Horsa-

* Bkz. a.g.e s. 203 ve 235

bad) kentleri ile Antik Çağ'da Aturia ya da Asur olarak bilinen ve Yaratılış'ın onuncu bölümünde (11-12) adı geçen halkların vatanı oldu. Öte yandan, "Asur" —"Asur ülkesi"— yayılma döneminde iki ırmak arasındaki bölgenin ötesinde Ermenistan'daki dağlardan alüvyonlu topraklara kadar uzanmaktaydı. Bu 350 mil genişliğinde ve Fırat ile Zagros arasında 300 ila 170 mil uzunluğunda bir bölgeyi kapsıyordu. "Büyük bir olasılıkla 75.000 mil kare boyutundaki bu arazi Almanya'da bugünkü Prusya eyaletinden ya da Avusturya'dan daha büyük, Portekiz'in iki misli ve neredeyse Büyük Britanya kadardı. Bu boyutu ile Asur tarihte önemi bir rol üstlenecekti; ilişki kurduğu diğer ülkelerin hemen hiçbiri bu kadar geniş topraklara sahip değildi"*

4. Eski Ahit'teki ülkeler listesinde (Yaratılış. x. 22) ikinci sırada yer alan Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelen bu halkın Sami ırkına mensup olduğu kesin. Asurluların İbranilere olan fiziksel benzerliğinin yanı sıra dilleri de birbirine çok yakındı. Öte yandan bu yakınlığın kökleri daha derinlere dayanmakta, ulusal dinlerinde de kendini göstermektedir. Daha doğrusu Asurlular Babil dinini benimserken güneydeki yurtlarından taşıdıkları belli değişimleri de bu dine dâhil ettiler. İbrani kardeşleri gibi onlar da Kutsal Birliğe inanmaktaydılar ama İbrani bilgiler tek tanrıya olan inançlarını kabul ettirmek için baskı uygularlarken Asurlu rahipler tam kavrayamadıkları bu görüşe eski gelenekleri ve inançlarını eklemeye çalıştılar. Babil panteonunu tüm tanrıları, iki büyük üçlüsü ve beş gezegensel azizleri ve daha alt düzeydeki ilahlar ile benimserken bunların zirvesine en kutsal saydıkları Tanrı ve Efendi'yi yerleştirdiler. Onu belirsiz ya da mesafeli kılmak yerine belli bir kişilik ve isim verdiler, ona Asshur dediler; kentin adının tanrıdan mı kaynaklandığı yoksa tanrıya kentin adının mı ve-

* G. Rawlinson, *Five Ancient Monarchies*, cilt I. s. 227 (1862 basımı)

rildiği, vatanın ve halkın da onlara atfen bu isimle mi anıldığı bilim adamları arasında tartışma konusu olmakla beraber en önemli gerçek, Asurluların kendilerini ulusal tanrıları ile tanımladıkları ve onun “kulları” olduklarına ve hem savaşta hem de barışta onun tarafından korunduklarına inanmalarıdır. Uzun kitabelerde onun adı kimi zaman bizzat, kimi zaman da “yardımcıları” aracılığıyla müdahalede bulunan “ulu tanrılar” listesinin başında yer alır. Tanınmış Asur kralı ve fatihi I. Tiglatpileser’in çıktığı seferlerden bazılarını anlattığı ünlü kitabesinin başında da bu görülmekte: “Ruhu, tacı ve krallığı bahşeden *tanrıları yöneten ulu tanrı Asshur*; —tüm Anunna-ki’nin* kralı tanrıların babası ve ülkelerin efendisi Bel; —tacın efendisi, ılık saçan, tanrıların babası bilge Sin; —yeryüzünün ve gökyüzünün hâkimi, düşmanın kötülüklerinin bilincinde olan Şamaş; —düşman ülkelerini, topraklarını ve evlerini sel felaketine uğratan güçlü Raman; —kötü niyetlileri ve düşmanları yok eden ve insanların isteklerine kavuşmasını sağlayan güçlü Nineb; —tanrıların ilk çocuğu, korkunç savaşları yöneten İştar; yeryüzünün ve gökyüzünün yöneticileri, tüm kalpleriyle sevdikleri Tiglatpileser’in krallığını kutsayan ulu tanrılar,” vs. Bu kitabeye önemli bir nedenle tekrar döneceğiz ama bu alıntı bile Ashur’un tartışma götürmez görkemini ve üstünlüğünü kanıtlamaya yeterlidir.

5. Çoğu kez sadece Asshur’dan söz edilir. Gerçekten de bir kral çıktığı bir seferi anlatır ya da kamuya önemli bir açıklamada bulunurken genellikle Asshur’dan ulusal ve ulu Tanrı’nın temsilcisi olarak söz eder ve onun emrinde, yasalarının hizmetinde olduğunu ya da ondan ilham aldığını söyler. Burada da, Mr. G. Rawlinson’un haklı olarak işaret ettiği gibi Asur inancı aynı şekilde komşu bir aşirete yapılan saldırıdan esirlerin tümüyle öldürülmesine kadar tüm eylemlerini Yah-

* Bkz. *Story of Chaldea*. 250; *Five Monarchies*, cilt I. s. 300.

veh'ye (Yehova) hizmet adına ve onun emriyle gerçekleştirdiklerini ileri süren İbranilerinkine benzemektedir. Asur kraları her zaman tüm zaferlerine ve fetihlerine Asshur sayesinde ulaştıklarını ileri sürerler. Asshur'un amblemi her zaman sancaklarının tepesinde dalgalanır. (Bkz. Görsel 1). Aslında bu tür olaylar kayda geçirilirken iki ya da üç standart ifade kullanılmış; "Efendim Asshur'un görkemi altında ezildiler, gelip ayaklarıma kapandılar;" ya da "Halk, Asshur korkusu yüzünden ayaklarıma kapandı," veya "Efendim Asshur'a duydukları aşırı korku yüzünden gelip ayaklarıma kapandılar." Bu alıntılar çeşitli yüzyıllarda birbirinden çok uzaklarda ülkeyi yöneten kralların kitabelerinde yer almakta ve bunların sayısız örnekleri var. Bunlar Eski Ahit'teki "Yahveh onları ellerimize teslim etti;" ya da "Davut'un ünü tüm ülkelere yayıldı ve Yahveh bütün ülkelerin onlardan korkmasını sağladı" gibi ifadelerin tam bir benzeri. Komşu toprakları fethetmek için bir saldırı girişimi ya da ayaklanmaların bastırılması, yasaların uygulanması veya "ulu tanrılara verilen yeminleri tutmayanların", "ulu tanrı Asshur'un emrine karşı gelenlerin" cezalandırılması Asshur'un ya da "Asshur ve ulu tanrıların" emriyle gerçekleştiriliyor. I. Tiglatpileser de sözü edilen kitabesinde "Krallığımı kutsayan, bana gücümü ve iktidarımı bağışlayan Asshur ve ünlü tanrılar benden topraklarının sınırlarını genişletmemi istediler ve güçlü silahlarını ellerime teslim ettiler; fırtına gibi saldırarak Asshur düşmanı ülkeleri, dağları, kentleri ve kralları yendim ve topraklarını elime geçirdim." Beş yüzyıl sonra bir başka kral, Asshur ve diğer tanrıların kendisiyle doğrudan doğruya konuştuğunu ileri sürüyor; "Sonra Asshur, Sin, Şamaş, Bel, Nebo, Nergal, Ninovalı İştar ve Erbilli İştar'a doğru ellerimi kaldırdım. Onlar dualarımı kabul ettiler. Lütfedip bana yüreklendirici bir ileti gönderdiler: 'Git! Korkma! Seninle birlikte yürüyeceğiz! Bu seferinde sana yardımcı olacağız.'" Tüm bunlar bize Eski

Ahit'teki şu bölümleri çağrıştırıyor: “Ve sonra Tanrı Yeşu'ya dedi ki, Elindeki mızrağı ileriye doğrult, çünkü onu ben senin eline verdim” (Yeşu, viii. 18), hatta biraz araştırma ile buna benzer başka iletilere de rastlıyoruz: “Ve Davud Tanrı'ya sordu, Filistinlilere karşı harekete geçmeli miyim? Onları benim ellerime teslim edecek misin? Ve Tanrı ona dedi ki: Git, onları senin ellerine teslim edeceğim... Bunun üzerine Davud Tanrı'nın emrine uydu ve tüm Filistinlileri yok ettiler” (i Chronicles, xiv. 10).

6. Dahası, Asur kralları esirlere bireysel ya da toplu olarak olağanüstü kötü muamelede bulunurken bunun dini inançlarından kaynaklandığını, hatta Asşhur ve Asur tanrılarının emirleri çerçevesinde davrandıklarını ileri sürmekteydiler. Akad, Aram ve diğerk halkların kralı Asurbanipal sık sık “Bana karşı ayaklandılar,” diyor, “ve ulu tanrılarımlar ve hamilerim Asşhur ve Belit'in emirlerine uyarak onları ayaklarımlar altında ezdim.” Hemen bunun ardından da bir önceki savaşta esir aldığı Elam kralının kafasını Asşhur'un emri üzerine uçurduğunu ekliyor. Akad'daki isyancılar hakkında da “bu adamlar tanrılarml Asşhur'a küfür ettiler ve ona tapınan prenslerine komplo kurdular; bu yüzden dillerini kökünden söktüm.” (o döneme ait heykelerde bu tür işkence görüntülerine sık sık rastlanmakta). Geri kalan çok sayıdaki asilerin de kol ve bacaklarını kestirerek köpeklere, aylara, kartallara, akbabalara, cennet kuşlarına ve derin su balıklarına yem olmaları için sarayın kapıları önündeki taş aslan ve boğa heykellerinin dibine kazdırdığı derin bir hendek ya da kuyuya attırdığını övünerek anlatıyor. Sonra da dinsel bir coşkuyla, “Böylece ulu tanrıların, efendilerimmlin yüreklerine su serpmiş oldum,” diye ekliyor. Ardından da esir aldığı bir başka kabile şefini köpeklerle birlikte zincire vurduğunu ve onu Ninova'daki büyük kapının önüne bağladığını anlatarak bunu “Efendimml olan Ashhur ve ulu tanrıların yasalarını gereğince yaptım,”

diyor. Benzer davranışları Musevilerin savaş ve yengileriyle ilgili yıllıklarında da rastlıyoruz. Onlar da sürekli olarak tanrıları, liderleri ve rahipleri adına yendikleri halkları kılıçtan geçirmekle onların putperest inançlarının yayılmasını engellediklerini ileri sürmekte. Yehuda İsraili savaşçılara “kente saldırın, Tanrınız onu sizin ellerinize teslim edecek. Kenti ele geçirince onu Tanrınızın emirlerine uyarak ateşe vereceksiniz,” diyor (Yeşu, viii. 7-8). En unutulmaz olay ise Kral Saul’un tanrının bir kişinin hayatını bağışlaması ve bazı sürüleri kurtarması karşılığında tacını, tahtını bırakmasıdır. Amaleklilerin üzerine sefer düzenleyen Saul’a kâhin Samuel, “Ulu tanrı kutsal emrini duyurdu; git ve Amaleklere saldır, sahip oldukları her şeyi yok et ve canlarını bağışlama; erkek, kadın, çocuk, bebek, manda ve koyun, deve ve eşek. Saul Amaleklere saldırıp “tüm halkı kılıçtan geçiriyor” ama canlı yakalanan Kral Agag ile en iyi sürüleri sağ bırakıyor. Bu itaatsizlik karşısında Samuel Saul’a “Tanrının emirlerine karşı geldin ve Tanrı da seni İsrail krallığından azlediyor,” diyor; sonra da Agag’ı huzura çağırıyor. “Samuel Yahveh’in huzurunda Agag’ı parçalıyor” (i Samuel, xv.).

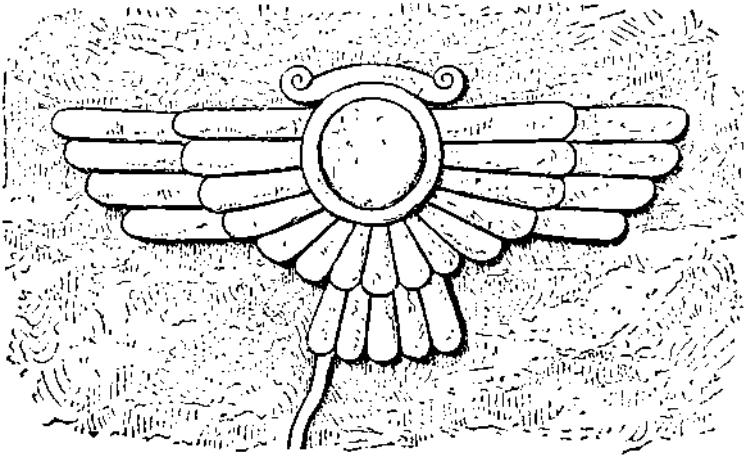
7. Öte yandan hem İbraniler hem de Asurlular savaşta doğrudan kutsal emirlerle hareket etmekte olduklarını ileri sürerken bundan kaynaklanan olağanüstü gücün dağılımında büyük farklar görülmekte. İbranilerde tüm güç rahiplerin ve kâhinlerin elindedir ve krallık kurulduğunda bundan kral neredeyse hiç nasiplenmez. Krallar kendilerini seçen, atayan rahiplerin ve kâhinlerin maşaları, hatta hizmetkârları durumundadır ve yeterince itaat etmedikleri takdirde onlar tarafından tahttan indirilirler. Hatta kral kamu önünde kurban kesme hakkına dahi sahip değildir; bu rahibin ayrıcalığıdır ve Samuel bir keresinde buna kalkışan Saul’u ciddi bir biçimde azarlar (i. Samuel, xv.). Asur’da ise durum çok farklıdır. Kral aynı zamanda rahiptir; eski dönemdeki *patesi* gibi. Kimi

zaman kendisinden “Asshur’un başrahibi” olarak söz eder. Ama sadece en yüce olan Asshur’un. Yeryüzündeki krallık cennetteki yöneticinin temsilcisidir. Ulusal tanrı ve ulusal lider beraberce devleti koruyup gözetirler; her zaman birbirleri ile ilişki içindedirler ve hiçbir kuvvet aralarına giremez. Mevcut anıtlar bu ilişkinin en belirgin ve kesin kanıtıdır.

8. Bir kralın yaşamındaki olayları konu alan heykellerde —kral zengin giysiler ve gösterişli başlıkla temsil edilir, maiyeti sakalsızdır— çoğu kez kralın başının üstünde ya da hemen önünde garip bir nesne yer alır: Bu, belden aşağısında kuş kuyruğuna benzer bir şekil bulunan neredeyse bir insan figürüdür —bunun bir güvercin olduğu düşünülüyor— ve bu figür ya yuvarlak bir çerçeve içindedir ya da bir dairenin veya kanatlı bir tekerleğin içinde yer almaktadır. Bu Asshur’un amblemidir ve ancak kutsal bir ağacın üstünde ya da bir sunağın üzerinde, yalnızca kralla birlikte görülmektedir. Konumu da tanrının krallığı koruduğuna ve kutsadığına işaret etmektedir. Bir savaşta kralın önünde yayını gererken görülmektedir; yayın düşmana çevrik olması onun tüm karşıtlarında uyandırdığı korkuyu temsil etmektedir. Barışçıl bir ortamda —örneğin bir zafer resmigeçidinde ya da dinsel bir törende— yay yere doğru bakarken silahsız bir el havaya

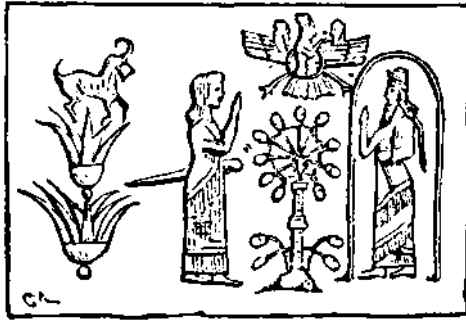

Görsel 1: Tanrı Asshur’un Amblemi (Perrot ve Chipiez.)

Görsele 2: Kanatlı Disk (Asshur Amblemi) (Perrot ve Chipiez.)

kaldırılmış olarak canlandırılır, kral da sık sık aynı konumda işlenmiştir (Bkz. Görsele 1 ve 2); ya da resimde bir yay bulunmamakta, bir el muhtemelen barış ve bereketi temsil eden bir çelenk tutmaktadır. Kimi zaman insan figürü yoktur ve daha basite indirgenen ambleme yalnızca kanatlı bir daire ya da kuş kuyruklu disk yer almaktadır. Bu şekliyle kanatlı bir yuvarlak ya da diskten oluşan Mısır'da kullanılan sembolü anımsatmakla birlikte Mısır'dakinde kuyruk bulunmamaktadır ve kanatlar atmacaya aittir. Asurlular ve diğer Sami ve Kenan uluslarının kutsal güvercin iken Mısır'da atmaca kutsal sayılmaktadır. Bu iki halk heykellerde sergilenen dönemlerden çok önce birbirlerini tanımış olduklarından Asurlu rahiplerin Kalde'deki anavatanlarında yer almayan amblemi bu alanlarda derin bilgiye sahip Mısırlılardan ödünç almış olmaları ihtimal dâhilindedir. Hatta daha ileri gidersek, Asshur ambleminin aslında iktidara sahip olanlarının evrensel gücünü temsil ettiği; antik dillerde konuşan tanrıların tek bir Tanrı figüründe toplandığı söylenebilir. Unutmayalım ki disk tüm

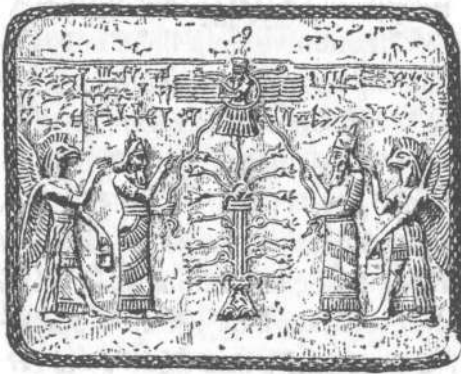

Görsel 3: Sennacherib'in Silindir Mührü (Perrot ve Chipiez.)

mitolojilerde güneşi temsil etmektedir ve güvercin bereket tanrıçası İştâr'ın kuşudur; Gökyüzü ve Yeryüzü sonsuzlukta birleşmiştir! Gizemli hayat ağacının tepesinde yer alan kutsal ambleme baktığımızda (Görsel 3 ve 4'te olduğu gibi) bu daha da belirginleşmektedir. Kimi zaman diskin içinde daha küçük üç yuvarlak görürüz; bunlar herhalde gökyüzünün oluşumunu ifade etmektedir; Kral Sennacherib'in silindir mühründeki amblemden görülen her kanattaki küçük baş figürü başka biçimde yorumlanamaz; öte yandan bunun Kutsal Üçlü'yu ve Tabiat Ana'yı; yani dişi ve erkek olarak tüm evreni temsil ettiğini düşünürsek o zaman amblemin İbranice'de görünmez tek Tanrı'nın çoğulu olarak kullanılan "Elohim" sözcüğüne tekabül ettiği varsayılabilir.* Asshur ambleminin karmaşık yapısına bir başka önemli örnek MÖ 9. yüzyıla ait olduğu düşünülen silindir mührüdür. Burada (simetri amacıyla çift olarak temsil edilen) kral, yanında heykeltıraşların çok aşına olduğu kartal-başlı, kanatlı koruyucu perisi ile birlikte, üzerinde tam teşekküllü Asshur amblemi bulunan kutsal ağacın önünde dua etmektedir. Dairenin içinden aşağıya doğru inen ip uzantısı bir çatal ile sonlanıyor; bu Gökyüzü tanrısı

* Bkz. *Story of Chaldea*. 354.

Raman'ın amblemi ve şimşegi temsil ediyor olmalı. Kralın bunu tutarken elinin yanmaması onun kutsallığını ve ulusal tanrı ile olan yakınlığını gösteriyor. Bu varsayım ipin ibadet sırasında tanrı ile kral arasında oluşan bağlantıyı temsil ettiği açıklamasına kesinlikle ters düşmüyor. Her iki açıklama da son derece geçerli. Burada çatal kesinlikle Raman'ı temsil ediyor. Sembolün kutsallığı kralın heykellerde görülen giysilerinden de seziniyor; bunlar hem rahiplerin hem de kralların giydiği cinsten; göğsündeki işlemeler kanatlı disk ve kutsal ağacı temsil etmekle kalmıyor, giysinin aksesuarlarında da aynı türden sembolik desenler var (Bkz. Görsel 4), bunlar aynı zamanda o dönemdeki meskenlerin dekorasyonlarında da kullanılıyor. Burada kral Asshur'un kulları olan tanrılarla aynı düzeyde görülüyor. Kutsal ağacın öbür yanında dua eden saray mensubu kutsal ağaca saygılarını sunan saygıdeğer bilge Ea-Oannes olmalı. Ayinleri yöneten ve kurban kesen rahipler sık sık heykellerde ve mühürlerde kralla birlikte ama sadece ona refakatçi olarak yer almakta; kimse kral ile "onun efendisi Asshur'un" arasına giremez. Öte yandan diğer "ulu tanrılardan" da krallığı koruması ve kutsaması isteniyor;

Görsel 4: Asur Silindir Mühür (Pierrot ve Chipiez.)

kralların boynunda beş tane ikinci derece kutsalın amblemi bulunan muhtemelen altından yapılmış bir kolye görüyoruz. Bunlar güneş, hilal, yıldız, Raman'ın çatalı şimşegi ve Bel'in boynuzlu başlığıdır. Başlıktaki boğa boynuzları yalnızca Bel'e özgü değil, aynı zamanda asaleti ve gücü temsil ediyor ve Asshur tarafından da kullanılıyor. Sarayın kapısını koruyan kanatlı boğalar ve aslanlar ve kanatlı iyilik perisinin de boynuzları var (Bkz. Görsel 35).

Heykellerdeki kralların başlarında da aynı amblemlere rastlıyoruz (Görsel No. 46). Bir sunağın önünde ya da hemen aşağısında bulunan, teknik açıdan stel denilen sütunlardan birinde kralın yaşadığı sürede ya da ölümünden sonra azizlik payesine eriştiği veya en azından ayinlere katılmasa bile gıyaben yönettiği görülüyor. Kralın kutsallığını ortaya koyan belirtileri gördükten sonra her iki varsayımın da geçerli olduğu düşünülebilir; Shakespeare bir kralın neredeyse aziz olduğunu söylerken belki de aklından Asur kralları geçmekteydi.

9. Asur dininin en önemli ve belirgin özellikleri —Asur dininin oluşumu ve ibadet şekli— üzerinde uzun uzadıya durduktan sonra panteonun kalan kısmına kısaca değinebiliriz zira burada Babil'den bu yana çok az değişim yaşandı. Öncelikle Ateş tanrısı Gibil'den artık söz edilmiyor. Ayrıca kadim Shumir'in çok sevdiği hayırsever Meridug'dan türetilen, son Kalde İmparatorluğunun ve ünlü Babil'in baş tanrısı ve hamisi Bel-Marduk; tapınağı uzun süre dünyadaki harikalardan biri sayılan Bel-Marduk Jüpiter gezegeninin krallığında ikincil bir konuma gerilemiş durumdaydı. İlk başlarda Asur kralları dualarına onun adıyla başlar ve hatta kitabelerinde onun adına özel yer verirlerdi ama bu sadece onlara özgü kaldı ve ulusal Asshur ön plana çıkınca bu alışkanlık ortadan kalktı. Marduk'un Asur topraklarında tek bir tapınağı bile yok ve daha sonraki krallar belgelerinde onun adını ön plana çıkardılarsa da bunu Babil'le yeniden canlanan yakın ilişkiler so-

nucu ve Babillilerin hoşuna gitmek için yaptılar. Marduk'un babası Ea'nın kaderi ise daha da beter oldu. Anu-Era-Bel üçlüsündeki yerini korudu ise de neredeyse yok sayıldı; adının ender olarak saygılı ama soğuk ve mesafeli bir biçimde anılması bunu daha da belirginleştiriyordu. Onun da Asur'da tek bir tapınağı bulunmuyordu, oysa neredeyse onun kadar göz ardı edilen Anu'nun hiç değilse bir tapınağı vardı.

Her ne kadar dönemin başkentleri Ninova ya da Kalah'da değilse de bunun eski imparatorluk kenti Asshur'da olması ana vatan ve oradaki geleneklerle var olan ilişkilerin henüz gevşemediği bir döneme işaret ediyor. Öte yandan, bazı yazarlara göre, "Anu'nun bazen bir başka tanrıya adanmış bir tapınakta bir türbe ile onurlandırılmış olduğuna inanmamız mümkün."* İstar ise Güney imparatorluğundaki kadar Asurlular için de önemliydi. Ninova ve Arbela'da (Arba-ilu, "dört tanrının kenti") iki tapınağı vardı. İkincisinde kendisine özellikle savaşçı karakteri yüzünden harp tanrıçası ve kahramanlıklara esin kaynağı olarak tapınılırken Ninova'da dişiliği ve cinselliği ön plana çıkarak aşk, doğa ve tüm zevklerin tanrıçası olarak biliniyordu. Bu ayırım o kadar belirginleşti ki sonunda bir anlamda iki ayrı tanrıçaya dönüştü ve dualarda adı iki ayrı biçimde —Ninovalı İstar" ve Arbelalı İstar"— olarak geçmeye —ve her ayın on beş günü birine, diğer on beş günü öbürüne adanmaya başladı. Bu farklılaşma tanrıçanın giysilerine ve davranışlarına da yansdı ve putperestliğe dönüştü. Astronomik-dinsel sistemde Venüs adı verdiğimiz gezegenin yöneticisi olduğundan beş kutsal amblemdaki yıldızlar onu temsil ediyor olmalı. Büyük bir olasılıkla adı "tanrıça" anlamına geliyor ve (her iki ülkenin dili gibi aynı olan) Asur-Babil kaligrafisinde yıldız "ilah" için kullanılıyor, ister "tanrı", ister "tanrıça" olsun. Dinin astronomik yapısı açısından ise ger-

* G. Rawlinson, *Five Monarchies*, cilt. II, s. 241.

çek, gözle görünür yıldızlar için bu sembol bir grup halinde üç kez tekrarlanıyor. Buradaki başka bir ilginç nokta ise şu: Venüs gezegeni gökyüzünde akşamüstü güneş battıktan kısa süre sonra ve bir de sabah erkenden, şafak vakti ortaya çıkıyor. Küçük bir tablettten öğrendiğimize göre ona gece İhtar, şafakta ise Belit adı veriliyor. Bu ayırım biraz kafa karıştırıcı olsa da iki kişiliğin arasındaki temel farkı ortaya koyuyor: Tanrıça İhtar ve Hanımefendi Belit.* Diğer tanrılar İran Körfezinden Zagros eteklerine ve Ermenistan Dağlarına göçerken çok az değişime uğruyorlar. Hikâyemiz ilerledikçe onlarla arada bir karşılaşacağız ve farklılıklarını ya da etkilerini inceleme fırsatımız olacak.

10. Asur'un Babil'den gönderilen yetkililer tarafından yönetilen anavatanın bir uyruğu mu yoksa başlangıçtan itibaren bağımsız bir ülke mi olduğu hâlâ kesin olarak bilinmiyor. Bunu saptamak için elimizde MÖ 1100'den öncesine ait anıtlar bulunmuyor. Yine de, tüm kanıtlar göz önüne alındığında, ikinci varsayım daha geçerli görülüyor. Muhtemelen Elamlı istilacılardan önce kuzeyin uzak bir yöresinde yer alan Ashar yerleşim merkezine gelen Sami ırkına mensup göçmenler, savaşlar ve nefret edilen yabancılara karşı verilen ulusal mücadeleler yüzünden sınırlarını kontrol altında tutmayı başaramamış ve Urlu soydaşlarının Kenan steplerine doğru ilerlerken yaşadıkları koşullarla yüzleşmiş olmalılar. Aralarında daha ziyade kültür, dil ve din açısından manevi bir bağlantı mevcuttu ve bu bağlantı genç devletin gücü arttıkça oluşan rekabetin ve bunun sonucunda ortaya çıkan genellikle düşmanca davranışların önüne geçemedi. Her koşulda, alüvyon hattındaki doğal sınırların belirsizliği yüzünden çok geçmeden ciddi sınır çatışmaları yaşandı. Asur'un politik bir güce dönüşmesinin ilk kesin kanıtı bir Asur kralı ile Kar-Dunyash

* Bkz. *Story of Chaldea*. 245.

(Babil) kralı arasında iki ülke arasındaki sınırı belirleyen ve her iki tarafa belli sorumluluklar yükleyen bir anlaşmanın imzalanmasıdır;* bu anlaşma MÖ 1450 yılında yapılmış ve iki kralın ardılları anlaşmayı MÖ 1400 civarında yenilemiştir. O dönemde aralarında öyle dostça bir ilişki vardı ki (Kassit hanedanına mensup) Babil Kralı Burnaburiash Asur kralının kızı ile evlendi** ve bu evlilik Asurluların güneyde yaşanan olaylara silahlı müdahalesinin önünü açtı. Zira Burnaburiash'ın ölümünden sonra Kassitler ayaklandı. Muhtemelen kısmen yabancı kanı taşıması yüzünden kralın oğluna saldırıp onu öldürdüler ve yerine tablette “alt tabakadan gelen” diye nitelenen bir tefeciye tahta oturttular. O dönemde Asur kralı olan Asshur-Uballit hüsümünün intikamı almak için Babil üzerine yürüdü, isyanı bastırdı ve Burnaburiash'ın başka bir oğlunu tahta geçirdi. Düzeni sağladıktan sonra kendi ülkesine döndü ve yönetimini sürdürdü. Kuzeydeki krallığının gücünü sergileme fırsatını yakalaması ve genç devletine yeni bir ün kazandırması onu mutlu etmiş olmalı.

11. Bu olaydan yaklaşık iki yüz yıl önce pek beklenmedik bir kaynakta Asur adı ile karşılaşırız. Bu isim, Nil ile Fırat arasında on yedi yıl içinde iki ya da üç değil on dört misli büyüyen kocaman bir bölgeyi yöneten ünlü Mısır fatihi III. Thutmose'ye gönderilen, imparatorluğa vergi ödeyen ya da armağanlar sunan Asya ülkelerinin belirtildiği listede yer alıyor. Mısır dünya sahnesinde ilk kez bir istilacı ve fatih olarak boy gösteriyor ve çok eski bir ülke olmasına karşın böylesine başarılı bir rolü ilk kez üstleniyor. Antik Çağ'dan bu yana (Kalde'den beri varlıklarını sürdürdüklerini gördük)*** Mısırlılar her zaman görkemli Nil Vadisinde yerleşimlerini sürdürmekteydiler. Dar ama yeterince uzun olan, yerleşime, üreme-

* Bkz. *Story of Chaldea*. 286.

** a.g.e. s. 228.

*** a.g.e. s. 364.

ye, üretmeye ve zenginleşmeye, üç yüzyıl boyunca inanılmaz bir uygarlık düzeyine ulaşmaya olanak tanıyan bir dünya harikası olan bu vadide kazma kürekler halkın elinde sihirbazın esasına dönüşerek ölüye hayat vermekte, kentlerin ve krallıkların oluşmasına yol açmaktaydı. Mısırlılar yalnız ırklarıyla gurur duymakla kalmıyor, aynı zamanda onun kutsallığına inanıyor ve sahip oldukları safkanın ve kutsallığın onu diğer dünya halklarından farklı kıldığını düşünüyorlardı. Bu nedenle de yabancılardan nefret ediyor, onlarla kurulan ilişki ve bağların kendilerini kirleteceğine inanıyorlardı. Bu inançları onların seyahat etmesini ya da başka toprakları ele geçirmeye kalkışmasını engellemeye yeterliydi.

12. Öte yandan, ülkelerin ya da bireylerin münzevi bir yaşam sürmesi hem doğaya aykırı hem de olanaksızdır ve Mısırlılar da sonunda —istemeden ve gönülsüzce de olsa— kutsal topraklarının hiç değilse bir köşesini Kenan ve Sami soyundan gelen komşularına açmak zorunda kaldılar; bu, kuzeydoğuda deniz kenarındaki bir bölge idi ve Mısır'ın burada hiçbir doğal sınırı olmadığından Sina Yarımadasındaki ıssız çölden buraya gelenlerin engellenmesi imkânsızdı. Dolayısıyla, Nil'in çok sayıdaki koluyla beslenen bu bölge yüzyıllar boyunca büyük çapta yabancıların yerleşim alanı oldu. Kuraklık yüzünden susuzluktan kırılan sürülerle buraya gelen göçer kabilelere burada otlaklar tahsis edildi. Göçerlerin bir kısmı buraya yerleşti, bir kısmı da bir süre sonra Suriye'deki steplere veya Arabistan'daki bereketli topraklarına döndü. Bu sürede İbrahim de Mısır'ı ziyaret etti; “Ve İbrahim yola düzüldü ve güneye doğru ilerlemeye devam etti. Ülkede kıtlık vardı ve İbrahim yerleşmek için Mısır'a gitti, çünkü ülkede ciddi bir açlık sorunu yaşanıyor-du” (Yaratılış, xii. 9-10). Ondan sonrakiler de aynı yolu izlediler; buraya ulaştıklarında bir aileden biraz daha kalabalık bir kabile olan Yakup ve oğulları daha da ilerleyip dört yüz-

yıl sonra burada bir devlet oluşturdular. Firavun'a: "Senin hizmetkârların çoban, biz ve babalarımız da öyle... Geçici olarak bu topraklara yerleşmeye geldik çünkü hizmetkârların sürüleri için hiçbir otlak yok; çünkü Kenan ülkesinde ciddi bir kıtlık yaşıyor; bu yüzden sana hizmetkârlarının Tanrı'nın topraklarına yerleşmesine izin vermen için yalvıyoruz," dediler (Yaratılış, xlvii. 3-4). Muhtemelen çoğu Fenikeli olan tüccarlar kentlere yerleştiler; gemileri Nil Deltası ile Akdeniz sahillerindeki kentler arasında gidip gelmeye, kervanları Afrika ve Asya'nın hazinelerini sahil boyunca uzanan, sonra kuzeye dönüp Lübnan'a, Suriye'yi geçerek Fırat'a uzanan yollardan taşımaya başladı.

13. Böylece yerli Mısırlıların kuşkulu ve düşmanca bakışlarla izlediği ama yine de kaçınılmaz olarak hoşgörülü davrandığı büyük ve güçlü bir nüfus oluştu. Derken bir gün kehanet gerçekleşti ve beklenmedik bir yerden büyük bir felaketle karşılaşıldı. Ülke günümüzdeki Bedevileri andıran, çölden gelen Sami ırkına mensup aşiretlerin saldırısına uğrayıp işgal edildi. Mısırlılar bunları Shassus, yani "haydutlar, yağmacılar" olarak aşağılamaktaydılar. Kuzeydoğuda yabancılara ayrılan bölgeye Sina Yarımadasından girdiler. Kuşkusuz zengin ve kültürlü soydaşları tarafından desteklenmekteydiler, zira böyle bir yardım almadan yarı-barbar göçerlerin sıradan bir yağma dışında sistemli bir saldırı düzenlenmesine olanak yoktu. Kendi soylarının oluşturduğu bir hanedanlığa mensup yerli kralların yönetiminde, yüzyıllar boyu sürecek olan bir devlet kurmaları ise imkânsızdı. "Çoban Krallığı" olarak bilinen bu hanedanlığa Mısır dilinde HYKSOS ("hyk" — kral, "shos" — çoban) deniyordu, bu onların daha önceki doğal yaşamlarına yönelik aşağılayıcı bir tanımdı. Yeterli yazıt bulunamadığından bu devrimin kesin tarihini saptamaya olanak yok. Mısırlılar Çobanları sınır dışı ettikten sonra uluslarının yaşadığı bu uzun aşağılanma süresini anımsamak

istemediklerinden onların tüm anıtlarını acımasızca yerle bir ettiler, bu yüzden bu yabancı krallarının çok azının adı biliniyor ve ancak yeni keşifler gerçekleşirse yaşamları hakkında yeni bilgiler edinilebilir. Tarihçiler Hyksosların fetihlerini MÖ 2200 ile 2000 arasına yerleştirmekle yetinmek zorunda kaldılar. Bu belirsiz tarihleme bile Kalde tarihinin çok önemli bir dönemine denk gelmekte ve ister istemez bu iki olay arasında sıradanlığın ötesinde bir bağlantı olup olmadığının sorgulanmasına yol açmakta. Khudur-Nankhundi'nin ve Khudur-Lagamar'a kadarki ardıllarının gerçekleştirdiği acımasız yıkım* Suriye ve Kenan'daki yarı ya da tam göçer kabileler arasında büyük kargaşa yaratmış ve bunlardan çok daha fazlasının göçmesine yol açmış olabilir. Yollara düşen kabileler sürüleri açısından doğal olarak kuzeydeki dağlık bölgeden ziyade güneydeki geniş düzlüklere yönelecek ve yıllar içinde bir araya gelip daha da kalabalıklaşarak Arabistan ve Sina'daki Shasuslardan daha savaşçı ve saldırgan bir tutum sergileyeceklerdir. Mısır'daki koşullar göz önüne alındığında bunlar geniş çapta talana girişmiş ve güçlerini birleştirerek önlerine gelen her yere saldırmış olabilirler. Yusuf, son Hyksos krallarından birinin döneminde Mısır'da satıldı ve olağanüstü kariyeri de büyük çapta bundan kaynaklanıyor. Yerli bir Mısır kralının yönetiminde bir yabancının başbakan olması (ülkeyi yönetmesi) olanaksızdı (Yaratılış, xlii.6). Firavun ile genç yabancı arasındaki yakınlık Sami ırkından gelmelerinin yanı sıra delikanlının rüya tabirindeki ustalığından da kaynaklanıyor olmalıydı (bu becerisini Kalde'de kazanmıştı). Yaklaşık yetmiş kişilik, Yakup, oğulları, torunları ve oğullarının eşlerinden oluşan küçük İbrani kabilesinin (artık İsrail adı ile anılmaktadır) Mısır'a gelişleri MÖ 1730'a tarihlenmektedir. Güneyde yerli prenslerin başlattığı bağımsızlık savaşı sürmekteydi ve

* Bkz. *Story of Chaldea*, 219-225.

zafer günü yakındı; Çobanların sürgüne gönderilmesinden sonra muhtemelen MÖ 1700-1662 yılları arasında yerli krallık yeniden hayata geçirildi.

14. Öte yandan yabancıların kovulması Mısırlıların yıllarca besledikleri kini hafifletmedi. İntikam için yanıp tutuşmaktaydılar ve bu tutku onları barışsever ve evine bağlı kişiler olmaktan çıkarıp açgözlü saldırganlara dönüştürdü. Krallar ve halk bu saldırgan duygunun esiri oldular ve yüzyıllar boyunca dünyanın en ünlü cengâverleri arasında yer alan savaşçı krallar birbiri ardına tahta çıktılar. Hemen her yıl Asya'ya seferler düzenleyip hem kalabalık ülkelere hem de çölde dağınık yaşayan ve orduların önünden kaçan kabilelere saldırdılar. Bu kabileler kentlerde yaşayanlardan ve çiftlik sahibi olanlardan daha şanslıydılar. Kentsoylulardan bazıları güçlerine güvenerek savaştılsa da genellikle yenildiler ve ağır tazminat ödemek zorunda kaldılar. Zayıf ya da büyük servet sahibi olanlar armağanlar sunarak özgürlüklerini satın aldılar. Kazanılan bu zaferler devasa boyuttaki yağmadan başka bir şey değildi, zira Mısırlılar yendikleri ülkeleri politik olarak kendilerine bağlı kılmadılar; buraları Mısır eyaletlerine dönüştürmediler, sadece bazı yerlerde bir kale inşa ettirdiler ya da bir garnizon oluşturmakla yetindiler ama kısmen Mısır'daki kitabelerde üstüne basarak belirtildiği gibi "yükreklerini arındırmak", kısmen de hak ettiklerine inandıkları yüksek miktarlardaki ganimetleri almak üzere tekrar tekrar geri geldiler. Anavatandaki halk orduların zaferle dönüşlerini dört gözle beklemeye alıştı; yıllar içinde savaş kazanımları, zincire vurulmuş prensler ve esirlerle ve yağmaladıkları servetle geri gelmedikleri takdirde kandırıldığını düşünecek hale geldi. Ve Firavunlar da onları şımartmayı sürdürdü. Yukarıda gördüğümüz gibi, III. Thutmose'un on yedi yıl boyunca ulaştığı son derece zengin zafer en büyük intikam ateşini ve açgözlülüğü küllendirecek nitelikteydi.

15. Bu seferlerin birinde kral Güney Lübnan'daki dağ geçitlerinde Kenan prenslerinin koalisyonundan oluşan son derece iyi yönetilen bir direnişle karşılaştı. Ürdün'le deniz arasında yer alan Megiddo kenti yakınında büyük bir savaş gerçekleşti. Firavunun buradaki zaferi ona Fırat'ın, hatta — kesin olmamakla birlikte— Dicle'nin kapılarını açtı. Durduğu her yerde önüne ganimetler yığılıyordu; bu armağanları gönderenler arasında ona elli pound ve dokuz ons gerçek lapis-lazuli, Babil'in sahte lapis-lazulisi (burada miktar belirtilmiyor zira bunun değeri daha düşük), “çok sayıda donanım... ve Asshur taşı” yollayan Assuru (Asur) kabile reisi de vardı. İki yıl sonraki ganimet listesinde “Assuru kabile reisinin” gönderdikleri arasında 50 kesilmiş sedir ağacı, 190 başka ağaç, yüzlerce savaş arabası, birçok pazibent ve sayısı belirtilmeyen çeşitli eşya yer alıyordu. Bu malzemenin “ganimet” değil “baç” olarak nitelendirilmesi Asurluların bu denli güçlü bir düşman karşısında direnmediğine işaret ediyor. Megiddo Savaşı yaklaşık MÖ 1584'de —1600 civarında— cereyan etti ve Asur bu dönemde henüz Batılı komşuları arasında önemli bir pozisyonda değildi. Mısır yazıtlarını doğru okuyacak olursak, Asur kralından sadece “kabile reisi” olarak söz edilmesi ve onun edilgin davranışı ülkenin henüz bağımsız bir devlet konumuna ulaşmadığını gösteriyor. Bundan sonraki üç yüzyıl boyunca bu durum önemli oranda değişecekti.

16. Ünlü Firavun'un Asya seferlerinden sağladığı ganimetler hakkındaki Mısır listelerinde Asur'un adına şöyle bir değinilirken, listede çok daha önde yer alan bir başka isme rastlıyoruz: Eski Ahit'te Hititler olarak söz edilen Khetas; şu ana kadar incelediğimiz topraklardan çok daha fazlasına yayılmış olan ve Asur henüz ufukta belirirken en parlak dönemini yaşayan ünlü ve güçlü bir halk. Firavun'un seferlerinin çoğu doğrudan doğruya Khetaslara karşı düzenlenmekteydi

ve burada çok gözü kara ve düzenli direnişle karşılaşılıyordu. Çoğu kez onları yenmelerine karşın Mısırlıların zaman zaman kendilerine denk gördükleri ve her zaman saygı ile söz ettikleri tek düşman Khetas idi. III. Thutmose'yi Megiddo'da neredeyse durduran koalasyon Hitit prensleri ile onların yandaşlarından oluşmaktaydı ve elde edilen ganimetler onların zenginliğini ve görkemini kanıtlıyordu. Bunlar arasında som altından yapılmış bir kraliyet savaş arabası, altın kaplı otuz bir savaş arabası, başı altından yapılmış heykeller, binlerce pound değerinde altın ve gümüş yüzük, her türlü mücevherat, sedir ağacından yapılmış altın ve değerli taş kakmalı büyük masalar, sedir ağacı ve fildişinden tabureleri bulunan tahtlar vb. yer almaktaydı. Khetas vergilerini de çoğunlukla değerli maden ve taşlarla ödemekteydi. En fazla kullandıkları maden gümüş idi ve dört yüzyıl kadar süren savaşlardan sonra on dokuzuncu hanedana mensup II. Ramses ile imzalanan barış antlaşması büyük bir gümüş plaka ya da disk üzerine oyulmuştu. Bu antlaşma MÖ on dördüncü yüzyılda, Hititlerin başkenti Kadeş yakınındaki Asi Nehri üzerinde yapılan ünlü savaştan sonra imzalandı.

II. Ramses bu savaşı neredeyse yenilgiye benzer, kendisine pahalıya mâl olan, uzun bir mücadeleden sonra kazandı. Sonunda o da rakibi kadar uzlaşmadan yana tavır almak zorunda kaldı.

17. Hititler de Mısırlılar gibi insanlığın Hamitik soyundan gelmekteydi. Yaratılış'ın X. bölümünde onlardan "Kenan'ın oğlu Heth" diye söz ediliyor (v.15) ve Heth "ilk çocuk" olan Sidon'dan hemen sonra doğuyor —hem Kenan hem de Sidon'un coğrafi terimler olduğunu biliyoruz*— ve tarihte Kenan'ın (Suriye) büyük bir kesiminde ya kitlesel olarak ya da dağınık aşiretler halinde yerleşmiş durumdalar.

* Bkz. *Story of Chaldea*. 134.

Oysa onlar aslında Toros Sıradağlarında ve onun devamı olan Masios Dağı ile Ermenistan Dağları arasında yaşayan güçlü Hamitik soyunun güney koludur. Hamit göçerlerinin ne zaman ve nereden bu dağlık bölgeye geldiklerini tahmin bile edemiyoruz ama geldikten sonra burada uzun yıllar kaldıkları kesin. Zira dar ve aşılması güç dağ geçitleri arasına sıkışmış vadilerde açık alandaki kadar kolay hareket edilemez ve bir grup burada sıkışıp kaldıktan sonra ancak fazla kalabalıklaştıkları zaman başka yerler aramaya başlar. Bu yüzden dağlarda yaşayanlar kendilerine özgü bir takım alışkanlıklar ve fikirler geliştirirler; onların kişiliğinin bir parçasına dönüşen bu özellikler en zor koşullarda bile yok olmaz. Bu nedenle Hititler Kenan'ın sıcak topraklarına indikten çok sonra bile aynı giysileri giymeyi sürdürdüler —çizme ve beli kemerli tunik gibi— bu onların kuzeyden geldiğine işaret ediyor. Bu durum Kadeş Savaşını konu alan ve her iki ulusun da belirgin özellikleri titizlikle sergileyen Mısır'daki duvar resimlerinde açıkça görülmektedir.

18. Hititlerin Kadeş'ten başka ve daha önemli bir başkentleri vardı; Fırat'ın kıyısındaki Karkamış. Bu kent güneyden kuzeye, Mısır'dan Ermenistan dağlarına kadar uzanan iki önemli ticaret yolunun kavşağında yer alıyor, doğu batı istikametinde ise Babil ve Ninova'dan denizin öteki kıyısındaki zengin ticaret merkezlerine ulaşıyor, askeri açıdan da stratejik önem taşıyordu. Zaman içinde kent onların asıl başkenti oldu ve ulusal merkezini oluşturdu. Bu nedenle, aslında Hititler birçok büyüklü küçüklü eyalete bölünmüş olmalarına ve yöneticilerin “kral” unvanını taşımalarına karşın, Karkamış kralı Asurlular tarafından “Hititlerin Kralı” olarak nitelendiriyordu. Öte yandan, zamanla Karkamış kralı tüm diğerlerine egemen oldu ve savaşlarda onunla işbirliği yapmalarını sağladı. Kadeş kralı önem açısından ondan sonra gelmekteydi. Bu ikisi Suriye'nin kuzeyine dağılmış, Eski Ahit'te Amoritler,

Hivitler, Jebusitler vb. farklı isimlerle anılan güneydeki tüm Hitit kentlerini ve aşiretlerini denetim altında tutmaktaydılar. Aynı zamanda Ölü Deniz’den Akdeniz’e kadar uzanan bölgede yer alan, İbrahim’i bir miktar gümüş sikke ve onun daha sonra aile mezarlığına dönüştürdüğü arazi karşılığında satan Hebron Hititlerine de egemendiler.* Güneydeki Hititler Mısır sınırında bir zincir oluşturmakta olup Sina’daki Shasus’larla da ilişkide bulunduklarından büyük bir ihtimalle genel istilada da yer aldılar. Nitekim önde gelen bazı bilim adamları haklarında fazla bilgi olmayan Hyksos hanedanlarından birinin Hitit soyundan geldiğini ileri sürüyor. Bu kanıtlandığı takdirde dört yüzyıl süren savaşırlara yol açan büyük düşmanlığın nedeni olabilir.

19. Genel olarak güneydeki Hititler kuzeydekilerden çok daha zor durumdaydılar. Yalnızca Mısır istilasının ilk kurbanları olmakla kalmayıp dağınık ve birçok düşman kabile ile çevrili olarak, bölgenin en güçlü ve gelişmiş ülkesi olan Pelisthim konfederasyonunun topraklarında yaşamaktaydılar. Bizim Filistin olarak bildiğimiz bu konfederasyon ileride Filistin devletine dönüşecektir. Konfederasyon zaman içinde gücünü yitirecek ve kuzeyde Hititlerin çok daha kalabalık olarak yaşadığı imparatorluk devletin merkezini oluşturacaktır. Asurlular güçlendikçe batıdaki komşularına daha saldırgan bir tutum sergilediler ve Mısır’la sürdürdükleri savaşırlardan yorgun düşen ve Amoritler ve Suriye’deki diğer halklar tarafından sürekli taciz edilen Hititlerin gücü azalmaya başladı. Kadeş Savaşı belki de onların kırılma noktası oldu. Bu savaştan sonraki gerileme ani, hatta belirgin olmadı ama Asur savaş kayıtlarında bu durum kesin olarak gözlemlenmekte. Savaşı izleyen yedi yüzyıl zarfında Asurluların sürekli saldırıları karşısında imparatorluk yıkıldı, konfederasyon

* Bkz. *Story of Chaldea*, 347-348.

dağıldı ve Karkamış kralı Asurlu bir yöneticinin emrine girdi. Öte yandan yarış sona ermiş değildi ve yönetim elden gitmiş olsa bile bir grubun yitirdiği güç bir ötekine geçti. En parlak dönemlerinden itibaren —MÖ on beşinci yüzyıl— Hititler batıya, daha doğrusu kuzeybatıya doğru yöneldiler. En eski vatanları olan soğuk, dağlık bölgeden Küçük Asya olarak bilinen Batı Asya'daki büyük yarımada'ya geçtiler ve Akdeniz'in en güzel sahillerine doğru ilerlediler. Buralarda kentler ve devletler kurdular. Doğunun tarihi panoraması önümüzde yavaş yavaş sergilenirken bu devletlerin izlerine rastlayacağız, ama şimdilik bu konuyu bir tarafa bırakalım.

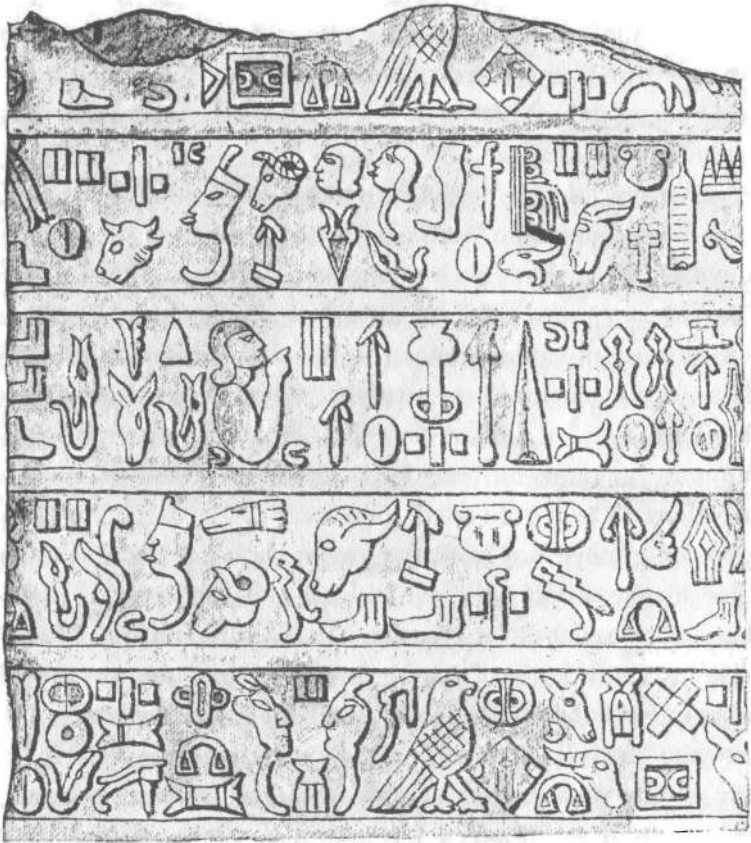
20. Her hâlükârda Hitit imparatorluğu MÖ 700 civarında ortadan kalkarken bunun beklenmedik bir sonuç olduğu söylenemez. Baştan sona yaklaşık üç bin yıl ayakta kalmıştı, bu, onu fethedenlerin yaşam süresinin en az iki misliydi. Akadlı Sargon'a ait olduğu söylenen ünlü astrolojik araştırmada* dünyadaki olayların astronomik gözlemleri arasında şöyle bir nota rastlıyoruz: “(Ab ayının) 16. gününde güneş tutuldu; Akad Kralı öldü ve Tanrı Nergal (yani savaş tanrısı) toprakları yiyip bitirdi. —20. gün güneş tutuldu; Hatti kralı ülkeye saldırdı ve tahtı ele geçirdi.” Kalde ve Asur kitabelerinde Hititlerin ismi “Hatti” olarak geçtiğine göre burada Hititlerin Mezopotamya'ya ilk saldırısından söz edildiği kesin. Buradan hareketle Hititlerin Asi ve Fırat nehirleri arasındaki bölgede (başka bir deyişle Mezopotamya ile Fenike arasında), yani daha sonra, MÖ 4. yüzyılın sonu ile 3. yüzyılın sonuna doğru işgal ettikleri bölgede yerleşmiş oldukları sonucu ortaya çıkıyor. Buradaki tek fark, bu dönemde güç merkezlerinin daha sonraki başkentleri Karkamış değil, ülkenin güneydeki toprakları olması.

21. Yine de eski Kalde devletleri ile ilişkileri her zaman düşmanca olmasa gerek. Bir dönemde bu uygarlık merkez-

* Bkz. *Story of Chaldea*, 209

leriyle yakınlık kurmuş olmalılar; hiç değilse göçler sırasında iki nehir arasında yer alan bu topraklarda bir süre mola vermiş olmalılar.

Zira hem kültürlerinde hem de din ve sanatlarında Kalde etkisi açıkça görülüyor. Aslında kültürleri hakkında fazla bilgimiz yok. Baş tanrıların adının Sutekh (gökyüzü ve yer-yüzü tanrısı) olduğunu ve Karkamış'ta tanrıça İştar'a (Kalde dilindeki adının bir varyantı olarak) Atargatis ismiyle tapındığını, ona adanan tapınakta kızlardan ve kadınlardan olu-

Görsel 5: Hitit Yazıtı (Hommel.)

şan bir rahibe topluluğunun bulunduğunu biliyoruz. Sanat alanında ise yontu ve anıtlarında erken Babil akımının izleri görülüyor (bkz. Görsel 5) ama yazıda çivi yazısından ya da Mısır hiyerogliflerinden çok farklı, tümüyle kendilerinin icat ettiği işaretler kullanmışlar. Şimdiye kadar mevcut Hitit yazıtlarının çözümü alanında çok az başarı elde edildi. Öte yandan yaklaşık on yıl öncesine kadar ünlü bir Hitit devletinin, Mısır sınırlarından Boğaziçi'ne uzanan bir Hitit imparatorluğunun varlığından haberdar bile olmadığımız düşünülürse, gene de bir hayli kesin bilgi edindiğimiz söylenebilir. Bugüne kadar karanlıkta kalan ve tamamen göz ardı edilen antik dönem tarihinde devrim şeklinde nitelendirilebilecek inceleme ve araştırmaların sonucunda elde ettiğimiz inanılmaz bilgileri Oxford'daki Profesör A. H. Sayce'ın dehasına, azmine ve tutkusuna borçluyuz.

22. Konumları gereği Hattiler ya da Hititler gelişmekte olan hırslı komşuları Asurluların doğal düşmanı durumundaydılar. Bu nedenle de bu genç ama saldırgan devlete karşı ilk saldırıya geçen onlar oldu. Asshur-Uballit (MÖ 1380'lerde torununun intikamını almak için Babil üzerine yürüyen kral) Ninova'nın batısında ve kuzeybatısında dağlarda yaşayan, Hititlerin ileri karakolları olan ya da Hitit topraklarının en yakınında yerleşmiş bulunan kabilelere kısa seferler düzenledi. Ardılları da aynı yolu izledi ama onlar dağlardan daha öteye geçerek güneye doğru ilerlediler ve Dicle'den Fırat'a kadar olan tüm topraklara egemen oldular —burası Asur'un doğal batı sınırı sayılabilir—; aynı zamanda saldırılarını daha da ileriye taşıyarak Suriye düzlüklerine ulaştılar. Ganimet zengini olan nüfus kalabalıklaştıkça ilk iki kent olarak Asshur ve Ninova'yı kurdular. Her saldırıda ele geçirilen binlerce esirden bir şekilde yararlanmak gerekiyordu, bunun en iyi yolu inanılmaz maliyetli muazzam yapıların ve görkemli sarayların inşasında bu insan gücünden yararlanmaktan daha başka ne

olabilirdi ki?* MÖ 1300'den hemen önce Kral I. Shalmaneser üçüncü başkent olan, daha sonra birçok güçlü kralın mesken tuttuğu ünlü Kalah kentini kurdu. Bu Layard'ın Nemrut'ta gün ışığına çıkarttığı, Ksenophon'da adı geçen, terk edilmiş ve yerle bir olmuş "Larissa" idi. Birbirinden sadece birkaç mil uzaklıkta ve Dicle ile birbirine bağlanan bu üç kent büyük bir başkent bölümlerini andırır; bu yüzden ilk araştırmacıların bu fikri savunmasına şaşmamak gerekir. MÖ 1300 yılı Asur tarihinde önemli bir yer tutar. Kayıtlarda bu yılda ya da bundan birkaç yıl sonra Babil'in bir Asur kralı tarafından ilk kez fethedildiği yer alıyor. Bu zaferi kazanan I. Shalmaneser'in oğlu Tukulti-Nineb'in parmağında üzerinde adı, unvanı ve "Kar-Dunyash Fatih" yazılı bir mühür vardı.

Öte yandan bu başarısı uzun ömürlü olmadı, zira yüzüğünü kaybetti ve onu ele geçiren Babilliler bunu saldırganın yenilgisinin ve kendi ulusal gururlarının simgesi olarak sarayın hazinesinde muhafaza ettiler. Altı yüzyıl sonra yüzük aynı zaferi bu kez tam anlamıyla kazanan Kral Sennacherib tarafından anavatana geri getirildi. Kral bu emaneti yeterince önemseyerek yüzüğün tarihçesini kayıtlara geçirdi ve böylece bize Antik Çağ'la ilgili bir kesin bilgi daha sağlamış oldu; bu tarihi bizim için ilginç kılan bir başka olay da bunun Musevilerin Musa'nın liderliğinde Mısır'dan göçüne denk gelmesidir.

Sonuç olarak, MÖ 13. yüzyıl başında Asur'un yalnızca parlak günlerine hızla yaklaştığını görmekte kalmıyor, aynı zamanda gelişme döneminde onun kaderini şu ya da bu şekilde etkileyecek üç ana güç tarafından tehdit edildiğine de tanık oluyoruz: Bunlar Babil, zayıflamakta olan Hitit ve henüz ufukta bir nokta olan ve Asur'un yüce ve güçlü yöneticileri tarafından fark edilmeyen Museviler'di.

* Bkz. *Story of Chaldea*. 48

· II ·

Birinci ya da Eski İmparatorluk - I. Tiglath-Pileser

1. Kafkaslardan Toroslar'a kadar uzanan sıradağların arasında dünyanın en ilginç iki gölü yer alır. Van Gölü ve Urmiye Gölü. Bunlardan ilki Akdeniz'den 4.000, ikincisi 5.000 kademi aşan yüksekliktedir ve bu kadar yükseklikte böylesine büyük su kitlesinin varlığı şaşırtıcıdır. Daha büyük olan Urmiye Gölü neredeyse Ontario Gölü ile aynı boyuttadır. Bu göllerin başka bir özelliği var: Her ikisinin de suyu tuzludur. Urmiye Gölü denizden çok daha fazla tuza ve kaldırma gücüne ya da bilimsel olarak "özel bir çekim gücüne" sahiptir. Sir Henry Rawlinson bu konuda şu açıklamayı yapıyor: "Sahip olduğu tuz nedeniyle suyun özel çekim gücü çok fazla, öyle ki 100 ton yüklenmiş bir teknenin su kesimi en fazla üç ya da dört kademdir. Suyun ağırlığı gölün fırtınadan etkilenmesini engeller... Rüzgâr suyu ancak birkaç kadem yükseltir ve fırtına biter bitmez su tekrar ölü gibi derin, ağır bir uykuya dalar." Doğal olarak, bu kadar tuzlu suda hiçbir balık bulunmaz. Burada daha ilginç olan, bunların Filistin'de Ölü Deniz olarak

Görsel 6: Ölü Deniz (Arnon Irmağının Döküldüğü Alan) (Stade.)

bilinen, Akdeniz'in 1.300 kadem aşağısında yer alan, suları tuzlu ve dünyada deniz seviyesinin en altında olarak bilinen büyük göle çok benzemeleridir. Su seviyeleri arasında 5.500 kadem fark bulunan ama aynı özelliklere sahip bu iki göl, insanlık tarihinden çok daha eski dönemlerde Asya, Avrupa ve Afrika'nın büyük bir bölümünü kaplayan, Hazar Denizi'ni oluşturan eski deniz ve göllerin kalıntısıdır. O dönemde sadece Himalaya, Kafkas, Atlas ve kısmen Alpler gibi yüksek dağlar su yüzeyine dağılmış olan adaları oluşturmaktaydı. Bir süre sonra tüm bu tuzlu göller kuruyacak, kıyılarında bugün Orta Asya ve Güneydoğu Rusya'da sık sık rastlanan tuzlu steplerin oluşmasına yol açacaktı. Susuzluktan ve sıcaktan perişan durumda bu steplerden geçen gezginler ilerideki bembeyaz yığınlar karşısında irkilmekteydiler.

2. Asurlular hem Urmiye hem de Van Gölü ile çok aşina idiler ve bu göllerin çevresinde yaşayanlar sık sık onların gelgitlerine maruz kalıyorlardı. Bunlardan Van Gölü yorulmak bilmeyen saldırganlar tarafından daha iyi biliniyordu. Bugün Kürdistan olarak bilinen son derece engebeli ve soğuk olan dağlık bölgeye Asurlular Nairi ya da Nairi Ülkesi adını vermişlerdir. Bu dağlar arasında yer alan vadilerde yaşayan bağımsız kabilelerin her biri kendisini devlet olarak nitelendiriyor, şeflerine ise "kral" unvanını veriyorlardı. Birbirleriyle son derece gevşek olan bağlantıları yüzünden sürekli kendilerine saldıran düzenli, eğitilmiş ordular için kolay bir av durumundaydılar ve çareyi tarihçilerin deyimiyle "kuşlar gibi" daha yükseklere kaçmakta buluyorlardı. Orada açlık ve soğukla savaşıırken, evlerini yerle bir eden ve askerlerini ve geride kalmayı seçenleri öldüren, fazla oyalanmadan başka bölgelere yönelen saldırganlar gittikten sonra geri dönerek teslim bayrağı çekip tazminat ödüyorlardı.

3. Van Gölü'nün biraz batısında Dicle'nin kaynaklarından birinde bulunan doğal bir kayada ileriye işaret ederek, "Yüce

tanrılarımız ve efendilerimiz Asshur, Shamash ve Raman'ın inayetiyle Asur Kralı ben I. Tukulti-Palesharra, (burada babasının ve büyükbabasının isimleri ve unvanları yazılı), batıdaki büyük denizden Nairi topraklarına kadar uzanan bölgenin fatihi, üçüncü kez Nairi ülkesine saldırdım" diyen bir kral figürü var. Asur'un kuzeydeki zaferlerinin en eski kanıtı olan bu anıt aynı zamanda Asurluların kabartma heykellerinin en eski örneğini oluşturmakta ve o ülkenin ilk ünlü kralını, en azından şans eseri bir takım başarılarla ulaştığını bildiğimiz ilk kralı temsil etmektedir. Bu taşın bulunması, uzun süre çivi yazısının güvenilirliği konusunda aşırı önyargılı ve kuşkulu davranan bilim adamlarının susmasını sağlamıştır. Çok daha sonraki kral Ashurnasirpal'ın Layard tarafından Nimrud'da gün yüzüne çıkarılan sarayındaki uzun yazıtta bu taşın söz eden ve onun yerini belirten satırlar yer almaktaydı. Bu satırların rehberliğinde bu bölgede araştırma yapıldı ve bulunan bu heykel üstünde yürütülen gerçek ve sistemli araştırmalar sayesinde Asuroloji'nin sadece uydurma bir takım tahminlerden ibaret kalmadığı, gerçek bir bilim dalı olduğu kanıtlandı. Öte yandan, bu kanıt çok da gerekli değildi, zira taş 1862'de bulundu oysa 1857'de gerçekleştirilen bir deney kendi başına yeterliydi.

4. Kileh-Sherghat'taki (eski Asur) büyük höyükte yapılan kazılarda dört köşede yer alan odaların temelinde* yaklaşık on sekiz inç yüksekliğinde sekizgen prizma** biçiminde dört silindir bulundu. Bunların üzerinde Tukulti-Palesharra'nın ismi yer alırken tuğlalara oyulmuş yazıtta bu höyüğün aynı kral tarafından onarılan Raman'ın tapınağı olduğu belirtiliyordu. Silindirlerden ikisi son derece sağlam durumdaydı, diğer ikisinden geriye sadece birkaç parça kalmıştı ama bu-

* Bkz. *Story of Chaldea*, 114.

** Bkz. *a.g.e.* görsel 51.

nun fazla zararı yoktu zira hepsinde aynı yazıt yer almaktaydı. Bu, yeterli uzunlukta —bin satırdan fazla— ilk sağlam metin buluntusu olduğundan silindirlerin British Museum’a getirilişi büyük heyecan yarattı ve bunlarla yeni bilim dalını değerlendirmek amacıyla bir deney yapma kararı alındı. Yazıt taş baskıyla çoğaltılarak dönemin en ünlü şifre çözücüleri Sir Henry Rawlinson, Mr. Fox Talbot, Dr. Hinks ve Mr. J. Oppert’e gönderildi. Her biri bağımsız olarak metni çevirecekti. Ay sonunda bu iş tamamlandı ve metinler son kararı verecek olan Kraliyet Asya Topluluğu’na iletildi. Dört çeviri de aynı sayfada dört sütun halinde yayınlandığında sıradan biri bile hepsinde aynı metnin yer aldığını, sadece ayrıntılarda bazı farklar bulunduğunu görebilirdi. Söz konusu dil henüz tam çözülemediğinden bu farklar oluşabilirdi. Bu çeviriler daha sonra birçok kez yeniden ele alınıp düzeltildi ve son şekli birçok bakımdan ilk denemelerden farklıydı; yine de bunlar çiviyazısı araştırmalarında kesin kanıt olarak görüldü ve kuşkuyla davrananlar bile beş yıl önce şaşırtıcı biçimde gün yüzüne çıkan heykel ve yazıtı kanıt olarak kabullenmek zorunda kaldı.

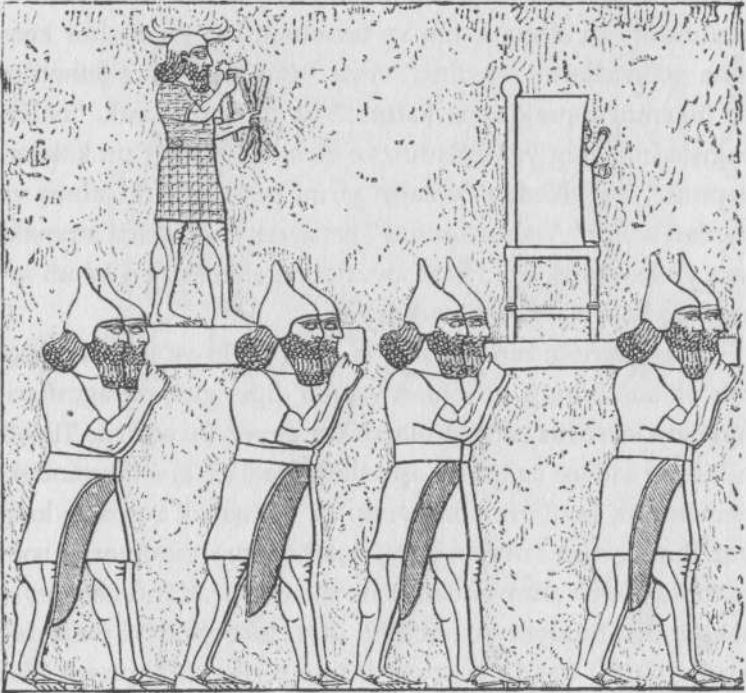
5. Aslında yazıt dil dışında da son derece ilginç özellikler taşımaktaydı. I. Tiglath-Pileser’in (bu, ismin yanlış da olsa sık kullanılan şeklidir) ilk beş yılı hakkında ayrıntılı bilgi vermekte ve bu savaşı kralın son derece canlı ve ayrıntılı portresini çizmekte, aynı zamanda MÖ on ikinci yüzyılın sonlarında (1120-1100) onun yönetimi altında Asur’un ne kadar geliştiği hakkında bizi bilgilendirmekte.

İlk yıllar son derece parlak ve daha önce alıntılarladığımız giriş paragrafında kral alçakgönüllülüğe kaçmadan şöyle demektedir: “Savaşta hiçbir rakibim olmadı. Asur topraklarına yeni topraklar ekledim, insanlarına yeni insanlar kattım. Topraklarımı genişlettim ve (düşmanlarımla) tüm ülkelerini teslim aldım.” Bunu ilk yapanın o olmadığı ve Asurluların Fırat’taki

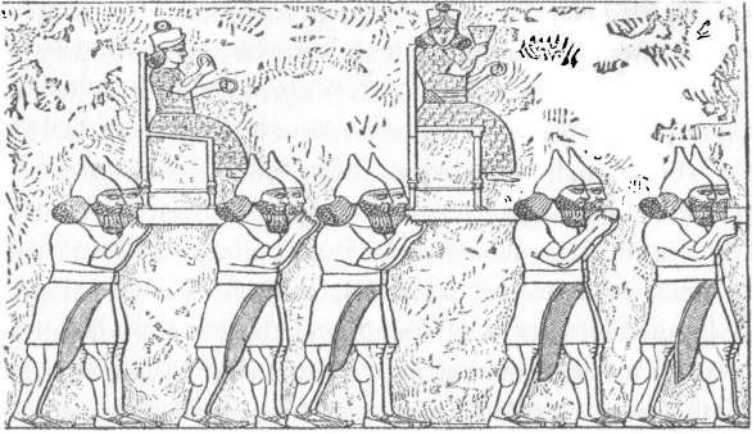
anavatanlarından hem kuzeye hem de batıya doğru yayılmış bulunduğu, yönetiminin ilk beş yılında sadece ayaklanan bölgelere ve direnen komşulara saldırması ile doğrulanmaktadır. Sonuncular arasında en fazla etkilenenler denizle Yukarı Fırat arasındaki dağlarda yaşayan bazı Hitit aşiretleri oldu. Bunlara kendi ülkelerinde saldırılar düzenledi —“ulaşılması zor topraklar”— ve onların beş kralı ve yirmi bin savaşçısı yenilgiye uğratıldı. Kral, “Onların cesetlerini,” diyor, “dağ geçitlerine ve zirvelere yığdım. Onların topraklarını ve sayılamayacak miktarda ganimeti ele geçirdim. Sağ kalan altı bin savaşçı ordumun önünden kaçıp ayaklarına kapandı. Onları yanıma aldım ve kendi ülkemin vatandaşı olarak kabul ettim.” Bu sadece başlangıçtı. Kral birkaç kısa notta yalçın, geçit vermez dağların birinden ötekine doğru ilerleyerek zafere ulaştığını anlatıyordu. Yazıtın bir yerinde sık ve gür ağaçların arasında baltayla yol açtıkları belirtiliyor; bir yerde: “Savaş arabalarımızın geçemeyeceği, bıçak ucu kadar sivri zirveleri olan yüksek ve dik dağlara ulaştım. Arabalardan inip yalçın tepelere tırmandık,”; bir başka yerde “Yüksek dağlar arasından arabamla ilerledim zira yol nispeten düz olmasına karşın ayaklarımı acıtacak kadar engebeliydi,” diye okuyoruz.

6. Kral daha önce hiç kimsenin ulaşamadığı dik dağ geçitlerini aştığı için kendisiyle gurur duymakta. Gerçekten de Ermenistan dağlarında o güne kadar hiçbir Asurlunun ulaşamadığı oranda kuzeye doğru ilerlemiş görünüyor; ardıllarından çoğu onu izlemiş ama onun kadar ileriye gidememişler. Yukarı Fırat ile Yukarı Dicle arasındaki vadilerde yer alan çeşitli bağımsız krallıklara saldırıp muzaffer oluyor ve hep aynı şey yaşanıyor: Dağlarda yaşayanlar için korkunç bir felaket; yazıtta da sürekli olarak aynı ayrıntılar son derece soğukkanlı bir gerçekçilikle dile getiriliyor; bu da yapılan yıkımı daha korkunç bir biçimde yansıtıyor. Ormanlar, geçitler ve tepeler yurtlarını savunanlarının ölü bedenleriyle dolup taşmış, ce-

setlerin bir kısmı Dicle'ye atılmış ya da yakınları tarafından alınmış, kentler yakılıp yıkılmış, saraylar talan edilip harabeye dönüştürülmüş, kral aileleri uyruklarıyla birlikte esir alınmış ya da krallar teslim olmuşlarsa bağlılık yeminleri kabul edilip Asur'a rehin olarak götürülmüş. Tiglath-Pileser'in muzaffer bir eda ile sayfalarca sayıp döktükleri arasında el konulan atlar, savaş arabaları, sürüler, kupalar dile getiriliyor; yenilenlerin "tanrıları" da unutulmamış. Hemen her paragrafın başında bir ülke ya da krallığının fethinden söz ediliyor ve sonunda şu açıklama yer alıyor: "Mal varlıklarının tümüne el koydum. Bütün kentlerini ateşe verdim, onlardan rehine-ler, tazminat ve bağışlar istedim;" ya da "onları yönetimimin

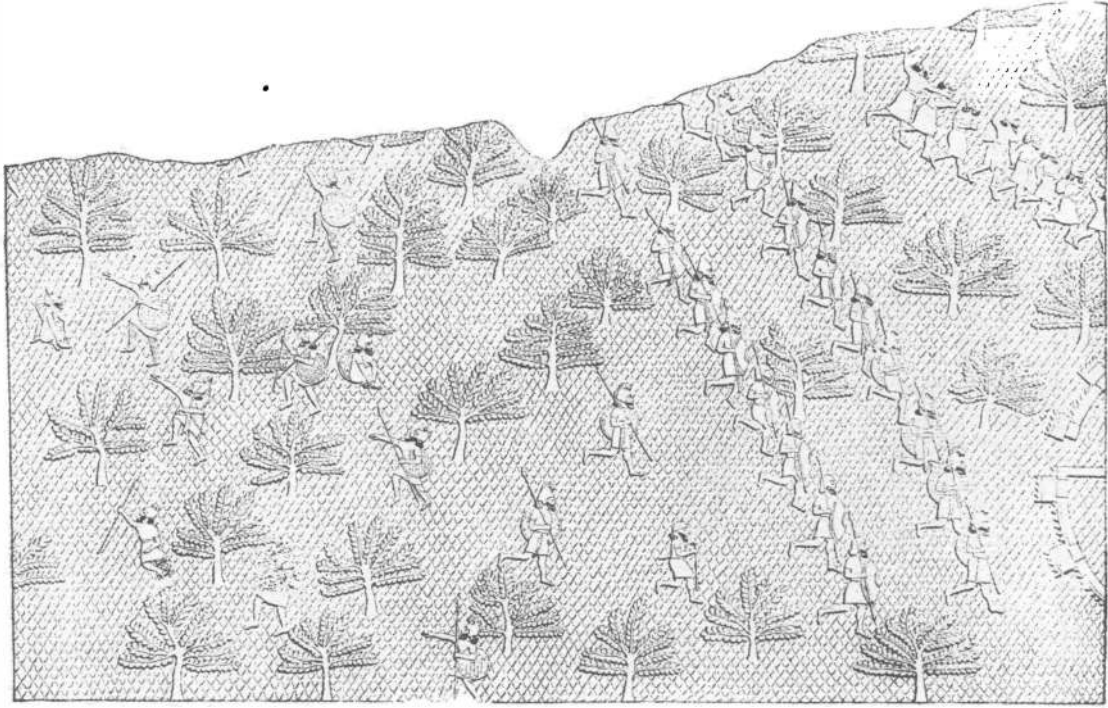
Görsel 7: Tören Alayı (Muhtemelen Tanrıların) (Perrot ve Chipiez.)

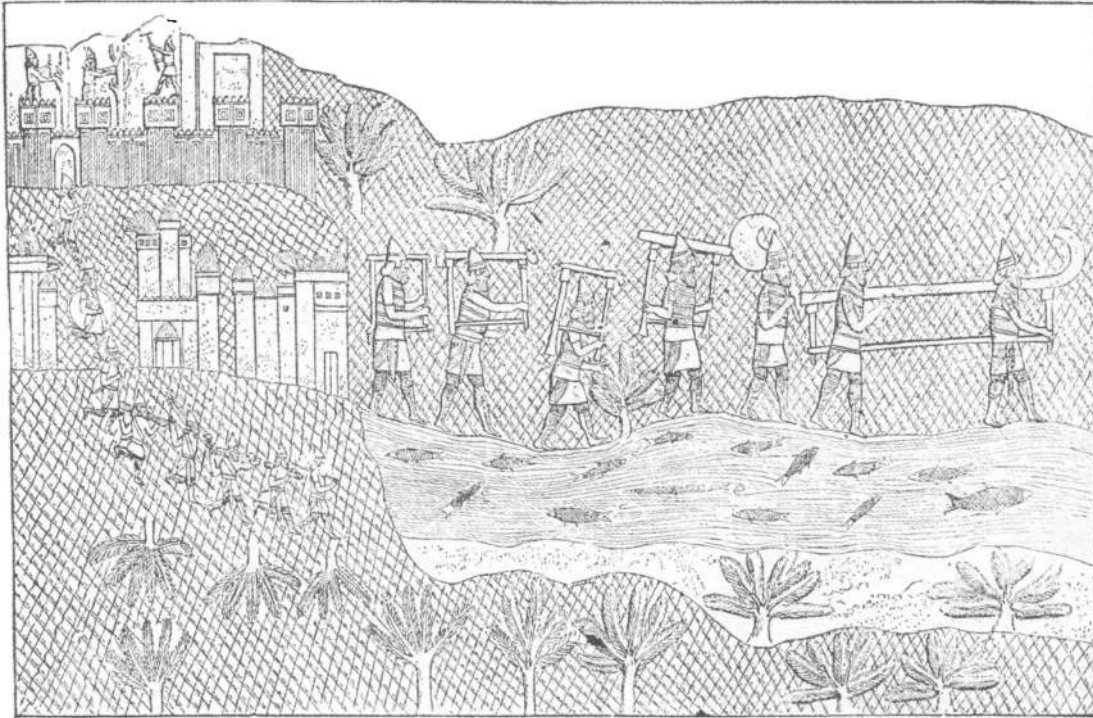
Görsel 8: Esirlerin Götürülmesi. (Perrot ve Chipiez.)

boyunduruğu altına aldım ve tazminatı her yıl Asshur kentime getirmelerini istedim,” veya “tüm toprakları fethettim ve ülkemin topraklarına kattım;” ya da son olarak, “onları bağışladım, vergiye bağladım ve efendim Asshur’un köleleri yaptım.” Bir ülkeden “onların yirmi beş tanrısını” almış ve bunları kendi “Asshur kentine” getirerek önde gelen tapınaklara yerleştirmiş, tıpkı kral soyundan gelen esirleri kendi sarayında köle olarak kullandığı gibi.

7. Seferlerinin biri hepsinden daha zorlu ve tehlikeli geçmiş olmalı. Bunun ayrıntıları yazıtta diğer giriş paragraflarının neredeyse bir benzeri olarak yer alıyor. Bu seferde Tiglat-h-Pileser sadece bağımsız aşiretlerle değil, Nairi ülkesindeki hemen tüm kralların koalisyonu ile savaşmak zorunda kalıyor. Bunların en azından yirmi üçünün adını sıralıyor ve sonra toplu olarak altmışından daha söz ediyor; tümü neredeyse seksen üçü buluyor. Aslında bu sayı (İskoçya’daki ünlü dağ klanları gibi) dağda yaşayan kabile reislerini kapsıyor olsa bile sık ağaçlarla kaplı, geçit vermeyen, yerlilerin çok aşına oldukları ama saldırganların hiç bilmedikleri vahşi bir bölge-

Görsel 9: Asur Ordusunun Ormanlarla Kaplı Dağlık Bir Bölgede İlerleyişi. (Ormanın Bir Kısımı ve Götürülen Esirler Görülüyor.) (Lenormant.)

Görsel 10: Dağlık Bölgede Bir Kentin Yağmalanması ve Yerle Bir Edilmesi. (Lenormant.)

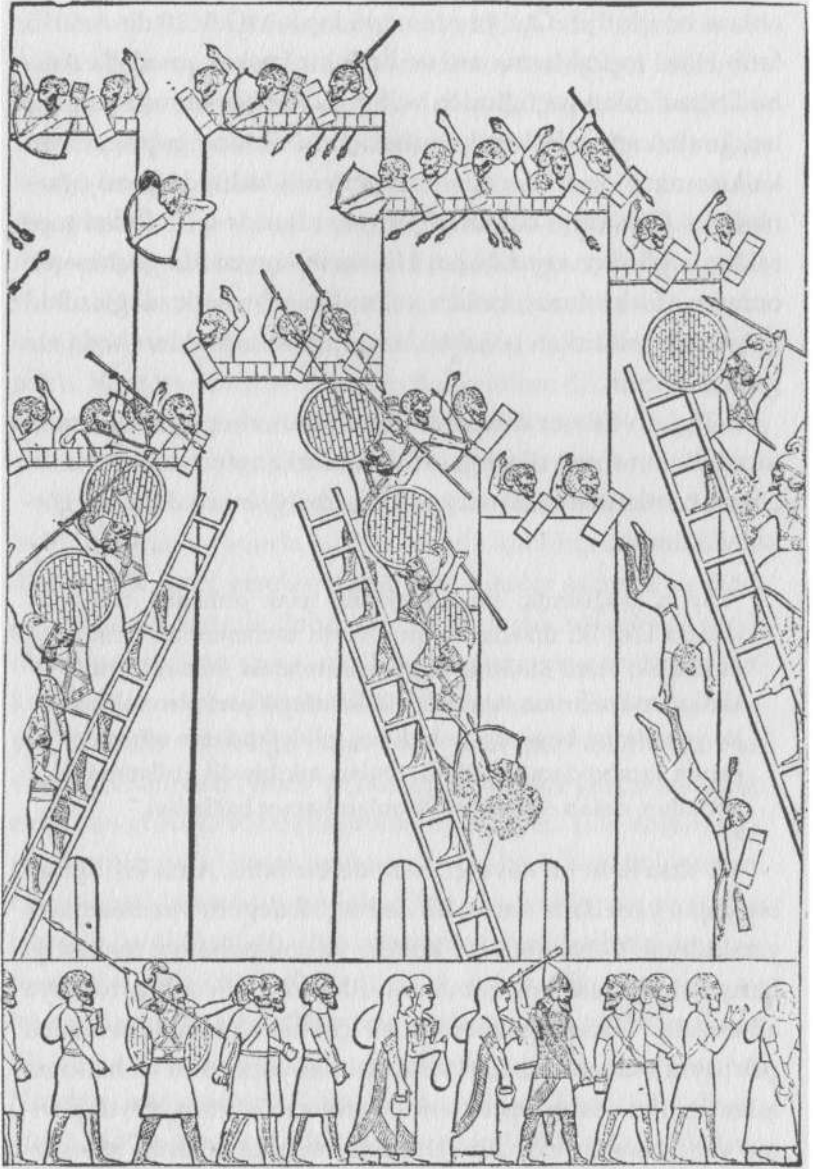
de böyle bir birlikle savaşmak çok zor olmalı. Zaten bu paragrafta Tiglath-Pileser kendinden önce hiçbir kralın bu bölgeye ulaşmadığından söz ediyor. Bu ilginç seferin öyküsü o kadar canlı, ayrıntılı ve eğlenceli olarak anlatılmış ki, ilk Asur anıtlarında kullanılan dilin bir örneği olarak burada yer verilebilir.

“O günlerde... savaşta asla zafer peşinde olmayan, çatışmada rakip tanımayan, dünyanın dört bir yanını adilce yöneten efendim Asshur beni uzaklarda, Yukarı Deniz kıyılarındaki boyun eğmeyen krallıkların üzerine sevk etti ve ben de yola düzöldüm. Daha önce hiçbir kralın karşılaşmadığı, inanılmaz yükseklikteki tehlikeli geçitlerden geçtim. On altı heybetli tepeyi aştım —(burada isimleri sıralanıyor)— ve zemin müsait olduğunda savaş arabamla ilerledim; geçit vermeyen yerlerde balta ile kendime bir yol açtım, birliklerim için mukemmel köprüler oluşturdum. Fırat’ı aştım.Kralları —(burada isimleri sıralanıyor)— Nairi ülkelerindeki yirmi iki kral ile birlikte ülkelerindeki savaş arabalarını ve birliklerini bir araya topladılar ve benimle savaşmaya geldiler. Büyük ordunun kahramanca saldırısı sayesinde onları yendim. Kalabalık ordularını Raman’ın fırtınası gibi yerle bir ettim; savaşçıların cesetlerini dağların doruklarına ve kent meydanlarına saman sapları gibi yığdım. Savaşta onların 120 savaş arabasını yok ettim; Nairi ülkelerinin altmış kralını ve onlara yardıma gelenleri Yukarı Deniz’e kadar kovaladım. Onların ünlü kentlerini işgal ettim, arpalıklarını ve mallarını ele geçirdim, kentlerini ateşe verdim, yerle bir ettim, tarlalarını yok ettim. Çok sayıda at, tay, buzağı ve araçlarını yurduma taşıdım. Nairi ülkelerinin bütün krallarını sağ olarak esir aldım. Bu kralları bağışladım. Elleri bağlı esirler olarak onları efendim Şamaş’ın huzuruna getirdim ve onlara ömürleri boyunca benim ulu tanrılarıma sadık kalacaklarına dair yemin ettirdim. Kralların çocuklarını rehin aldım. Onları 1.200 at ve 2.000 boğa karşılığında ülkelere gönderdim. Efendim Asshur’a boyun eğmeyen Dayaini Kralı Sini’yi —(yirmi üç kraldan biri)— esir aldım ve Asshur kentime getirdim. Onu bağışladım ve ömrü boyunca ulu tanrılarıma itaat etmesi koşuluyla Asshur kentimden gönderdim. Nairi’nin geniş topraklarının

hepsini ele geçirdim ve tüm kralların ayaklarına kapanmalarını sağladım.”

Tiglath-Pileser’in Nairi kralına her zamanki sert davranışlarıyla çelişen merhametli tutumunu fark etmemek imkânsız. Asur devletinin geçit vermez vahşi doğa koşullarında kendisinin başarıyla sonuçlandırdığı sefere benzer maceralara sürekli olarak atılamayacağını kabul ediyor ve mantıklı davranarak, isyankâr ve hatta saldırgan komşularını vasallara ve vergi ödeyen müttefiklere dönüştürmeyi, onların topraklarını kendisinininkiyle birleştirmeye kalkmamakla birlikte “efendisi Asshur’un” onların üzerinde egemen olmasını yeğliyor.

8. Görünüşe göre onun tek derdi ve en önemli başarısı kuzeyde elde ettiği zaferlerdi. Güneydoğuda Zagros Dağları’ndaki ileri karakollara düzenlediği seferin aynı oranda başarılı ve kazançlı olduğundan söz ediyor ama bunun üzerinde fazla durmuyor. Ayrıca yazıtta batıda Fırat’ın büyük bir kıvrım yaparak Akdeniz’e doğru aktığı Arami Delta’sına düzenlenen seferden de pek söz edilmiyor. Gene de bu paragraf ilk kez resmî bir şekilde çok güçlenmekte olan bir halktan söz edilmesi açısından dikkate değer. Zira I. Tiglath-Pileser’den birkaç yüzyıl sonra Sami ırkından gelen Aramiler bir zamanlar Shinar’da yaşarken zamanla bugünkü Suriye topraklarını işgal edip krallık oluşturdu ve eskiden Hitit kenti olan Şam’ı başkent yaptı. Bu, dünya tarihinde hiçbir zaman tamamen yok olmayan çok az kentten biridir. Başlangıçta bir Sami kenti olmasına karşın Antik Çağ’da ve Arapların ve Samilerin yurt dışına yayılarak çeşitli ülkeleri fethettiği ve peygamberleri Muhammed’in dinini yaymaya başladığı Orta Çağ boyunca görkemini ve konumunu sürdürmüştür. Hatta barbar Türklerin Batı Asya’daki ülkeleri fethedip bu toprakları kendi kurdukları imparatorluğa kattıkları dönemde dahi Şam, Bağdat’ın güç ve eğitim merkezi olarak ön planda kalmaya devam etmiştir. 3.500 yıldır varlığını sürdürmesinin özeti bu-

Görsel 11: Bir Kaleye Tırmanış ve Esirlerin Nakledilmesi.
(Lenormant.)

dur. Aramiler tarafından kurulmamış olmasına karşın ününü onlara borçludur. Öte yandan, yaklaşık MÖ 1120’de Asurlu fatih Hatti topraklarına ani ve hızlı bir baskın amacıyla Arami Deltası’ndan geçtiğinden ve bir günde Karkamış’ı yağmaladığından söz ederken burada nehrin ötesine geçmeye bile kalkışmamış olan önemsiz bir kabilenin bulunduğunu öğreniyoruz. Görünüşe bakılırsa Aramiler Suriye adı verilen topraklarda gittikçe zayıf düşen Hititlerin karşısında güçlenerek onların ardılı olmuş, onları yakından izleyerek, dağlardaki kalelerine çekilirken boşalttıkları arazi ve toprakları hızla ele geçirmişlerdir.

9. Tiglath-Pileser düzenlediği zaferlerin her birini dikkatle inceledikten sonra ulaştığı sonuçları özlü ama ayrıntılı bir biçimde özetlerken kullandığı dilin sadeliği bunu daha da görkemli kılıyor:

“Zap’ın aşağısında, sınırlardaki en uzak ormanlık bölgelerdeki kırk iki ülkenin ve prenslerin tamamından Fırat’ın ötesindeki Hatti ülkesinden günbatımındaki Yukarı Deniz’e kadar (Asi nehrinin Akdeniz’e döküldüğü yer) olan topraklar yönetimim boyunca ve kırk beş yıllık iktidarım süresince benim tarafımdan fethedildi. Onları tek bir dil kullanmaya zorladım, onları esir aldım ve onları haraca bağladım.”

10. Yani hem bir savaşçı, hem de bir fatih. Ama kişiliğinin bir başka yanı daha var ve bu da bu çok değerli yazıtta apaçık yansıtılıyor. O basiretli bir kraldır ve çok pahalıya mal ettiği barış sürecindeki boş zamanını ülkesinin gücünü artırmaya adanmıştır: “Ülkemi güçlendirmek için her zamankinden daha çok sayıda savaş arabaları ve koşumlar yaptırdım ve halkıma atlar verdim. Asur topraklarına yenilerini kattım, yurttaşlarıma yeni insanlar ekledim. Uyruklarımın koşullarını iyileştirdim, onların evlerinde huzur içinde yaşamalarını sağladım.” Bize Asur’daki kraliyet ocaklarından getirttiği taşlarla “yıkık kaleleri onardığını, geçtiği dağlardan derlediği yaban keçile-

rinden, geyiklerden ve antiloplardan “koyun sürüleri gibi” sürüler oluşturduğunu; bunlar çoğaldıkça ulu tanrıların sunakları için en seçme kurbanlara dönüştürdüğünü anlatıyor. Bunun yanı sıra başkenti ve genel olarak ülkesini daha güzelleştirmeyi de ihmal etmiyor. Seferdeyken ormanlardaki ağaçların güzelliği gözünden kaçmamış; bunlardan bir kısmının itinayla sökülüp Asur’a gönderilmesini ve sarayın bahçesi ile parklara dikilmesini emretmiş. Sedir ağacından ve adları okunabilen ama tanımlamayan iki türden söz ediyor: “... bu ağaçlar atalarımın hiçbir tarafından daha önce dikilmemişti. Bunları aldım ve ülkemin bahçelerine diktim; ülkemde daha önce hiç görmediğim çok değerli üzümleri de. Onları aldım ve Asur bahçelerini bunlarla zenginleştirdim.”

11. Kral bize en sevdiği meşgaleden de söz ediyor; düzenlediği seferler sırasında büyük oranda katıldığı av partilerinden. Gerek Asur, gerekse gittiği tüm ülkeler aslanlar ve diğer yaban hayvanlarıyla dolup taşmakta; farklı bölgelerde farklı türler var; sayıları en az avcı kralın onların peşine düşme tutkusu kadar yoğun. Bu alanda ün kazanmanın bir kral için büyük bir zafer sayıldığı, onun koruyucu “patronları” olan savaş ve av tanrıları Nineb ve Nergal sayesinde gerçekleştirdiği avlardan gururla söz etmesinden anlaşılıyor. Yine anlaşıldığına göre Nergal’in kutsal amblemi insan başlı kanatlı bir aslan. Hatti topraklarının sınırındaki çölde kendi okları ve sivri uçlu mızrağı ile öldürdüğü dört yabani boğanın derilerini ve boynuzlarını, yine çölde öldürdüğü on erkek filin derilerini ve hortumlarını “Asshur” kentine andaç olarak getirirken dört fili de sağ olarak yakalayıp başkente taşıyor. “Koruyucum Nineb’in himayesinde,” diye devam ediyor, “gençliğimde, en güçlü olduğum dönemde savaş arabamla 800 aslan avladım. Avladıklarımın listesinde her türlü hayvan ve kuş var.”

12. Kralın doğa tarihine olan ilgisi o kadar yoğundu ki Mısır kralı aralarındaki dostça ilişkiyi bir armağanla güçlendir-

mek istediğinde tek aklına gelen şey ondan büyük bir nehir hayvanı —bu herhalde Nil’deki bir timsah olmalı— ve “büyük denizden bazı hayvanlar” istemek oldu. Öte yandan bu ilginç olayı Tiglath-Pileser’in kendi tabletinden değil, halefinin hayatını inceleyen bir başka fatih-krala ait çok daha sonraki bir yazıt parçasından öğreniyoruz. Burada çok kısa olarak dile getirilen olay uzun kitabede yer alan başka ilginç ayrıntıları da içeriyor. Bunlardan birinde Tiglath-Pileser’in “Arvad’da gemiye binip büyük denizde bir(belki de bir yunus?)” avladığından söz ediliyor. Arvad (ya da Aradus) Asurluların Akdeniz’in “günbatımındaki Yukarı Deniz” diye isimlendirdikleri kesiminin kıyısında, Fenikelilerin en kuzeydeki kentlerinden biriydi ve bu metne göre kralı ülkesinin denize açılan ilk kralıdır. Hakkında edindiğimiz bilgilerin ışığında yelkenliyle denize açılmaktan keyif almanın yanı sıra bunu politik bir gösteriye dönüştürmek istiyordu, —yeni bir girişime öncülük etmek istiyordu; o zamana kadar kıyılar Kenanoğullarının egemenliği altında idi— aynı zamanda spora olan düşkünlüğünü de yeni bir deneyimle taçlandırma fırsatını yakalamıştı. O gün son derece unutulmaz ve şenlikli geçmiş olmalı, insanın kralı o görkemli, zengin oryantal kostümü, denizin ve gökyüzünün olağanüstü maviliği içinde göresi geliyor.

13. Kahramanlığına ve ününe hayran olduğumuz Tiglath-Pileser’in en güçlü ve parlak döneminde huzurundan ayrılırken yönetiminin son döneminde bu gücün sarsıldığını ve parıltısının azaldığını öğrenmekten üzüntü duyuyoruz. Kayıtlarımızda bulunan tüm diğer Asur kralları gibi o da Babililerle savaştı ama sürekli yenilgiye uğradı. En parlak döneminde bile batıda, kuzeyde ve doğuda çevresindeki devletlere karşı her zaman başarılı olan Asur çoğu kez güneyde zorlandı; bu da çok doğal, zira bir zamanlar başkenti ve eğitim merkezi olan Babil artık barış ve savaş alanında onunla aynı düzeyde ve kültür alanında da belki ondan daha öndeydi.

Öte yandan I. Tukulti-Nineb'in muzaffer olarak Babil'e girdiği ve kendisini "Kar-Dunyash fatihi" ilan ettiği dönemde bile bu genç krallık ondan daha üstün ve ünlü durumdaydı. Babil krallarının o dönemde bile Sami ırkına mensup Akad ya da Kassit isimleriyle anılmaları, Asurlu işgalcilerin çıkarlarına ters düşen bir hanedan değişikliğini ortaya koymaktaydı. Aralarında bir tür işbirliği ya da bir bağlantı sağlanmış olmalı ama bu konuyu aydınlatacak belgelere sahip değiliz; sık sık Babil'in "vergi" ödediğinden söz ediliyor; ayrıca Asur krallarının bu ülkeye genellikle "ayaklanma" diye adlandırdıkları hareketleri bastırmak için girdikleri söyleniyor. Her konumda Babil kralları asla bağımsızlıklarını savunmaktan geri kalmadılar ve gerektiğinde savunmadan saldırganlığa geçmeyi, zorlandıklarında ise boyun eğmiş ya da teslim olmuş görünmeyi sürdürdüler. İlk fetihten son yaşam savaşına kadar geçen altı yüzyıl boyunca Mezopotamya'daki bu iki krallık arasındaki ilişkiler, her oyuncunun kazandıktan sonra birden yenilgiye uğradığı ya da büyük bir bozgundan hemen sonra öç alma ya davrandığı, inişli çıkışlı bir oyun olarak nitelendirilebilir. Atası I. Tukulti-Nineb gibi I. Tiglath-Pileser de bu oyunda yer aldı ve yenilgisinin andacını rakibinin ellerine teslim etti; 400 yıl sonra ünlü Sennacherib Babil'i ele geçirdiğinde hem bu andacı hem de önceki fatihin mühür yüzüğünü geri aldı.

Diğer bilgiler gibi bunu da Sennacherib'in yazıtından öğreniyoruz. Satır aralarında Tiglath-Pileser'in olağanüstü din-dar olduğu ve savaş sırasında bile tapınaklar yaptırdığı ya da mevcut olanları onarttığı, Babil seferinde baş tanrısı Raman ile tanrıça Shala'nın heykellerini yanına aldığı; "Akad kralının bunları ele geçirip Babil'e taşıdığı", Sennacherib'in bunları "geri alarak" onlara adanan tapınaklara yeniden yerleştirdiği görülüyor.

14. Tüm bunlar, I. Tiglath-Pleaser hakkında elimize geçen son derece ayrıntılı bilgiler. Buradaki en büyük kaynak kralın

son paragrafta belirttiğine göre “gelecekteki günler için” en önemli binasının dört köşesine yerleştirdiği yazıt. Karanlık köşelerde gün ışığı altında yer alan yazıtta savaşçı kral tek başına dururken çok daha görkemli ve etkili bir görüntü veriyor. Çevresini saran karanlıkta birkaç figür zar zor seçiliyor. Selefleri hakkında Ashur-Uballit ve Tukulti-Nineb ile ilgili birkaç gerçek dışında hiçbir şey bilmediğimiz gibi iki yüz yıl içindeki ardılları konusunda da aydınlatıcı bilgiye sahip değiliz. Yalnızca o bize ışık tutuyor. Onun yazıtı Asur kalıntılarındaki tarihi ve edebi ilk önemli kaynak: Asur sanatı hakkındaki ilk anıt bu, ondan sonraki bir boşluktan ibaret. Yaklaşık iki yüzyıllık bir dönemle ilgili hiçbir gerçek bilginin yer almadığı birkaç kralın adını içeren liste dışında hiçbir sanat eserine sahip değiliz. Mr. G. Rawlinson *Five Monarchies* isimli eserinde, “halen bu kralların tarihi hakkında hiçbir şey bilinmiyor,” diye yazıyor. “Yönetimleriyle ilgili hiçbir tarihsel yazıt yok; daha sonraki kralların yazıtlarında da kahramanlıklarından söz edilmiyor. Görkemli isimlerin gölgeleri halinde önümüze çıkıyorlar; öldükten sonra ünlenmenin kanıtları gibiler, neredeyse kazanılmış üstün erdemlerin rastlantısal ödülleri gibi.”* Bu satırlar son derece etkili ama acaba gerçek mi? Başarılarından hiç söz edilmeden bize aktarılan isimler gerçekten “ünlü” mü? Büyük kahramanlıklar, hangi alanda olursa olsun, genel olarak *bir* şekilde dile getirilir, hafızalarda bir şekilde iz bırakır, dönemin anıtlarında yer almasa bile daha sonraki kayıtlara geçer. Anıtsal yazıtlarda kendi başarılarından söz edip övünen Asur kralları ünlü atalarını unutmuyor ve sık sık onlardan saygı ve hayranlıkla söz ediyorlar, en azından onları kendi yönetimlerindeki şu ya da bu gerçekle ilgili olarak andıklarını görüyoruz. Tiglath-Pileser’in güçlü yönetiminden sonraki iki yüzyıl boyunca tahta geçenler hakkında

* Bkz. *Five Monarchies*, Cilt II. s 336.

böyle kayıtlar bulunmaması belki de onların sıradan bir Asur kralının savaş, av, inşaat ve despotça yönetimden ibaret tek düze yaşamı dışında kayda geçmeye değer herhangi bir olaya ya da kişiliğe sahip olmadığını gösteriyor.

15. Her halükarda I. Tiglath-Pileser bizim indimizde “İlk ya da Eski İmparatorluk” diye bilinen, Asur’un ilk gelişim ve büyüme döneminin temsilcisidir, zira bu devleti kuran hanedan 800 yıl boyunca varlığını sürdürmüştür. Bu dikkat çeken gerçek dolaylı olarak Tiglath-Pileser tarafından da dile getirilmekte, zira soy kütüğünde babasından ve dört kuşak gerideki atalarından söz ettikten sonra en eski ataları olan (henüz Asur “kralı” unvanını almadan *patesis* olarak anılan) İshmidagan’dan ve Şamaş-Raman’dan bahsediyor ve Şamaş-Raman’ın yaptırdığı Anu ve Raman tapınaklarını kendisinin görkemli olarak yenilediğini belirterek övünüyor. Asur’un onun yönetiminde normal boyutlarına ulaştığını söylemek mümkün. Kuzeyde Dicle’nin kaynağı yanındaki sert bakışlı, heybetli heykeli yüzünü sonsuza dek, sınırını belirleyen, daha sonra Mons Niphates (“Karlı Dağlar”) diye anılacak olan sıra dağlara dönmüş durumda. Batıda Fırat onun doğal sınırını oluştururken doğudaki sınırı Zagros Sıradağları; sadece güneyde alüvyonlu bölgeyle belirlenen hudut Asur ile Babil arasındaki uzlaşmazlıklar yüzünden sürekli değişime uğramakta. Mr. G. Rawlinson “Asur’un elindeki topraklar” diye tanımladığı bu bölgede, “işgal edilmiş ve egemenlik altına alınmış yerlerin” aksine kesinlikle Asurlulara ait olduğuna inanılan kent ve kasabaların kalıntıları bulunduğunu yazıyor. Aynı yazar şöyle devam ediyor:

“Asurluların tüm bu topraklara sahip olduğu kabul edilirse Kalde ya da Babil’den çok daha büyük olmanın yanı sıra önemli boyutlarda bulunduğu anlaşılır. Kuzeyde 38., güneyde 34. paralele ulaşarak alüvyonlu bölgede diyagonal olarak 359 mil uzunluğunda ve Fırat ile Zagros Dağı arasında 300 ile

170 mil arasında değişen bir genişliktedir. Tüm alanı en azından 75.000 mil kare olup Alman eyaletleri Prusya ve Avusturya'dan daha büyük, Portekiz'in iki misli ve en az Büyük Britanya apındadır. Sadece boyutları açısından bile tarihte önemi bir rol üstlenmiş olduğu söylenebilir; dahası en parlak döneminde ilişkide bulunduğu hemen hiçbir ülke bu kadar geniş topraklara sahip değildi."*

* Bkz. G. Rawlinson, *Five Monarchies*, Cilt 1. s. 227

· III ·

Kenanoğulları: Göçleri — Fenikeliler

1. I. Tiglath-Pileser'in Arvad'da gemi ile tatile çıkıp büyük bir balık yakaladığını okurken burada bir aykırılık gözümüze çarpıyor ve yaramaz bir çocuğu izliyormuşçasına gülümsememize yol açıyor. Karada yüzlerce savaş vermiş, bilinmez, geçit vermez dağları keşfe çıkmış, tüm kıtaya nam salmış Asur'un kahraman bir kralının ve ordusunun tüccarlardan ve denizcilerden oluşan bir kalabalığın arasına karışıp deniz sefası yapması biraz garip kaçıyor. Hem zaten bu sadece kısa bir tatil ve askeri bir ziyaret ve hiç şüphesiz Fenikeli tüccar-prensler krala konukseverlik gösterip ona saygılarını sunmuş —ona değerli armağanlar verdiklerinden de eminiz— olmalılar. Muhtemelen bu ziyarete farklı bir anlam yüklemiş, hatta çok yakında Asur'un deniz kıyısındaki görkemli evlerini, limanlarını, tersanelerini, depolarını ve fabrikalarını demir pençesine alacağını, gelecek kuşakları boyunduruk altında tutacağını akıllarından bile geçirmemişlerdir.

En önemli özelliklerinden biri doymak bilmez açgözlülük olan Asurlular şaşkınlıktan fal taşı gibi açılan gözlerle seyrettikleri bu sonsuz zenginlik ve refah görüntüsünü kolay kolay

unutmayacaklardı. Zira Fenikeler bu dönemde uygarlıklarının zirvesine ulaşmış durumdaydılar ve beklenmedik konukları yelken açıp denizde avlanırken onlar bu mavi suların patro- nu ve hakimi olarak edindikleri bilgilerin ışığında gemilerinin ulaşabildiği yerlere kadar gitmekteydiler. Gerçekten de Tiglat- h-Pileser dönemi olarak bilinen süreç —yaklaşık MÖ 1100— İspanya’daki Gades (şimdiki Cadiz) ve Cebelitarık Boğazı ara- sında yer alan en önemli Fenike sömürgesinin oluşum tarihi olarak belirlenmiştir. Oraya ulaşmadan önce birçok bölgeden geçmeleri gerekiyordu; bunu gerçekleştirmeleri yüzyıllar sür- müş olmalı, zira İran Körfezi ile Atlantik Okyanusu arasında- ki mesafe çok uzun ve yetkililer bunların Asur coğrafyasında “Güneşin Doğduğu Yerdeki Büyük Deniz” diye adlandırılan bu koydaki küçük bir adalar grubundan geldiklerine inanı- yorlar. Kendileri de bunu ileri sürmekteydiler.

2. Halen Bahreyn Adaları olarak bilinen bu adalar grubu koyun Arabistan kıyılarına yakın batı yakasının ortasında yer alıyordu ve deniz kenarında bulunan diğer bölgelerin hemen hepsinde olduğu gibi, gerideki kavurucu rüzgârların hüküm sürdüğü çöllerden dağlar tarafından korunan bereketli yerle- şim yerleriydi. Burasının Kenan soyundan gelen Hamitlerin ilk vatanları olduğuna, daha sonra nüfus arttıkça bunların birçok aşirete bölünerek Suriye’nin bereketli yörelerine da- ğıldığına, böylece Eski Ahit’te yer alan İbranilerin tarihinde önemli bir rol oynadıklarına inanılıyor (Bkz. Yaratılış, x. 15- 19). Sadece adalarda değil sahilde de yüzyıllar boyunca ya- şamış olmalılar. Bu Hamitik aşiretlerden biri ayrı bir isimle anılacak kadar öne çıkıyor. Punt ya da Puna (Yaratılış, x. 6’da Phut veya Put) olan bu isim daha sonra Yunan etkisiyle Feni- ke’ye dönüşüp Ham’ın oğullarından birinin adı olarak kişi- lik kazanıyordu. Batıya yönelik büyük göç esnasında kabile özvarlığını sürdürüyor; sonraki kuşaklar Kenan toprakların- dan kaynaklanan bu adı benimserken, yerleştikleri bölge ya

da kentlere göre kendilerine özgü isimler alıyorlardı. Punalar aslında ticaretle uğraşan bir halktı ve bu eğilimlerine uygun bölgelerde yerleştiler. Önemli bir bölümü Arabistan'ın en verimli bölgesini ele geçirdi —halen Yemen olarak bilinen, Bab-El-Mandeb Boğazının güneydoğusunda, Afrika'nın doğusunda günümüzde Somali olarak anılan burnun karşısındaki yarımada da konuşlandılar— burası Kızıl Deniz, Arap Denizi ve hatta Hint Okyanusundaki ticaretin merkeziydi ve günümüzde de kervanların geçiş yoludur. Aynı zamanda hem Yemen hem de Somali kaliteli kereste, tütüsü, baharat gibi pahalı doğu ürünleri açısından çok zengin bir bölge idi. Punalar burada yerleşti ve Fenikelilerin henüz adı bile duyulmamışken özellikle Mısır'la ticaretini geliştirdi. Kimileri Fenikeliklerin Punaların bir süre sonra ayrılıp kuzeye doğru ilerleyen bir kolu olduğu kanısında. Diğerleri ise Suriye sahillerine yerleşenlerin İran Körfezindeki anavatanlarından hareketle daha kuzeydeki bir yolu izleyerek çölü aşp buraya ulaştıklarında kendilerinden önce gelen ve kentler kurup toplumlar oluşturan Kenan soydaşlarıyla karşılaştıklarını savunuyor. Bunların ve göçebeliği —kimi zaman sonsuza dek— sürdüren Sami aşiretlerinin yolları kesişmiş, zaman içinde ve kız alıp verme sonucunda aralarındaki farklılıklar azalınca “Kenanoğulları” arasında yer almışlar; ilk başkentleri Sidon da Kenan'ın ilk çocuğundan ismini alma onuruna erişmiş.

3. Antik Çağ tarihinde halkların ilk göçlerinden daha büyük önem taşıyan ve yaklaşık bir tarih belirlemenin bu kadar zor olduğu başka bir olay yoktur. Halklar genellikle birçok anıt oluşturacak kültür düzeyine ulaşmadan önce göçerler ve anıtların yaratılması belli bir zaman gerektirir. Onların isimlerine ve yaşadıkları yörelere ilk kez ancak gelişmiş ulusların daha sonraki yazıtlarında rastlarız. Yalnızca, “Onlar belli bir süre buradaydılar, işte kanıtı” diyebiliriz; bu sürenin ne kadar olduğu sorusunu yanıtlamak genellikle imkânsızdır. Yine

de bazı durumlarda elde edilen dolaylı bilgiler olayın doğru saptanmasına yardımcı olur —iki yüzyıl kadar gibi— ki bulunduğumuz mesafede bunu hesaba katamayız. Yaratılış'tan (bxii. 5-6) İbrahim'in karısı Sarah, kardeşinin oğlu Lot ve aileleriyle birlikte Harran'dan güneye doğru ilerleyip Kenan topraklarına geldiğini öğreniyor ve şu ibareye rastlıyoruz: "Ve Kenanlılar o sırada bu topraklardaydı." "O sırada" ifadesi onların burada uzun süredir bulunmadığına işaret eder gibidir. İster İbraniler gibi Shumir topraklarına, isterse körfezin bereketli topraklarına yerleşmiş olsunlar, İbranilerden önce batıya doğru göç ettikleri görülüyor. Bir söylenceye göre Babil kralı ile yaptıkları bir kavga sonucunda yerlerinden oluyorlar. Bu olay yaklaşık olarak, sürekli karşımıza çıkan Khudur-Nankhundi'nin Elam'a karşı zafer kazandığı tarihe denk geliyor; buna dayanarak Kenanlıların da bu işgal sonucunda İbraniler ve Asurlu Samiler gibi göçe zorlandığını söyleyebiliriz. Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi bu saldırının etkileri, daha Khudur Lagamar Ölü Deniz'e ulaşp* Hyksosları Mısır'a püskürtmeden önce dalga dalga yayılıyor. Hyksosların Kenan'a, özellikle Hititlere saldırısı Shem ve Ham halkları arasındaki yakın ilişkiler ve bağlantılar nedeniyle Samiler üzerinde aynı oranda etkili oluyor. Dolayısıyla her şey Elam istilasının Antik Çağ'ın en önemli olayı olduğunu ve bunun doğrudan etkilediği ülkeler dışında da Doğu dünyasındaki devrimlere yol açtığını, tarihin akışını değiştirdiğini gösteriyor. MÖ 1000 yılından öncesine dair fazla kesin bilgilere sahip değiliz ve mantık dışı görünse bile, tüm bulgulara son otuz ya da kırk yıl zarfında kazma küreklerimizle ulaşabildik.

4. Daha önce gördüğümüz gibi,** tarih bize istilacıların ya da göçebelerin çölde hiçbir zaman bir devlet kurmadığını, dahası yeterince araştırırsak uzun bir geçmişe ya da yeteneğe

* Bkz. *Story of Chaldea*, 221.

** Bkz. *a.g.e.* s. 126.

sahip olduğuna inanan her halkın başka bir kökenden geldiğini gösteriyor. Doğal olarak, her bulgumuzun ardında henüz bilmediğimiz ya da belki ileride ulaşabileceğimiz bir bilgi yatıyor, zira hiç kimse bilginin ve keşfin sınırının nerede olduğunu önceden söyleyemez, ama her alanda böyle bir sınır bulunduğu kuşkusuz. Göçer halkların encamını araştırırken sık sık geçmişlerine ışık tutamadığımız halklarla karşılaşırız. Yeni gelenlerin bunlara verdiği isimler bunların da en az yeni gelenler kadar büyük bir bulmaca oluşturduğunu gösteriyor. Bize anlatılanlara göre, Kenanlıların “Filistin” adını verdikleri yöre ıssız bir yer değil. Büyük bir bölümünde daha önceden kentler kurulmuş ve çevresinde de Kenanlılar tarafından imha edilen ya da göçe zorlanan kabalalık bir nüfus yaşamakta. Öte yandan İsraililer bu toprakları ele geçirdiğinde burada bazı ilkel halkların kalıntıları yaşamaktaydı. Eski Ahit’te Filistin’deki bu ilkel kabilelere verilen isimler büyük cüsse ve güce sahip, halk tarafından dev diye anılan kişilere özgü.”*

Örneğin Anakim ve “korkunç” ya da “heybetli” anlamına gelen Emim gibi; Kenanlılar ise bunlar için Zurim ve Zamzummim gibi yabancılara tekdüze, anlaşılmaz bir uğultu gibi gelen isimler kullanıyorlardı. Bu ilkel halkların son kuşakları İbraniler tarafından yok edildiyse de yeterince kalabalıktilar ve istilacılar için yerlerinden ettikleri Kenanlılardan daha da ürkütücü idiler. Musa her İsrail kabilesinden on iki güvenilir ve yetkili kişiyi “Kenan ülkesini araştırmaya,” “araziye ve orada yaşayanların kim olduğunu,” “ne kadar güçlü ve kaç kişiden oluştuklarını” incelemeye gönderdi. Görevliler tedirgin bir halde geri döndüler ve Musa ile kabilelerine, “bu adamlara karşı direnemeyiz zira bizden çok daha güçlüler... Onlar Anak’ın soyundan gelen devler: Bizler onların yanında çekirge gibi kalıyoruz,” dediler (Sayılar, xiii.). Ölü Deniz’in

* Fr. Lenormant. *Ancient History of the East*, çev. E. Chavallier, cilt II, s. 146.

güney ucundaki kıyıda yaşayan Moabitler için, “Burada yaşayan çok sayıdaki Emim de Anakimler gibi devasa boyuttalar ve Moabitler onlara Emim diyor,” diye eklediler. Moabitlerin hemen kuzeyinde Ammonitlerden önce yaşayan halk için ise şöyle deniyordu: “...Ammonitler onlara Zamzummin adını veriyor; bunlar da Anakim gibi devlerden oluşuyordu ama Tanrı onları yok etti ve Ammonitler onların yerlerini alıp bu topraklarda yaşamaya başladılar (Yasa’nın Tekrarı, 11. 10-11, 20-21).” Aslında bu toprakların eski sahipleri efsaneleşmişti; “Anak’ın çocuklarının önünde kim durabilir!” deniyordu ve bunlar ancak Kenanlılar ve İbraniler tarafından ortadan kaldırılabilirdi. Bu durum daha sonra şöyle açıklanıyordu; Filistin’in bazı bölgeleri dışında “İsrail çocuklarının topraklarında Anakimlerden hiç kimse kalmadı.”

5. Artık şu soruyu sormamızın zamanı geldi: “Bu olağanüstü halk kimdi? Hangi soydan gelmiş olabilirler?” Bu soruları ancak varsayımlarla yanıtlayabiliriz. Geride belli bir kültür düzeyine ulaştıklarını kanıtlayan hiçbir anıt bırakmadılar ve Yaratılış’ın onuncu bölümündeki ünlü listede de hiçbir ipucu bulunmuyor, dolayısıyla tamamen karanlıktayız; listede Kenan aile bireyleri tek tek sayılmakta iken “Suriye’de Kenan öncesi halklar” diye nitelenen ataları hakkında tümüyle sessiz kalınıyor. Bu sessizlik bir bakıma dolaylı bir ipucu sayılabilir, zira kasıtlı olduğu ortada. Bu cehaletten ya da dikkatsizlikten kaynaklanıyor olamaz zira daha sonra onlardan sık sık söz edilmekte. İnsanlığın sarı ve siyah kesimleri gibi onlar da kasti ve sürekli olarak göz ardı ediliyorlar. Bu yüzden birinci kesime ait olmaları akla yakın görünmüyor; özellikle Batı Asya’nın tümünün uzun süre Turancılarının egemenliği altında olduğunu ve Eski Ahit’te Nuh dönemindeki göçlerde beyaz ırkın ön planda olduğunu anımsarsak, burada uzun süre Turancı bir nüfusun varlığını kabul etmemiz gerekiyor.*

* Bkz. *Story of Chaldea*, II. bölüm, *The Great Races*.

6. Bütün “Kenanoğulları” içinde Fenikeliler en fazla ünlenen ve tarihte en önemli misyonu üstlenenlerdi. O dönemde bilinen tüm dünyayı —silah gücüyle değil— girişimcilikleri ve zekâları ile fethettiler. Dünya hakkında başkalarından çok daha fazla bilgiye sahiptiler, çünkü yalnızca onlar bir donanmaya sahip olarak denize açıldılar. En uzak kıyılardaki en yabanıl insanlarla ticaretin oluşturup geliştirdiği karşılıklı çıkarları gözeten ilişkiler kurdular ve —en önemlisi— dünyayı alfabe ile tanıştırdılar. Tüm bu ünü, gücü, serveti ve başarılarını yaşadıkları yöreye özgü zorlukların üstesinden gelen akıllarına borçlu idiler. Aslında toprakları bereketsiz ya

Görsel 12: Lübnan’da Bir Dağ Geçidi.

da yetersiz değildi. Akdeniz ile Lübnan arasında yer alan bu arazi parçası belki de dünyanın en güzel yöresiydi ama karlı dağlarla çevrili dar ve uzun bir “şeritten” ibaretti. Adını da bu durumdan almaktaydı “Lübnan” “Beyaz Dağlar” anlamına geliyor. Doğuda Suriye düzlüğüne kolaylıkla erişilebilirken burada kıyıya ulaşımı sağlayan yumuşak eğimler yerine denize kadar uzanan sarp kayalıklar yer alıyordu. En geniş kesiminde bile sahil sadece birkaç milden ibaretti, dolayısıyla nehirler bile aslında akarsudan ziyade köpürerek dökülen şelalelere dönüşüyordu. Öte yandan halk bu dar kesimde büyüme, gelişme, yayılma olanağından da yoksundu. Burası ağzına kadar dolu, denize taşmaya hazır bir kâse görünümündeydi. Sahilde birçok işlek liman vardı ve Fenikelilerin balıkçı halkı bunların çevresinde kalabalık, canlı kentler kurarak denize uzanan Carmel Dağı ile adanın tepesindeki Arvad kenti arasında bir tür merdiven oluşturdu. Günümüzde de Suriye kıyıları arasında seyreden gemiler Fenikelilerin ünlü limanlarından yolcu ve yük almaktalar: Bunlar Akra, Sur, Sayda, Beyrut, Cebel eski Akko, Sur, Sidon ve Berytus limanlarıdır. Bunların her biri bir zamanlar kendi bölgelerine, yönettikleri kasabalara, kendi krallarına, asillerden ve zenginlerden oluşan meclislerine sahipti, birbirlerini kıskanırlar, kimi zaman bir diğere düşmanca davranırlar ama ırk, dil, din, ortak töreler, kurumlar ve çıkarlar açısından birbirine bağlıydılar, zamanla tüm farklılıkların “Fenike” genel adı içinde eriyip yok olduğu eyaletlerdi. Karadaki kısıtlı olanaklar yüzünden bu toplumlar denize yönelerek dünyanın en usta denizcileri ve armatörleri oldular ve en az evleri kadar çok sayıda tekne ürettiler, yaşamlarının büyük bir kısmını karadan ziyade su yüzünde geçirdiklerinden denizi asıl vatanları saymaya başladılar. Arvad sahilinden bir hayli uzakta, kayalık bir ada üzerinde kuruldu; Sur aralarındaki sığ boğazların doldurulduğu bir dizi küçük ada üzerine inşa edildi ama kentin en eski bö-

Görsel 13: Lübnan'daki Adonis Irmağının Kaynağı.

lümü karada yer almakta, burada antrepolar ve yük iskeleleri bulunurken saraylar, tapınaklar, cephanelikler ve rıhtımlar adada yapılmaktaydı. Sur'un asıl adı "kaya" anlamına gelen Tsor idi. Sidon sahile dar bir boğaz ya da geçitle bağlanan küçük bir yarımada üzerindeydi ve kuzeye ve güneye bakan üç limana sahipti.

7. Hyksosların Mısır'ı yönettiği dört ya da beş yüzyıl Feni-ke kentlerinin en geliştiği dönem oldu; büyük bir olasılıkla bu ticaret koşullarının aynı ırktan gelenlerin yönetimi sürecinde en uygun koşullara ulaşmasından kaynaklanıyordu. Aynı süreçte Sidon da ön plana çıktı ve tümüyle bağımsız olmasa

da gerçek bir liderlik vasfına ulaşarak tarih açısından diğer kentlerin kuruluşunun daha eskiye dayanmamasına karşın “Kenan’ın ilk evladı” adını gururla taşımaya hak kazandı. O dönemde yabancılar “Sidonlu” tanımını ayırım yapmadan tüm Fenike halkı için kullanmaktaydılar. Sidon bu ününü kıyı boyunca en kârlı işletme olan mor boyahanelerine borçlu olabilir. Fenikelilerin ihraç ürünleri arasında en pahalı olan ve en çok satılanı mor boya idi ve bu sadece onlar tarafından üretilmekteydi. Piyasaya daha birçok değerli ürün sunmaktaydılar ama bunlar kendi üretimleri değildi. Maden işlemekte çok ustaydılar ve altın, gümüş ve bronzdan olağanüstü güzellikte fincanlar, tabaklar, ibrikler ve süs eşyaları yapıyorlardı; cam eşyaları da bugünkü Bohemya ve Venedik ürünleri kadar ünlüydü; dokuma tezgâhları da sürekli faaliyet halindeydi. Ama tüm bu alanlarda benzerlerini, hatta bazen daha kaliteli olanlarını üreten rakipleri vardı. Mısır yapımı mücevherler bir sanat eseri idi; Mısırlılar aynı zamanda cam eşya da üretmekteydiler. Öte yandan başka ülkeler ve kentler kaliteli dokumalarını ve kilimlerini daha uygun fiyata satabiliyorlardı. Oysa Fenikeliler icat ettikleri mor boyanın sırlarını titizlikle gizlemekteydi ve başka hiç kimse bunu üretemiyordu. Fes renginden kırmızıya, en uçuk eflatundan koyu siyaha kadar tüm renk tonlarında bu harika ürünü kullanıyor, böylece tezgâhlarında en pahalı yünlü ürünler dokuyabiliyorlardı. Sidon ya da Sur moru kraliyet mensuplarının ve din adamlarının giysilerinin, tapınak dekorasyonlarının simgesi olmuştu, bu yüzden, Roma’nın son dönemlerinde görüldüğü üzere, maddi olanakları kısıtlı olanlar bulundukları mevkilerin işareti olarak en azından giysilerinin eteklerinde bu renkte şeritler kullanmaktaydılar.

8. Hiçbir dönemde, inci çıkarılan istiridyeler dışında, hiçbir deniz kabuklusu —bu değerli boyanın elde edildiği— küçük deniz yumuşakçası kadar dünya tarihinde ün kazanmamış,

ilişkilerde böylesine önemli bir rol oynamamıştı. Şirketleri zengin eden ve bir sürü insanın ekmek kapısını oluşturan istiridyeler bile büyük devletlerin oluşmasına yol açmadı; oysa morun sağlandığı midyenin keşfedilmesinin, sonra da —daha önemlisi— yok olmasının Fenikelilerin kaderini belirlediğini söylemek abartılı olmaz. Boya, neredeyse mikroskobik boyutta olan bir yumuşakçanın salgısından elde edilmekteydi ve her birinden sadece bir damla sağlanabiliyordu. Elli pound yünü boyamak için bu salgıdan üç yüz pound kullanmak gerekiyordu. Bu yüzden bir gün bu kaynağın tükenmesi kaçınılmazdı. Midyelerin sayısı azalınca balıkçılar kıyıları taramaya başladılar. Kısa sürede Küçük Asya'nın tüm kıyılarının bu değerli yumuşakçayla dolup taşıdığı keşfedildi. Bunun üzerine tüm tekneler günümüzde balina avcılarının gibi donatılıp sefere gönderildi. Böylece limandan limana avlanarak, keşiflerde bulunarak ve ticaret yaparak kuzeyde Çanakkale Boğazı'na kadar ulaştılar. Bu kadarla da kalmadı. O günlerde bu yumuşakçanın sadece Asya kıyılarında değil Yunanistan'a kadarki tüm adalarda, boğazlarda, koylarda, körfezlerde, hatta Sicilya'ya, Kuzey Afrika'ya ve İspanya'nın güneyine kadar tüm Akdeniz'de bulunduğu saptandı. Dolayısıyla Fenikeliler bu değerli ham maddenin peşinden adadan adaya geçerek batıya yöneldiler ve tüm Afrika ve İspanya sahillerini taramadılar. Böylece bu minik yumuşakça sadece ulusu servete ve refaha kavuşturmakla kalmadı, aynı zamanda ilk keşiflerin gerçekleşmesine ve insanların Akdeniz boyunca yer alan tüm ülkeleri ve adaları tanımalarına ve dünyalarının genişlemesine yol açtı. Fenikelerin bu bölgede ayak basmadıkları yer kalmadı.

9. Öte yandan bu harika yumuşakçanın onlara sağladığı olanakların hepsi bu kadar değildi. Bu yaratık onların ilk sömürgelerinin temelini attı. Zira her birinden elde edilen bir damla salgı için gemiler dolusu yumuşakçayı vatana taşımak

son derece zor ve anlamsızdı. İnci avcılarının yaptığı gibi yumuşakçaların bulunduğu yerde salgılarını almak ve hayvanı sahilde kuruyup ölüme terk etmek çok daha basit bir yöntemdi. Bugün şu ya da bu adanın sahillerinde rastladığımız kabuk yığınları bize bu yöntemin benimsendiğini gösteriyor. Böylece ana limanlarda sayım evleri ve fabrikalar kuruldu ve bunların önde gelenleri zamanla yerleşim yerlerine dönüştü. Oldukça ilkel ve kültürsüz olan yerlilerle ilişki kurulması kaçınılmazdı; daha ucuz olan yerel işgücü gerekiyordu. Ada halkı kısa sürede mor yumuşakçaları avlamayı ve onları işlenmiş ürünler —çömlek, cam eşya, yünlü dokuma— karşılığı yabancılarla satmayı öğrendiler. Yabancı tacirlerin yarı barbar müşterilerini sürekli olarak kandırdıklarına ve kazıkladıklarına şüphe yok, tıpkı günümüzdekilerin bir avuç incik-boncuk, viski ve kalitesiz çatal-bıçak takımı karşılığında Afrikalı kabilelerden elde ettikleri altın ve fildişi ile servet kazanmaları gibi. Fenike gemileri bir limana ya da güvenli bir koya demirliyor, ellerindeki malları kıyıda sergileyerek yerlilerin ilgisini çekiyor ve en fazla beş ya da altı gün süren bu panayırlarda satış yapıyorlardı. Babilliler ve Asurlular gibi Fenikeliler de haftanın yedinci günü dinlenmekteydiler.* Kimi zaman gemi sahibi ve tayfalar alışveriş sonunda ada halkını kutlamaya çağırıyor, muhtemelen kadınlara bazı armağanlar veriyor ve yelkenler açılıp gemiler harekete hazır hale geldiğinde ise mümkün olduğu kadar çok kız ve erkek çocuğunu yakalayıp kendi ülkelerinde ya da Mısır, Küçük Asya veya daha uzaklardaki adalarda bulunan esir pazarlarında satıyorlardı; tıpkı esir ticareti yasaklanmadan önce Avrupalıların Afrika sahillerinde yaptığı gibi.** Bununla beraber Yunan Denizindeki ada

* Bkz. *Story of Chaldea*. 256.

** Fenikelilerin bu uygulamayı sürdürmekten tümüyle vazgeçmediğini Yoel Peygamber'in onları kınadığı şu sözlerden anlıyoruz: "Yahuda ve Kudüs'un evlatları, sizler Yunanların çocuklarını sattınız" (Yoel, iii. 6).

halkı Afrika kabileleri kadar tepkisiz kalmadılar; onlar antik dünyadaki en yetenekli ırk olan Yunanların atalarıydılar. Bu yüzden yabancı ziyaretçilerden çok şey kaptılar; sadece onların öğrettiklerini değil çok daha fazlasını. Dolayısıyla zaman içinde onlarla boy ölçüşmeyi, sıkı pazarlık ederek balıklarını, kerestelerini ve madenlerini onlara çok daha iyi koşullarla satmayı başardılar. Birkaç yüzyıl içinde gemileri Fenikelilerin donanmasının yerini aldı ve birçok sanat dalında onlarla rekabete girdiler ama tüm çabalarına karşın mor boyayı üretmeye muvaffak olamadılar. Her neyse, tüm bunlar daha ilerideki bir tarihte yaşandı ve biz halen Fenikelilerin sömürgeleşme dönemi üzerinde durmaktayız.

10. Yunan adalarının çoğunun zenginleşmesi Fenike sömürgelerinin oluşması ile başladı. Bunların arasında en eskileri Sidon'un parlak dönemine denk düşen ve ana vatana en yakın olanlardı. En önemlileri Yunan adalarının en büyükleri ve en güneyde yer alanları Kıbrıs ve Girit idi. Kıbrıs'ın en önemli özelliği sahip olduğu zengin bakır madeniydi ve adanın ismi de bundan kaynaklanıyordu.* Bronzun yaklaşık onda dokuzu bakırdan oluştuğu için bakır bronz ürün ustaları için çok değerliydi. O dönemde bronz her türlü araç, alet ve ev eşyaları, hatta silah üretiminin ana maddesini oluşturmaktaydı—büyük çapta demir kullanımı çok daha sonraki tarihte gerçekleşti. Bakır bronzun ana maddesi iken bileşimin onda birini oluşturan kalay da onun kadar önemli olmakla birlikte doğada çok az bulunuyordu; dünyada çok sayıda ocaktan bakır çıkarılabilirken kalay filizleri doğada hem az sayıda hem de dağınık durumda yer almakta ve kısa sürede tükenmektedir. Belki de zaman içinde işlenmesi çok daha zor olmasına karşın demirin kullanımı bu sorun yüzünden benimsenmişti. Öte yandan Fenikeliler döneminde bronz hâlâ ön plandaydı

* İbranice *Kopher*; Yunanca *Kupros*; Almanca *Kupfer*, İngilizce *Copper*.

ve hem kendi dökümhaneleri hem de Mısır gibi diğer ülkeler için kalay temin etmek zorundaydılar. Bir süre kalayı Toroslara'nın dağlık bölgelerinden çıkardılar ama buradaki kaynak yetersizdi ve kısa sürede tükendi. Bunun üzerine Kafkasya'da araştırmalara başladılar ve gemilerini Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından geçirerek Karadeniz'e yöneldiler. Zaman içinde Karadeniz'in güney sahillerinde birçok yerleşim merkezi oluşturdular. Batıda bu değerli maden ve en az onun kadar değerli deniz yumuşakçası araştırmalarında ayak basmadıkları yer kalmadı.

11. Bu seferleri sırasında yüzyıllar boyunca en zengin kazanımları olan toprakları keşfettiler; Tarshish adını verdikleri, daha sonra Tartessus diye anılan İspanya'nın güneyi. Burada ırmaklardaki kumlarda altın vardı ve dağlar yamaçlarındaki gümüş kaynaklarını büyük bir cömertlikle sunmaktaydı. Gümüşün yanı sıra dağlarda yüzyıllar boyu işlenmesine karşın tükenmek bilmeyen bakır, kurşun ve daha az miktarda kalay bulunmaktaydı. Aynı zamanda Endülüs adındaki bereketli topraklar bal, yağ, şarap, buğday ve diğer hububat, yünleri son derece değerli olan koyunlar ve daha birçok ürün ile bir dünya cennetiydi. Bu kutsal bölge hakkında peri masallarını andıran öyküler yaratılmış ve bunların çoğu anlatılanlara hayran olan ve bir oranda inanan ünlü yazarlar tarafından bizlere aktarılmıştır. Bunlardan birine göre Fenikeliler Tarsish'e ilk geldiklerinde sattıkları değersiz mallar karşılığında o kadar çok gümüşe sahip oluyorlar ki gemiler bu yükü kaldıramıyor, bu yüzden tüm alet-edevat, hatta demirler dahi karada bırakılıp bunların yerine gümüşten olanlar yapılıyor. Bir başka öyküye göre bir orman yangını sırasında yeraltından ateşin harareti ile eriyen altın ve gümüş fışkırıyor ve dağ altın ve gümüş yığınınına dönüşüyor. Pirenelerle ilgili benzer bir öyküde bir yangın sırasında dağların yamaçlarından erimiş saf gümüşten dereler aktığı anlatılıyor. İspanyol Yarımadasının

kuzeybatı ucunda Fenikeliler güneye oranla çok daha fazla miktarda kalaya rastladılar.

12. Öte yandan bronz çağında dünyadaki en zengin ve güvenilir kalay kaynağı İngiltere, özellikle şimdi Devon ve Cornwall olarak bilinen güneybatı kesimi ve Yunanların “Kalay Adaları” (Cassiterides) adını verdikleri Kanal Adaları idi. Fenikelilerin bu kadar uzakta, neredeyse o dönemdeki tüm ulusların ufkunun ötesinde bulunan bu bölgeden ne zaman ve nasıl haberdar oldukları bilinmiyor. Ama kesin olan, Cebelitarık Boğazı’ndan çok önce (yaklaşık MÖ 1100) onların bir şekilde tüm Fransa’yı boydan boya kesen bir rota ile düzenli olarak kalay temin ettiği. Muhtemelen önce adalara kendileri gitmediler; kervanları Sen Nehri ağzında, ya da daha geride, belki de Pirenelerde beklerken yerliler kalayı onlara getirdi. Haritaya bir göz atarsak bunun ne kadar kolay olduğunu görebiliriz, Sen Nehri’nden gemilerle ulaşabildikleri yere kadar ilerleyip orada teknelere yükleyerek kısa bir kara yolculuğu ile Saone’ye geliyor, sonra nehrin Rhone’la birleştiği noktaya kadar seyredip buradan derin ve hızlı akıntıdan yararlanarak Rhone’un Akdeniz’e dökülen ağzında yer alan çok sayıdaki limanda demirli —uzun seferlere ve ağır yüklere uygun şekilde inşa edilmiş olağanüstü boyuttaki— “Tarshish gemilerine” malları yüklüyorlardı.

13. Yine de bu rota çok masraflı ve zaman alıyor olmalı. Zira yolları üstünde birçok kabile vardı ve bunlar bölgelelerinden geçen yabancı tacirlerin gemilerine ve vagonlarına ağır vergiler uygulayarak kolay para kazanmanın yolunu bulmuşlardı. Fenikeliler dövüşken bir halk değildi ve her zaman kendilerinden istenen vergileri, hatta haraçları ödemeyi kabulleniyorlardı, zira paranın gücünü ve onun her kapıyı açabildiğini biliyorlardı; ayrıca o kadar büyük kâr ediyorlardı ki bunun bir kısmını işlerini rahatça yürütebilmek için harcamaya razıydılar. Aynı zamanda can sıkıcı zorunluluklardan

kurtulma yolunu bulmakta gecikmediler. Kısa sürede “Kalay Adalarına” denizden ulaşabileceklerini keşfettiler. Bu, bizim bugün bildiğimiz, Cebelitarık Boğazı’ndan Biscay Körfezine ve Atlantik Okyanusuna ulaşan rotaydı. Ama bu rota için sıradan cesarettten öte bir gözü peklik gerektiriyordu; yalnızca gemilerin yapısı ya da denizde ustalık açısından da değil; Fenikeliler İspanya’yı Afrika’dan ayıran boğazın dünyanın sonu olduğuna inanmaktaydılar. Bunun ötesindeki gizemli Batı Okyanusu, onların kutsal saydığı yüce Güneş Tanrısı Baal-Melkarth’ın her gece sulara daldığı ve hiçbir ölümlünün onu izleyemediği yerdı. Tanrı batıya doğru yol alırken kullarını çıktıkları seferlerde dış dünyanın kapılarına kadar koruyor ve o noktada “burada durun!” diyordu. Boğazın iki yanında yükselen ve yüzyıllardır “Melkarth Sütunları” diye bilinen iki devasa kaya Akdeniz’e girişin sınıırıydı ve bunun ötesine geçmek neredeyse büyük bir günahtı. Cebelitarık aslında onların batı ile ticaretinin zengin ve muhteşem bir merkezıydı, minyatür bir Sur başkenti gibi karadan biraz uzaklıkta yer alan kayalık bir adacıktı; Cebelitarık kutsal sınırın öbür yakasında yükselmekteydi ve sahip oldukları kıyının devamıydı. Ayrıca bu kent düşlerine giren Tanrının emriyle inşa edilmişti. Batıl inançtan kaynaklanan bu korku ile duraklamış olmasalardı daha birçok keşifte bulunabilirlerdi. Bir tek keşifte bulundular ama o da bir rastlantı sonucu oldu ve yalnızca birkaç söylenceden ibaret kaldı. Daha sonra Yunanlar bu söylenceyi ele aldılar ve hayal güçlerini çalıştırarak çok güzel öyküler oluşturdular. Anlatılana göre bazı Fenike gemileri şiddetli fırtına ile Atlantik’e sürüklenmişler ve gemileri kontrollerinden çıkmış; “günler sonra rüzgâr onları Libya (Afrika) kıyılarının karşısındaki büyük bir adaya götürmüş; burası öyle bereketli ve havası o kadar güzelmiş ki insanlardan çok tanrılara layıkmiş.” Bu Madeira adası olmalı. Ama Fenikeliler buraya tekrar gelmemişler ve adanın iki yüz-

yıl sonra tekrar keşfedilmesine sebep olmuşlar. Öte yandan, görünüşe göre para hırsı dini endişelerden daha ağır basmış, zira hemen ardından Fenike gemilerinin düzenli olarak “Kalay Adalarına” sefer ettiklerini öğreniyoruz ve bu uzak ve elverişsiz ortamda yerleşik bir düzene geçmemişlerse de onların varlığını kanıtlayacak yeterince iz bırakmışlar. Örneğin Wight adasının merkezinde tüm adaya hakim yüksek bir yapı var. Bunun yeri öylesine akıllıca seçilmiş ki bin yıl sonra Romalılar adaya geldiğinde aynı yerde bir kale inşa ediyorlar ve daha sonra bunun yerini Norman mimarisi ile yapılmış güçlü bir kale alıyor. Carisbrooke Kalesi olarak bilinen bu yapının kalıntılarına bugün çok sayıda ziyaretçi gelmekte. Fenikeliler “Kalay Adaları” için oluşturdukları deniz yolunu titizlikle kendilerine sakladılar ve Yunanların daha önce yaptıkları gibi birilerinin kendilerinden önce oraya varmalarını engellemeye özen gösterdiler. Bu konuda aktarılan ilginç bir öyküye göre, Fenikeli bir kaptan tesadüfen bu sulara giren bazı Roma gemilerinin kendisini izlediğinin farkına varır ve var gücüyle küreklere sarılıp yelkenleri fora etmesine rağmen onlardan kaçamayacağını anlayınca, yakalanıp sorguya çekilmektense, gemisini kasten karaya oturtarak tayfalarının ve hamulesinin tümünün sulara gömülmesine göz yumar; bu, o dönemde Sur’da ulusal bir kahramanlık örneği olarak yorumlanmıştı. Ama tüm bunlar şu anda işlemekte olduğumuz konudan çok daha sonrasına ait.

14. Bu maceraperest tüccarların kuzey seferlerinden getirdiği tek ürün kalay değildi. Onlar kuzeydeki başka bir ürünün, Baltık’ın sarı kehribarının da tek ithalatçısı idiler. Bu, sadece bir süs eşyası idi ama çok revaçtaydı ve çok yüksek fiyata satılıyordu, zira çok ender bulunduğu ve uzaklardan geldiği için dünyanın gözdesi olmuştu. Kehribar dediğimiz, gelgitlerde ya da fırtınalarda karaya vuran sualtı ağaçlarından elde edilen bu reçineli madde Prusya kıyıları boyunca

toplanmaktaydı. Bu nedenle Fenike gemilerinin uzaklardaki bu amansız denizlere ulaştığına kesin gözüyle bakılmakta. Bununla beraber, daha sonraki araştırmalar Danimarka çevresindeki bu son derece tehlikeli, hemen her zaman dalgalı, sivri kayalıklarla, sığ sularla ve boğazlarla kaplı sularla ancak yerli denizcilerin baş edebileceğini, yabancılar için bunun neredeyse imkânsız olduğunu ortaya koydu. Dahası, eski çağlarda kehribarın İngiltere’den kolaylıkla ulaşılabilen Hollanda sahillerinin açıklarında da bulunabileceği ve son olarak da Fenikelilerin Adriyatik’ten Baltık Denizine kadar tüm Almanya’yı kat eden bir kervan yolu oluşturdukları belirlendi. Kehribarın büyük bir kısmı, Asya menşeli malların yerel ürünlerle değiş tokuş edilmesini sağlayan birçok merkezin yer aldığı bu yolla Kuzey İtalya’daki Po Nehrinin ağzına kadar taşınıyor ve sonra Adriyatik’e sevk ediliyordu.

15. Her ne kadar Fenikeliler denizci olarak ünlenmişlerse de kara yolculuğunda da başarılıydılar. Asya kıtasında büyük çapta kervan seferleri düzenliyorlardı; Doğu’daki ünlü kervan yollarının hemen hepsi onların elindeydi: Karadeniz’den Nil’e, Karkamış’tan Şam’a, kendi kentlerinden hareketle Yahuda topraklarını geçerek Arabistan’ın güneyindeki killi topraklara; Şam’dan hareketle Suriye’yi geçip Fırat’a ve oradan aşağıya inerek Babil’e ya da kısa yoldan çölü aşp Ninova, Kalah ve diğer kentlere, son olarak da Babil’den tüm kıtayı aşarak Hindistan’a, en azından İndus Irmağının ağzına kadar. Bununla beraber bu son noktaya daha ziyade Tarshish teknelerine benzer yapıdaki silahlı gemilerle ulaşmış olmalıdırlar. Onlar dünyanın ayrıcalıklı tüccarlarıydılar; ulusların zenginlikleri onlar vasıtasıyla ülkeden ülkeye ulaşıyor ve bu ulaşım sürecinde ellerinde kalanlar deniz kenarında zengin ve gösterişli kentler kurmalarına yeterli oluyordu. Bu kadar büyük çapta uluslararası dış ticaretin yokluğunda bile kendi fabrikalarından sürekli olarak elde ettikleri gelir onlara aynı refahı sağlayabilirdi.

16. Fenikelilerin sahip oldukları servet ve uçsuz bucaksız lüks yaşam tarzı ne sözcüklere ne de düşlere sığmaz. İbrani peygamberlerden biri* şöyle diyor: “Sur kendine bir kale yaptırdı ve sokaklarına gümüş ve altın tozu saçtırdı.” Sur’un en kapsamlı ve görkemli portresine Hezekiel (Zülkifl) peygamberin sayfalarında rastlıyoruz. Bu portre nefesimizi kesiyor ve gözlerimizi kamaştırıyor, neye hayran olacağımızı şaşırtıyoruz; tanımlamanın şiirsel güzelliğine mi yoksa onun göz alıcı görkemine mi? Peygamber Fenike kentlerinin kraliçesini şöyle anlatıyor:

“Ah, deniz kenarında yaşayan ve tacirlerini adalara gönderen sen... Sur, sen ‘Ben güzelliğin zirvesiyim’ diyorsun... İrfanın ve idrakin sayesinde zenginleştin ve hazineni altın ve gümüşe gark ettin.

Yüce irfanın ve yönetimin sayesinde servetini arttırdın ve bu servet yüreğini şenlendiriyor... ve ‘Ben tanrıyım,’ dedin. ‘Denizlerin ortasında Tanrı’nın tahtında oturuyorum... Senin sınırların denizin tam kalbinde, seni inşa edenler güzelliğini mükemmele dönüştürdü... Tüm gemilerini Senir’deki köknar ağaçlarından yaptılar; Lübnan’dan getirdikleri sedir ağaçlarıyla geminin direğini yaptılar. Küreklerin Bashan meşelerinden; fildişi kakmalı bankların Kittim’den (Kıbrıs) getirilen şimşirden. Yelkenlerin Mısır’da üretilen işlemeli keten bezinden, sancağın ve tenten için Elishah’tan (Yunan adalarından) mavi ve mor boyalar getirildi. Kürekçilerin Sidon ve Arvad’dan. Ey Sur! Bilgelerin sana yol gösteriyor... denizdeki bütün gemiler ve denizciler senin ticaret mallarını taşıyor. Tarshish tüm zenginliklerinin ticaretini yapıyor; senin malların karşılığında gümüş, demir, kalay ve kurşun alıyor. Javan, Tubal ve Meschech (İyonya Yunanlıları ve Toroslarda yaşayan halk) senin satıcıların; onlar senin için köle ve pirinç ticareti yapıyorlar.

Togarmah (Ermenistan) sarayının mensupları senin mallarına karşılık binek ve savaş atları ile katırlar veriyorlar...

* Zekeriya, ix. 3.

Birçok ada senin elinin kiri: Sana fildişi boynuzlar ve abanoz sunuyorlar. Suriye senin elişlerinin taciri; onlar senin ürünlerine karşılık sana elmaslar, mor ve işlemeli dokumalar, keten bezi, inci ve yakut veriyorlar. Yahuda ve İsrail toprakları senin satıcıların; senin ürünlerine karşılık buğday... ve bal ve yağ ve balsam sunuyorlar. Şam senin tacirin, el işlerine karşılık Helbon şarabı ve beyaz şarap sunuyor... Arabistan" (peygamber burada İran Körfezi'nden Kızıl Deniz'e kadar olan bölgede yaşayan Arap kabilelerinin isimlerini sayıyor) "senin ürünlerine karşılık kuzular ve koçlar ve keçiler... her türlü baharat, değerli taşlar ve altın... mavi ve işlemeli son derece değerli örtüler, zengin oymalı sedirden yapılmış, kordonlarla bağlı sandıklar sunuyor.... Ürünlerin denize açıldığında birçok insanı doyurmaktasın; yeryüzündeki kralları ürünleriyle zenginleştiriyorsun... Tarshish gemileri senin ürünlerini taşıyan kervanlar: Sen onları dolduruyor ve denizlerin ortasında görkemle seyretmelerini sağlıyorsun.*

17. "Senin irfanın ve idrakin," — "senin yüce irfanın ve yönetimin." —Kâr eden kurnaz tüccar— işte Fenikelilerin değer yargılarının özeti buydu. Para kazanmak, kâr etmek ve birikim yapmak yalnızca ulusal değil kişisel özelliklerini, kişiliklerinin özünü oluşturunuyordu. Amaç, girişim, gücünü sürdürmekti, bunların hepsine sahiptiler; çok başarılıydılar ama bunların hepsi para hırsından kaynaklanıyordu ve başarı onlar için zengin olmak demekti, sadece bununla gururlanıyor ve övünüyorlardı. "Servetini arttırdığın için mutlusun." Gerçekten de paraya tapan bir ulus varsa o da Fenikelilerdi. Diğer halkların kahramanlık ve bilgi alanında kazandığı niteliklerden yoksundular; tüm tutkuları para idi. Savaşçı, hatta milliyetçi ya da özgürlükçü değillerdi. Saldırganlara hemen boyun eğip haraç ödemeye razı oluyorlardı, savaşacak yerde tazminat ödemeyi yeğliyorlardı. Yabancı egemenliği altına girmekten utanmıyorlardı, servetlerine dokunulmadığı, ticari

* Hezekiel, xxxvii. ve xxviii.

faaliyetleri engellenmediği sürece bu durumu kabullenebiliyorlardı. Orduları yoktu; acil durumlarda başka yerlerden paralı asker kiralyıyorlardı; Zülkifl'e göre (xxvii. 10), "İran, Lud (Lidya) ve Put (Libya) halkı senin askerlerin ve savaşçılarındı; onlar senin kalkanın ve miğferindi." Kentleri, evleri saldırıya uğradığı ya da yağma edildiği zaman inlerinden çıkan vahşi hayvanlar gibi savaşabilirlerdi ve bunu birçok kez yaptılar. Ama ajanlık yapmaya hayli yatkın, genellikle fazla önemsenmeye değmeyen, son derece değerli uyruklar oldukları için bu durumu çok ender yaşadılar. Bu yüzden de beş yüzyıllık Mısır egemenliği ve işgaller sürecini yara almadan, kayba uğramadan, hemen hiç direnmeden, asla ayaklanmaya kalkışmadan atlatmayı başardılar. Sömürgeler oluştururken bile yerli halk onlara kararlı bir şekilde direndiği takdirde, olası tatsızlıkları önlemek adına, bu toprakları kiralamayı ve sömürgeler güç kazanıncaya kadar bu kirayı ödemeyi sürdürmeyi yeğlediler.

18. Eğitimli ya da aydın insanlar değillerdi. Alfabeyi icat etmiş olmalarına karşın bunu yalnızca muhasebe kayıtlarında ve kısa yazıtlarda kullandılar. Onlardan geriye kalan hiçbir şiir, tarihi günlük, bilimsel çalışma veya değerlendirme yok. Hatta kendi ilginç deneyimlerini ya da seferlerini bile kayda geçirmek zahmetine katlanmamışlar; tüm bunlar onlara servet kazandırmış, ün kazanmanın ne önemi olabilirdi ki? Aşurlular İspanya, Baltık kıyılarına ve "Kalay Adalarına" ulaşmış olsalardı kim bilir bize ne kadar ilginç kayıtlar bırakırlardı! Tekdüze askeri öyküler, bu topraklar ve halklarla, hatta oralardaki bitki ve hayvanlarla ilgili kısa ama özlü tanımlarla renklenmiş olurdu! Anlaşılan Fenikeliler bunu hiç akıl edememişler; oysa özellikle "Kalay Adaları" konusundaki sessizlikleri çok can sıkıcı. Doğrusu MÖ 2000 yılında İngiltere'nin ne durumda olduğunu bilmek isterdik. Fenikeliler hayal gücüne ya da yaratıcılığa sahip olmayan, sadece

Görsel 14: Kilden Yapılmış Küçük Bir Fenike İdolü. (CLAY)

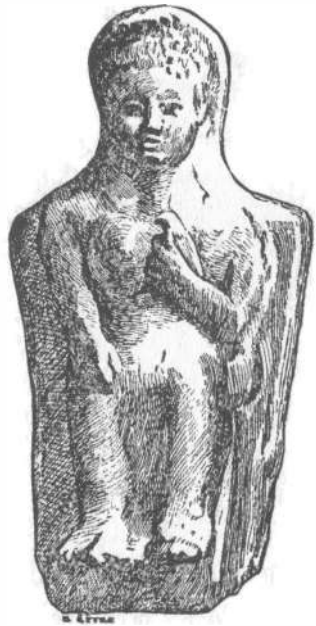
öğrenmeyi ve taklit etmeyi bilen kişilerdi. Geliştirdikleri sanatların hiçbiri kendine özgü değildi. Tek icatları mor boya idi ve bu da sanat değil zanaattır. Elimizde birçok örnekleri bulunan heykelleri yalnızca Babil ve Asur sanatının farklı bir biçimiydi. Seferlerinde yanlarında taşıdıkları, çoğunlukla kilden yapılmış tanrı heykelleri son derece itici ve şekilsizdir. Mimarileri hakkında herhangi bir fikir sahibi değiliz zira tam bir yıkıma uğramışlar ve binaları taş üstünde taş kalmayacak şekilde yerle bir edilmiş. Peygamber Zülkifl bunu şöyle dile getiriyor: “Sur kentinin duvarları yıkılacak ve ka-

leleri yerle bir edilecek... ve senin de köy evlerinin duvarlarını yıkıp yerle bir edecekler; ve bunların taşlarını, doğramalarını ve tozlarını sulara atacaklar... Kenti çıplak bir kayaya dönüştüreğim ve burası denizin ortasında balık ağlarının serildiği bir yer olacak.”*

19. Fenikelilerin ne olmadıkları üzerinde durduktan sonra ne oldukları konusunu ele almamız gerekiyor; işadımı olarak para kazanma konusunda eşsiz bir deha sergilediklerine kuşku yok. Kişisel kazanç sağlamak için sürekli büyük çaba harcarken istemeden başkalarına da yararlı oldular; kültürel açıdan olmasa da, ilişkide bulundukları, yüzyıllardır kendi güç ve kaynaklarından habersiz olan sayısız kabile halkının ve yörenin uyanıp harekete geçmesine yol açtılar.

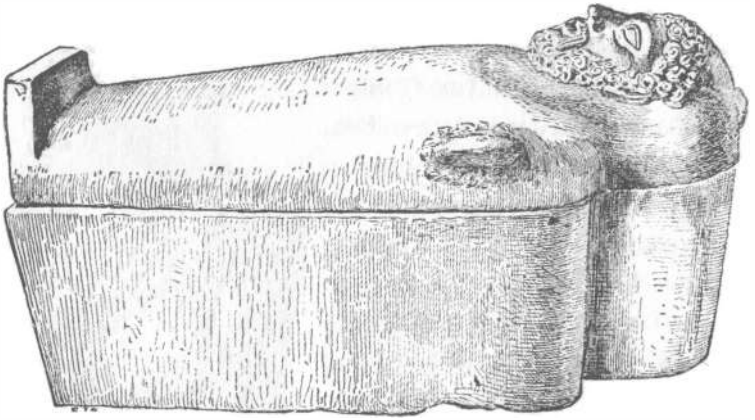
* Zülkifl, xxvi.

Sık sık adını andığımız bilim adamı François Lenormant, "Bu açıdan bakılınca," diyor, "Fenikelilerin Antik Çağda üstlendikleri rolü ve oluşturdıkları etkiyi görmezden gelmek imkânsız... Bundan yaklaşık yirmi yüzyıl önce Kenanoğullarının sayım evleri Akdeniz'in tüm sahillerinden Cebelitarık Boğazı'na kadar bir zincir oluştururken Kızıldeniz'den Hindistan kıyılarına kadar uzanan deniz yolu üzerinde benzer tesisler kuruldu. Bu sayım evleri kuruldukları ülkelerde son derece etkili oldu. Her biri büyük kentlerin çekirdeğini oluşturdu, zira yerliler bunların sağladığı avantajların ve uygar bir yaşamın çekimine kapılarak hızla Fenikelilerin ticaret merkezlerinin çevresine yerleştiler. Bunların her biri ayrı zamanda birer uygarlık merkezi oldu. Barbar bir halk aktif olarak uygar bir toplumla ticari ilişkiler içine girdiğinde zamanla onun uygarlığını benimsemediği takdirde bunu uzun süre sürdüremez, özellikle Avrupalılar gibi çok akıllı ve yetenekli halklar... Yeni gereksinimler ortaya çıkar; yerliler daha önce hiç görmemiş olduğu mamullere sahip olmak ister. Kısa sürede bu istek bunların yapımıyla ilgili sırları öğrenme, bunları yaratan sanat alanında ustalaşma, kendi ülkesindeki kaynakları ham madde olarak yabancılara vermektense bunlardan bizzat yararlanma tutkusuna dönüşür..."*

Görsel 15: Ashtoreth. Kilden Yapılmış Küçük Bir Fenike İdolü. (CLAY)

* Fr. Lenormant, *Premieres Civilisations*, cilt I., s. 158.

Görsel 16: Fenike Sarkophagusu (Lahit) (Geç Dönem.).

20. Bugün bile modern kentlerimizin ücra köşelerini düzenli olarak ziyaret edip seçkin mallarını sergileyen çerçilerin, üstelik çoğu kez ürünlerini yalnız para karşılığı değil yerel ürünler karşılığı satma eğiliminde olmalarının o yörelere aşıladığı canlılığı göz önüne alır ve bunu yüz kat daha büyük kapsamda değerlendirirsek Fenikelilerin o dönemde üstlenmiş olduğu rolü daha iyi yorumlayabiliriz. Bu benzetme daha da ileri götürülebilir: Satıcımız malın gerçek değerinden haberdar olmayan müşterileri kazıklama eğiliminde ise onlar da hem bu bilgiyi edinmeye hem de bunu üretme ustalığına ulaşarak bir oranda çerçinin oyununu bozmak isteyebilirler. Eğer akıllı ve adil iseler çerçinin kâr oranını düşürürken geçmişte elde ettiği aşırı kazanca içerlemek yerine bunu kazandıkları eğitimin ücreti olarak görürler. Büyük milletlerin her biri dünyanın tarih sahnesinde önemli roller oynarken kendine özgü güç ve yeteneklerine uygun bir misyon üstlendiğine göre Fenikelilere de, onlara saygısızlık etmeden ve önemlerini küçümsemeden, bir anlamda Antik Dünyanın Çerçileri adını verebiliriz. O dönemde bunun son derece ge-

rekli ve kazançlı bir misyon olduğu kuşkusuz. Öte yandan bu yaklaşım aynı zamanda tamamen bencilce bir servet kazanmayı amaçladığından bunun asil ya da onurlu bir misyon olduğunu söyleyemeyiz. Bu yaklaşım, birçok müstesna yanı bulunmasına karşın, insanlığın en aşağılık yanlarını; hayâsız hileleri, dolapları, acımasızlığı ve zaman zaman soğukkanlı gaddarlığı sergilemekte.

•

. IV .

Kenanoğulları: Dinleri, Bir Kurum Olarak Kurban Kesme, İnsanların Kurban Edilmesi

1. Aslında son derece istenmeyen bir karakter sergileyen tek ulusun Fenikeliler olduğunu ileri sürmek adil olmaz. Aşırı tutku —yani yaşamın tüm maddi zevklerine düşkünlük— hem bu dünyadaki hem de öteki dünyadaki görünür görünmez nimetlere duyulan açlık, daha asil güdülerden ve ruhsal beklentilerden yoksunluk, bunun yol açtığı büyük ahlaksızlık ve vicdansızlık, tüm bu özellikler, sadece Kenanlıların çeşitli kollarında değil, dindar ve düşünceli bir ulus olan Mısır dışında tüm Sami ırkında mevcuttu. “Kenanoğulları” adı altında toplanan tüm insanlar Fenikelilerle ortak bir kişilik sergiliyorlardı ama onların dehasından yoksundular. Fenikeliler kendi alanlarında gerçekten dahi idiler. Bu yüzden maddi refaha olağanüstü düşkün olan diğer Kenan ülkeleri onlarla denizcilik alanında kesinlikle rekabet edemediler, oysa gelişimleri sırasında, Hitit Konfederasyonu dışında, birkaç yüzyıl boyunca güç ve servet sahibi oldular. Kenan dininde de materyalizm ve şehvet düşkünlüğü bu ırkın bir özelliği ola-

rak ağır basmaktadır. Zira bir ırka özgü özellikler en geniş kapsamlı biçimde onun inançlarında ortaya çıkar. İnsanların kişilikleri en yoğun olarak onların tanrılarında ve ibadet şekillerinde sergilenir. Bu, yaratılıştan kaynaklanan eğilimlerin sonucudur ve bu durum eski çağlardaki bir Yunan yazarı tarafından şöyle dile getirilmektedir: “Eğer atlar ve öküzler tanrıya inansalardı onu en güçlü ve mükemmel at ya da öküz olarak tasarımırlardı.”* Kenanoğullarının dinsel kavramları Fenikelilerinkini içerse de, çok tanrılı ırklarda görüldüğü gibi farklı toplumlar şu ya da bu tanrıya inanmakta, ona yerel isimler vermekte ve farklı biçimde tapınmaktadırlar; bu da farklı dinlerin var olduğu varsayımına yol açar. Oysa bu sadece bir varsayımdır. Kenan dini temelde aynen Fenike ve Suriye’deki gibidir.

2. Babil’de ve dünyadaki her ırk ve ulusta gözlemlendiği gibi Kenan dini de doğada var olan ölümsüz güçlere —tanrılara— olan ilkel inanca dayanır. Oysa tüm insanlığa özgü bu benzerliğin ötesinde Babil dininin genel kavramları ve ayrıntılarıyla daha yakın bağlantılar içerir—Sami ırkının kadim Shumir ve Akadlarla olan kan bağı göz önüne alındığında bu bağlantı daha da belirginleşmektedir. Bir anlamda Kenanlıların dinsel inançlarının Babil’inkinden daha gelişmiş olduğu söylenebilir; Turan’ın ilkel ibadet biçimini benimsemedikleri ve yoruma fazla yer vermedikleri için kendi sistemlerini oluşturmuşlar ve çok tanrılı olmalarına karşın tanrılarının sayısını azaltarak tek tanrılı dine doğru adım atmışlardır. Burada kutsal üçlü, insanların ve devletlerin kaderini tayin eden gezegenler gibi kavramlarla karşılaşmamaktayız. Kenanlılar için dünya çok daha az karmaşıktır. Kurak çöllerin ve çıplak kayalık arazilerin en bereketli ovalar ve serin, ağaçlıklı yamaçlarla, çöldeki bunaltıcı havanın denizin rahatlatıcı esintisiy-

* Bkz. *Story of Chaldea*. 355-357.

le bütünleştiği, nemli, ferahlatıcı geceleri yakıcı, nefes kesen günlerin izlediği, yağmurlu ve rengârenk çiçeklerin açtığı bir baharın hemen ardından acımasız yakıcı yazın hüküm sürdüğü topraklarda yaşayan çocukların doğadaki düalizm (ikilik) adı verilen bu çelişkilerden, yani birbirini dengeleyen karşıt kutuplardan etkilenmemesi olanaksızdı. Dünyada (tümüyle fiziksel olaylardan kaynaklanan) iyinin ve kötünün var olduğunu gözlemlediler. Sıcak ve soğuk, kuraklık ve nem, aşırı sıcak günler ve serin geceler... İlk kategoridekiler aklın ve bedenin çalışmasını gerektirirken rahatlatıcı olan ikinci kategoridekiler zenginlikten kaynaklanan lüks bir yaşam tarzı sunmaktaydı. Bir başka açıdan, sürekli yaratan, üreten ve besleyen güç, tüm canlılardaki erkek ve dişi unsurlar doğa yasaları gereği birbirinden ayrılmakta ve bu bölünme evrendeki kuralları ve uyumu sağlamaktaydı.* Isı ve nem, ateş ve sudan oluşan bu ikilik, daha ayrıntılı fikirlere dönüşmekteydi: Daha yakıcı ve enerjik olan ateş unsuru eril olarak tanımlanırken daha uysal ve sakin olan nem dişi olarak yorumlanıyor, ikisinin birleşimi tüm dünyayı oluşturuyordu. Bu simgesel tanım da nem yalnızca ısının etkisiyle yaşamı meydana getirirken kısır olan ısı ise ancak nemin müdahalesiyle üretken oluyordu.

3. Maddi dünyada bu ikilik gökyüzünün iki yöneticisi ile temsil edilmekteydi: Güneş ve Ay; Gündüzün Efendisi ve Gecenin Kraliçesi; tüm ısının kaynağı ile (ay olduğuna inanılan) serinlik ve nemin kaynağı; her ikisi de ortalığı aydınlatmaktaydı ve dolayısıyla doğayla bağlantılıydılar ama işlevleri ve katkıları bakımından birbirlerinden çok farklıydılar. Kenanlılar güneşe tapıyor ve ona ya Baal (bu Babil dilinde *bel* olarak geçen “Efendi” sözcüğü idi) ya da Moloch (kral) adını veriyorlardı. Zaman zaman ondan “Cennetin Efendisi” ya da

* Bkz. *Story of Chaldea*. 242-245.

Görsel 17: Fenike Silindir Mührü.

“Kentin Kralı” olarak söz ediyorlardı —Baalim (çoğul olarak “tanrılar”) dendiğinde ise farklı kentlerin ya da toplulukların güneş tanrıları kastediliyordu— aynı güneş tanrısına kent isimleri eklenmekteydi. Kenanlıların dişi tanrısı Ashtoreth’e (Yunanlar ona Astarte adını veriyordu) gelince, o Asur-Babil’de İştar, Mylitta ya da Belit (“Baalath”, “Leydi”) idi ve gerek ismi gerekse işlevi hemen hiç değişmiyordu: O aşk ve savaş tanrıçası, sürekli üreme ve analığın, cinselliğin ve hazzın temsilcisiydi. Buradaki en önemli fark Ashtoreth ayla özdeşleştirilir ve simge olarak hilal kullanılırken Babil tanrıçası Venüs gezegeninin yöneticisi ve ozanların Sabah ve Akşam Yıldızı idi. Elimizdeki bir Fenike silindir mühründe Baal bir ağaç ya da direk olarak temsil edilmekte ve çevresinde onun Güneş tanrısı olduğunu gösteren güneş ışınları yer almakta ve yanında bir hilal bulunmaktadır. Bu mühründe net olarak erkek ve kadın şeklinde temsil edilen Ay’a ve Güneş’e tapınıldığı görülmektedir. Bir köylü tarafından Lübnan’ın batı yamacında, Byblos’un (Gebal) doğusunda eski ve çok ünlü bir tapınağın yer aldığı Aphaka kentinde bulunan mühür Aphaka Baal’ini temsil etmektedir.

4. Fenikelilerin en önemli iki kenti iki ünlü ulusal tanrının koruması altındaydı: Sidon Ashtoreth’e tapınırken Sur Moloch’a yerel olarak yukarıda adı geçen Melkarth (“Kentin Kralı”) ismini vermiştir. Tanrıya adanan tapınak Yeni ya da adadaki Sur’un gurur kaynağıydı ve bunun Babil’deki ünlü

Bel-Marduk tapınağından daha görkemli olduğu söyleniyordu. MÖ 5.yüzyılda ünlü Yunan gezgini ve tarihçisi Herodotos “çok saygın olduğunu” duyduğu bu tapınağı görmek için özellikle Sur’a gittiğini belirtiyor. “Tapınağı ziyaret ettim,” diye devam ediyor, “ve çok sayıda bağışlarla donatılmış olduğunu gördüm. Bunlar arasında biri som altından, öbürü zümrüitten yapılmış iki sütun vardı. Bunlar geceleyin pırıl pırıl parlıyorlardı.” Som altın sütunlara rastlanabilir ama karanlıkla ışık saçan zümrüt sütunlar ancak masallarda yer bulabilir. Bu sütun muhtemelen zümrüdü andıran ünlü Mısır yeşil taşından yapılmıştı, eski çağdaki yazarlar zümrüdün sahtesinin çok kolay yapılabildiğini söylüyorlar. Bu haliyle bile sütun olağanüstü değerli olmalıydı.

5. Ne Fenikeliler ne de Kenan ulusları edebiyatla ilgilenmiyordu, hatta şiire bile meraklı değillerdi: En azından kendi tanrılarıyla ilgili söylenceleri kaydetmeye ve bunları şiirsel bir dille anlatmaya yeltenmemişler. Bu yüzden bizlere herhangi bir mitoloji ve destan bırakmış değiller.* Öte yandan halk ya da birey olarak hayal gücünden tamamen yoksun da değillerdi. Doğal olarak Kenanlıların da diğer halklar gibi —doğa olaylarını şiirsel imgelerle canlandıran—** söylenceleri vardı ama bunlar sözcüklere dökülmedi; aslında genellikle bunları dile getirmek yerine törenlerde, geleneklerde ibadet şeklinde temsil etmekteydiler. Bu nedenle söylencelerine ulaşmanın çok zor olduğu bir halktırlar. Bunlara çok ender olarak mühürlerde ve anıt yıkıntılarında ama en fazla bizzat görgü tanığı olan yazarların tuttukları notlarda ve gelenekleri ve başkalarının ifadelerini derleyen muhabirlerin kayıtlarında rastlıyoruz. Bu derlemeler arasında Eski Ahit ön planda geliyor. Ayrıca Fenikelilerin söylencelerinden bazıları

* Bkz. *Story of Chaldea*. 298-299.

** a.g.e., s. 294.

dünyanın en ünlü öykücüleri olan Yunanlar tarafında derlenmiş ve hayranlık uyandırıcı bir biçimde yazıya aktarılırken içeriğindeki yabancı unsurlara pek yer verilmemiş. Tüm bu tutarsız kaynaklardan ulaşılan Kenanlıların efsaneleri onların kişisel özelliklerini gün ışığına çıkarmamıza yardımcı oluyor.

6. Kenan'ın tanrıçası, Babil'inki gibi özellikle kadınlar tarafından benimsenmiş ve el üstünde tutulmuştu. Tapınakları güzel kızlarla —dansözler ve müzisyenlerle— dolup taşıyor ve sunaklarda genellikle soylu ailelerden seçilen rahibeler hazır bulunuyordu. Öte yandan tapınağın binası ön planda değildi; asıl önemli olan tapınağın arazisi ve onu çevresindeki kutsal korulardı: Doğa tanrıçasına onun ölümsüz gençliğini ve üretkenliğini her türlü sanat eserinden daha iyi simgeleyen açık havada, sarmaşıklarla kaplı çardakların altında ibadet ediliyordu. Bu korulardaki ağaçlar, özellikle yapraklarını dökmeyenler onun kutsal ağaçlarıydı ve bunlar arasında öne çıkan, ölümsüzlüğün sembolü olduğunu daha önce Babil'de

Görsel 18: Kıbrıs'ta Bulunan, Paphos'taki Tapınağı Temsil Eden Madeni Para.

Görsel 19: Sidon'da Bulunan, Muhtemelen Resmigeçitlerde Kullanılan Portatif Bir Tapınağı ya da Türbeyi Temsil Eden Madeni Para.

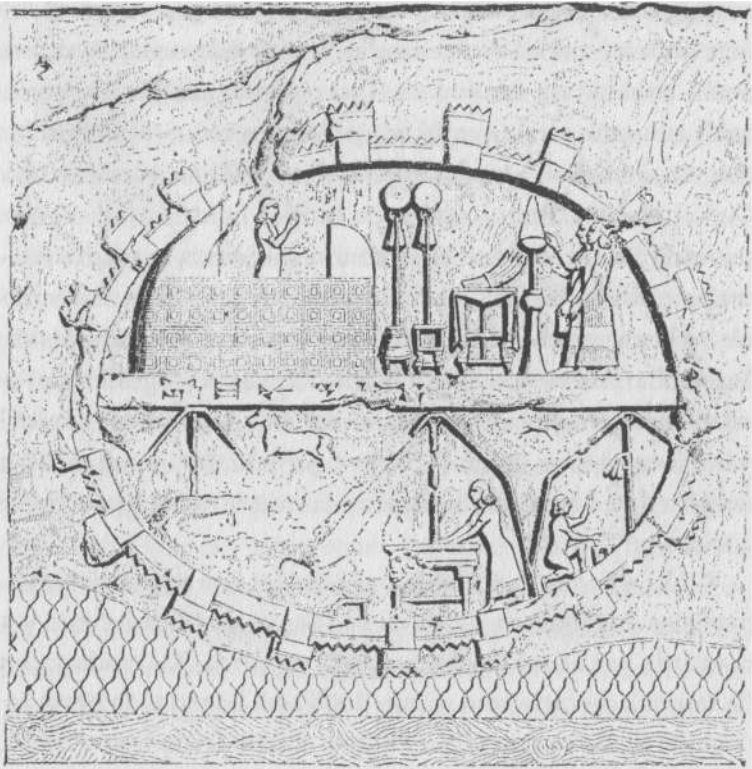
gördüğümüz servilerdi.* Tanrıçanın özel meyvesi nardı; içerdiği binlerce çekirdek üretkenliği temsil ediyordu. Aynı nedenle balıklar da onun kutsal hayvanlarıydı. Birçok yerde balık avlamak ya da yemek günah sayılıyordu; tapınağın bir bölgesinde bakımlı bir havuzda yüzen balıklar vardı ve onu Derketo adıyla anan Ascalon'da tanrıça belden aşağısı balık şeklinde temsil ediliyordu. O kentin yakınında çeşitli balıkların bulunduğu bir göl vardı. Bir başka değerli ve kutsal yaratık ise beyaz güvercin idi; onu da avlamak ve yemek günahı. Tapınaklarının resmedildiği birkaç kaynakta (çoğunlukla Fenikelilerin tanrıçaya tapındıkları Yunan adalarına ait madeni paralarda) çatının üstünde ilkel ve garip bir biçimde tanrıçayı temsil eden uzun, konik figürün üzerinde uçan güvercinler görülüyor.**

7. Öte yandan Ashtoreth'e asıl ibadet her zaman ister yapay ister doğal olsun, ağaçlıklı vadiler ya da Lübnan'daki yamaçlarda yer alan kutsal korularda yapılırdı. Baal mihrapları da tapınak duvarlarının içinde değil açık havada, dağların tepesinde ya da uygun yükseklikteki düzlüklerde inşa edilirdi. Mihrabın yanına genellikle Asherah*** adı verilen bir "kutsal ağaç" dikilirdi, bu ya gerçek bir ağaç ya da onu andıran bir şey olurdu. Böylece Baal'e Baalath ile birlikte tapınılır, böylece ibadet eden kişi Baş Tanrının ikili yapısının ya da —bu tanımı tersine çevirirsek— kutsal çiftin gerçek birliğinin ayır-dına varırdı. Bu sembole —tanrının mihrabı ile tanrıçanın ağacı— ayinleri betimleyen birçok Asur yontularında rastlı-

* *a.g.e.*, s. 268.

** Bu en eski Kenan ve Semitik idol; 18 numaralı görselde görüldüğü gibi bir baş ve kol uzantıları mevcut ama bu daha sonraki döneme ait. Ayrıca bakınız 17 numaralı görsel.

*** Kutsal Ağacın bir başka şekli. Babil ve Asur yontularından aşına olduğumuz bu hayat sembolünün açıklaması için bkz. "*Story of Chaldea*". s. 268, vd.

Görsel 21: Asur Döneminden Asherah ile Portatif Bir Minber (Bir Yerleşim Yerinde ya da Orman İçinde).

yoruz. Bunlar Yahuda ve İsrail'in her zaman başvurduğu, bu yüzden peygamberlerin onları sürekli kınadığı, İncil'de de sık sık aşağılanan "yüce yerler" ve "asherahlar"dır. Bir gün dindar ya da tövbekâr bir kral gelip onları bu topraklardan sürecektir ve tahta kendi soyundan gelen ardılları, muhtemelen kendi oğlunu geçirecektir. Yahuda kralı dindar ve reformcu Yusuf'un (2. Krallar, xxiii.) Baal'in, "asherah'ın ve cennettekilerin" hizmetindeki tüm gemileri yaktığı ve "Yahuda kralının kentlerdeki ve Kudüs civarındaki yüksek yerlerde tütsü yak-

malarını emrettiği tüm putperest rahiplere, Baal için, güneş için, ay için ve gezegenler ve cennettekiler için tütsü yakanların hepsine boyun eğdirdiği... *asherah* için duvarlarına süsler asan kadınların evlerini yerle bir ettiği” söylenir. Bu süslerin çoğu son derece değerli mor dokumadan olup bazıları kutsal koruları ziyarete gelenlerin dinlenmesi için tente ve bölme yapımında kullanılırdı. Buraya gelenler tanrıçalarını kutsamak adına geceler boyu yer içer, kutsal mekânlarda konaklar, onların hizmetinde bulunmanın en önemli dini görevleri olduğuna inanan kadınlar ve kızlar tarafından ağırlandırlardı.

8. Kenanlılarda Güneş ve Ay —ateş ve su ile temsil edilen tüm insanlığın anne ve babası karı koca idiler. Dolayısıyla Sur’daki Baal ve Melkarth ile birlikte Ashtoreth “Kraliçe” (Milkath) diye anılırken Ascalon ve Filistin konfederasyonundaki diğer kentlerde farklı isimler alarak balık tanrıçası, Derketo ve Dagon (Sami dilinde balık anlamına gelen *dag* sözcüğünden) balık tanrısına dönüştü. Dagon’a adanmış bir tapındaki heykelde tanrı insan yüzüne ve ellerine, balık bedenine ve insan ayaklarına sahip olarak betimlenmekteydi. Bu tıpkı Babil’deki Oannes’i* andırıyordu. Bu benzerlik çok daha sonraki bir dönemde sabanı icat eden ve genel olarak tarım ve ürün tanrısı olan Dagon’da daha öne çıkmaktaydı. Asur’daki ilk *patesis* olan İshmi-Dagan’ın adı da bu iki söylence arasındaki bağlantıya işaret etmekte ise de bu henüz belgelenmemiştir.

9. Öte yandan bu yalnızca yöreye has bir dönüşümdü. Suriye ve Fenike’deki gerçek Baal-Moloch çok daha güçlü ve etkin bir tanrı idi. En önemli özelliği iyi ve kötüyü içinde barındıran ikili kişiliğiydi. Bazen iyi, bazen kötü tarafı ağır basmakta, zaman içinde ikiye bölünerek birbirine düşman iki unsur oluşturmaktaydı. Aşırı yaz sıcağı ile toprakları ço-

* Bkz. *Story of Chaldea*, 56 numaralı görsel.

raklaştıran ve ölümlere yol açan Moloch, korkunç, yok edici Güneş Tanrısı idi. İlkbaharın ılıman ve yağışlı havası ile tohumları yeşerten ve bitkilerin büyümesini sağlayan ya da sonbaharda uzun süre kurak ve soluksuz kalan yeryüzünü ferahlatacak bulutları gönderen, toprağı yeniden yeşerten ve meyvelerin olgunlaşmasını sağlayan ise sevecen ve cömert Güneş Tanrısı Baal idi. Gücü ve parıltısı azaldığında ışınları dünyaya her gün daha kısa süreli ulaşıyor, ağaçların özsuğunu ve topraktaki tohumları besleyemez duruma geliyordu, böyle zamanlarda Baal uykuya dalıyor ya da uzaklara, batıya doğru gidiyordu. O zaman insanlar yasa bürünüyor ve aylar sonra döndüğünde ya da uyandığında büyük sevince kapılarak genellikle günümüzdeki Mart ayında bir festival düzenliyorlardı.

10. Eski Ahit'te bu söylence ile ilgili ünlü bir bölüm var. Burada Kral Ahab döneminde büyük bir kıtlık yaşanıyor ve dört yüz elli Baal rahibi, "Asherah"lı dört yüz rahiple birlikte Carmel Dağ'ında toplanıyor ve İlyas peygamberden dualarla kesecekleri kurban için cennetin ateşini getirmesini istiyorlar. "Ve kendilerine verilen öküzü süslediler ve sabahtan öğleye kadar Baal'in adını zikrederek Ey Baal bizi duy, dediler ama hiçbir yanıt alamadılar... Ve mihrabın çevresinde dolandılar... Öğleyin İlyas onlarla alay edip seslendi: 'O bir tanrı, ya uyuyor ya bir yerlere gitti ya da seyahate çıktı veya muhtemelen uyuyup kaldı ve uyandırmak gerekiyor'" (1. Krallar, xviii. 26-27). Peygamberin bu sözleri, çoğu kez ileri sürüldüğü gibi, bir istihza değil doğrudan doğruya efsaneye bir atıftır. Bunu izleyen ilginç bölüm Kenan inancının en olağanüstü özelliğini sergilemekte: "Ve hep bir ağızdan haykırdılar ve bıçaklarını ve hançerlerini kanlar içinde kalıncaya kadar kendilerine sapladılar."

11. Bu çılgın gösterinin anlamı şu: Dualarının ve kurbanlarının işe yaramadığını gören rahipler bunlara kendi kanları-

nı ve acılarını ekleyerek daha etkinleştiriyor, Baal'in indinde kulların kanlarının kendinden geçmiş bir hayvanınkinden daha değerli olduğuna ve onun için gönüllü olarak çektikleri acının ölmek üzere olan akılsız bir hayvanınkinden daha etkin olacağına inanıyorlar. Düş kırıklıklarının ve kapıldıkları heyecanın uzun sürmesi durumunda son çare olarak atılacak adım Baal'in merhametine mazhar olmak amacıyla kendi yaşamlarını ya da bir veya birkaç insanın hayatını feda etmek olacaktır. Bu, Antik Çağ boyunca "kurban" kavramının içerdiği mantık silsilesidir. Dolayısıyla insan kurban etmek gibi korkunç bir eylem eski çağlarda evrensel olmuştur. Eski dinlerin hemen hepsinde mevcuttur. Ama bildiğimiz kadarıyla, çoğunda çok az ya da kısmen uygulanmışken Kenanoğullarında sadece eski çağlarda değil MS birinci yüzyıla kadar sürdürülmüştür.

12. "Kurban" sözcüğü Latince'dir ve sadece ibadetle ilgili olarak "kutsal eylem" anlamına gelir. Öte yandan bu kavram en kutsal, hayranlık uyandıran, gizemli bir ayine dönüştürülerek insanın —armağanlar sunarak— tanrıyla doğrudan ilişki kurmasına dönüştürülmüştür. İnsanlar iki nedenden dolayı armağan verirler: sevdikleri için —minnet ve dostluk adına— ve korktukları için—yatıştırmak amacıyla: Tabii ki sonuncusu çok daha değerli ve pahalı olacaktır. Armağan sayılmayan üçüncü bir bağış türü var: Bunlar alıcıya kendi görevleri dışında özel bir iş yapması için verilen rüşvettir. Bu tür armağanlar istenilen işlemle orantılı bir değer taşır ve alıcı isteksiz görüldüğünde değeri artar. Bu durum kurbandan ziyade bir pazarlık niteliği taşır. Bir de zaman, nitelik ve niceliği yasalarla belirlenen, aidat, vergi ve tazminat olarak adlandırılan ve toprak sahibine yetiştirdiği ürünün tamamını değil ama en fazlasını veren, ona bu hakkı tanıyan ödemeler var. Hangi tür olursa olsun, bu armağanlar karşılığında maddi kazançlar ve ayrıcalıklar gözetilmektedir. Sevgi armağanla-

rında da aynı durum söz konusu, zira armağanı veren bunun karşılığında alıcıdan yakınlık beklemektedir ve güçlü olanlar bunu kibar ve cömert bir şekilde yaparlar. Yalnızca bağışlar herhangi bir karşılık, hatta teşekkür beklemeden yapılır. Ama bu eski dünyada bilinmeyen bir erdemdi ve bu yüzden de dinlere yansımamıştır.

13. Tanrılara adanan kurbanlar insanların verdiği her türlü armağanı kapsar: Amaçlarının ve beklentilerini kaynağı her zaman aynıdır. Bu eylemin son derece gerçekçi ve romantizmden uzak yapısını değerlendirebilmek için kendimizi eski çağlardaki insanların yerine koymamız, onların düşüncelerini benimsememiz ve onların tanrı kavramındaki değişmez ve yoğun görüşü anlamamız gerekir.* Tanrı onlar için kraldır, “hatta daha fazlası”, keyifliyen daha cömert ve hoşgörülü, öfkelenildiğinde çok daha güçlü ve acımasız bir kral. Belli isteklerde bulunur ve bunların kesinlikle yerine getirilmesini ister. Kullarının yaşamasına izin verdiği toprakların sahibidir. Bu toprakları içerdığı tüm zenginlikle birlikte kullanmaları ve mutlu olmaları için onlara vermiştir. Ama toprağın sahibi olarak buna karşılık onların minnettarlık duymalarını, bu zenginliğin belli bir kısmını kendisine vermelerini beklemektedir. En azından her ehli hayvanın ilk yavrusunun, yetiştirilen ürünün ilk meyvesinin ve topraktan alınan ve insan emeği ile yaratılan her şeyin belli bir miktarının —genellikle onda birinin— belli dönemlerde ve en yakın tapınakta düzenlenen bir törenle kendisine sunulmasını ister. Bu törenler çok şenlikli olmalı, tanrı yükümlülüklerin gönülsüzce yerine getirilmediğini görmelidir; en ufak bir isteksizlik ya da nankörlük belirtisinde öfkelenen tanrı tüm bahsettiklerini geri alabilir, hatta onları cezalandırabilir. İbadethanelerde sunulan hayvan ve diğer ürün miktarlarının devasa boyutlarda olduğu açıkça

* Bkz. *Story of Chaldea*. 355-357.

görülüyor. Aynı zamanda savaşta elde edilen ganimetlerin — en az onda birinin— devletin ordularını himayesi altına almış olan tanrılara ait olduğu da anlaşıyor.

14. Kurban iki şekilde yapılmaktaydı: ya kurban sunağın üstünde ateşe verilip tüketiliyor ya da sadece tapınağa sunuluyordu. Birinci yöntem, yani ateşe verme, doğal olarak en dolaysız olandı. Burada armağan ve dua ya da şükran doğrudan doğruya tanrıya sunulmaktaydı. Bu durumda “Tanrılar kurbanın kokusunu aldı,” diyor, eğer “güzel bir koku alırlarsa” kurban kabul edilmiş oluyordu. Yaratılış’ta “Yahveh (“Efendimiz” Yahova) güzel bir koku aldı,” diyor.* “Yahveh bir kurbanın kokusunu aldı,” diyor Davut. Genelde kurbanlar canlı hayvanlardan oluşuyordu —öküzler, buzağılar, oğlaklar ya da kuzular— bunlar bütün olarak topraktan elde edilen tahıl, un ve yağla birlikte sunuluyordu. Ama bu çok enderdi. Daha fazla kullanılan yöntem kurbanı öldürmek ve etin en lezzetli kısımlarını ve yağını sunağın üstünde pişirmek, önemli bir kısmını rahiplere ve tapınak görevlilerine ayırdıktan sonra kalanıyla halka ziyafet çekmekti. Sıvı adakların bir kısmı —süt, şarap, yağ— ya sunaktaki ateşin üzerine ya da yere dökülüyordu —bu tanrıya içki sunmak anlamına geliyordu— kalanı da, meyveler ve diğer ürünler gibi tapınak görevlilerine sunuluyordu. Böylece binaların ve sunağın onarımı ve süslenmesini, rahiplerin ve görevlilerin görkemli yaşamını ve tapınak hazinesinin sürekli dolu tutulmasını sağlayacak bir gelir elde edilmiş oluyordu. Bir birey ya da bir toplumun “kefare” olarak adakta bulunduğu olağanüstü durumlarda —bir suçun, tanrıya karşı işlenen bir günahın ya da ibadette ihmalin affedilmesi gibi— ya da kişisel ya da ulusal bir müzaheret istendiğinde “bağışta bulunmak” ye-

* Aynı cümleye Gilgamiş Destanında da rastlıyoruz: “Tanrılar güzel bir koku aldılar; tanrılar hoş bir koku aldılar.” Bkz. *Story of Chaldea*, 316, 359.

terli değildi; kurban koşullarının tümü yerine getirilmeliydi; tanrılar ancak kesin tövbekârlık durumunda affedebilir ya da müdahalede bulunabilirdi. Böyle durumlarda sürü halinde hayvanlar ve gemiler dolusu değerli eşyalar, pahalı parfümler, yağlar ve baharatlarla daha da harlayan alevlere teslim ediliyordu.

15. Canlı cansız her tür kurbanın en iyi cins ve kullanılmamış olması, güzelliğini, ruhunu ve gücünü yitirmemiş olması gerekiyordu. İnsan amirine ya da bir dostuna ikinci el bir giysi, kırılmış koyun, enenmiş öküz, koşum yüzünden sırt derisi yüzülmüş bir at armağan edebilir miydi? Böyle yapsa muhatabı ona öfkelenmez ve intikam almaya kalkmaz mıydı? Bu nedenle seçilen kurbanın mükemmel ve kusursuz, formda olması gerekiyordu; düve ve kısrak üvendireye ya da sabana koşulmamış, binek atı eğitilmemiş, dişi hayvanlar ise gebe kalmamış ve doğurmamış olmalıydı. Ayrıca sunulan hayvandan çalıştırarak ya da üretilerek kazanç sağlanmamış olması gerekiyordu. Doğal olarak, söz konusu hayvan ne kadar değerli ve soylu ise kurban da o kadar makbule geçecekti.

16. İnsan yaratılışı gereği sergilenen heves ve cömertlik, yaşanan acil durum ya da özel yakarıyla orantılı olacaktı. Refah döneminde dindar bir adam kurban adarken ya da —doğum, evlilik, güvenli seyahat, başarılı girişim gibi konularda dileklerde bulunurken tüm kurallara uygun hareket eder— ama geleneklerin ve yasaların öngördüğü kuralların dışına çıkma gereği duymayabilir. Öte yandan yüreği mutlulukla ya da ıstırapla dolup taşan biri böyle hesaplara girmez, gözü servetini ve de diğer değerleri görmez olur. Bağışlanma umudu öylesine büyük, endişeler o kadar güçlüdür ki olağanüstü duygular içindeki bir insan tüm varlığının, yaşamının ve evlatlarının beş para etmediği zehabına kapılır. Böyle bir durumda tanrının mağfireti ancak belli hareketlerde bulunmak ya da bunlardan sakınmakla ve adadığı kurbanın

değeriyle orantılı olarak sağlanabilir. Bunun yanı sıra, aşırı duygusallığa kapılmış ve aklını kullanamaz hale gelmiş biri en değerli varlığı olan hayatını bile feda edebilir. Bu mantığı daha ileriye götürürsek, bebeklerin, en sevilen çocukların tanrı katında kurban edilmeleri ebeveynlerin bu sırada yaşadıkları acı kadar değer kazanacaktır.

17. Aslına bakılırsa çocukların kurban edilmesi her durumda ve her zaman ulusun serveti ve üremesi ile doğru orantılı olarak tanrıya tanınan bir haktır. Her ehli hayvanın ilk çocuğu istenirken efendisinininkine neden ayrıcalık tanınmalıydı? Samiler arasında tüm yasalarına ulaştığımız tek halk olan İbranilerin bu yükümlülüğü resmen ve koşulsuz olarak üstlendiğini görüyoruz. Bu husus şu dikkate değer bölümde önümüze çıkıyor (Mısır'dan Çıkış, xxii. 29): "Meyvelerini ve içkilerini bol bol ikramda gecikmeyeceksin. İlk doğan oğlunu bana vereceksin. Aynı şeyi öküzlerin ve koyunların için de yapacaksın; ilk doğan yedi gün ahırda kalacak ve sekizinci gün onu bana vereceksin." İnsanların, özellikle çocukların kurban edilmesinin diğer Sami ve Kenan halklarında da bir gelenek olduğunu düşünürsek, tarih öncesi dönemlerde bu yasanın benimsenip uygulandığından kuşku duyamayız. Öte yandan Yahudiler dünya sahnesinde ilk belirdiklerinde onların dinsel cevherleri dinsel bağınazlıklarından çok daha gelişmiş olduğundan böyle barbarca uygulamalara yer vermiyor, insanoğlunun ilk oğlunu tapınağa sunmak suretiyle kurban etmekle yetiniyorlardı. Yine de bu yasanın asıl amacı insanların bilinçlerinde var olmayı sürdürerek bir fidyeyi gerekli kıldığından, en fakirin bir çift beyaz güvercin ya da iki genç kumru kurban ettiğine tanık oluyoruz (Bkz. Luka, ii. 22-24.).

18. İnsan kurban etmek Antik Çağ'daki tüm inançların ayrılmaz bir parçasını oluşturduğundan bunun takdiri ilâhi olduğunun ileri sürülmesi bizi şaşırtmamalı. İnsanlar için yasalar koyan ve onlara ibadet koşullarını, uygarca yaşamı öğ-

reten tanrıların bu kutsal ve korkunç yöntemi kurumsallaştırması kaçınılmazdı. Çeşitli devletlerin öyküleri ve söylenceleri bu yöntemi içermektedir. Bu öyküler içinde en dikkate değer olanı, Fenikelilerin dünya görüşü ve din anlayışı üzerinde araştırmalar yapan yazarların yapıtlarında yer alan, Sancho-niatho adındaki bir rahibin Fenike hakkında söyledikleridir. Bu öykünün bir bölümünde yüce tanrının “ölümcül bir salgın sırasında kendi oğlunu babası Cennet’e kurban ettiği” anlatılmakta, bir başka bölümde ise bu daha özet olarak aktarılmaktadır: “Eski zamanlarda büyük bir felaket yaşandığında, toplu ölümleri engellemek amacıyla, kent ya da ülke yöneticileri öfkeli tanrıyı yatıştırmak ve bağışlanmak için en sevdikleri çocuklarını kurban ederlerdi. Kurban gizemli bir biçimde sunulurdu (yani gizemli ve kutsal bir törenle ya da gizemli olarak tanrıya adanır). Öykü şöyle devam ediyor: Tanrının bir tek oğlu vardı ve “ülke savaş tehdidi ile karşılaştığında o sunağın süsler ve kraliyet giysileri içindeki oğlunu kurban ederdi.” Bu söylence o dönemdeki gelenekleri açıklamak ve bunu tanrı buyruğuna bağlayarak doğa yasalarına bu kadar karşı olan böyle canavarca bir uygulamayı savunmak amacıyla oluşturulmuş olmalı. Antik Çağ’da belli bir geleneğin, inancın vs. kökenini açıklamak için anlatılan öyküler o kadar çoktur ki bunlar Etiyolojik Efsaneler (Yunanca “neden” anlamına gelen *aitia* sözcüğünden) gibi özel bir isim altında derlenmiştir.

19. Asıl şaşırtıcı olan, Eski Ahit’te eski zamanlarda dünyadaki uygulamanın benzeri bir olayın tanrılar arasında da yaşandığını belirten son derece etkileyici bir geleneğin yer almasıdır. Bu, İsrailîler ile onların neredeyse akrabası olan Moabitler arasında yaklaşık MÖ 850 yılında yaşanan bir savaşla ilgilidir. Kral Mesha ünlü kitabesinde ulusal tanrısı Khemos-h’a çok bağlı olduğunu belirtmektedir.* “İsrailîler ayaklandı-

* Bkz. 6. bölümün eki.

lar ve Moabitlere saldırdılar ve Moabit topraklarını ele geçirmek için ilerlediler. Tüm kentleri yerle bir ettiler ve bereketli tarlaları taşlarla doldurdular, tüm çeşmelerin sularını ve bütün ağaçları kestiler. Sapancıların saldırısı sonunda Kir-Harsheth (Ölü Deniz'in güney ucunun hemen doğusundaki bir kent) bir taş yığınınna dönüştü. Moabit kralı savaşı kaybetmek üzere olduğunu görünce yalın kılıç yedi yüz askeriyle birlikte Edom kralının saflarını yarmaya çalıştı ama başaramadı. Bunun üzerine kendinden sonra tahta geçecek olan oğlunu surların üzerinde yakarak kurban etmek istedi. İsraililer buna çok öfkeleniler ve onu terk edip kendi ülkelerine döndüler." (2. Krallar, iii. 24-27.)

20. Eski Hindularda da benzer bir söylence var. Bu çok eski bir öykü ve hiçbir kaynak tarafından doğrulanmıyor ama ünlü ilahilerinden birinde sözü ediliyor. Anlaşılan onlar evrenin hâkiminin Man (*mükemmel* anlamında) adında gelmiş, geçmiş ve gelecek tüm varlıkları temsil eden devasa bir erkek olduğuna inanıyorlardı. İlahiye göre tanrılar kurban olarak adadıkları Kutsal Man'ın üzerine ilkbaharın halis tereyağını döktüler, yaz mevsiminin ateşini kullandılar ve sonbaharın ürünlerini (meyve ve çörekler) sundular. "Zamanın başlangıcında doğan bu kurbanı kestiler ve kutsal otlara yatırıp üzerine su serptiler. Bu törende tanrılar kurbanın çevresine yedi kütük yerleştirdiler ve üç kez yedi kat kütüğü üst üste dizdiler... Bunlar ilk uygulamalardı." Kutsal Adam'ın kurban edilmesi ile dünya ve üzerinde bulunan her şey yaratılmış oldu. Hinduların kutsal kitapları hangi nedenle ve nasıl bir törenle insanların kurban edildiği konusunda en ayrıntılı bilgileri içeriyor, kimi zaman olağanüstü sayıda, bir defasında 150 insan kurban edilmekteydi. Doğal olarak, insanlar aydınlandıkça ve uygarlaştıkça bu tür barbarlıklara son verildi. Tanrıların buna karşı çıktığı ve kurbanların kurtulmasını sağladığı varsayıldı ve her zamanki gibi bu varsayımlar öykülerde ve

söylencelerde yer aldı. Bunlardan birinde kazığa bağlanmış, yakılmayı bekleyen bir genç tüm tanrılara yakarıyor ve ip-leri mucizevi bir şekilde gevşiyor. Bir başka öyküde benzer durumdaki bir kadının yakarıları sonunda sadece harlı ateşin üzerine yağmur yağıyor. Hayvan dâhil her türlü kanlı kurban kesimleri büyük çapta terk edilip onların yerine kek, pirinç ve buğday sunulmaya başlanınca insanlıktaki bu değişimi dile getiren bir söylencede en yüce ve değerli kurban insandan ata, attan öküze, öküzden keçiye, keçiden koyuna ve en sonunda bol miktarda pirinç ve buğday ekilen toprağa geçiş anlatılıyor. Bu, artık canlı insan ve hayvan kurban etmek yerine tanrıların pirinç ve buğday sunumlarının tanrılar indinde makbul olduğuna işaret etmekte. Bu değişimin ancak insandan daha üstün güçlerin iradesiyle gerçekleşmesi gerektiği ortada, zira tanrılar tarafından öngörülen bir yöntem ancak onların rızasıyla terk edilebilirdi.

21. Bu, aynı zamanda Eski Ahit'te İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etme söylencesinin de temelini oluşturuyor. Tanrı kurban istiyor ama son anda bıçağı havaya kaldıran eli durdurup bir koç göndererek daha az değerli bir kurbanla yetineceğini gösteriyor. Aynı söylence Eski Yunan'da da var: Ünlü bir kraldan en sevdiği güzel kızını kurban etmesi isteniyor ve sonra onun yerini beyaz bir güvercin alıyor. Birçok halkın söylencelerinde yer alan benzer öyküler kültürün insanlara daha asil ve saf bir inanç sağladığına işaret etmekte. İnsanlara yaşam ve duygu bahşeden yaratıcının bu en kutsal ve güzel duyguların yerini vahşi kıyımlara bırakmasına göz yummayacağı aşikâr.

22. Oysa putperest Sami ve Kenanlılarda durum böyle değil. Onların inançları merhametsiz, kültürlerinde de hoşgörü bulunmuyor. Doğalarındaki acımasızlık ve kana susamışlık, kolayca galeyana gelmeleri en az mutluluk kadar aşırı acıya da yol açmakta. Hem şehvet düşkünü hem de duygusal

olanlar her zaman aşırıya kaçabiliyorlar. Son derece hassaslar ama aynı zamanda çok zalim olabiliyor ve zaman zaman kendilerine işkence yapabiliyorlar. Duygusalılık güçlü, zaman zaman zararlı davranışlara dönüşebiliyor. Lükse ve maddi zevklere düşkün olanlar doyuma ulaştıklarında diğer duyguları körelebiliyor. Ama ne pahasına olursa olsun bu doyuma ulaşmaları gerek, bu yüzden daha fazla hırslanabiliyorlar. İnsanın yüreğindeki her duygu en az yüz misli daha yoğunlaşır. Sevinç, korku ve keder sonuna kadar yaşanmalı, yoksa bir boşluk, kayıtsızlık, yapay, yanıltıcı ve ölü bir yaşamdır söz konusu olan.

23. Doğulular için bu her zaman geçerlidir. Onların sükûneti, az konuşmaları, ölçülü davranışları bağlantı kurdukları herkesi şaşırtır. Aslında üç yüzyıl önceki ataları kadar aşırı heyecanlanabilirler ama uygar yaşam koşulları buna pek fırsat vermediği için daha uzun süreler sakın kalabiliyorlar. Öte yandan harekete geçtiklerinde tüm dünyayı hazırlıksız yakalayabiliyorlar. Eskiden olduğu gibi şimdi de bu ayaklanmalar dinsel duygulardan kaynaklanıyor. Kıyımlar ve savaşlar her zaman bastırmaya çalıştıkları fanatizm sonucu gerçekleşiyor.

24. Asyalılar en fazla dinsel ayinlerinde coşuyorlardı. Ayin sırasında yaşadıkları büyük coşku canlarına can katıyordu. Bahar festivalinde genç Güneş Tanrısının yeniden canlanmasını, uzun süredir dul kalmış olan Tabiat Tanrıçasının onunla kucaklaşmasını sevinçle kutlarken ya da tanrının dondurucu kış veya kavurucu yaz yüzünden zamansız ölümünün yasını tutarken, festivallerin ana ögesi olan hem kendilerini hem de başkalarını galeyana getiren haykırırları ve feryatları bir çılgınlığa dönüşüyordu. Rahiplerin yönlendirmesiyle yoğunlaşan çılgınlıklar ve giysilerin parçalanması yetersiz kalıyor, kapıldıkları heyecan ancak kan ve acı ile dile getirilebiliyordu. O zaman bedenlerini tırmalamaya, hançerlerini kendilerine saplamaya başlıyorlardı. Kısa sürede tüm katılanlara bula-

şan bu çılgınlık kendilerine işkence yapmaya ve sakatlamaya kadar varıyordu. Gerçekten de sık sık bazı zavallı fanatikler kendilerinden geçiyor ve idolü taşıyan kocaman arabaların tekerlekleri altında can veriyorlardı. Böylece ciddi ve oryantal havaya uygun bir görkemle başlayan kutlama sonunda dizginlenemez coşkuda bir cinsel gösteriye ya da kanlı ve çığırından çıkmış bir dövünmeye dönüşüyordu. Bu tür dinsel taşkınlıklara Yunanlar —Yunancada “zapt edilemeyen duygular” anlamına gelen *orge* sözcüğünden kaynaklanan— *orgies* adını veriyorlardı. Benzer taşkınlıkları içeren dinler —yani genel olarak Suriye ve Batı Asya’daki tüm Kenan ve Sami dinleri— çoğu kez orgiastik olarak anılmaktaydı. Bu tür gösterilerde insanların kurban edilmesi böyle bir ruh halinin kaçınılmaz sonucuydu.

25. Dolayısıyla bu ülkelerinin kültürlerindeki dinsel kavramların ve uygulamaların insani ve saf olmamasına şaşmamak gerek. Zira, daha önce dediğimiz gibi halk ne ise onun dini ve tanrıları da aynı olacaktır ve aynı zamanda kültür bir ırkın yaradılışındaki erdemleri ortaya koyar ve onların niteliklerini en yüksek düzeye ulaştırır. Bu nedenle, insan ve çocukların acımasızca kurban edilmesi daha da artmakta. Önceleri yalnızca savaş, kıtlık ve salgın dönemlerine özgü olan bu uygulama zamanla Kenan ibadetinin kalıcı ve düzenli bir parçası haline geldi. Fenike ve sömürgelerinde her yıl insanlar kurban edildi. Büyük felaketlerde daha fazla kurban gerekiyordu. Öte yandan bu acımasız adakların herhangi bir tanrının sunağında yer aldığını varsayamayız. Hayırsever Güneş Tanrısı ya da hayat veren Ashtoreth gibi sevecen tanrılar bahsettikleri hayatın böylesine harcanmasını hoş karşılayamazlardı. Onların ininde böyle bir adak yatıştırıcı değil bir suç ya da hakaret idi. Oysa acımasız, yok edici Güneş Tanrısı Baal Moloch için son derece uygundu. Kıtlık ve salgın onun eseri idi ve kan ve ıstırap dolu savaş onu keyiflendiriyordu. Doğu-

da sık sık yaşandığı üzere, savaş, salgın ve kıtlığa yol açan bir felakette Moloch başroldeydi. Diğer tanrılar unutulur, onlar için düzenlenen ayinler, onların rahip ve rahibeleri bir süre göz ardı edilirdi. Böyle dönemler Moloch'un hasat zamanıydı ve tehlike ne denli büyük ise tanrıya sunulan adaklar da o kadar fazla olurdu.

26. Fenikelilerden geriye çok az yazıt kaldığından, Yunan yazarların ayrıntılı olarak dile getirdiği, Fenikelilerin en büyük ve güçlü sömürgesi olan ve zenginlikte bağlantılarını hiçbir zaman koparmadığı Sur kenti ile boy ölçüşen Kartaca'da düzenlenen korkunç ayinler hakkında hiçbir bilgiye ulaşamayacaktık. Tümüyle gelişmiş ve bağımsız olduğu dönemde bile Kartaca Suriye'deki Melkarth tapınağına her yıl gönüllü olarak adaklar ve savaşta kazandığı ganimetlerin büyük bir kısmını göndermekteydi. Bu yüzden dinsel bağlantının sürdürüldüğü ve sömürgecinin başkentini ağır basan geleneklerini devam ettirdiğini varsayabiliriz.

27. Anlaşıldığına göre Kartaca'da Moloch'a özellikle yakılgan insan kurbanlarının sunulduğu bir heykel vardı. Bu devasa boyutta, tümüyle tunçtan yapılmış, içi boş bir heykeldi. Baş, fiziksel gücün simgesi bir boğa başıydı ve dolayısıyla acımasız Güneş tanrısının doğadaki erkeklik temsilcisiydi. Heykelin kolları olağanüstü uzundu ve ileriye doğru uzanmış ellerine kurbanlar yatırılıyor, sırttaki zincirler ve makaralarla çalışan kollar heykelin göğsündeki bir deliğe doğru yükseliyor, içerde yanan ateşe ulaşıyor ve görünmez bir ızgaradan yere düşen közler ve küller heykelin bacakları arasında bir yığın oluşturunuyordu. Yetişkin kurbanların önceden öldürüldüğü varsayılıyordu ama çocukların canlı olarak bu korkunç kızgın ellere teslim edildiği kesindi. Hiçbir şekilde merhametli davranılmıyordu. Kurban edilmek üzere iken ağlayan çocuklar okşayışlarla teskin ediliyordu. İşin en korkunç yanı annelerin törende hazır bulunmaları, gözyaşlarını tutmaları,

en ufak bir üzüntü belirtisi bile göstermemeleri gerekiyordu; yoksa sadece kazandıkları onuru yitirmekle kalmıyor, kızdırdıkları tanrının toplumu lanetlemesine yol açabiliyorlardı. Gönülsüz sunulan bir adak tüm töreni geçersiz kılabilir, hatta durumun daha da kötüleşmesine sebep olabilirdi. Dolayısıyla duygularını gizleyemeyen bir anne hayat boyu vatan haini damgasını yiyebilirdi. Kurbanların feryatlarını örtmenin yanı sıra toplumu coşturmak için sürekli olarak davullar ve flütler çalınıyordu. En azından Suriye’de dans da ayinin bir parçasıydı; Fenike ve Kenan’da sık sık tanrının adının geçtiği ilahiler ve dualar söyleniyordu. Rahipler verilen kurbanın tanrı indinde yetersiz kaldığından kuşkulandıkları takdirde çekinmeden kendi kanlarını akıtmaktaydılar. Bu törenlerden söz eden Eski Ahit yazarları çoğu kez Moloch ya da Baal için ya da onun onuruna “çocukların ateşin içinden geçtiğini” söylüyorlar. Dolayısıyla çoğu kez kurban etme yerine ateşle kutsama uygulandığı varsayılıyor. Ama bu varsayımı destekleyen hiçbir kanıt yok, aksine birçok bölümde bunun tam tersine rastlanıyor. Kudüs’te tanrı adına konuşurken kenti kötü alışkanlıkları ve haksız davranışları için suçlayan Zülkifl şöyle diyor: “...sizler çocuklarımı katlettiniz ve ateşin içinden geçmeye zorlayarak onları bana kurban ettiniz”. Ve ekliyor: “...tanrılar sizin bu iğrenç tutumunuzdan, çocuklarınızın kanlarını onlara sunmanızdan nefret ettiler...” Museviler komşu devletlerin geleneklerini öylesine benimsediler ki Kudüs surlarının dışında, Tophet Vadisi’ndeki bir yerde sürekli olarak yanan ve sık sık çocuk kurbanların atıldığı bir ateş vardı.*

28. Sunulan armağanın sahibi için de değerli olması gerektiğinden, ulusal kurbanlar sadece en varlıklı ailelerden seçiliyor ve ebeveyn bu isteğe direnirse ağır biçimde cezalandırılıyordu. Bir keresinde Kartaca çok önemli bir savaşta

* Bkz. 2. Krallar, xxiii. 10; Yeremya, vii. 31; xix. 5-7.

yenilgiye uğrayıp devletin varlığı tehlikeye düşünce yapılan ciddi bir araştırmada asillerin bir süre fakir ailelerden satın aldıkları çocukları besleyerek kendi evlatları yerine kurban verdikleri ortaya çıktı. Tanrıların bu saygısızlığa çok öfkelendikleri varsayılarak olağanüstü boyutta ulusal bir kurban töreni düzenlendi: İktidardaki en asil ailelerin iki yüz oğlu kurban edildi ve bazı yazarlara göre, bu günahı işleyen üç yüz aile gönüllü olarak yaşamlarını sonlandırdı. Böyle bir olayın aralarında kan davaları ya da kişisel çatışmalar bulunan rahipler ve diğerleri için nasıl bir fırsat oluşturduğunu düşünmek bile çok ürkütücü. Kartaca'daki bu korkunç uygulama ancak İsa'nın çağdaşı olan Roma İmparatoru Tiberius tarafından resmen yasaklandı. O dönemde dünyayı yöneten Romalılar sevecen ya da merhametli değillerdi. Yine de o imparatorun emrindeki bir Roma lejyonu Moloch rahiplerinin çocukları kurban etmesine tanık olduğunda öyle büyük bir dehşete ve merhamete kapıldılar ki yalnız kalabalığı dağıtmak ve sağ kalan kurbanları kurtarmakla yetinmeyip bütün rahipleri astılar; bunun akabinde bu akıl dışı ayinin tekrarını yasaklayan bir yasa çıkarıldı. Öte yandan bu geleneğin bir iki yüzyıl boyunca arada bir gizlice —Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğunun Afrika'daki sömürgelerine tümüyle egemen olmasına kadar— sürdürüldüğü kesin.*

29. Kimi zaman bir şükran ya da gerçekleşen bir adak borcu olarak insan kurban ediliyordu. Kartacalıların bir zaferden sonra en güzel kadın esirleri Moloch'a kurban etmeleri birinci şikka bir örnek oluşturur. İkincisine ise Yeftah ile kızı hakkındaki ünlü öyküde rastlıyoruz. Yeftah Yahuda'dan bir dilekte bulunur: "Eğer Ammon'un çocuklarını yenmeme izin verirsen barışı sağlayıp geri döndüğümde evimin kapısında

* Bkz. Münter, *Religion der Karthager*. Çocuk kurban etmenin en heyecan verici, kapsamlı anlatımı için bkz. Gustave Flaubert'in Kartaca ile ilgili *Salammbô* isimli romanındaki "Moloch" bölümü.

beni ilk karşılayan kişiyi sana kurban edeceğim” (Hakimler, xi. 30-31). Bu tür bir sunum; eşyaları, hayvanları ve insanları tanrıya adama veya kurban etme Musevilerde *Kherem* adı altında uzun süreden beri geçerliydi. Yahuda onların şu ya da bu kenti ele geçirmesine izin verdiği takdirde burası ona adanacaktı, bu, o kentin Yahuda onuruna tüm serveti ile birlikte yok edilmesi ve oradaki tüm yaşamın sonlandırılması anlamına geliyordu. Böyle bir *Kherem* ya da “adak” için en çarpıcı örnek Samuel’in Saul’u Amalkitler üzerine sevk ederken verdiği emirdir. Bu emrin yerine getirilmemesi yani kralın ve en besili sürünün hayatının bağışlanması üzerine Saul lanetlenir. Bunun bilincinde olarak peygamberin Saul’un “halk en besili koyun ve öküzleri Tanrıya kurban etmek için ayırdı” şeklindeki savunmasını kale almamasına şaşmamalıyız: Eğer “adak” tümüyle yerine getirilmediyse bir kısmının gerçekleşmesinin ne yararı olabilir? Yasa’nın Tekrarı’nda (xx. 13-14) fethedilmiş kentlerin “adaklarının” yasalarda ve kutsal metinlerde yer aldığını görüyoruz. Öte yandan bu kitap çok daha sonra (yaklaşık MÖ 800) yazılmış olduğundan *kheremin* koşulları daha hafifletilmiş; ölüm cezası sadece erkeklerle uygulanıyor; diğerleri ise köle yapılıyor ya da müsadere ediliyordu. İşte bu konuyu işleyen bölüm: “Ve tanrı Yahuda onu (kenti) senin ellerine teslim edince oradaki tüm erkekleri kılıçtan geçireceksin ama kentteki kadınlar, çocuklar, sürüler ve diğer şeyler senin ganimetin olacak ve Tanrının sana verdiği düşmanlarından kalanlarla besleneceksin.” Aynı şekilde, aşağıdaki gibi bölümlere de rastlıyoruz: “Bu insanları ele geçirmeme izin verirsen onların kentlerini sana adayacağım” (Sayılar, xxi. 2-3). “Ve Yahuda İsrail’in sesine kulak verdi ve Kenanlıları onlara teslim etti ve onlar da kentleri ona adadılar (2. Krallar, iii. 27). Tüm bu bölümlerde geçen “adak” sözcüğü Eski Ahit’i çevirenler tarafından “tümüyle yok etmek” şeklinde aktarılıyor.

Ve artık Suriyeli ya da Batı Asyalı olarak isimlendirilen birbiriyle bağlantılı dinlerin en kafa karıştıran ve karmaşık, esrarlı Kurban olgusu üzerindeki uzun ama gerekli incelememizi sonlandırabiliriz.

30. Maalesef Sanchoniatho, Berossus gibi daha sonraki dönemde yaşamış, onun kadar gerçekçi bir yazar değil. Söylendiğine göre o da Berossus gibi kendi ülkesinin önde gelen manastırlarından birinin rahibi. Birçok kişi Sanchoniatho'nun gerçekten var olduğundan bile emin değil, zira şimdiye kadar isminin dışında kişiliğiyle ilgili hiçbir bilgi edinilemedi. Öte yandan bu isim altındaki bölümlerde ticari ve siyasi alanda Sur ve Sidon'dan sonra gelen ama kutsallık konusunda onlardan üstün olan Gebal'deki (Yunanca Byblos) ruhban okulunun öğretileri yer alıyor. Anlaşılan burası ilahiyat, dinsel söylenceler ve gözlemler ve ruhban sınıfının merkezi. Ulaşılan yazıtlar çok yıpranmış olmasına karşın Fenike devletlerine özgü kozmogoni* sistemiyle ilgili ayrıntılı bilgiler içeriyor. Ne yazık ki anlatı, Yunan bir Hristiyan** tarafından erken Hristiyanlık dönemine özgü kısaltılmış ve karmaşık bir dille kaleme alınmış ve daha sonraki Yunan düşüncelerinin eklenmesi ve isimlerin çoğunun Fenike dilindeki asılları verilmeden Yunanca yazılması yüzünden bu iki unsuru birbirinden ayırmak neredeyse imkânsız hale gelmiş. Bu alanda yazılmış birçok kaynak da konuya fazla açıklık getirmiyor. Bu yüzden araştırmalarımızın bu döneminde çok değerli ve ilginç andaçlar üzerinde durmak yerine birçok halkın gerçek, özgün dinsel kavramlarını ve geleneklerini ele alacağız. Daha önce belirttiğimiz üzere "Sanchoniatho kalıntıları" için Mezopotamya devletlerini ele alan daha gerçekçi Berossus kayıtlarına benzer belgeler bulunmadığından Fenike ve Kenan halkları konusunu aydınlatmakta bir hayli zorlanmaktayız.

* Sözcük anlamı için bkz. *Story of Chaldea*. 259 vd.

** Eusebios.

31. Fenikelilerin kozmogonisi ile belli başlı söylencelerinin eski Kaldelilerinkine çok yakın olmasının yanı sıra sanatları da büyük çapta Babil'in etkisindeydi. Bu yüzden Kaldeli Du-muzi'nin Adonis-Thammuz adı altında Fenikelilerin en kut-sal makamı Gebal'de boy göstermesine şaşmamak gerekiyor ("efendi, patron" anlamına gelen "Adonis" sözcüğü İbrani-cede Tanrı olarak kullanılmaktaydı.) Manevi değerlere fazla önem vermeyen Kenanlılar yakışıklı Güneş delikanlısının trajik ölümündeki şiirselliğe ve duygusallığa bigâne kalama-dılar. Güneş, İştâr ve Ashtoreth'ın yerel adı olan tanrıça Baa-lath'ın (Yunancada Beltis) sevgilisiydi ve elim bir kaza sonucu ondan ayrı düştü:* Lübnan ormanlarında avlanırken bazıla-rına göre can düşmanı Alev Saçan Baal-Moloch'un üzerine saldı-ğı vahşi bir yaban domuzunun dişleri tarafından parça-landı. Bu olay yaz ortasında, Samilerin genç tanrıya adadıkla-rı Temmuz ayında gerçekleşti. Gebal'den geçen ırmağa onun onuruna Adonis adı verilmişti ve söylenenlere göre nehrin suları onun kanıyla kızıla boyandı. Bu söylence bir gerçeğe dayanmakta: Nehrin çıkışında bulunan kıvıllı killi topraklar sıcak mevsimde kuruyarak parçalanmakta ve nehrin suları-na karışmaktadır. Söylencenin anlamı ortadadır. Acımasız ve kötü kalpli, yok edici Güneş Tanrısı, doğanın damadı, hayır-sever İlbahar tanrısına karşı bir zafer kazanır. Tabii ki tanrı yeniden canlanır. Onun için ilkbaharın başında bir festival düzenleniyordu. Şenlik ağıt yakan, saçlarını yolan ve giysi-lerini parçalayarak ağlayan, tanrının öldüğünü haykırarak onun adını anan ve *Ailanu! ailanu!* (Vah bize!) diye dövünen kadınlarla başlıyordu. Tanrının kral giysileri içindeki ahşap bir suretini bir tabuta yerleştirip yağıyor ve bir cenaze töre-ni düzenliyor, tören boyunca oruç tutuyorlardı. Tabut gide-rek artan ve yas tutan bir kalabalıkla kentte gezdiriliyordu.

* Bkz. *Story of Chaldea*. 323-326.

Sonra tanrının yeniden canlanması bu insanlara özgü coşkuyla kutlanıyor ve ağıtların yerine “Adonis yaşıyor” naraları yükseliyordu. “Thammuz öldü!” Bu festivalin de temelde bir cılgınlığa dönüştüğünü belirtmeye gerek yok. Bu şenliğe özgü çok hoş bir gelenek vardı: Adonis bahçeleri. Bunun için birçok bitki festival sırasında tanrının yeniden uyanıp eski gücüne kavuşmasına tanık olmak üzere yeşerip çiçek açması için önceden tahta kasalara dikiliyordu. Bu, bizim kış bahçelerimize benzer bir şey olmalı.

32. Fenikelilerin doğanın kutsallığı konusundaki yaklaşımına örnek olarak onların Yedi Kabirim (Yüceler) adında bir grup oluşturması gösterilebilir. Bunlar yeni bir oluşum değildi. Melkarth ve Ashtoreth de bu sayının içinde yer almaktaydı ve diğer beşi de muhtemelen uzaydaki gezegenlerdi. Eğer öyleyse bir miktar değişime uğramış ve onlara belli manevi değerleri temsil eden isimler verilmiş olmalı. “Buyurucu” demir işleme sanatının mucidiydi; bir başkasının adı “Kanun” idi. Sanchomiatho yedisinin de “Adil Sydyk”ın oğulları olduğunu söylüyor. Bunun Adalet anlamına geldiğini varsayabiliriz. Bu grubun en ilginç özelliği kardeş olmasına karşın diğerlerinden çok daha üstün olan sekizinci Kabir’di. Adı Eshmun idi (bu sözcük sadece “Sekizinci” anlamına geliyor) ve anlaşılan tüm diğerlerinin özünü ve gücünü temsil etmekteydi, tek tanrılığa yönelik ciddi ama yetersiz bir adım. Kabirim her alanda kutsal Akı ve Bilgeliği temsil etmekteydiler ve ülkenin siyasal ve toplumsal düzenini koruyorlardı ve özellikle gemi yapımı, denizcilik ve demir işleme gibi insanların refahını sağlayacak sanatların mucidiydiler, aynı zamanda onların din öğretmenleriydiler. Sanchoniatho şu sözlerle sona eriyor: “Sydyk’ın yedi oğlu Kabirim ve sekizinci kardeşleri Eshmun öncelikle her şeyi kayda geçirdiler... ve bunları ardıllarına ve yabancılara aktardılar...” Dolayısıyla Fenikeliler kutsal yazıtların Kabirim tarafından açıklandığına inanıyor-

lardı, tıpkı Babillilerin kendi yazıtlarının en yüce tanrıları Ea'dan, Berosus'un Oannes'den kaynaklandığına inanmaları gibi. Bu kayıtlar çok değerli olmalı zira rahip okullarına, hatta "Kitaplar Kenti" (Kiriath-Sepher) adında bir kente sahiptiler. Bunlarla ilgili hiçbir ize rastlanmamış olması gerçekten garip.

33. Fenikelilerin kurdukları tüm ticaret merkezlerine ya da sömürgelere tanrılarını ve ibadet yöntemlerini taşıdıklarını söylemeye gerek yok. Bu, tüm Yunan ve İtalyan adaları ve Yunan anakarasının bir bölümü, özellikle doğu sahilleri için geçerliydi. Yunanların işlek ve yeniliğe açık zihinleri bunları büyük çapta benimsedi ve kendi inanç ve düşünceleri ile bütünleştirerek bunlara kendi şiirsel dehalarını ekledi. Böylece eski, ilkel ve barbar kavramlar yalnızca profesyonel bilim adamlarının fark edebileceği bir başkalaşım yaşadı.

. V .

Asur'un Komşuları, İmparatorluğun Yeniden Canlanması

1. Tiglath-Pileser'in parlak yönetiminin ardından Asur'un görkemli geçmişinde yaşanan yaklaşık iki yüz yıllık boşluk bize ana konumuzu göz ardı etmeden sahillerdeki kentlerde uzun bir geziye çıkma olanağı veriyor. Bir kez daha gözlerimizi Yukarı Dicle'deki vadiye çevirdiğimizde MÖ 10. yüzyıl sona ermek üzere, Ninova'nın üstündeki kara bulutlar dağılmış ve Asur aslanı her zamankinden daha güçlü ve acıkmış durumda. Şimdi tahtta bir dizi güçlü savaşçı kral oturuyor ve belki'de taze bir enerjiye ve dinamik bir askeri düzene sahip yeni bir hanedan doğuyor. Asurluların güvenilir bir tarih sistemini oluşturmak amacını taşıyan kendilerine özgü ve son derece elverişli kurumsallığı sayesinde, eski kronolojik araştırmalar süresindeki bocalamalarımızdan sonra bu kralları ve onların kahramanlıklarını izlemek son derece keyifli ve ferahlatıcı olacak.

2. Görünüşe göre en eski zamanlardan beri her yıla devletin ünlü yöneticilerden birinin adı veriliyordu. Böylece o

yıl o kişinin *limmusu* olarak anılıyordu. Yöneticilerin de bulundukları makamın unvanına özel olarak *limmu* sözcüğünü eklediği düşünülüyor. Çağdaş bilim adamları buna eponim* adı veriyor. Bu makam büyük öneme sahip olmalı zira buna ancak en üst mevkideki yöneticilerde rastlıyoruz. Her kral en az bir kez, genellikle yönetiminin ikinci yılında *limmu* oluyor. (Kral yönetim dönemini tahta oturduğu günden itibaren değil bir sonraki yılbaşından başlayarak hesaplıyor, eski yılda kalan süre ise yalnızca “yönetimin başlangıcı” olarak dile getiriliyordu.) Dolayısıyla kral ikinci yılda *limmu* oluyordu ve kendinden sonra gelenler ise sırasıyla ordunun *turtan*’ı ya da generali, George Smith’ın başrahip olduğunu sandığı başbakan, aynı bilim adamının kralın *yaveri* olarak nitelendiği bir subay idi. Bunları Asurluların kurduğu ya da fethettiği eyaletlerin ve önemli kentlerin yöneticileri izliyordu.

Doğal olarak eponimler yıllara göre titizlikle kayıt altına alınıyor ve şu şekilde tarihleniyordu: “Shalmaneser’in dördüncü yılında *limmu* falan filan” ya da “Shalmaneser’in ikinci yılında *limmu*-kral.” Bu geleneğin ne zaman başladığını bilmiyoruz çünkü bulunan listeler yalnızca MÖ 900’e kadarki dönemi kapsıyor. En az dört listesi yakılmış, büyük hasar görmüş, hatta bazı kısımları silinmiş durumda ama eldeki parçalar birbirlerini o kadar güzel tamamlıyor ki bunları dört sütun halinde yazdığımızda iki yüzyıldan daha uzun bir dönemdeki (yaklaşık 900’den 666’ya kadar) kralları içeren güvenilir bir kaynağa ulaşıyor. Bu, ünlü Asur eponim kriteri, yani eponimlerin gerçek tablosu. Bir başka ve çok yararlı kaynak ise her kaydın yanında o yıldaki önemli olaya ait küçük bir not bulunan eponim tabloları: örneğin “Babil (Seferi)”, ya da “Nairi topraklarına,” veya “Sedir Ağaçları ülkesine,” yahut —nadiren rastlanan— kralın o yıl Asur’un dışına çıkma-

* Bu sözcüğün anlamı için bkz. *Story of Chaldea*, s. 134.

dığı anlamında “kendi topraklarında” gibi. Bu tablolarından birinde tutulmadan söz edilmesi birçok tarihin saptanmasını sağladı. Bu, belli bir dönem için çok yararlı oldu çünkü o dönem Asur’un ve Yahudilerin tarihlerinin çakıştığı bir nokta idi. Eski Ahit’te Asur’la ilgili olarak sözü geçen hemen her olay Asur krallarının tarihsel yazıtlarında da yer almakta ve eponim kriteri böyle yıllık kayıtlar tutmayan ve olayları yuvarlak rakamlarla geçiştiren Yahudi tarihçilerin belirsiz zaman dizinlerini doğrulamamıza yardımcı oluyor.

3. Asurlular uzun süren durgunluklarından sıyrılıp bir kez daha dünya —kendi dünyalarının— sahnesinde saldırgan bir tutum sergileyince sahne büyük oranda değişti. Daha I. Tiglath-Pileser döneminde bile bağımsız bir imparatorluk —daha doğrusu derli toplu bir konfederasyon— olmaktan çıkan Hititler artık tümüyle yıkılmış durumdaydı ve Karkamış hâlâ ön planda olsa da artık ünlü ticaret yolları üzerinde zengin bir durak noktasından ibaretti ve bir siyaset merkezinden ziyade ulusal ibadet merkezine dönüşmüştü. Aramiler her yerde öne çıkarak Hititlerin yerini almış ve onları kuzeye Amanos ve Toros sırtlarındaki geçitlere doğru sürmüşlerdi. Aramiler Şam’ı merkez olarak seçen kralların yönetiminde güçlü ve uyum içinde bir ulusa dönüşmüştü. Öte yandan Hititlerin güç kaybına yol açan ve onları Fırat’ın batısına doğru püskürten sadece Aramiler değildi. Güneyde yüzyıllardır Ölü Deniz çevresindeki topraklarda yaşayan ve “Kenan Yurdu” adı verdikleri bu bölgenin tanrılar tarafından kendilerine verildiğine inanan Yahudiler de büyük bir kararlılık ve acımasızlıkla bu topraklara sahip çıkmaktaydılar. Böylece bu dönemdeki tarihi yazıtlarda sık sık Khatti (Hitit) kentleri ve Khatti ülkesinden söz edilmesine karşın coğrafya açısından belirsizliğe bürünen bu bölge daha sonra genel olarak Suriye olarak isimlendirilmiş ve burada yaşayanların da çoğu kez Hititler kadar Aramiler olduğu ileri sürülmüştür.

4. Bu arada sahildeki, büyük ticari topluluklarda bir değişim yaşanmaktaydı. Sidon'u geride bırakan Sur giderek daha fazla ön plana çıkmaktaydı ve buradaki halk artık eskisi gibi "Sidonlular" olarak anılmamaktaydılar. Sömürgeleşme süreci hız kazanmıştı; Yunan denizlerinin ve adalarının çoğunlukla Sidonlar tarafından keşfinden sonra Sur daha uzak yörelere seferler düzenledi. (bkz. Gades ve Tarshish bölümü). Zira Yunanlar Fenikeli tüccarları kendi sularından kovmuş ve buralarda kendi ticaret filolarını oluşturmuşlardı. Aynı zamanda eski kovanlarından ayrılan arılar doğuda Aramilerin ve İsrail'in yayılması ve güneyde bir başka ulusun, yeni ve muhtemelen Avrupa kökenli farklı bir ulus olan Pelishtim'in (Filistin) baskısı arasında kalmış durumdaydılar. Eski Ahit'te bu yeni halkın doğudan, çok uzaktaki Kaphtor adasından geldiği söyleniyor. Bunun Yunan adalarının en büyüğü olan ve en güneyde yer alan Girit olduğu düşünülüyorsa da bu kesinlik kazanmış değil. Yahudilerle sürekli çatışma halinde bulunan bu savaşçı halkın kökeni hakkında güvenilir bir bilgi edinmek olanaksız, zira isimleri ve dinleri onların kısa sürede Samileştiğini gösteriyor. Daha önce onların öncelikle Balık tanrı ve Balık tanrıçası olan Dagon ve Atargatis'e (Derketo) taptıklarını gördük. Kentlerinden birinde Güneş Tanrısı Akkaron "Sineklerin Tanrısı" Baal-Zebub adıyla anılıyor ve "yozlaşmanın kaynağı," olduğuna, ölüm ve çürüme sonucu yeni bir hayatın başka bir biçimde ortaya çıkışına yol açtığına inanılıyordu. Yine de Filistinlilerin kendilerine özgü özelliklerini sürdürdükleri ve Sami dünyasındaki belli gelenek ve törenleri asla benimsemedikleri söyleniyor. Muhtemelen bu aslında onların yerleşik ve düzenli Sami ülkesini ele geçirerek orada askeri bir düzen ya da yönetici bir sınıf oluşturan yabancı maceracılar olmalarından kaynaklanıyordu. Ne olursa olsun, tarihte başkentleri Gaza, Ashkalon, Ashdod, Gath ve Akkaron (Ekron) olan beş beylik olarak kayda geçtiler. Filis-

tin'in bu "beş kralı" Saul ve Davut'u öylesine zorladılar ve Yahudi çiftçileri öylesine taciz ettiler ki onlar ürün alamayacaklarından emin olarak toprağı sürmekten ve ekmekten vazgeçip mağaralarda ya da ormanlarda gizlenmeye başladılar.

5. Öte yandan, Sami ve Kenan dünyasında gerçekleşen en büyük değişim, çöldeki bir avuç göçerin cesur kabile başkanlarının veya liderlerinin yönetiminde önce kentlere yerleşimi, sonra da en görkemli doğu monarşilerini örnek alarak güçlü bir kraliyet oluşturmalarıydı. Bağımsızlık mücadelesi sonunda elde edilen bu krallık halk tarafından büyük bir coşkuyla benimsendi. I. Tiglath-Pileser'den (MÖ 1100-1000) sonraki yüzyılda Filistinlilerle Yahudiler arasındaki çatışma Yahudiler için büyük bir felaketle sonuçlandı, zira artık en güçlü kentleri Filistinliler tarafından yönetilmekte ve yenilenler silah bulundurmaktan veya demircilik yapmaktan, zırh üretmekten men edilmekteydi. Benjamin kabilesinin prensleri Saul ve oğlu Jonathan bu yöneticilerden birini öldürerek kahrâman ilan edildiler. Ama ülkenin başına geçmeyi başaramadılar. Onlar yalnızca Filistinliler ile değil diğer komşu ülkelerle sürekli savaşmak zorundaydılar; bu kritik ve tehlikeli dönemde üstlendikleri ağır yükümlülüklerin ve mücadelenin bedelini savaş alanında can vererek ödediler. Saul'un uğruna hayatını feda ettiği taç barış ve refah döneminde Yahuda tarafından seçilen haydut ve yağmacı Davut'a nasip oldu. Davut güç birliğinin gereğine inanan ama bunu sağlamakta yetersiz kalarak parçalanıp birçok bağımsız kabile oluşturan halkı bir araya getirmekle görevliydi. Bunu ülkenin çevresine kaleler inşa ettirerek ve Hâkimler döneminden beri her an dağılmaya hazır insanlardan düzenli bir ordu oluşturarak, eski yaşlılar meclisi yerine merkezi bir hükümet kurarak başardı. En büyük başarısı uygun bir tepenin üzerine kraliyet merkezi olarak Kudüs kentini kurmak ve buradaki tapınağın ulusun tek kutsal yeri olduğunu ilan etmektir.

6. O zamana kadar birçok ibadet ve hac merkezi vardı ve buralara sürekli armağanlar yağıyor, her biri bir kabile tarafından kutsal sayılıyordu. Diğer taraftan henüz bir kuram durumundaki tek tanrılık geçerlilik kazanmamıştı. Hatta putperestlik tümüyle yasaklanmamış olup Eski Ahit'te de görüldüğü üzere, en azından hoşgörülle karşılanıyordu. Servet ve nüfuz sahibi olanlar kendi tapınaklarını yaptırabiliyor ve bunları — “melunlar” diye nitelendirilen— yabancı Baal'lere değil Yahuda'ya adayabiliyor, ayinleri yönetecek kendi rahiplerini atayabiliyorlardı: Bu kişilere Yahuda'nın temsilcileri gözüyle bakılması hiç de yadırganamayabilirdi.* Kudüs'te ulusal bir tapınak olarak inşa edilen Ahit sadece dinsel açıdan değil, aynı zamanda siyasal açıdan da akıllı ve bilinçli olarak atılmış bir adımdı. Ortak inançlara sahip toplumlar bile farklı tapınaklar yüzünden bölünebilirler; bir ulusu en hızlı ve sağlam bir biçimde bir araya getiren ise ortak bir tapınağın varlığıdır. En yüce duygu ve düşüncelere sahip kişiler en kutsal beklentilerini ortak bir zeminde buluşturdıklarında bir süre dünyevi kıskançlıklardan ve düşmanlıklardan arınarak aralarında kardeşlik ve iyi niyete dayanan güçlü bir bağ oluştururlar. Davut'un oğlu ve ardılı Süleyman Moriah Tepesi'ndeki tapınağı yaptırıp bunu Yahuda halkının ibadeti ve kurbanları için tek kutsal yer olduğunu ilan ederek babasının başlattığı ve günümüze kadar süregelen işi tamamlamış oldu. Buna karşın, tüm yenilgiye uğrayan halklar gibi Yahudiler de daha sonra fatihleriyle bütünleşip politik bilinçlerini yitirdiler. Yine de, dünyanın dört bir yanına dağılmış olmalarına rağmen, geçmişin kuralları ve anıları onlara hâlâ manen bir arada tutmakta ve ne denli uzakta olsalar da kendilerini ayrı bir ulus olarak görmelerine yol açmaktadır.

* Bkz. Hâkimler viii. 24-28 (Gideon'un öyküsü); xvii ve xviii. (Micah'ın, mabudunun ve rahibinin öyküsü); i Samuel, xix. 10-17 (Davut'un kaçış öyküsü).

7. Süleyman dönemi (MÖ 10. yüzyıl ortası) İbrani iktidarının en görkemli ve güçlü dönemidir. O tüm özellikleri, gösterişe düşkünlüğü ve acımasızlığı ile doğuya özgü zorbalığın temsilcisidir. Geniş çapta giriştiği inşaat faaliyetleri Babil ve Asur krallarını çağrıştırır. Bu yapıların “İsrail topraklarındaki yabancılar” gözüyle bakılan, baskı altındaki işçileri binlerce ustabaşının emrinde çalışıyordu. 70.000 “yük taşıyıcı”, 80.000 “dağ deviren” işçinin yanı sıra 30.000 kadarı da Lübnan’a sedir ağaçlarını kesmek ve taş kırmak için gönderildi. Süleyman halkına çok fazla yüklendi ama bunu yapmak zorundaydı. Zira binaların giderlerinden çok daha fazlasını karşılaması gerekiyordu: Yahudiler müzik ve şiir dışındaki sanat alanlarında yaratıcı olmadıklarından yapılarının dekorasyonu için yabancı sanatçılara gereksinimi vardı. Bu konuda dostu Sur kralı Hiram’a başvurdu, Hiram Davut’a çok düşküncü ve ondan kendi halkını eğitirken kendi becerilerini de sergileyecek sanatçılar ve eğitilmiş işçiler göndermesini istedi ve bunların masraflarını karşılayacağını belirtti. Hiram tüm isteklerini

Görsel 21: Lübnan’daki Bir Grup Sedir Ağacı.

yerine getirdi; sedir ve çam ağaçları gönderdi ve dostuna istediği kadar altını borç olarak verdi. Yirmi yıl sonra “Yahuda tapınağı” ve “kral sarayı” tamamlandığında (birincisi yedi, ikincisi on yılda tamamlandı), Süleyman borcunu ödemekte zorlanınca ortak sınırlarındaki yirmi kenti onun emrine verdi. Tarih açısından Süleyman’ın binalarının tümüyle yıkılmış olması büyük bir kayıptır, zira Eski Ahit’teki ayrıntılı tanım-lama (1. Krallar, vi., vii.; 1. Tarihler, iii., iv.) biraz kafa karıştı-rıcı olup resmini görmeden bunları hayalde canlandırmak çok zor olmaktadır. Bu iki yapı Babil ve Mısır’dan etkilenen Feni-ke sanatının en güzide örneklerini oluşturmalı ve mükemmel bir işçiliğe sahip olmalı ama elimizde bunu kanıtlayacak çok az kaynak var.

8. Mükemmel ve ileri görüşlü bir insan olan Süleyman denizcilik alanında muhtemelen babası Davut kadar yetenekli değildi. O, uzakta ve yakında dostluklar oluşturmak ve barışçıl bir yönetim sürdürmek istiyordu ve bunda bir oranda başarılı olduysa da sonuçta bu dilediği kadar uzun süreli gerçekleşmedi. Planlarını tipik bir doğulu yaklaşımıyla uygulayarak çevresindeki prenslerin kızlarıyla çeşitli evlilikler yaptı. Esas kraliçesi Mısırlı bir prenesti ve onun için kendisi-ninkine yakın ayrı bir saray yaptırdı. Haremi doğulu herhan-gi bir kralinkinden çok daha kalabalıktı. Ona göre doğuda haremın kalabalık olması şarttı ve bu krallığın simgesiydi. Hareminde Sidon, Hitit, Moabit, Amonit, Edomit —İsrail’in savaştığı tüm ülkelerin— prensesleri vardı. Bu nedenle ya-bancı tanrılar için kutsal yerler yaptırmaya yöneldi: “Böyle-ce tüm yabancı kökenli eşleri kendi tanrıları için tütsü yakıp kurban kesebiliyorlardı.” Bu aynı zamanda eşlerin ailelerine ve yurttaşlarına hoş görünmek ve uluslararası ilişkileri ge-liştirmek amacını da gütmekteydi, zira Kudüs kısa sürede önemli bir ticaret merkezine dönüştü. Öte yandan sağlam bir siyaset gibi görünen bu yaklaşım felaketle sonuçlandı, çünkü

oluşturulan dostluklar ilgililerin çıkarına uymadığı an bozulabiliyordu. Yahudiler Sami ve Kenan komşularının ibadet biçimlerini benimserken Kudüs kısa sürede kenti kuranların kesinlikle aşağıladığı ve lanetlediği rezilliklerin merkezine dönüştü. Süleyman'ın bağımsız ve egemen halkı üzerinde oluşturduğu baskı öylesine yoğundu ki öldüğü anda bu boyunduruk kırıldı. Oğlu da onların üzerindeki yükü hafifletmeyeceğini ağır bir dille belirtince savaş naraları atılmaya başlandı: "Ey İsrail, haydi çadırlara" ve on aşiret Davut'u terk edip kendilerine bir kral seçti; sadece Yahuda Davut'un torununu ve onun çocuklarını izledi. Bunun sonucunda iki krallık oluştu; İsrail ve Yahuda krallığı. İsrail krallığında sık sık ayaklanmalar, saray içi çatışmalar ve şiddet yoluyla hanelerden değişiklikleri yaşandı; oysa Yahuda krallığı Davut'un sarayında babadan oğula geçerek aksamadan sürdürüldü. Bu iki krallık birbirine düşmandı ve aralarında savaş çıkıyordu. Bu, her iki tarafı birbirine karşı kullanan Şam'daki yeni monarşinin ve İsrail'in tüm diğer eski düşmanlarının gelişmesine imkân verdi. Özellikle bu dönemde olağanüstü hırslı ve saldırgan olan Moab Yeşeya isimli kâhinin sözlerinde yer alan özellikleriyle ön plana çıktı: "Moab'ın kibrinden söz edildiğini duyduk; onun gururlu, küstah, kendini beğenmiş ve öfkeli olduğu söyleniyor."

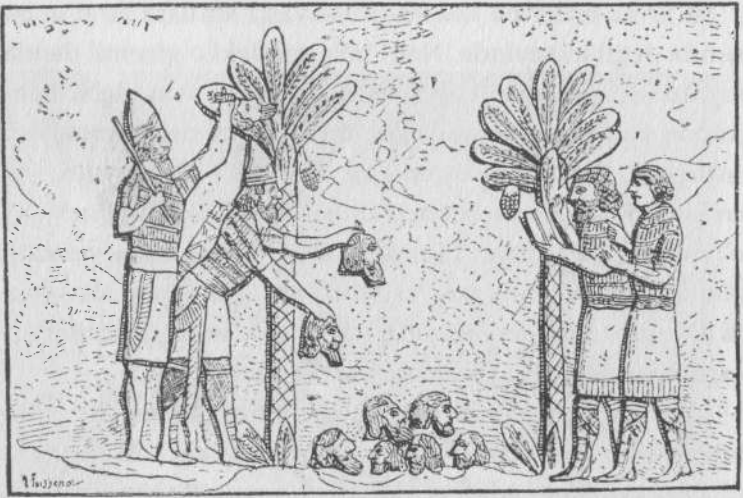
9. Asur'un bilinmeyen nedenlerle geçici olarak duraklaması, bu kadar çok sayıda komşuyla çevrili olmasından kaynaklanabilir. Tiglath-Pileser onların geçmişini bilseydi herhalde hepsini küçümserdi. Aynı zamanda Yahudi krallığının parçalanması ve tüm bu huzursuz ve kıskanç ulusların sürekli birbiriyle çatışması bir oranda onun başarılarının izinden giden ardıllarına yaramış olabilir. Kâhin, "Bu insanlar, birbirlerini yiyecekler" diyor ve bir anda "onları yok etmek ve çok sayıda ulusu ortadan kaldırmayı arzulayan" Asur ortaya çıkacak. (Yeşeya, vii., 2; x. 7.)

Görsel 22: Asumasirpal Bir Yetkili ile Görüşürken.

10. Oysa bizler bu kez Asurlu savaşçı krallara Fırat'ın batısında değil kuzeyinde, Nairi bölgesindeki o gizemli dağda, boyutu hiçbir zaman kesin belirlenemeyen ama hiçbir Sami grubun yerleşmediği ya da smrgeleştirmediği topraklarda rastlıyoruz. Oğlunun söylediğine göre, M 10. yüzyılın ortasında yeni hanedanın üçüncü kralı olan II. Tukulti-Nineb Dicle'nin kaynaklarından birinde I. Tiglath-Pileser'in yazıtının yanına kendi dikilitaşını yerleştiriyor. Oysa hem savaş hem de barış dönemindeki icraatları ile Asur'u eski görkemine kavuşturan onun oğlu Asurnasirpal oluyor.

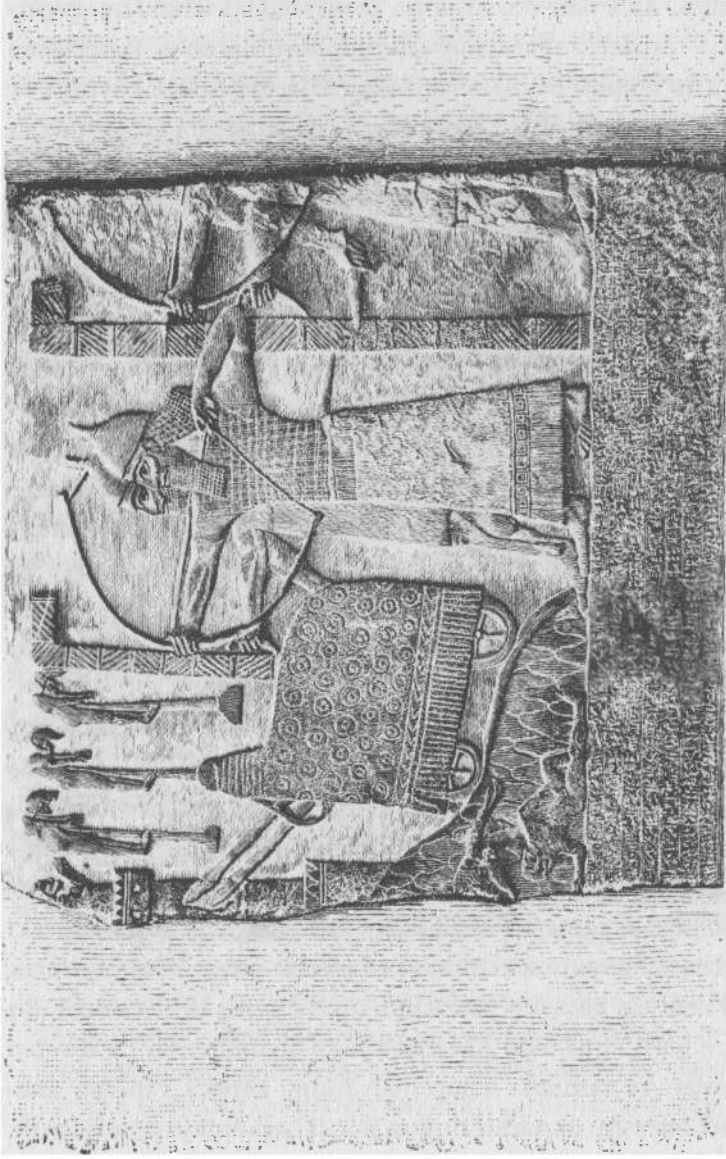
11. "Ben, kral, efendi, ulu, güçlü, kutsal, devasa, ilk, yüce, yiğit, aslan ve kahraman—Asurnasirpal. Güçlü kral Asur kralı." "Vakayiname" adını verdiği uzun yazıtında kendini böyle tanıtıyor ve devamında da kendisinden "yerinde duramayan silah," "kentleri yakıp yıkan," "düşmanlarını ezip geçen" vb. diye söz ettikten sonra seferlerini anlatmaya başlıyor. Birinci seferi yenilmeyi bilmeyen Nairi topraklarına doğru; bu savaş Asur kralının enerjisinin ve zamanının üçte birini yok etmiş olmalı ki daha sonraki seferleri daha ziyade savunma şeklinde gerçekleşiyor. Bu dağlarda yaşayanlar, tüm ülkelerdeki dağ köylüleri gibi istiladan korkmadıkları zamanlarda güçlü komşularını sürekli taciz etmiş olmalılar. Bunların sürekli ayaklandıkları ve dolayısıyla cezalandırılmaları gerektiği anlaşılıyor. Asurnasirpal çıktığı bu ilk seferde "asil atalarının daha önce ayak basmadığı yerlere" doğru ilerlediğini, "göçü bir hançer gibi delen, cennet kuşlarının dahi uğramadığı" bir dağa ulaştığını, burada "kartal gözünü andıran" kaleye tırmanıp burayı inşa eden insanları dağdan aşağı gönderdiğini ve "dağları onların kanıyla kızıla boyadığını" anlatarak övünüyor. Oysa bu kale çok kalabalık olmamalı, zira sadece iki yüz savaşçı kıyıma uğruyor. Kral Dicle'nin kaynağında Tiglath-Pileser ve Tukulti-Nineb'in yazıtlarının yer aldığı mağaradaki kayaya kendi portresini oyduruyor. Mr. Taylor

Görsel 23: Esirlerin Kafalarının Sayımı ve Üst Üste Yığılması.

bu portreyi ilk yazıtlarla birlikte keşfetti ama ikincisi bir şekilde, belki kayadaki bir çökme yüzünden yok olmuştu. Dolayısıyla Asurnasirpal tüm övünmesine karşın atalarından pek fazla ileriye gitmemiş olmalı, aksi halde portresini en son ulaştığı noktaya oydururdu.

12. Yazıtta ayrıntılı olarak anlatılan inanılmaz işkenceleri okurken insanın tüyleri ürperiyor. Ne yazık ki bu mezalim sadece eski zamanlarda değil doğudaki tüm savaşlar sırasında da geçerlidir. İlk seferle ilgili verilen birkaç örnek yaşanan dehşeti yeterince yansıtır. “Gökyüzünü bir hançer gibi delen” bir başka kaleyi ele geçirdikten sonra kral çatışmada öldürülenlerin kafalarından oluşan bir tepe yapılmasını emrediyor. “Kentin prensini” Arbela’ya götürerek derisini canlı canlı yüzdürüyor ve surlara asıyor. “Nesebi belirsiz” yani soylu olmayan bir başka kabile reisi yandaşlarının öldürülmesini izledikten sonra aynı akıbete uğruyor. Kral, “Kentinin surları önüne bir sütun diktirdim,” diyor, “bana karşı direnen

Görsel 24: Kent Surları Önünde Derileri Yüzülen Esirler - Asur Koçbaşı.

soyluların derilerini yüzdürdüm; bunların bir kısmı ile sütunu kaplattım, diğerlerini sütunun üstündeki kazıklara gerdim, kalanları da sütunun çevresindeki kazıklara geçirttim..." Esirlerin ellerini, ayaklarını, burunlarını ve kulaklarını kestirip bunları üst üste yığmak, esirlerin gözlerini oymak ve kız ve erkek çocukları ateşe atıp yaktırmak gibi alışkanlıkları olduğu anlaşılıyor. Yazıtta ayrıca ele geçirilen ganimetlerin, alınan haraçların ve armağanların listesi yer alıyor. Bu belge benzerlerinden çok daha irkiltici ve iğrenç. Öykünün Lübnan yakınındaki sahilde bulunan "Hatti ülkesiyle" (Suriye) ilgili bölümü (dokuzuncu sefer) biraz daha ilginç:

"O günlerde Lübnan çevresini işgal ettim, Fenike denizine ulaştım ve bu deniz yoluyla silahlarımı taşıdım; tanrılara kurbanlar kestim, sahildeki prenslerden haraç aldım." Sur, Sidon, Gebal, Arvad bu kentler arasında yer alıyor ve buradaki tacirler servetleri ile hayatlarını kurtarmayı başarıyorlar, gümüş, altın, kalay, bakır, yünlü ve keten giysiler vb." Aynı zamanda yaptırdığı çok sayıda bina için kralın ihtiyaç duyduğu "kaliteli kereste"; kral bunun çoğunu Amanos Dağları'ndaki ağaçları bizzat kestirerek sağladığını belirtiyor.

13. Altı yıl boyunca gerçekleştirilen on sefer bir süre için barışı sağlıyor ve kralın dâhildeki konularla ilgilenmesine olanak tanıyor. Kuzey dize getirilmiş, Asurluların batıdaki sömürgeleri artmış, güneydoğu ve güneye düzenlenen başarılı seferler Kar-Dunyash ve Zagros'un güneyindeki kabilelerin boyun eğmesini sağlamıştı. Dolayısıyla bundan sonraki on beş yıl boyunca yalnızca kuzeye bir sefer daha yapılarak 250 kent ele geçirilip yok edildi ama direniş sona ermedi. Bu uzun barış sürecinde Aurnasirpal, I.Shalmaneser tarafından kurulan ve zamanla harap olan Kalah kentini yeniden onararak burasını imparatorluğun ikinci başkentine dönüştürdü. Bu iş için "Fırat'ın öbür yakasından" getirdiği esirlerden yararlandı. Layard'ın çabaları sayesinde gün yüzüne çıkan bu

eserler bugün Nemrut Dağı'nda bizleri hayran bırakmakta.* Bunlar arasında Asumnasirpal'ın "Kuzeybatı Sarayı, Nineb tapınağı ve bugün Nemrud'ta piramit şeklinde göze çarpan Ziggurat yer alıyor. Burada yaptırdığı kanal yalnızca Zap ve onun kolları ile kente dağların saf suyunu taşımakla kalmıyor, aynı zamanda barajlar ve savaklarla tarlaların sulanmasını sağlıyordu. Bu, o dönemdeki sulama sistemini anlamamızı sağlayan yeterli kanıta sahip olduğumuz tek Asur eseridir. Yeni başkent inanılmaz bir hızla büyümüş olmalı. Mr. George Rawlinson'un canlı anlatımı şu şekildeydi: "ahşap oymaları, kaplamaları, tabloları, heykelleri ve mineleri ile birbirinden görkemli saraylar yükselirken çevrelerindeki taş heykeller, dikilitaşlar, sunaklar ve tapınaklar bunları renklendiriyordu. Dağın batısı boyunca akan Dicle'nin suları bunları yansıtarak daha da heybetli kılıyor, mimarideki aksaklıkları gözlerden gizliyordu. Doğuda gökyüzüne yükselen bu renk cümbüşü batan güneşin ışınları ile aydınlandığında Kalah'ı ilk kez gören bir seyyah bir peri masalı içinde olduğunu sanabilirdi."**

14. Asumnasirpal'ın sarayı kabartmalarla süslüydü; bu bölümde bunlardan bazı örnekler sunuyoruz. İlk kez bulunduklarında bunlar Asurluların geleneklerinin, askeri donanımlarının ve diğer eşyalarının ne kadar görkemli ve zarif olduğunu ortaya koydu. Burada da Mr. George Rawlinson'un izniyle bu konuyu açıklayan bir bölümü aktarmak istiyoruz:

"Bu heykellerin bizi en şaşırtan yanı sanatın hiçbir acemilik dönemi geçirmeden aniden ortaya çıkmış olması. (Tiglath-Pileser dönemine ait olduğu sanılan) Acemice yontulmuş ve çok yıpranmış bir heykel ve tek bir tablet dışında elimizde Asur sanatıyla ilgili daha eski dönemlerden kalma hiçbir örnek yok. (Asur yapımı birkaç silindir mühür daha eski olabilir ama kesin tarihleri bilinmemektedir)... Asumnasirpal saray

* Bkz. *Story of Chaldea*, Giriş, böl. I-III.

** *Five Monarchies*, cilt II, s. 356-357.

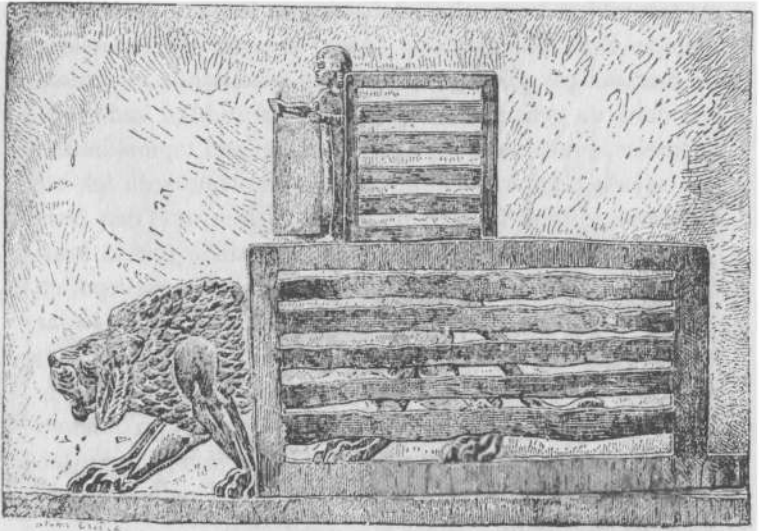

Görsel 25: Aslan Awi (Nemrut).

ve tapınakları yaptırırken daha önceki krallara öykünmüş olabilir; Kileh-Sherghat'taki (Asur) saraylar ve tapınaklar da mutlaka çok görkemli idi ve kral yapılarında bu örnekleri daha da geliştirmiş olabilir ama görüldüğü kadarıyla, işlemler kendisine aittir. Kileh-Sherghat'taki tapınaklardan çok sayıda tuğla kullanılmış olabilir ama bunlarda tek bir kabartma yoktur. Bu kabartmaların Asurnasirpal'den önce var olmadığını ileri süremeyiz; aslında daha önceki kraların tabletlerinde bu tür oymalar var ama Asurnasirpal en azından bu kabartmaları ilk kez mimari bir üslupta bu kadar büyük oranda kullanarak yaşamının her evresini yansıtmayı amaçlamış... Kabartmalar kendi başına Asurluların son derece ünlü ve lükse meraklı olduğunu; sanata düşkün olmanın yanı sıra onu daha da geliştirdiklerini ve giyim, mefruşat, mücevher vb. konusunda çağımızın pek de gerisinde kalmadıklarını gösteriyor."*

15. Heykeller arasında sanatsal estetik açısından belki de en ilgi çekici olanlar aslan avını canlandıranlardır. Bunlar son derece canlı tasarlanmış, ayrıntılı olarak işlenmiştir. Hayvanlar doğal görünümlerine sadık kalınarak çeşitli konumlarda yansıtılırken, insan figürlerini aşan orandaki büyüklükleriyle kaslarının hareketi, yüzünün profili ve devinimi gözler önüne serilmektedir. Bu ancak doğayı uzun süre ve ilgiyle izleyerek ulaşılabilecek bir sonuçtur ve sanatçının kralla birlikte gidip avlanma sürecini bizzat incelemek istediği ortadadır. Asur kralları ava çok meraklıydılar ve bunu en az savaş kadar önemsiyorlar ve av sırasında heykellerini yaptırarak ünlerini artırmak istiyorlardı. Asurnasirpal en fazla aslan ve vahşi boğa avlamayı seviyordu —muhtemelen bunlar en çok bulunan av hayvanlarıydı— dolayısıyla kralın ava çıkışı kamusal bir gösteriye dönüşebilirdi. Kral her zaman ya yerde ya da arabasında tek başına aslan avlarken temsil ediliyordu, yanında mutlaka bir ya da daha fazla yardımcı vardı ama bun-

* *Five Monarchies*, cilt. II, s. 351-353.

Görsel 26: Kral Sarayında Avlanmak Üzere Kafesten Çıkarılan Aslan (Asurbanipal'in Sarayı).

lar gerektiğinde mızrak ya da oklarıyla müdahale etmek üzere geride gözlemci olarak bulunuyorlardı. Bunlardan birinin kralın emri olmadan ya da herhangi bir tehdide maruz kalmadan müdahalesi hayatına mal olabilirdi. Asurnasirpal en az Tiglath-Pileser kadar en ilginç av maceralarını, kaç hayvan öldürdüğünü ya da yakaladığını kaydetmeye meraklıydı. O da sarayında ya da daha büyük bir ihtimalle geniş parklarda hayvanat bahçeleri yaptırıyor, avlanmak istediğinde kafeslerde barındırılan aslanları dışarı bıraktırıyordu. Bu yöntem av hayvanlarının sayısı azalınca daha sonraki krallar tarafından da benimsenmiş olabilir (Bkz. 26 numaralı görsel). Başarılı bir av bir minnettarlık ya da zafer şölenine dönüşebilirdi. Elimizdeki birçok çizimde kral, tahtın önüne yatırılmış ölü bir aslan ya da boğanın yanında kadeh tokuştururken görülüyor (Bkz. 27 numaralı görsel).

16. Kralın günlüklerinde şöyle bir bölüm yer alıyor: “Ünüm Karduniash’a kadar yayıldı; ordularımın ilerleyişi Kaldu Ülkesini dehşete düşürdü.” “Kaldu” bizim “Kalde” olarak bildiğimiz bölge ve bu ismin Babil ya da Asur anıtlarında ilk kez Kardunyaş ya da Babil’den ayrı olarak anılması çok şaşırtıcı. Bunun Asur’dan ayrı olarak Aşağı Mezopotamya’yı içermek üzere bizim kullandığımız isimden farklı olduğunu kabullenmek zorundayız. Bu ne onun kadar eski ne de onun kadar geniş kapsamlı. Yalnızca körfez çevresindeki düzlükleri ve orada yaşayanları içeriyor. Bu dönemden başlayarak bu isim sürekli olarak Babil ve çevresi dışında kalan Akad toprakları ve Shumir’in kuzeyindeki kentler için kullanılıyor. Kaldelilerin daha sonraki ayaklanmalarda oynadığı rolü daha iyi kavrayabilmek için bu ayırımı göz önünde tutmak gerekiyor. Öte yandan bu sözcük daha geniş kapsamlı olarak kullanılmaya devam edecek. Kökeni hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığımız ama uzun süre kullanılan bir dili çözmek kadar güç bir iş olamaz. Nitekim bugün her çocuk güneşin “doğmadığını” ve “batmadığını” bildiği halde “gündoğumu” ve “günbatımı” kelimelerinin sözlüklerimizden çıkarılmasını isteyemeyiz.

17. Kaldeliler körfezdeki düzlüklerde küçük gruplar, yani aşiretler halinde yaşayan bir halktı. “Kral” unvanını benimseyen başkanları zamanla güçlü klanlara dönüşen aile reisleri olabilir; bu, her aşiretin “Falan filanın evi” — “Bit ...” olarak anılmasından anlaşılıyor. En önemli olanı Yakın tarafından oluşturulan “Bit-Yakın” aşiretiydi. Bu “evin” prensleri diğerlerinden daha zengin ve etkindi. Bir ayaklanma söz konusu olduğunda başı çeken onlardı. Bu aşiretlerin ne zaman güçlenip siyasal bir varlığa dönüştüğü bilinmiyor ama bu Asur’un zayıfladığı onuncu yüzyılda gerçekleşmemiş olmalı. İlk andan itibaren Asur’un en azılı düşmanlarıydılar, Asurlular onlardan iflah olmaz asiler olarak nefretle ama bir yandan da belli bir saygı ve korku ile söz etmekteydiler. Oysa Babil

Görsel 27: Asumnasirpal Bir Boğa Ağından Sonra Adakta Bulunuyor.

için aynı şey söz konusu değildi; burada ilişkiler her zaman barışçıl olmasa da komşuluk temeline dayanmaktaydı. Babil kralları Ninova'nın uyruklarıydılar; bu yüzden ayaklandıklarında cezalandırılırlardı ama tazminat ödedikleri andan itibaren yeniden itibar kazanırlardı. Asur kralları ulusal kut-salları olan büyük tapınaklarda —Babil, Borsip, Sippar ve Kutha'da— kurbanlar keser, bunu "ulu tanrılarının" iradesi doğrultusunda yaptıklarına inanırlardı. Bu bir tür hac ziya-reti gibiydi. Babil ve diğer önemli kentlerin yöneticileri ara-larında ırk ve din bağı olduğundan yabancı sayılmazlar, bir-birlerine düşmanlık beslemezlerdi. Oysa ovalarda ve sahilde yaşayanlar bağımsızlıklarına çok düşkündüler ve her fırsatta ayaklanarak bunu ortaya koymaktaydılar. Bu bölgedeki en eski uygarlığın Sümer ve Akad olduğunu ve bunun zaman-la kuzeye doğru yayıldığını anımsarsak sahilde yaşayanların çok daha eski ve saf bir halk olan, geleneklerine bağlı, özgür-lükten yana ve bağımsızlık özlemi çeken Turan soyundan geldiği sonucuna ulaşılabiliriz. İki yüzyıldan uzun süren, za-man zaman aşırıya kaçan çatışmalarda daha da güçlendiler. Peygamber Habakkuk (i., 6) onlardan "öfkeli, hırslı, korkunç ve berbat bir ulus" olarak söz ediyor. Bu belki de en geçerli tanımlama; kendi döneminde onları yakından inceleme fır-satı bulmuş olmalı. Bir imparatorluk kurmuşlardı ve "krallığın onuru", olan Babil "güzelliği ile Kaldelilerin gurur kaynağı" idi (Yeşaya xiii., 19). İmparatorluk o kadar göz kamaştırıcı idi ki tarihi gerçekleri pek önemsemeyen Yunanlar tüm Aşağı Mezopotamya'ya "Kalde" adını verdiler. Bu, isim konusunda yaptıkları birçok hatadan biri oldu.

· VI ·

II. Shalmaneser, Asur ve İsrail

“Ve insanlar zulüm görecek; insanlar birbirini ezecek, komşular birbirlerine düşecek.” — Yeşaya, iii. 5.

1. Şimdi bildiğimiz kadarıyla tarihteki en uzun ve tekdüze dönemlerden biri olan Asurnasirpal'in oğlu II. Shalmaneser'in (Shalmanu-ussir) yönetimine geliyoruz. Onun yaptırdığı son derece ilginç anıtlar ve Asur ile İsrail'in ilk gerçek çatışmasının bu dönemde yaşandığı söz konusu olmasa onun 35 yıl süren (860-824) yönetimi birkaç satırla geçirilebilirdi. Öte yandan bu tekdüzelik eylemsizlikten ya da başarısızlıktan kaynaklanmıyordu. Aksine, bu kral döneminde Asur en geniş topraklara ve en büyük güce sahip oldu ve babasının Dicle kaynaklarından Lübnan'a ve büyük denize kadar ulaştığı iddiası gerçekleşti. Bir önceki günlüklerdeki gibi (ama aynı oranda ve mide bulandırıcı olmayan), benzer işkence ve mezalim ayrıntıları içeren bu kralın yazıtlarını okumak son derece sıkıcı. Fatih bir tür mağdur ya da askeri dehadan uzak gibi görünüyor. Düzenlediği seferler “onuncu yılımda...,” “yirmi üçüncü yılımda...,” “otuz birinci yılımda...” bir doğal afet gibi sürekli tekrarlanıyor ve bir Eski Ahit tarihçisinin, “yıl sonunda, kralların savaştığı dönemde” (1. Tarihler, xx. I) sö-

zünü çağrıştırıyor. İlkbaharda savaşa başlamak, bugün sonbaharda keklik ve ördek avına çıkmak gibi bir şey ve insan birçok ülkedeki av mevsiminin “açılış tarihi” gibi bir gün belirlenmesini bekliyor. Görünüşe göre Shalmaneser’in ava çıkmak için bile zamanı yok, en azından yazıtlarında herhangi bir av partisinden söz edilmiyor. Ama kayıtlarında sekiz kez Amanos Dağları’nda ağaç kestiğini ve Fırat’ı yirmi dört kez geçtiğini ve birçok kez “seller” yüzünden zorluk çektiğini anlıyoruz. Bu anlatımın tekdüzeliğini daha da artıran o dönemdeki yazmanların kullandığı kuru, yalın ve iki yüzyıl sonra karşımıza çıkan benzetmelerden yoksun bir dil kullanması. İki uzun yazıttaki tek şiirsel anlatım bir dağın gökyüzüne bir hançer gibi uzanması ve bu bile Aurnasirpal’in günlüğünden alınmış.

2. Deneyimli bir okur bu laf kalabalığını eleyerek birçok değerli ve ilginç bilgiye ulaşabilir. Önemli olan, bu dönemde en ağır ve sürekli saldırıların batıya yönelmesi, kuzey ve güneye ise arada bir ayaklanmaları bastırmak için sefer düzenlenmiş olması. Shalmaneser, Nairi ülkesine gittiğini, Dicle’nin kaynağına ulaştığını ve ataları gibi “kendi portresini” oraya yerleştirdiğini, Ermenistan’a (Van gölü ve Urumiye çevresi) saldırdığını ama bu yayla halkının direncini kırmayı başaramadığını anlatıyor. Bir başka olayda Babil’deki kraliyet sarayındaki bir çatışmadan yararlanarak güç gösterisine kalkışıyor ve büyük tapınaklarda kurbanlar kestirerek Kalde prenslerinin korkup kendisine tazminat ödemesini sağlıyor, “ordularının gücü denizde (İran Körfezi) terör estiriyor.” Bir başka bölümde büyük Ermeni göllerinin sahilinde yer alan ülkelerden geçerek Asur’un doğu sınırındaki Zagros’a saldırdığından söz ediyor; bunun ganimet peşinde olan saldırgan ruhundan mı kaynaklandığı, yoksa bunu yayladaki “krallıkların” sorun yaratan komşulara dönüşmesini engellemek için mi yaptığı belli değil. Her ne hal ise, tüm bunlar onun

kariyerinin ikincil yönleri; onun asıl amacı Suriye Çölü'ndeki göçer kabilelere egemen olmak ve özellikle giderek artan zenginlikleri ile cazip hale gelen Suriye krallıklarının bağımsızlığa kavuşmasını ve tehlikeli rakiplere dönüşmesini engellemek. Onların küçük boyutta olması ve sürekli birbirleriyle kavgaya tutuşması bu girişiminin önünü açıyor. Gene de Asurlu fatih bunun düşündüğü kadar kolay ve hızlı olamadığını görüyor.

3. Shalmaneser sadece yağma amacıyla gelişigüzel bir biçimde değil, son derece iyi tasarlanmış bir plan dâhilinde harekete geçiyor. Önce Fırat'ın her iki yakasını tarıyor ve en güçlü kentleri ele geçirerek halkı Asur topraklarına taşıyor; bu kentlere de Asurluları yerleştirerek isimlerini değiştiriyor. Mısır'dan kuzeye giden yollar üzerinde bulunan ve gerek stratejik gerekse ticari açıdan büyük önem taşıyan Karkamış direnmeden onun boyunduruğu altına giriyor ve Hitit kralı ona çok sayıda sürü, altın, gümüş, demir, bronz, mor kumaş armağan ederken soylu ailelerin yüz kızı ile birlikte kendi kızını da onun haremine gönderiyor. Asi'nin karşı yakasına geçen kral tüm Kuzey Suriye boyunca ilerleyerek Amanosları aşıyor ve yol boyunca en değerli yerel ürün olan sedir kerestesine el koyuyor; karşı yakadaki Kilikya'ya bir baskın düzenleyerek zengin ganimetler elde ediyor. Dönüşte bir süre Fırat kıyısında mola veriyor; "deniz kıyısındaki kralların" ve "Fırat kıyısındaki kralların" gönderdiği armağanları kabul ediyor.

4. Bu askeri manevralar Aşağı Suriye'deki kral ve prensler tarafından endişeyle izlenmiş olmalıydı. Özellikle en yakında bulunan (Lübnan'ın doğusunda, Arvad'ın hemen kuzeyinde) Hamath kralı her an bir saldırı beklentisi içindeydi. Ama anlaşılan sıra henüz onlara gelmemişti. Hazırlık mahiyetindeki sefer sonlandırılıyor ve ancak ertesi yıl —MÖ 854, Shalmaneser'in altıncı yılı— asıl fırtına başlıyor. Krallar bu aradan yararlanarak kendi aralarında bir koalisyon oluşturuyorlar. Çok geniş olan bu koalisyonun başında Aşağı Suriye'nin en güçlü

yöneticileri yer alıyor; Eski Ahit'te II. Ben-Hadad olarak anılan (1. Krallar xvi., xvii. ve diğer bölümler) Şam kralı Hadidri (ya da Dadidri) 1.200 savaş arabası, 1.200 atlı ve 10.000 piyade ile; Hamath Kralı (Peygamberlerden biri ona "Büyük Hamath" diyor) 700 savaş arabası, 700 at ve 10.000 piyade ile ve Akhabbu Sirlai (İsrailli Ahab) 2.000 savaş arabası ve 10.000 asker ile geliyor. Shalmaneser daha küçük çapta katılan dokuz prensten daha söz ediyor; bunların arasında bir Arvad kralı, bir Ammon kralı, 1.000 deve gönderen bir Arap (muhtemelen Bedevi) kralı ve —beklenmedik biçimde— 1.000 asker gönderen Mısır kralı yer alıyor. Bu sonuncu isim Asur ününün epeyce yayılmış olduğunu ve henüz saldırı tehdidi altında olmayan Mısır'ın bile Asur ordularının sınırlarına doğru ilerlemesinden korkarak onun önünü kesmek için yapılan girişime katkıda bulunmayı yeğlediğini gösteriyor.

5. İsrail kralının İsrail'in en acımasız ve eski düşmanları ile yani Ammon, Hamath ve Şam ile işbirliği yapması oldukça şaşırtıcı. Hiçbir koalisyon bu kadar uyumsuz olamazdı ve ancak ortak bir felaket kökleri çok derinlerde olan kavgaların askıya alınmasına ve böylesine uyumsuzluk içindeki unsurların bir araya gelmesine yol açabilirdi. Sadece ortak bir tehlike Eski Ahit'in 1. Krallar, xx. bölümünde uzun uzun anlatılan İsrailli Ahab ile Şamlı Ben-Hadad arasındaki uzlaşmayı sağlayabilirdi. Daha önce aralarında büyük bir savaş ve çeşitli çatışmalar yaşanmış ve sonuncusunda İsrail kesin bir zafer kazanmış ve Ben-Hadad esir edilmişti. Şu anda böylesine değerli bir ödül kazanan Ahab'ın gelenekler gereği "tanrı huzurunda onun derisini yüzmesi" beklenirken ona "kardeşim" demesi ve onunla işbirliği yapması hiç beklenmedik bir olaydı. İşbirliği koşullarının neler olduğunu bilmiyoruz, sadece "Suriye ve İsrail arasında üç yıl boyunca hiçbir savaş yaşanmadığını" öğreniyoruz (1. Krallar, xxii. I). Öte yandan İncil'deki boşluklar o dönemdeki Asya yazıtları arasında yer alan II. Shalmaneser'in iki ünlü yazıtı ile doluyor. Bunlardan

birinde tüm müttefiklerin listesi yer alıyor, öbüründe ise onlardan toplu olarak, “Şamlı Dadidri, Hamathlı Irkhulina, Hatti topraklarının ve deniz kenarındaki ülkelerin kralları” diye söz ediliyor. Bu bölüm “Hatti” isminin çok geniş kapsamda kullanıldığını gösteriyor.

6. Ünlü Hitit konfederasyonun II. Ramses’e karşı verdiği Megiddo ve Kadeş savaşlarından bu yana, Asya ülkeleri arasında böylesine güçlü bir birlik oluşmamıştı. Müttefikler kendilerinden o kadar emindiler ki Asur’un üzerine yürüyüp Asi yakınlarındaki Karkar kentinde konuşlandılar. Her koşulda Asur kralını kendi topraklardan uzakta tutmaları gerekiyordu. Bunda pek başarılı oldukları söylenemez. Kral bir yazıtında onların 14.000 askerini öldürdüğünü belirtirken daha sonraki bir başkasında bu sayı 20.500’e çıkıyor, Ulu Tanrı Asur’un yardımıyla onları yendiğini söylüyor. “Tanrı Raman gibi onların üzerine çöktüm.” ...O savaşta savaş arabalarını, atlarını ve ordularını ele geçirdim.” Yağma ve kıyım yaşanmış olabilir ama Asur ordusunun Asi’den öteye geçmediğini görüyoruz ve herhangi bir vasallıktan ve tazminattan söz edilmiyor. Bir Asur kralı asla yenildiğini kabullenmezdi ama bazen bu durumdaki gibi suskunluğu da anlamlı olabilirdi. En azından Shalmaneser’in iddia ettiği kadar büyük bir zafer kazanılmamış ve ancak beş yıl sonra mukabeleye kalkışması da burada yenilgiye uğradığı kuşkusunu uyandırıyor. Bu süreçte “nehrin kaynağına, Dicle’nin kaynağına, suların yükseldiği” yere sefer düzenlemiş ve burada krallığının imajını “Babil ve Kaldu ile kıyaslanacak” düzeye çıkarmış. İki yıl kadar Fırat civarında dolandıktan sonra Hamath’a doğru harekete geçiyor. Orada eski düşmanı Ben-Hadad ve “Hatti’nin on iki kralı” ile karşılaşılıyor ve bir kez daha püskürtülüyor.

7. Daha sonra tekrar edilen “on iki” sözü gelişigüzel, yuvarlak bir sayı olabilir. Zaten bunlar her zaman aynı on iki değildi. İsrail kralı Ahab ikinci Suriye seferine katılmadı; or-

tak tehlike ortadan kalktığı anda Şam ile olan zorlama ittifak da sona ermişti. Buna karşın Ahab Ürdün kralının kollarına atılmış ve ikisi güçlerini Ben-Hadad'a karşı birleştirmişlerdi; büyük bir savaş yaşandı ve Ahab o savaş sırasında öldü. Onunla birlikte İsrail'deki zengin ve güçlü hanedanın da sonu geldi. Kahraman bir asker ve pervasız bir rüşvetçi olan babası Omri kumpaslar ve suikastlarla dolu bir iç savaş sırasında kumanda ettiği ordunun desteğiyle tacı ele geçirmişti. Enerjik bir devlet adamıydı ve en büyük arzusu kuzeydeki soylu Yahudiler ile ulusu bir araya getirmekti (İsrail). Davut gibi o da bir tepe satın alıp orada Samaria adında bir kralliyet merkezi kurdu ve kent kısa sürede İsrail'in başkenti oldu. Oğlu da kendisi kadar enerjik ve yetenekliydi ve Surlu bir prensesle evlenerek krallığını güvenceye aldı. Muhtemelen bu iki krallık döneminde İsrail'in ünü Asur'a ulaştı ve krallar onun gücüne ve görkemine hayran kaldılar; Asurluların ülkeleri kurucularının adıyla anma geleneği uyarınca İsrail'e de "Omri'nin Yurdu" —Bit-Khumri— dediler.

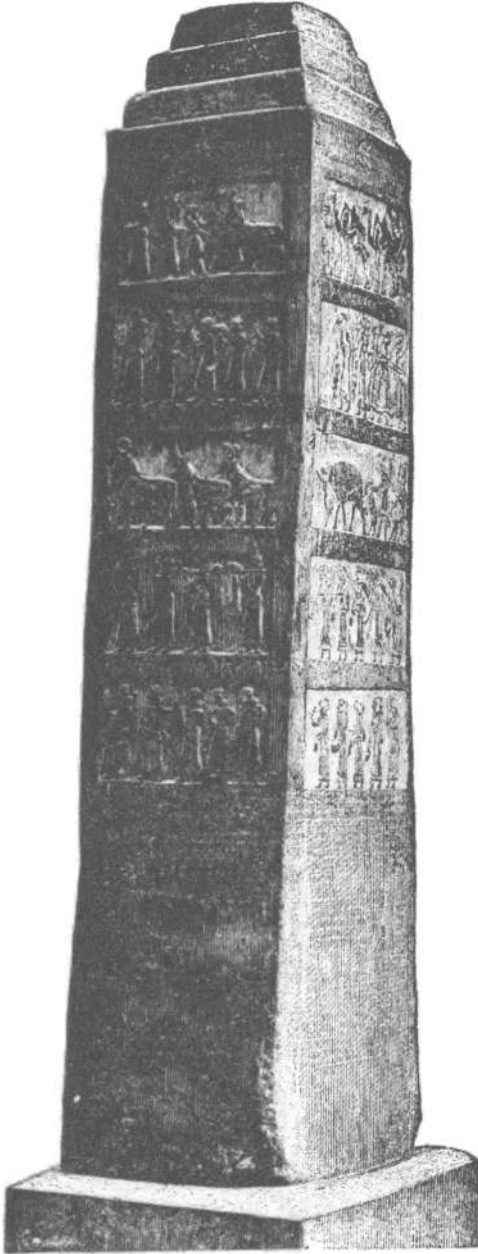
8. Suriye'ye düzenlenen üçüncü seferden de kesin bir sonuç alınamadı. Koalisyon hâlâ yürürlükteydi ve Shalmaneser bu kez olağanüstü bir güçle saldırdıysa da direnmeyi başardı.

Devasa kanatlı boğalarının birinin üzerinde, "On dördüncü yılmda (MÖ 846)," diyor, "yurdun her tarafından çok sayıda asker topladım. 120.000 adamımla Fırat'ın coşkun sularından geçtim. O günlerde Şam kralı Dadidri, Hamath kralı Irkhulini ve Yukarı ve Aşağı Denizlerin (Akdeniz'in bölümleri) kıyılarındaki on iki kral kendi muazzam ordularını, sayısız askerlerini toplayıp üzerime geldiler. Onlarla savaştım ve geri püskürttüm; savaş arabalarını yok ettim, süvarilerini öldürdüm ve tüm eşyalarına el koydum. Hayatlarını kurtarmak için kaçmak zorunda kaldılar."

Baş düşmanı hâlâ, bu kez "deniz kıyısındaki krallar" yani Fenikeliler ve belki de beş kentteki Filistinliler tarafından

desteklenen yaşlı Ben-Hadad idi. Burada da eski taktiklerin uygulandığını görüyoruz: düşmanla karşılaş, zorlukları göğüsle, saldırısını engelle, belli bir uzaklıkla kalmasını sağla, başarıya ulaş, ama son bir kez. Ayrıntılarını bilemediğimiz bir ayaklanma sonucu Şam tahtına bir rüşvetçi oturuyor. Saray subaylarından Hazael yaşlı II. Ben-Hadad'ı öldürerek koalisyonu bozuyor (bkz. 2. Krallar, viii.7-15). Dört yıllık bir sessizlikten sonra Asurlular yeniden saldırıya geçtiklerinde kral tek düşman olarak Şam kralı Khazailu'dan söz ediyor; o da yalnız kaldığından olsa gerek, onu Lübnan sıradağlarının karşısındaki tepelerdeki (Anti-Lübnan) kalesinde bekliyor, bu yüzden de asker, savaş arabası, atlı ve diğer maddi kayıplara yol açacak bir yenilgi yaşamadan başkente çekilmeyi yeğliyor. Oysa Shalmaneser onun meydan okumasına karşılık vermiyor, sadece "Başkent Şam'ı kuşattım, tarım arazilerini yok ettim," diyor. Hemen ardından deniz kıyısında ilerleyerek orada Sur ile Sidon'un —ve "Khumri'nin oğlu Yahua"nın— teslim olmasını ve tazminat ödemesini sağlıyor. Bu sonuncusu İsrail'in yeni kralı Jehu'dan başkası değildir. Kesinlikle "Omri'nin oğlu" yani "Omri ailesinin bir ferdi" olmayıp, aksine o hanedanı yok eden maceraperest bir yüzbaşidir. Emrindeki askerlerin onu kral ilan etmesi üzerine hızla başkente gelmiş ve genç kral ile annesini öldürmüş, Kral Ahab'ın tüm aile fertlerinin katledilmesini emretmiştir. Eski Ahit tarihçisi bunların ulusun çeşitli bilgelerinin himayesi altında bulunan yetmiş delikanlı olduğunu söylüyor (2. Krallar, ix.-x.). İki Asur yazıtında bu adamdan hâlâ "Omri'nin oğlu" olarak söz edilmesi şaşırtıcı. Bu ya bilgisizlikten kaynaklanıyor ya da Omri adı Asurlu politikacıların zihnine öylesine nakşolmuş ki İsrail topraklarını "Omri yurdu" ve hanedanlar değişse bile İsrail krallarını da Omri'nin oğulları olarak anıyorlar.

9. Büyük Nemrut Dağının ortasında bulunan Shalmaneser'in saray kalıntıları arasında Layard çok ilginç bir anıt bul-

Görsel 28: II. Shalmaneser'in Siyah Dikilitaşı.

du. Bu yaklaşık yedi kadem yüksekliğinde, sert siyah taştan yapılmış “dikilitaş” görünümünde bir sütundu. Taşın sertliği sayesinde Aurnasirpal’in yumuşak beyaz taştan yapılmış sütunundan çok daha sağlam kalmıştı. Sütunun dört cephesi beş sıra heykeller ve yazılarla kaplıydı (bkz. 28 numaralı görsel). Bu Shalmaneser’in iktidarının sonuna kadar yaptığı savaşların anlatıldığı “Yazılı Dikilitaş” idi. Heykeller beş ülkeden armağanlar taşıyan heyetleri temsil ediyordu. Sütunun bir yüzünde (bkz. 29 numaralı görsel) heyetin saray yetkilileri tarafından kralın huzuruna çıkarılışı yer alıyordu; bunlardan birinin elinde —muhtemelen sunulan armağanları içeren— uzun bir liste vardı. Bu kişilerin görünüşleri anıtlarda sık sık tekrarlanan “ayaklarıma kapandılar”, “ya da ayaklarımı öptüler” cümlesinin abartılmamış olduğunu gösteriyordu. İkinci sırada yere kapanmış olan kişinin Jehu’nun elçisi olduğu düşünülür ama üstteki yazıya bakılırsa bu Jehu’nun kendisi olabilirdi. Bu metnin çevirisi şöyle: “Khumri’nin oğlu Yahua’nın armağanları; gümüş, altın, altın çanaklar, kurşun, ...(?), kereste, kraliyet hazinesi, ...(?), ahşap malzemeyi kabul ediyorum.”* Eşyaların büyük bir kısmı heykelde seçilebildiği gibi onları sunanların hürmetkâr ve çekingen tavırları ve Yahudilere özgü hatları da belirgin bir biçimde yansıtılmış. Bu heykeller dizisi Eski Ahit’le bağlantı açısından büyük önem taşımakla birlikte diğerlerinde yer alan, farklı ve az bilinen hayvanları temsil eden betimlemeler de ilgi çekiyor; fil, ceylanlar, iki deve, maymunlar kraliyet parklarında ve hayvanat bahçelerinde sergilenmek üzere gönderilmiş olmalı ve sanatçının bunların en karakteristik özelliklerini böylesine canlandırmasına hayran kalmamak elde değil (bkz. 29-33. görseller).

* Bu çeviriyi bize sağladığı için minnettar olduğum Prof. D. G. Lyon, yere kapanmış kişinin Jehu olduğuna inanıyor.

Görsel 29: Siyah Dikilitaşın Ön Yüzü
(İsrail Kralı Jehu İkinci Sırada.)

Görsel 30: Siyah Dikilitaşın İkinci Yüzü (Armağanları Sunan Yahudiler İkinci Sırada.)

10. Eski Ahit'te bu dönemde ilgili bölümlerde, yani ne 2. Krallar ne de 2. Tarihler'de Ahab'ın Suriye ittifakına katılması ve II. Shalmaneser'le savaşıması ve Jehu'nun teslim olması gibi iki önemli olaydan söz edilmemesi dikkat çekici. Bunun nedeni sürekli olarak bize kaynak gösterilen ama "İsrail Krallarının Tarihsel Kayıtları" isimli kitabın bulunamamış olması olabilir. "Jehu'nun bütün eylemleri ve tüm gücü İsrail Krallarının Tarihsel Kayıtlarında yazılı değil mi?" Bu, her kralın ölümünden sonra kullanılan bir cümle ama kitabın kendisi kayıp.

11. Bu kralla ilgili çok ilginç ve değerli, aynı zamanda çok özgün olan bir başka anıt on yıl önce (daha önce Layard'ın asistanlığını yapan ve halen Asya'daki kazılara başkanlık eden) Mr. Hormuzd Rassam tarafından bulundu. Bırakalım bu konuyu kendisi anlatsın:

"1877'de Musul'un 15 mil doğusunda ve Nemrut'tan 9 mil uzakta bulunan Balawat isimli tepede bir Asur anıtına ait olan bakır kaplama yazıtlar buldum. Bakır (ya da tunç) kaplama çok uzun süre toprak altında kaldığından büyük hasar görmüştü. Yazıtın üst kısmı toprağın 3-4 kadem, alt kısmı ise 15 kadem altındaydı. Halen British Museum'da bulunuyor. Ahşap çerçeveye tutturulduğu çivilerin eğriliğinden yaklaşık 4 inç kalınlığında olduğu varsayılan çift kanatlı bir kapının kaplamasında kullanıldığı düşünülüyor."

Bu yazıt ya da parçalardaki yer alan kabartmalarda her zamanki gibi kalıplar kullanılmamış, bugün *kakma* dediğimiz yöntemle içten dışa çekiçlenerek yapılmıştı. Üzerlerindeki deliklerden kapıların özgün boyutlarını belirlemek usta bir ressam için kolaydı. İlk sekiz yıldaki olayların canlandırıldığı bir yazıt sütunu çevrelemekteydi. Yazıtta Asurnasirpal tarafından yaptırılan görkemli ama zarif boyutları sayesinde hantal olmayan bir kentten söz ediliyordu (Bkz. Görsel 34.).

12. Shalmaneser ömrünün son yedi ya da sekiz yılını çoğunlukla Kalah'ta yapıların yapımı, onarımı ve "ulu tanrıla-

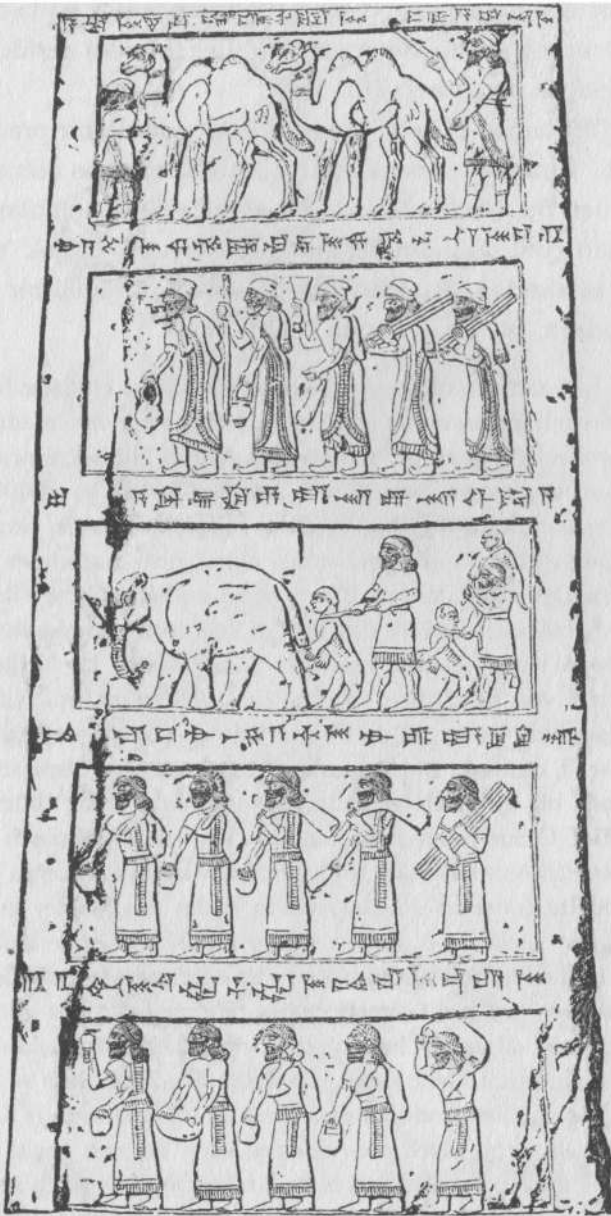
ra" ibadetle geçirdi. Nineb tapınağında babasının başlattığı ünlü Zigurat'ı —Larissa'ya geldiği zaman Ksenophon'u şaşkınlığa uğratan "ehram"— o tamamladı.* Öte yandan zaferin tadını çıkarma fırsatını bulamadı. En büyük oğlu ona karşı ayaklandı ve Asur topraklarının büyük bir kısmını ele geçirdi. En az on altı kentin asi prens tarafından işgal edildiği söyleniyor. Bu yüzden tahta ayaklanmayı bastıran bir başka oğlu, III. Shamsi-Raman geçti (Bkz. Görsel 35.).

13. Bu kral hakkında fazla bilgi yok ama onun oğlu ve ardılı III. Raman-Nirari dedesinin izinden giderek, sadece neredeyse onun kadar uzun süre iktidarda kalmanın yanı sıra özellikle Suriye'ye karşı düzenlediği seferlerle ünlendi. Birbirine çok benzeyen seferleri uzun uzadıya anlatmak sıkıcı olabilir. Kısaca, Shalmaneser'in ele geçirmeyi bir türlü başaramadığı başkent Şam'ı işgal edip Aram'ı teslim olmak zorunda bıraktı. Savaş ve yürüyüş sırasında ele geçirdiği ganimetlerin yanı sıra akıl almaz bir tazminat talebinde bulundu. Geri kalanını şöyle özetliyor. "Fırat'ın batısında Hatti ülkesini, Akharri (Fenike) topraklarının hepsini, Sur, Sidon, Bit-Khumri, Edom ve Filistin'i işgal ederek Günbatımı Denizi kıyılarına kadar ilerledim ve onları haraca bağladım." İsrail ve deniz kenarındaki kentler henüz ele geçirilmemişti ama ona armağanlar gönderdiler. Bu çok tehlikeli bir yöntemdi zira Asurlular açısından armağanlar göndermek uyrukluğa kabullenmek anlamına geliyordu ve bunu sürdürmeyen —yani her yıl ödemede bulunmayan— asi olarak görülüyor ve gereken yapılıyordu. "Tüm Kaldu krallarının" ödemede bulunduğundan söz ediliyor ama anlaşılan Nairi pek fazla ziyaret edilmemiş. Buna karşılık kuzeydoğu ve doğuda, yani Elam'daki büyük göllerden Zagros'un eteklerine ve yamaçlarına kadar uzanan bölgede, o döneme kadar adı geçmeyen bir sürü yeni krallığa

* Bkz. *Story of Chaldea*, s. 3.

Görsel 31: Siyah Dikilitaşın Üçüncü Yüzü (Armağanları Taşıyan Yahudiler İkinci Sırada).

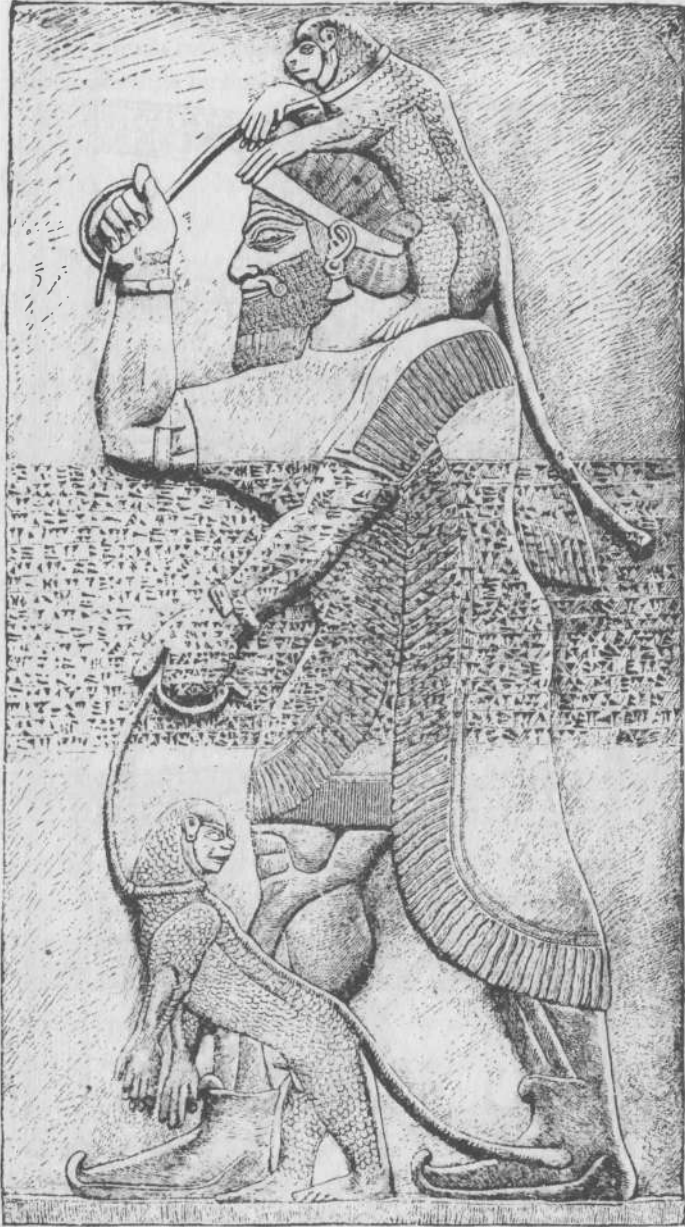

Görsel 32: Dikilitaşın Dördüncü Yüzü. (Armağanları Taşıyan Yahudiler İkinci Sırada).

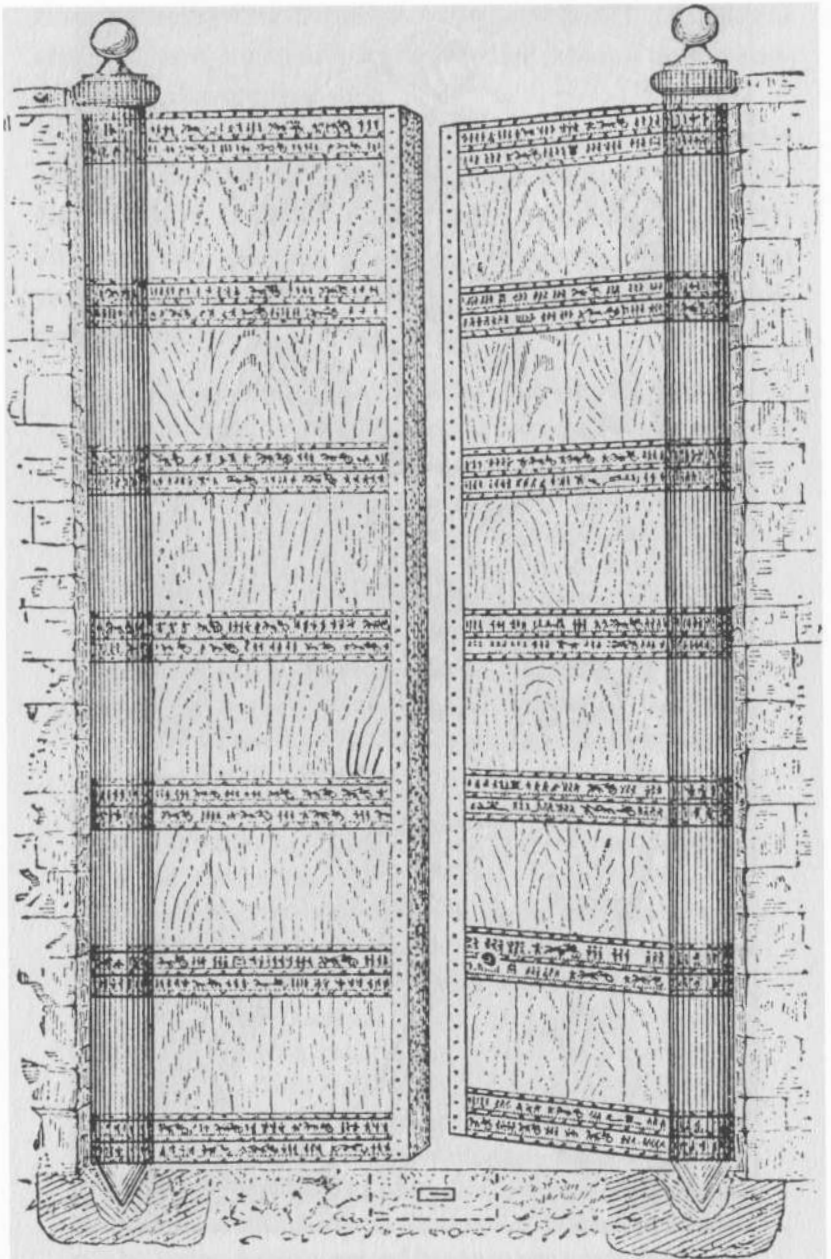
rastlıyoruz, bunlara “halk” ya da “aşiret” demek daha doğru olur. Bunların arasında yer alan Medler (Madai) ileride kendisinden çok söz ettirecektir.

14. III. Raman-Nirari Shammuramat adında bir prensesle evlendi. Yunanlar daha sonra bu ismi Semiramis olarak değiştirdiler. Bu, hakkında en inanılmaz öyküler anlatılan, öykülerinin çivi yazısının keşfinden başlayarak birçok Yunan yazarı tarafından kuşaktan kuşağa aktarıldığı ünlü bir kraliçenin adıdır. İşte bu öykünün özeti:

Çok eski zamanlarda Asya’da krallar vardı ama bunların hiçbir önemli icraatı olmadı, haklarında hiçbir şey yazılmadı ta ki ortaya kahraman bir savaşçı olan Asurlu Ninus çıkıncaya kadar. Ninus sağda solda birçok zaferler kazandı ve geniş bir imparatorluk kurdu. Denize kadar tüm Küçük Asya, Ermenistan ve Media onun egemenliği altına girdi. Karadeniz ve Hazar Denizi kıyılarında tüm toprakları, hatta Güney Rusya’nın bir bölümünü ve bugün İran ve Arabistan’ı oluşturan bölgedeki tüm ülkeleri işgal etti. Sonra şahane bir başkent kurarak ona kendi ismi olan Ninus adını verdi, bu, Nino-va kenti idi. Onnes ya da Oannes adında çok güvendiği bir generali, onun da tüm kadınların en güzeli olan Semiramis adında bir eşi vardı. Aslında bu kadın sıradan bir ölümlü değildi. O Suriye’nin balık tanrıçası Derketo’nun kızıydı ve annesinin Ascalon’daki tapınağından pek uzak olmayan bir kayalıkta çobanlar onu buluncaya kadar güvercinler tarafından yetiştirilmişti. Çobanlar onu kralın sürülerine bakan baş çoban Simmas’a götürdüler, o da Semiramis’e kendi kızı gibi baktı. Bir gün General Onnes ona rastladı. Kızı görüp de hayran kalmamak imkânsızdı. Onnes de kızı âşık oldu ve onunla evlendi. Genç kadın güzel olduğu kadar akıllı ve cesurdu ve bir keresinde kendi yetenekleriyle kocasının ve Kral Ninus’un uzun süredir kendilerine karşı direnen güçlü bir kaleyi almalarına yardımcı oldu. Kral bir anda onun güzelliğine kapıldı ve onu Onnes’in elinden aldı. Bunun üzerine büyük bir kedere kapılan general hayatına son verdi. Semiramis Ninus’un kraliçesi oldu ve kral son ana kadar onu sevmeye

Görsel 33: Armağan Taşıyıcılar Maymunları Getiriyor
(Bkz. Görsel 32, Üçüncü Sıra).

Görsel 34: Balawat Kapısı (Restore Edilmiş).

devam etti ve 52 yıllık hükümdarlığının sonunda ölürken Ninyas adında bir oğulları olmasına karşın bütün imparatorluğunu karısına bıraktı.

15. Semiramis Kral Ninus'tan bile daha başarılı bir yönetici olduğunu ortaya koydu; tüm işlevlerinin ve başarılı seferlerin yanı sıra barış döneminde önemli girişimlerde bulundu. Eserleri arasında asma bahçeleri, güçlü surları ve kuleleri ile Babil kenti, ünlü Bel tapınağı ve Fırat üzerindeki görkemli köprü yer alıyordu. Zagros'un yedi tepesini düzleştirip Media'ya geniş bir yol açtırdı ve orada Egbatana kentini kurarak bir kral sarayı yaptırdı; tüneller açtırarak dağlardaki göllerden kente su sağladı. Eski Bagistana kentinin yakınında, Zagros Sıradağlarında dimdik yükselen, üç zirveli tepenin kayalarını düzleştirip oraya yüz muhafızı ile birlikte kendi heykelini diktirdi. Savaşta kraldan daha başarılı oldu; sadece Mısır'ı, Habeşistan'ı ve Libya'nın bir kısmını ele geçirmekle kalmadı, aynı zamanda Hindistan'a bir sefer düzenledi. İndus Irmağını geçip ülkeye doğru ilerlemeye hazırlanırken bir Hint ordusu ile karşılaştı, yenildi ve ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Bu yenilgi onun şevkini kırmadı. Sömürgelerine geri dönüp en az savaşta ve diğer faaliyetlerinde sergilediği bir şevkle zevkusefaya daldı. İlerleyen yaşı onun olağanüstü güzelliğinde etkili olmadı; tek bir bakışı erkeklerin kendisine köle olmasına yetiyordu ve saraydaki yaşam sözcüklerle anlatılamayacak kadar görkemliydi. Ama geri planda kalmaktan bunalan oğlu Ninyas ona karşı bir komplo girişiminde bulundu. Bunu öğrenen kraliçe eski bir kehaneti anımsadı: Oğlu kendisine karşı ayaklandığında kendisi ölümsüzler arasına girecek ve kutsal güçlere sahip olacaktı. Bu yüzden imparatorluğu Ninyas'a devretti ve tüm soyluların ve generallerin ona sadakat yemini etmelerini istedi. Kendisi ise bir güvercine dönüştü ve diğer güvercinlerle birlikte saraydan uçup gitti. O andan itibaren Asurlular Semiramis'i

Görsel 35: III. Shamshi-Raman'ın Dikilitaşı (Bazılarına Göre IV. Shamshi-Raman).

tanrıça ilan ettiler ve güvercinin kutsal bir kuş olduğuna inandılar. Asur sanatında bu inanç tekrar tekrar sergilenmekte. Öte yandan, onun ölümüyle ilgili başka öyküler de var.

16. Ninyas hırslı ve faal olan ebeveynlerinin aksine son derece zayıf ve güçsüz bir kral oldu. Kendini saraya kapattı ve zamanının çoğunu haremde geçirdi; asla halkın önüne çıkmadı ve imparatorluğu generalleri ve soyluları aracılığıyla yönetti. Asur imparatorluğu Medlerin eline geçinceye kadar, yani 1.300 yıl boyunca, sürekli olarak benzer biçimde yönetilmeye devam etti ve kralların hiçbiri kayda değer bir başarı sergilemedi.

17. Çivi yazılı kitabelerde yer alan tarihi gerçekler tüm bu dönemde yaşananlardan hiç söz etmiyor. Yunanlar bu gerçekleri Asurlulardan değil, onların ardılları olan Medlerden ve Perslerden öğrendiler, ama bu başka bir kitabın konusu. Tarihsel kayıtlardan ziyade folkloraya dayanan Ninus, Ninova ve güvercin-kadın Semiramis öyküleri Asur tanrılarının insan şekline girerek dünyaya gelişlerini temsil ediyor. Muhtemelen Ninus Asur'un en büyük koruyucu tanrısı Nineb'i temsil ediyorken (Asur dilindeki adı "güvercin" anlamına gelen "Shammuramat" olan)* Semiramis de kuşkusuz Savaş ve Aşk Tanrıçası olarak ikili bir yapıya sahip olan —Arbelalı İştâr ile Ninovalı İştâr— tanrıça İştâr'ı simgeliyordu. Onnes ve Simmas isimlerinin ise Oannes-Ea ile Shamash'ı temsil ettikleri söylenebilir. Bu yüzden öykünün bu bölümünün açıkça söylencelere dayandığı ortadadır. Öykünün tamamındaki tarihsel çelişkilere burada değinilmeyecek. Şimdi konumuza geri dönelim, kesin olan şu; tarihteki Shammuramat ya da Semiramis III. Raman-Nirari'nin eşiydi —ve o dikilitaşlardaki yazıtlarda yer alan tek Asur kraliçesidir. Kalah yöneticisinin

* Fr. Lenormant özel bir mektubunda *Légende de Sémiramis* kitabındaki yorumundan geri adım atarak bu daha yalın ve anlaşılır tanımlamayı yapıyor.

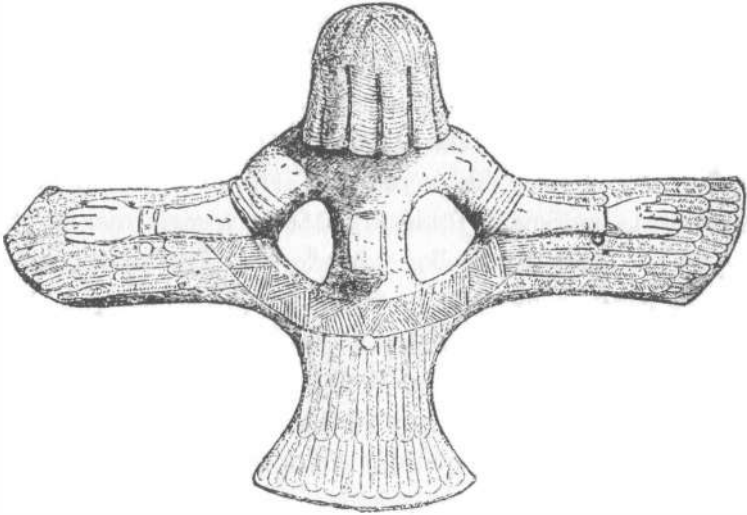

Görsel 36: Bir Güvercine Dönüşen Semiramis (Bir Kadeh Biçiminde Bükülen ve Kabza Olarak Kullanılan Tunç Süs Eşyası).

tanrı Nebo'ya adadığı iki heykelin kaidesinde "Asur kralı Raman-Nirari'nin ve eşi Shammuramat'ın koruyucusu" ibaresi yer alıyor. Doğuya özgü geleneklere aykırı olan bu tutumu açıklayacak bir belgeye henüz ulaşamadı. Bir varsayıma göre kraliçe Babil prenseslerinden biri olduğu için özel yetkilere sahipti.

18. III. Raman-Ninari'nin yirmi dokuz yıllık iktidarı (MÖ 811-782) bizi yeni yüzyıla taşıyor; öldüğünde ise MÖ 8. yüzyılda hayli yol almış durumdayız. Bundan sonraki kırk yıl boyunca başa geçen krallar ülkeye hiçbir katkıda bulunmamış hatta gerilemeye yol açmış görünüyorlar. Batıda da herhangi bir ilerlemeye tanık olmadığımız bir gerçek; Suriye'deki ülkeler muhtemelen yeterli ordu ve silaha sahip olamayacak kadar zayıf düşmüş olmalı; Nairi ülkelerinde de herhangi bir ilerleme görülüyor ama ötede, kuzeydoğuda Urartu —yani büyük göllerin çevresindeki dağlarda yer alan Ermenistan— giderek daha tehditkâr olmaya başlıyor. Raman-Ninari'nin oğlu III. Shalmaneser on yıl boyunca Urartulara sekiz sefer düzenledi ama herhangi bir sonuca ulaşamadı. Muhtemelen

bu bölgede yaşayan aynı ırka mensup bağımsız kabileler bağımsızlık, savunma ve hatta saldırı amacıyla bir araya gelmek gereğini duyarak bu boyutta ve etkinlikte bir krallık oluşturdular. Adı Van olan bu krallık daha sonra Ermenistan'a dönüşecekti. Asurluların onlara verdiği Urartu adı ise halen Ermenistan'daki en yüksek dağ olan Ararat'dan geliyor olmalı. Bu sınırları belirlenemeyen engebeli arazide yaşayanlara Yunan coğrafyacılar daha sonra, Urartu sözcüğünden bozma Alarodryanlar adını verdiler. Dil konusunda son derece yetersiz olan ve yabancı bir ismi doğru dürüst algılayamayan Yunanların geride bıraktıkları tarihi ve coğrafi bulmacaların yarısından fazlası henüz çözümlenebilmiş değil. Yeni krallığın başkenti Van idi. Kentte bulunan çivi yazılı anıtlarda, bazı heykellerde, köşe taşlarında ya da dikilitaşlarda ya da oyulmuş kaya yüzeylerinde bu isim yer alıyor. Buluntular yeni ulusun Asurlularla sürekli savaş halindeyken bile onların kültürünü benimsemiş olduğunu gösteriyor.

Görsel 37: Bir Güvercine Dönüşen Semiramis (Arkadan Görünüş).

19. Başlangıçta Urartu Nairi krallıklarından biri gibi görünüyor. Muhtemelen en önemlilerinden ve ulaşamayanlardan biri ve bu konumu ona üstünlük sağlıyor, zira büyüme dönemindeki krallar kendilerine “Nairi kralı” adını vermekte ve Khattilere (Amanosların güneyindeki Hititler) ve Asurlulara karşı kazandıkları zaferlerden söz etmekte, bu konu Raman-Ninari’nin ardıllarının kayıtlarında yer almıyor. Alışılmadık tamlamalardan oluşan yeni ve garip bir dil içeren yazıtlar, son zamanlarda ünlü bir bilim adamı ve şifre çözücü olan Profesör A. H. Sayce’ın çabalarıyla okunabildi. Onun gayretleri olmasaydı güçlü bir hanedana sahip bu ilk Ermeni krallığı gün ışığına çıkamazdı. Daha sonra buraya yerleşen ve tamamen farklı bir ırk ve kültürle gelen Ermenilerden ayırmak amacıyla Alarodyanlardan sık sık Proto-Ermeniler (*protos* Yunan dilinde “ilk” anlamına gelir) diye söz eden Bay Sayce Van’daki anıtlarda kullanılan dile dayanarak Proto-Ermenilerin ne Sami ne de Turan olmadıklarını kanıtladı. Onun düşüncesine göre —ve bu kanı giderek yayılmakta— onlar Nairi’nin tamamını işgal eden ve sayısız bağımsız kabilelere bölünen ve çeşitli dönemlerde Küçük Asya’nın geniş ve bereketli topraklarına yayılan büyük Hitit ailesinin bir koludur. Bu bölgedeki dağcıların günümüzde de Hitit heykellerinde gördüğümüz kürk başlıklar ve uçları kıvrık çizmeler, kemerli kaftanlar giymeleri dikkat çekicidir (*bkz.* 67 ve 68 numaralı görseller). Bay Sayce Hititlerin batıya yayılmalarının on beşinci ve on üçüncü yüzyıllar arasında, yani Asur’un ilk parladığı dönemde gerçekleştiğine inanıyor.

20. Raman-Ninari’nin üç ardılının ilki olan III. Shalmaneser daha uzun yaşasaydı belki daha fazla şeyler yapabilirdi ama son iki ardıl tümüyle pasif kaldılar. Günlüklerde kralın o yıl ülkeden ayrılmadığına işaret eden “ülkede” kaydına daha sık rastlanıyor. Hatta bu hareketsizlik her sene sefere çıkmaya ve hem kendi ceplerini dolduran hem de ülkeyi zengin-

leştiren ganimetlerle dönmeye alışmış ordu da huzursuzluğa yol açtı; birçok kentte, hatta Asur ve Kalah'daki ayaklanmalar hanedanlığı sonlandırarak tahta bir rüşvetçi yi oturttu. III. Raman-Nirani'nin yazıtındaki açıklama doğru ise Asur krallığını kuran hanedan bin yıllık bir geçmişe sahipti. Bu ayaklanmanın nasıl yaşandığı hakkında maalesef hiçbir bilgimiz yok. Yurt içindeki siyasi olaylar günlüklerde yer almıyor ve tarihsel kayıtlar da kralların yönetim dönemindeki zaferleri dile getirirken can sıkıcı konulara değinmekten kaçınıyorlar. Dolayısıyla rüşvetçinin kim olduğunu bile bilmiyoruz. Omri, Jehu ve Hazael ya da yeni bir hanedanlığın temelini oluşturan diğer doğulular gibi maceraperest, hırslı ve gözü kara bir general mi yoksa saray mensupları arasından tahtta hak iddia eden bir yeni yetme mi olduğunu kestiremiyoruz. Evet, "ataları olan krallardan" söz ediyor ama asla kendi babasının ya da dedesinin adını anmıyor. "Büyüklerim" sözcüğü doğuda sık kullanılmakta, dolayısıyla o da tıpkı İsrail krallarının "Omri'nin oğulları" sayılması gibi eski Asur krallarının oğlu olabilir. Her ne hal ise, asıl önemlisi, bu rüşvetçinin tarihteki en büyük fatihlerden biri olmasıdır.

21. Yönetimi sırasında Eski Ahit'teki Yahudi krallarının tarihinden aşına olduğumuz II. Tiglath-Pileser adını kullandı. Bu kendi gerçek ismi miydi yoksa örnek aldığı kişiye mi öykünerek bunu kullandığını bilemeyiz ama bu isme layık olduğunu gösterdi. Bu kralın adının yıllarca tartışma konusu olması ve bu düğümün bir türlü çözülememesi çok garip. Bu karmaşa Phul ya da Pul isimli bir Asya kralından bahsedilirken (2. Krallar, xv. 19) aynı bölümde on satır aşağıda Tiglath-Pileser'den söz edilmesinden kaynaklanıyor. Şimdi Eponim Canon (Asur Kronolojisi) sayesinde bu dönemdeki Asur krallarının gerçek listesine sahibiz ve bunların arasında Phul yok. Öte yandan Berosus aynı dönemde Babil kralı olan bir Phul'dan söz ediyor ve bu isim bir Yunan yazarı tarafından

Poros olarak kullanılıyor. Uzun hesaplamalardan ve eldeki malzemelerin değerlendirilmesinden sonra bu iki ismin aynı kişiye ait olduğu kanıtlandı. Tiglath-Pileser Babil'i fethetti ve Babil kralı unvanını aldı. Kraliyet listesinde neden Asur kralı iken kullandığından başka bir isimle yer aldığı asla anlaşılmadı. Bir kaynağa göre asıl ismi Phul idi ve öteki onun takma adıydı.

22. Yahudilerin tarihi hakkında elimize ulaşan kitaplarda İsrail halkını etkileyen önemli olaylardan biri —ilk Suriye ittifakı, Karkar savaşı ve Jehu'nun ödediği tazminat— yer almıyorsa bir başka eksiklik de Eski Ahit'te geniş çapta sözü edilen ama yazıtlarda rastlanmayan, Asur'u etkileyen, Yunus Peygamber'in Ninova'yı ziyareti ve orada verdiği vaazdır. Bu öyküyü değerlendirmek oldukça zor. Bir Yahudinin bunu yapması çok garip zira Yahudiler genelde başkalarının ruhunu kurtarmak için çaba göstermezler. Öte yandan, belki de ilk bakışta sanıldığı kadar garip olmayabilir. Yunus dönemi —MÖ 800 başları— II. Tiglath-Pileser'in neredeyse ölümüne sebep olan korkunç bağırsak hastalığı salgınına denk geliyor. O dönemde ulusal bir tehlike ya da felaket anında ulusça oruç tutmak ve tövbe etmek Asur-Babil geleneklerinde ve diğer Sami dinlerinde var ve başka örneklerle de rastlıyoruz. Aynı zamanda Asurlular peygamberlerine ya da "kâhinlerine" büyük güven duyuyorlardı. Son olarak, kitabın tümünde aklı karıştıran söylence, Asuroloji "ünlü" Ninua kentinin adının "Balık" anlamına gelen Nunu'dan türediğini açıklayınca olay aydınlanıyor; bu bağlantı ismin yazılışında kullanılan simgelerle daha belirgin hale geliyor;

Bir leğen ya da sarnıç içindeki balık

Bu ismin ve şeklin kökeni henüz açıklığa kavuşmadı, yalnızca bir şekilde Samilerin ve daha önemlisi Kenanlıların

balık söylencesiyle, dolayısıyla balığın kutsal sayılmasıyla bağlantılı olduğu düşünülüyor. Ne olursa olsun, bu, balina öyküsüne bir çözüm oluşturuyor. Yunus'u yutan büyük balık Balık-Kent olan Ninova'dan başkası olamaz ve peygamber içine düştüğü tehlikeli durumdan kurtulmak için Shumir ve Akad'ın "pişmanlık ilahilerini"* andıran çığlık atmış olabilir. Bu olağanüstü öykü, böylece çok renkli bir doğu masalına dönüşüyor; sürekli tekrarlanır ve yazıya dökülürken aktaranların bu söylencenin gerisinde yer alan olayları bilmemesi nedeniyle içine başka eklemeler yapılmış olabilir. Peygamberin balığın midesine inmesine neden olan gemi ile kaçma girişimi gibi. Buna ek olarak, yerel gelenekler kapsamında peygamberin anısına ve adına Ninova'daki saray ve tapınak kalıntılarının birindeki tepede de rastlıyoruz (Nebbi Yunus**). Öte yandan bu gelenek Araplara ve Türklere de özgü olabilir, zira Müslümanlar Eski Ahit'teki peygamberleri tanımakta ve onlara saygı duymaktadırlar. Aslına bakılırsa Yunus kitabı birçok açıdan kafa karıştırıcıdır.***

23. Asur ve İsrail arasındaki, bu kez Fenike kentlerini de kapsayan, ikinci ve daha acı döneme geçmeden önce, pek uzakta olmayan bir gelecekte yaşanacak olan ve pek önemli olmasa da unutulmaz sonuçlar doğuran bir olay üzerinde durmalıyız:

Bu, MÖ 814'te, III. Shalmaneser'in ardılı Shamshi-Raman'ın iktidarının onuncu yılında bir Sur sömürgesinin Afrika'nın kuzey kıyısında bir kent kurmasıdır. Sur'da bir ayak-

* Bkz. *Story of Chaldea*, 177-179.

** Bkz. *Story of Chaldea*, 49.

*** Yunus öyküsüyle ilgili bu çözüm Fr. Lenormant'ın *Légende de Sémiramis* kitabının bir bölümünde sadece bir öneri olarak sunulmakta ise bunu doğrulayacak ya da yalanlayacak geniş çaplı bir araştırma yapılması çok yerinde olur. Doğrulandığı takdirde bu büyük ve kafa karıştırıcı bilinmezliği ortadan kaldıracaktır.

lanma yaşandı. Tahta Pygmalion isminde bir oğlan ile onun kendisinden biraz büyük kız kardeşi Elissa oturtuldu ama yönetimin ipleri aslında amcaları, Baal-Melkarth'ın başrahibi elindeydi. Babası Elissa'yı başrahiple evlendirmişti. Pygmalion büyüyünce bu vasiliğe isyan etti ve halkın desteği ile amcasını öldürtüp kendini kral ilan etti. Bunun üzerine Elissa eşinin yandaşları ile birlikte limanda harekete hazır yelkenlilere el koydu ve denize açılarak Afrika'nın kuzey sahilinde, kimi varsıl kimi yoksul Fenike yerleşkelerinin bulunduğu noktaya ulaşarak burada Kartaca diye bilinen, asıl adı Kart-Hadascht ("Yeni Kent") olan kenti kurdu. Yunan kaynaklarında yer alan bu öykünün ayrıntıları gerçek olmayabilir. Öyküde yer alan isimler Sami dilinde değil Yunancadır ve batılı şairler tarafından sürekli değişime uğratılmış, sonunda Surlu prensesin ilk adı Dido olarak anılmaya başlanmıştır. Öte yandan, burada tarihsel açıdan iki gerçek var: Sur'da bir ayaklanma yaşandı ve bunun sonucu olarak bir grup buradan ayrılarak Afrika'da Sur'un en son ama en görkemli kentini kurdu. Kenti kuran Elissa'nın adına gelince büyük bir olasılıkla bu Fenikelilerin elinden alınıp sömürgeleştirilen, Eski Ahit'te Elishali olarak sözü edilen, Yunan adalarının ve sahillerin yanı sıra Afrika'nın kuzeyinde yer alan tüm bölgeleri temsil ediyor olabilir.

6. Bölüme Ek

Moabite, Mesha Dikilitaşı

Moab, Filistin'i oluşturan tüm küçük devletler ve eyaletler gibi Asur'un yörüngesinin çok dışında yer aldığı için bu devletin tarihte üstlendiği başrolden ayrı olarak ya da uzun uzadıya söz etmeye gerek yok. Yalnızca başrol oyuncusu ile ilişkileri ya da çatışmaları oranında öne çıkmaktalar. Yahudi krallıkları için de aynı şey söz konusu. Onlara gösterdiğimiz ilgiye tarafsız bir gözle bakıldığında aslında yaşanan olay-

larda ikincil bir rol üstlendikleri ortaya çıkıyor. Bu durumda İsrail ve Yahuda Asur tarihinde yalnızca siyasi alanda öne çıkmaktalar.

Oysa Moab'da durum farklı. Yirmi yıl önce keşfedilen bir anıt ilgiyle karşılandı. Bu, Kral Mesha'nın ülkesinin kırk yıl boyunca uyruğu olduğu ve tazminat ödediği İsrail'in egemenliğinden kurtuluşu anısına diktirdiği, üzerinde uzun bir yazıt bulunan bir dikilitaş. Moab, Edom ve Filistin'deki diğer halklar gibi İbrani halkına çok yakın ve aynı dili konuşmakta; dolayısıyla "kitabe Moab lehçesiyle, Eski Ahit'tekinden çok az farklı bir dille yazılmış... Sözü edilenler eski İbrani karakterleri, yani Samariler ya da Fenikeliler."* Bu yalnızca bilinen en eski İbranice yazılı anıt değil aynı zamanda kullanılan alfabenin en eski örneğidir. Dikilitaş Moab'ın eski başkenti olan Dibon'da yarı yarıya toprağa gömülü olarak bulundu ve malesef kazı sırasında kırılarak yirmi parçaya ayrıldı. Bu parçalar daha sonra bir araya getirildi ama yüzey o kadar hasar görmüştü ki onu bulan kişi taş oradan alınmadan önce kalıbını çıkartmayı akıl etmemiş olsaydı yazıların yarısını çözmek mümkün olamayacaktı. Sergilendiği Louvre Müzesi'ndeki bilim adamları hırpalanmış kesimleri alçı ile kaplayarak metni okumayı başardılar. Buradaki fark açıkça görülmektedir.

Bu "buluntunun" dil açısından öneminin yanı sıra tarihsel içeriği de aynı oranda ilginçtir. Yazıtta yer alan süreç ve olaylar Eski Ahit'teki tarihçeyle öylesine çakışmaktadır ki dersini iyi öğrenmiş olan Pazar Ayini öğrencisi bunu trajik sonu bir önceki bölümdeki aktarılan 2. Krallar, iii'teki olaylarla kolayca bağdaştırabilir. Burada, "Moab kralı Mesha'nın çoban olduğunu ve İsrail kralına yüz bin kuzunun ve yüz bin koçun yününü verdiğini" öğreniyoruz. "Ama Ahab ölünce Moab İsrail kralına karşı ayaklandı." Sonra akıcı bir biçimde anla-

* Vigouroux, *La Bible et les Découvertes Modernes*, cil. IV., s. 59

Görsel 38: "Mesha Dikilitaşı".

tılan öyküde İsrail ve Yahuda krallarının Moab'a karşı ayaklandığı ve üzerinde büyük bir baskı kurduğu; Kral Mesha'nın son çare olarak Kenan dini uyarınca en büyük oğlunu tanrıya —adı belirtilmiyor ama Moab tanrısı Khemosh olmalı— kurban ettiğini ve İsraililerin dehşete kapılarak kendi ülkelerine döndüğü aktarılıyor. Yazıtında heyecanla söz ettiği kurtuluş bu ama bunun kendisine neye mal olduğundan bahsetmiyor.

“Ben, Dibonlu Khemoshgad'ın oğlu Mesha. Babam otuz yıl Moab'ın kralıydı ve babamdan sonra ben kral oldum ve Karkha'da Khemosh için bu tapınağı yaptırdım...* Çünkü o beni tüm düşmanlarıma karşı korudu ve benden nefret edenleri gözlerimin önüne serdi. —İsrail kralı Omri günlerce Moab'a baskı yaptı, zira Khemosh halkına kızgındı. Oğlu da onun izinden gitti ve “Moab'ı sıkıştıracağım dedi. Benim dönemimde böyle konuştu ve ben ona ve yurduna kalbimi açtım. Omri Medeba ülkesini ele geçirdi ve oraya yerleşti... Oğlu orada kırk yıl hüküm sürdü. *Ve Khemosh benim dönemimde onu geri aldı.* Ve Gad'ın adamları öteden beri Atarot ülkesinde yaşıyorlardı. Ve İsrail kralı kendisi için Oltarot'u kurdu. Ve ben bu kente karşı savaştım ve onu ele geçirdim ve tüm halkı katlettim... Khemosh ve Moab'ı mutlu etmek için... *Ve Khemosh bana dedi ki; Git ve Nebo'yu İsrail'in elinden al. Ve ben o gece gittim, kentle gün doğumundan öğleye kadar savaştım ve onu ele geçirdim ve herkesi katlettim, 7.000... kadın... ve genç kızı Khemosh'un Ashtoreth'ine kurban ettim (ya da “Ashtoreth'de Khemosh'a”?) ve Yahveh'in gemilerine el koydum onları Khemosh'un önüne...”*

“Ve Karkha'yı kurdum... Onun kapılarını ve kulelerini yaptırdım. Ve kraliyet sarayını yaptırdım... Ve Karkha kentinin içinde tek bir sarnıç yoktu. Bunun üzerine halka seslendim: ‘Her biriniz evinize bir sarnıç yapın...”

* Dikilitaşı bulan Mr. Clermont Ganneau, “Karkha dağı ve kentinin Moabların Kudüsü olan Dibon'daki Sion” olduğunu düşünüyor. “Bu, Khemosh tapınağının ve kalenin bulunduğu Mesha kentidir. Daha açık ifade etmem gerekirse Dibon'u Roma ile Karkha'yı Capitolinus ile ve Khemosh tapınağını da Jupiter Capitolinus ile kıyaslıyorum.”

Bunu başka emirler izliyor. Okunabilen son bölüm ise, "Khemosh bana dedi ki; Git, Khoronan'a karşı savaş ve ben... Benim dönemimde Khemosh..." Yazıt otuz dördüncü satırda kesiliyor.

Bu yazıtın biçem ve ruh bakımından Asur yazıtlarıyla benzerliği ortada. Bir açıdan da Eski Ahit'teki birçok bölümü anımsatmakta. Yatık harflerle yazılmış kısımlarda "Khemosh" yerine "Yahveh", İsrail yerine Edom veya Ammon ya da İsrail'in düşmanlarından herhangi birinin adını koyarsanız bu satırlar en ateşli tek tanrılı İbrani tarafından yazılmış olabilir. Asurlular da Asshur'dan aynı şekilde söz ediyorlar; bu, Samilerin Yüce Tanrıyla olan ilişkisinin belirgin bir göstergesi.

. VII .

İkinci İmparatorluk; Samaria'nın Kuşatılması

“Ah, denizler gibi kükreyen insanların haykırıışları! Ulusların dalga dalga ileriye atılması!.. Tanrı onların üzerine nehrin azgın sularını saldı, Asur kralı bile tüm görkemiyle kanallardan geçip, tüm kıyılara ulaşacak ve Yahuda'ya doğru ilerleyecek; sel gibi akıp gelecek; hatta kaynağa ulaşacak ve kanatlarını açarak ülkenin tamamını soluğuyla içine çekecek.” —Yeşaya

1. Yeşaya Peygamber Asurluların bir zaferini böylesine şiirsel bir dille anlatır ve onu Asshur'un Fırat sularını kabartmasına benzetirken hemen her yıl tanık olduğu sel felaketlerini de anımsamaktaydı. Ve sadece bir kraldan değil kendi döneminde her biri muzaffer olmuş dört kraldan söz ediyor olabilirdi, zira Asur şimdi en parlak dönemine yaklaşmaktaydı ve zirvede bir süre kalsa bile hemen ardından yavaş yavaş da olsa gerilemeye başlayacaktı. Bu zirveye kendinden öncekiler gibi çalıp çırpmasına karşın onlara kıyasla çok daha başarılı bir devlet adamı olan ve Asur'un güç yapısında büyük değişim yaratan II. Tiglath-Pileser zamanında ulaştı.

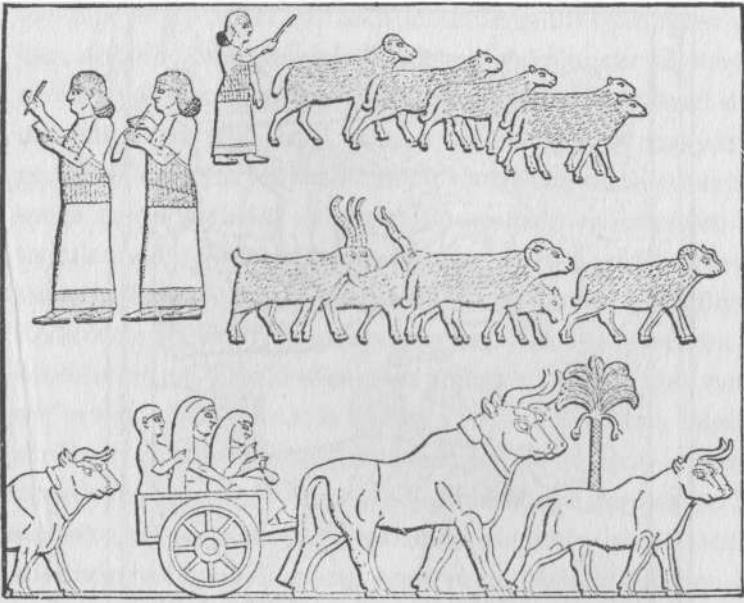
2. Ünlü bir tarihçi* “II. Tiglath-Pileser’in tahta geçisi,” diyor, “Batı Asya tarihinin bir dönüm noktasıdır. İlk işi ardıllarının ulaştığı ama uzun yıllardır özellikle Alarodyanlar tarafından sarsılan konumu yeniden kazanmaktı. Ama birçok açıdan bunun da ötesine ulaştı. O döneme kadar Asur kralları Mezopotamya ve Nairi topraklarını ele geçirmekle ya da Babil ve Suriye gibi uzak bölgeleri haraca bağlamakla yetinirken yeni kral sistematik bir biçimde büyük bir siyasi imparatorluk oluşturmaya girişti.”

“Bu ikinci imparatorluk” konusunda bir başka ünlü Asur bilimcisi Profesör Sayce** farklı düşünüyor. Tahtı ele geçiren kişi işgalci olduğu kadar iyi bir teşkilatçıydı ve Batı Asya tarihinde ilk kez fethettiği topraklarda sağlam ve kalıcı bir düzen kurdu. Ele geçirilen eyaletler artık sadece işgalcilere tazminat ödeyen ve Asur orduları geri çekilir çekilmez bunu ödemeyi reddeden düzensiz birimlerden ibaret değildi ve Ninova krallarının düzenlediği seferler yalnızca talana ve saygınlık kazanmaya dayanmıyordu. Bu seferler belli bir amaca yönelik olarak belli bir politika dâhilinde düzenleniyor ve zaferden sonra da bu politika kalıcı kılınıyordu. İşgal edilen uluslar genellikle Asurlu satraplar (yöneticiler) tarafından yönetilen merkeze bağlı eyaletlere dönüştürülüyor ve başkaldıranlar imparatorluğun ücra köşelerine sürülüyordu. Her eyalet ve kent imparatorluk hazinesine her yıl belli bir katkıda bulunmak zorundaydı ve birbirine düşman devletler ve kentler merkezi bir yönetim altında bir araya geliyordu... İkinci Asur imparatorluğu temelde ticari bir kuruluştu. Batı Asya’nın ticareti ve servetinin Asurluların eline geçmesi amacıyla kurulmuştu...”

3. Dolayısıyla II. Tiglath-Pileser’in yazıtlarında iki önemli husus dikkat çekiyor. Bir zaferden söz ederken artık sadece “Şu şu toprakları yağmaladım ve tümünü yakıp yıktım” ye-

* Ed. Meyer, *Geschichte des Alterthums*, s. 446, 365.

** A. H. Sayce, *Herodotus* s. 376.

Görsel 39: Esir Alınan Çok Sayıda Kadının Taşınması.

rine “Burasını Asur sınırları içine aldım” yani “topraklarıma kattım” deniyor. Asurnasirpal bu konuda ilk adımı atarak işgal edilen bir kent ya da bölgeye bir yönetici atadığından söz ediyor. Buradaki tek fark daha önce arada bir uygulanan bu yöntemin artık sistemli biçimde geçerli olmasıydı. Aynı kral zaman zaman teslim olan ama baş eğmeyen bireyleri Asur’a naklediyordu ama Tiglath-Pileser bu sürgünleri ilkeleştirdi ve büyük çapta uyguladı. Ortalama olarak teslim olan nüfusun yaklaşık dörtte biri Asur’a ya da uzak eyalet ve sömürgelere taşınırken onların yerini Asurlu aileler ya da en azından imparatorluğa sadık yerliler alıyordu. Binlerce kadının yerlerinden edilmiş olması burada esas amacın ırkları kaynaştırmak ve zamanla itaatkâr ve halinden memnun bir ulus oluşturmak olduğunu göstermektedir. Bu kadınlar Asur’a ancak orada

Görsel 40: Esirler ve Yagma.

evlenip yerleşmeleri ve farklı kökenlerin birleşiminden doğan, doğum yerleri dışında hiçbir milliyetçi unsur taşımayan nesiller yetiştirmeleri için gönderilmekteydi. Bu kitlesel sınır dışı edişler bir ceza değil, izlenen siyasetin bir parçasıydı ve genellikle direnen bir eyalet ya da kentte alınan önlemlerden sonra gerçekleştirilen zulüm ya da aşağılama içermeyen bir uygulamaydı. İkinci imparatorluktan kalma heykeller savaştan sonraki bu garip uygulamanın birçok örneğini sergiliyor: Kadınların çocukları ve ev eşyaları ile birlikte katırlarla ya da kendilerine ait öküzlerle çekilen arabalarla gittiklerini, nadi ren prangaya vurulmuş erkeklerin yaya olduklarını, bunları sürülerin ve yük arabalarının izlediğini ve başlarında onları denetleyen Asurlu savaşçıların bulunduğunu görüyoruz. Bu sahneler, bir savaştan ya da bir kentin ele geçirilişinden sonra ellerinde havaya kaldırılmış sopa ya da mızrak bulunan askerler tarafından kralın huzuruna çıkarılan, ayaklarına zincir vurulmuş, kolları arkadan bağlanmış esirlerin görüntüsünden çok farklı.

4. II. Tiglath-Pileser'in başlattığı ikinci bir yenilik, kralların seferlerin başına deneyimli generalleri getirmesiydi. Bunlar herhalde daha önceden tanıdığı ve her türlü savaş taktiği konusunda eğitilmiş kişilerdi. II. Shalmaneser'in hayatının son yedi yılında savaş alanına gitmediği, kumandayı sık sık saygı ve övgüyle söz ettiği generaline bıraktığı bir gerçektir. Otuz yıl boyunca sürekli savaşmaktan yorgun düşen kral başkumandanlıktan ayrılarak Kalah'ta kalıp yaptırdığı binalarla ve yazıtlarla meşgul oldu. Oysa Turtan (başkomutan) yeni rejimin başında ortaya çıkmakta ve giderek daha da öne geçmektedir. İmparatorluğun toprakları genişledikçe sınırlar daha da güvensiz hale geliyor ve savaş komşu ülkelerde devam ediyorsa çoğu zaman en güvenli yöntem olarak, yenmek ile yenilmek arasında bir seçim yapıp savunmaya geçmek gerekiyordu. Savaşların birçok noktada sürdürülüyor olması kralın

hepsine katılmasını imkânsız kıldığından komutanlar kendi inisiyatiflerini kullanmak zorundaydılar.

5. Bu durumda en önemli nokta batının tümüyle ele geçirilmesi idi; kuzeyi Toros ve Amanos Dağları ile çevrili, güneyde Arabistan ve Mısır'a kadar uzanan ıssız çöllerle kaplı, Fırat ile Akdeniz arasındaki geniş bölge. Buradaki temel güdü, Suriye, Fenike ve Filistin'deki eşsiz kültüre ve olağanüstü servete sahip devletleri yağmalamanın yanı sıra sık sık sözü edilen ünlü ticaret yoluna egemen olmaktı. Bunun ötesinde Mısır çok daha büyük zaferlerin, ganimetlerin önünü açmaktaydı, ama o dönemde henüz bu hesaba katılmamıştı. Öte yandan Mısır bu tehdidin farkına varmış, hızla azalmakta olan gücüne tamamen ters düşen saldırgan bir tutumla kuzeydeki yetişkin aslanın öfkelenmesine yol açmıştı.

6. II. Shalmaneser gibi Tiglath-Pileser de Suriye seferinden önce geriden ve yan cephelerden gelecek saldırılara karşı kendini güvenceye aldı ve komşuları Urartu, Zagros ve Kalde'ye onların bir süre sessiz kalmalarını sağlayacak dersler verdi. Babil vassal konumuna getirildi ve Asur kralı Tukulti-Nineb'ın geçici zaferinden sonra ilk kez "Sümer ve Akad Kralı" ve "Kar-Dunyash Kralı" unvanlarını aldı, bu unvanlar ardılları tarafından kuzeydeki krallığın sonuna kadar kullanıldı. Kaldı prensleri hızlı ve başarılı baskınlar ve aralarından birinin kendi surları önünde asılması sonucunda boyun eğmek zorunda kaldılar. Bir süre önce Babil'in güneyinde Fırat çevresinde yerleşmiş olan ve sürekli ayaklanan bazı Arami kabileler şiddetle bastırıldı ve ailelerden bir kısmı imparatorluğun diğer taraflarına sürüldü. Doğuda Zagros'taki dağlarda yaşayan kabileler yaylalara eskisinden daha hızlı yayılan akınlarla etkisiz hale getirildiler ve hatta yedi tepeyi aşarak Med kabilelerinin elinde bulunan topraklara sığınmak zorunda kaldılar. Bu seferde Asur ordusu anıtlarda Bikni olarak anılan ama henüz tam tanımlanamayan yüksek dağa kadar

ilerledi. Kral başlattığı seferi burada Turtan'a devretti, zira kuzeye gitmesi gerekiyordu. Burada Van Krallığı tehlikeli bir şekilde güçlenmiş, "Nairi Kralları" adıyla anılan —muhtemelen hısımları olan— kabile reisleri ile ittifak kurmuş, hatta kuzeydeki bazı prenslerle, özellikle önemli ve zengin bir kent olan Arpad yöneticisi ile işbirliği sağlamıştı. Bu Ermeni seferi o kadar başarılı oldu ki Tiglath-Pileser Urartu ordularını geri çekilmeye zorladı ve seleflerinden daha hızlı olarak onların peşine düştü. Bu hızdan ürken ufak krallıklar boyun eğmek zorunda kaldılar ve Alarodyan koalisyonu çöktü. Ama Van Gölü kıyısındaki başkent ele geçirilemedi zira Tiglath-Pileser'in uzun ve zor bir kuşatma için zamanı yoktu. Bu yüzden bir uyarı olarak kent surlarından görünebilecek bir yere "kendi heykelini" yerleştirdi.

7. Bu hazırlıklar üç yıl sürdü ve sonuca ulaşılmasına karşın çok da parlak olmadı zira hiçbir alanda kesin başarı sağlanmış değildi. Kral bundan sonraki yıllarda tamamen batı ülkelerine düzenlediği girişimlere odaklandı, bunlar yoğun çaba gerektiriyordu zira Arpad'ın alınması üç yıl sürdü. Bu kuşatma sona erdikten sonra olaylar daha hızlandı ama Suriye'nin kuzey kesimine düzenlenen seferin ancak beşinci yılında tüm Asi Vadisi ve buradaki sahil Asur İmparatorluğuna bağlanabildi. Yerli halkın büyük bir kısmı Nairi bölgelerine gönderilirken Babil'deki Aramiler onların yerlerine yerleştirildiler. Aynı yıl henüz sırası gelmemiş olan diğer Suriye prensleri krala armağanlar göndererek ziyarette bulundular. Bunlar arasında Şam, Karkamış, Halep, Sur, Gebal (Byblos) kralları ve —muhtemelen Suriye çölünün kenarındaki bazı kuzey bölgelerinin yöneticisi— bir Arabistan kraliçesi ve son olarak da çok iyi bilinen bir isim: Mihihimmi İr Samirina, yani Samaria kentinin kralı Menahem vardı.

Tahttaki kralı öldürterek onun yerine geçen Menahem bir iç savaşı yeni sonlandırmıştı ve bu yüzden kendini pek gü-

vende hissetmiyordu. Bu yüzden imparatorun koruması altına girmek istedi ve bu amaçla ona bin gümüş talent verdi, “böylece krallığı elinde tutmasına yardımcı olacaktı. Menahem bu parayı tüm zenginlerden toplayıp İsrail adına verdi” (2. Krallar, xv. 19-20. Bu bölümde Tiglath-Pileser’den Phul diye bahsediliyor).

8. Omri’nin torunlarını öldüren rüşvetçi Jehu’nun yenilgiyi kabul etmesi ile diğer rüşvetçi Menahem’in teslim olması arasında geçen yüz yıl her iki Yahudi Krallığı için gerileme dönemi oldu. İlk zarar gören İsrail oldu. Eski Ahit tarihçisi bunu şöyle özetliyor (2. Krallar, x. 32): “O dönemde (Jehu döneminde) Yahuda İsrail’den desteğini çekmeye başladı.” Kral Mesha’ya çok pahalıya mâl olan savaştan sonra Moab yeniden güçlenmiş ve güney doğuda onları taciz etmeye başlamıştı ama en acımasız düşmanları Şam kralları idi. Hazael ve oğlu III. Ben-Hadad zaman içinde Ürdün’ün doğusundaki hemen tüm bölgeyi —Gilead ve Bashan’daki zengin, dağlık ormanları ve otlakları— ele geçirip kendilerine bağladılar. Ahab’ın savaş alanına sürdüğü ordusundan geriye yalnızca 50 süvari, 10 savaş arabası ve 10.000 piyade kalmıştı: “Suriye kralı onları yok etti ve harmanda döver gibi ezdi” (2. Krallar, xiii. 7). Yahuda da aynı kaderi paylaşabilirdi ama kral Hazael’i satın aldı ve “yüzünü Kudüs’e çevirip ataları Yahuda krallarının adadığı ve kendisinin adadığı kutsal eşyaları, Tanrı evindeki ve kralın sarayındaki hazinelerde bulunan tüm altın ve değerli eşyaları Suriye kralı Hazael’e gönderdi ve kendisi Kudüs’e gitti” (2. Krallar, xii. 18.). Öte yandan Yahuda kralının kutsal kenti kurtarmak için kendisine çok pahalıya mâl olan bu girişimi onun İsrail kralının kurbanı olmasını önleyemedi; son derece akılsızca ve pervasızca davranışları onu felaketle sonuçlanan bir savaşa sürükledi. “Yahuda İsrail önünde çok kötü bir duruma düştü ve askerlerinin tümü onun çadırına sığındı.” Yahuda kralı esir alındı; İsrail kralı surlarda açılan bir gedikten Kudüs’e girdi “ve tapınaktaki tüm altın ve gü-

müşlere, Tanrının evindeki ve kralın sarayındaki tüm değerli eşyalara el koydu rehin aldığı kişilerle birlikte Samaria'ya döndü" (2. Krallar, xiv. 14). Az önce tapınaktaki ve saraydaki hazinelerde bulunan her şeyin Suriye kralına verilmek üzere alındığı söylenmişken hâlâ el konulacak eşyaların bulunmuş olması biraz garip görünüyor. Bu bize doğu anlatımlarına kulak verirken dikkatli davranmamız ve abartılı ifadelere kapılmamamız gerektiğini gösteriyor.

9. Bu dönem her iki Yahudi devleti için zor günlerdi; çevrelerindeki tüm komşularıyla savaşmalarının yanı sıra sürekli artan karşılıklı nefret ve haset duyguları yüzünden aralarında da barış sağlayamıyorlardı. Öte yandan en azından Yahuda, arada bir yaşanan aile içi dramlar ve komplolar dışında, Davut'un Sarayında geçerli olan kurallar sayesinde belli oranda huzurlu bir hayat sürmekteydi. Oysa bir maceraperest tarafından kurulmuş olan İsrail'in kaderi baştan beri taca sahip çıkma cüretini gösteren her bireyin kurbanı olmaktı ve en sonunda bu dönemde içine düştüğü kanunsuzluk ve iç savaş karmaşası yalnızca bir tek şekilde sonuçlanabilirdi, hızlı ve utanç verici bir yıkım. Gerçekten de, Menahem teslim bayrağını çektikten kısa süre sonra aniden ölünce tahta çıkan oğlu Pekahiah da subaylarından Remaliah'ın oğlu Pekah tarafından öldürüldü ve Pekah zaman kaybetmeden Suriye kralı Rezin ile Yahuda'ya müştereken saldırmak için ittifak yaptı. O sırada Kudüs'te kısa süre önce yönetime gelmiş olan Ahaz adında genç bir kral vardı. Düşmanları onun deneyimsizliğinden cesaret almış olabilirler, aynı zamanda Asur kralının da ondan hoşlanmadığını düşünüyorlardı zira Yahuda kralının adı imparatora bağlılık gösterisinde bulunan 738 prens arasında yer almıyordu. Oysa bir yazıtta Ahaz'ın dedesi Azariah'ın (Uzziah da deniyor) iktidarının son yıllarında, Arpad'daki uzun kuşatma sırasında ödemedede bulunduğundan söz ediliyordu. Dolayısıyla haraç veren ülkeler arasında Yahuda'nın yer almaması bir direniş olarak yorumlanabilirdi

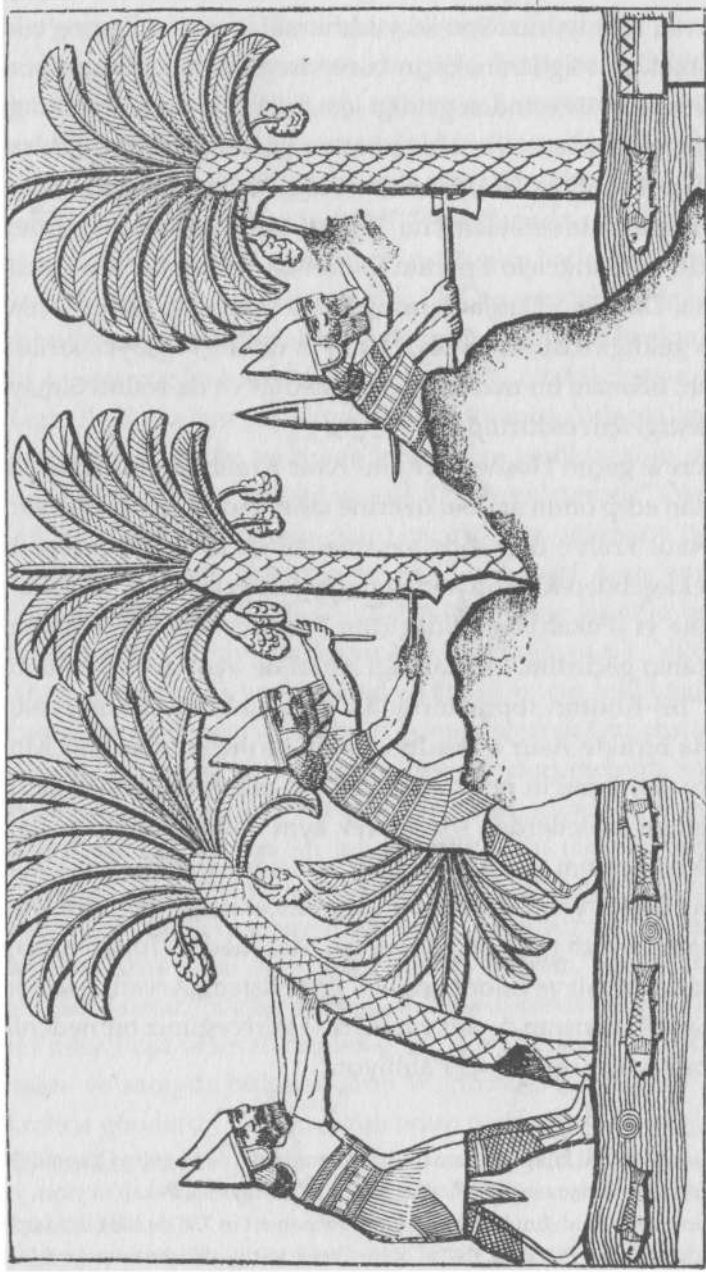
ve yakın komşuları Edom, Moab ve Ammon'un da isimlerinin geçmemesi daha da dikkat çekiciydi. Görünüşe göre Yahuda geleneksel düşmanları ile geçici bir savunma işbirliği içine girmiş olabilirdi. Asur aslanının kanatlarının en fazla açıldığı ve "tüm ülkeyi kapsadığı" bir dönemde böyle bir bağımsızlık girişimi tam anlamıyla bir çılgınlıktı. Yahuda'nın genç kralı bunun bilincindeydi "ve ormanda ağaçların rüzgârla hareketlenmesi gibi onun yüreği tüm halkının yürekleri ile birlikte atıyordu (Yeşaya, vii. 2). Öte yandan peygamber Yahuda adına onu yüreklendiriyordu: "Sakin ol; korkma, bu iki fesatçı yüzünden yüreğin titremesin, çünkü Suriye Kralı Rezin ile Remaliah'ın oğlunun gözü dönmüş, Yahuda'ya karşı harekete geçelim ve orada kendimize gedik açalım diyorlar... Bu hiç mümkün değil ve asla da gerçekleşemez" (Yeşaya, viii. 4). "(Henüz doğmuş olan) çocuk daha ağlamayı öğrenmeden, annemin, babamın ve Şam'ın serveti Asur kralının önüne serilecek" (ix. 11-12). "Tanrı bir günde İsrail'in başını, kuyruğunu, palmiye dalını ve sazlarını budayacak." Böylece Ahaz cesaretlendi ve en azından bir süre için tehlikeyi bertaraf etmek amacıyla kötünün iyisini seçerek imparatorardan yardım istedi zira Yahova gerçekten zor durumdaydı, sadece kuzeyde İsrail ve Suriye tarafından değil, güneyde de Edom ve Filistinliler tarafından tehdit ediliyordu (bkz. 2. Tarihler, xxviii. 17-18.). "Bu yüzden Ahaz Asur kralı Tiglath-Pileser'e haber yolladı: Ben senin hizmetkârın ve oğlunum; lütfen gel ve beni bana karşı ayaklanan Suriye kralının, İsrail kralının elinden kurtar." Değerli armağanlarla desteklenmeyen böyle bir dilek boşa nefes tüketmek olurdu; dolayısıyla "Ahaz tapınakta ve sarayda bulunan altın ve gümüşü toparlayıp* Asur kralına gönderdi. Ve Asur kralı onun bu isteğine kulak verdi" (2. Krallar, xv. 7-9).

* Bir başka kaynak (2. Tarihler, xxviii. 21) "bir kısmını" diye belirtiyor. Bu daha gerçekçi olmalı.

10. Ahaz'ın delegelerinin Tiglath-Pileser ile nerede buluştuklarını bilmiyoruz. Son iki yıldır kral Urartu ve Zagros'taki karışıklıklarla ilgilenmek için kuzeyde ve doğuda bulunuyordu. Bunların üstesinden geldiği için artık dikkatini arzuladığı yönde gelişmelerin yer aldığı batıya yönlendirebilirdi. Bura ya düzenlediği ve İsrail'e uzun süredir beklenen darbeyi indiren sefer muhtemelen kral Yahudi topraklarından geçerek Filistin'e ulaştığı için Eponim Canon'da "Filistin'e" diye anılmakta. Dahası, anlatılanların ışığında bunun "Filistin" anlamına geldiğini düşünebiliriz. İsrail'in direnişi kolayca kırıldı. Pekah, ülkesini bu maceraya sürüklediği ya da teslim olmayı reddettiği için öldürüldü.

Yerine geçen Hoshea kendini Asur Kralının temsilcisi olarak ilan edip onun arzusu üzerine tahta oturduğunu ileri sürdü. Asur kralı o dönemde yaşanan ve ancak kendi onayı ile gerçekleşebilecek bu ayaklanmaya sahip çıkıyor: "Kralları Pakaha'yı (Pekah) ben öldürttüm," diyor, "Ausi'yi (Hoshea) ben tahta geçirdim." Kazandığı zaferi de aynı gururla anlatıyor. "Bit-Khumri topraklarında... yaşayanların tümünü mallarıyla birlikte Asur'a taşıdım." İncil tarihçileri (Second Kings, xv. 29) İsrail'in neredeyse yarısını oluşturan çeşitli kentlerden ve eyaletlerden söz ederek aynı ifadeyi kullanıyorlar: "Ve kral hepsini esir alarak Asur'a taşıdı." Bu yıla (MÖ 734) ait bir başka vergi listesinde daha öncekilerde yer almayan krallların da adı geçiyor—Tahuhazi Mat Juadai (Tudah Kralı), Ammon, Moab ve Edom kralları. Aynı listede Arvad, Ascalon ve Gaza krallarının da adı var; ileride göreceğimiz bir nedenle Sur bunların arasında yer almıyor.*

* Burada kutsal kitaptaki zaman dizimi anıtlarda ve Eponim Canon'daki tarihlerle örtüşmemekte. Krallar kitabının derleyicisi, Pekah'ın yirmi yıl yönetimde kaldığını belirtiyor. Oysa Menahem'in 738'de hâlâ iktidarda olduğunu ve Pekah'ın 734'te öldürülerek yerine Hoshea'nın geçtiğini biliyoruz. Bu tarihler Canon'da kesinlikle belirtiliyor (bkz. Schrader'in

Görsel 41: Asurlu Askerler Ağaçları Keserken.

11. Ahaz'ı düşmanlarının birinin elinden kurtarıp evladı ve hizmetkârı yani bendesi olarak Kudüs'te tahta oturttuktan sonra Tiglath-Pileser tüm ordusunu diğer ve daha güçlü rakibi olan Suriye Kralı Rezin'in üzerine sevk etti. Şam'ın (iki yıl süren) kuşatılmasının ve teslim alınmasının anlatıldığı yazıt o kadar hasar görmüş ki ancak birkaç cümle okunabiliyor. Yine de ulaşılan bilgilere göre Suriye ordusu, tüm savaş arabaları, piyadeler ve süvarilerle birlikte tamamen yok ediliyor ve Rezin hayatını kurtarmak için tek başına kaçarak başkentinin büyük kapısından içeri giriyor; "Tiglath-Pileser bazı subayları esir aldı, onları kazığa oturttu ve kralı kafese kapattı," başkent'in çevresindeki "sayılamayacak kadar çok" görkemli ağacı "bir tekini bile bırakmadan" kestirdi. Tüm bunlar 2. Krallar'daki (xv.9) iddiayı doğruluyor: "Ve Asur kralı Şam'a yürüyüp orayı ele geçirdi, insanları esir alıp Kir'e (yeri bilinmiyor) götürdü ve Rezin'i katletti."

Günlüğü tutan Yahudi, "Ve Kral Ahaz Şam'a gidip Tiglath-Pileser ile buluştu," diye devam ediyor. Kralın yazıtlarından daha sağlam olanlarına ulaşabilseydik Yahudi kralın bu acımasız müttefikinin ve efendisinin "huzuruna" tek başına çıkmadığını görebilirdik. O dönemde bendeler ve dost kraların imparatorun o anda bulunduğu yere, düşman topraklarında bile olsa, armağanlar göndermekle yetinmeyip bir yerde uzunca bir süre konaklıyorsa oraya giderek kendisine saygı gösterisinde bulunmaları gelenek haline gelmişti. Büyük bir olasılıkla bu toplantılar kralın daveti, hatta emri ile

Die Keilinschriften und das Alte Testamen, eseri, 1993, s. 251-58 ve s. 475). Buna şaşırmamak gerek zira Eski Ahit tarihçileri de çoğu kez Yahuda ve İsrail'deki iki krallık konusunda birbirleriyle çelişmekte. Ayrıca anıtlar, Canon ve Eski Ahit en önemli olayın —Samaria'nın teslim oluşu— tarihi konusunda tümüyle aynı fikirdeler, bir nirengi noktası bulmak zorundayız ve farklı kaynaklardaki ortak konular genel anlamda ortaya konabilir.

gerçekleşiyor ve buna icabet etmemek büyük bir hakaret ve ittifak anlaşmasını ihlal olarak algılanarak ağır bir şekilde cezalandırılıyordu. Ne yazık ki bunların kayıtları elimizde yok. Herhalde hayal edemeyeceğimiz kadar şenlikli ve görkemli törenler düzenlenmiş olmalı. Herhalde mağrur imparator bir yandan zorla gelmiş de olsa konuklarını ağırlama nezaketini gösterirken bir yandan da boyunduruk altında olduklarını anımsatmıştır. Öte yandan konuklar da saygılarını sunarken övgülerinde abartıya kaçmış olabilirler. Örneğin Yahuda kralı Ahaz Tiglath-Pleser'in Kudüs'teki başrahibe gönderdiği, Şam'da kurban kestiği taşınabilir kraliyet sunağından söz ederken, "sunağın modelini ve motiflerindeki işçiliğe hayran kaldığını" belirterek benzerini yaptırmak ve Yahuda'ya dönerken onu yanında götürerek Süleyman tapınağına yerleştirmek, oradaki eski pirinç sunağı daha önemsiz törenlerde kullanmak istediğini belirtiyor. Kudüs'e döndüğünde ise tüm isteklerinin yerine getirildiği görünce Asur adetlerini benimsemekte daha ileri giderek "sunağın önüne gelip adaklarını sundu. Kurbanlarını burada yaktı, yiyecekleri ve içecekleri burada sundu ve barış adaklarının kanlarını sunağa serpti," oysa kralın bunları bizzat yapması Yahudi geleneklerine aykırı idi.*

12. Sur'un başkaldırısı ne unutulmuş ne de affedilmiş değildi ama oradaki kralın varlığı diğer bölgeler için gerekliydi. Batının korkulacak bir yanı kalmamıştı, bu yüzden imparator bu ticaret kentini Turtan'ın yönetimine bıraktı ve kente muazzam bir vergi uygulayarak yeniden güneye yöneldi. Burada Kalde prensleri Babil'e karşı direnmekte ve bir Kalde krallığı oluşturmak peşindeydiler ama bunu başaramadılar, çünkü

* Max Duncker'ın haklı olarak belirttiği gibi, "Kimse Ahaz'ın ulusal ibadet törelerini yenilediğini ve hem Yahuda hem de Asur'un baş düşmanı, alaşağı edilmiş Rezin'e öykünerek tanrısının sunağını değiştirdiğini ileri süremez." (*Geschichte des Alterthums*, 5. basım, cilt ii, s. 318, dipnot.)

içlerinden biri, (Yunanlıların Chinziros dediği) Ukinzir zaten Babil kralıydı. Bu nedenle Tiglath-Pileser başkentte ve önde gelen Babil kentlerinde bir kurtarıcı gibi karşılandı: Muzaffer bir şekilde tüm ülkeyi boydan boya geçti ve eski tapınakta tanrılara geleneksel adaklarda bulundu. Deniz kıyısındaki prenslere düzenlediği sefer genellikle başarılı, çok da etkili oldu. Asi prenslerden biri yerle bir olan kendi kentinin önünde kazığa oturtuldu. Ukinzir'in prensliği de yakılıp yıkıldı ama başkenti Sapiya işgal edilemedi ve sonunda barış antlaşması ile teslim alınabildi. Bu arada Ukinzir Tiglath-Pileser'in iktidarının son dört yılında onunda birlikte Babil'i yönetmeyi sürdürdü, en azından görünürde; zira aslında onun naçiz bir bendesiydi. Sapiya'da Asurlular kraliyet törelerinden birini kurumsallaştırdılar. Buna göre krallar yandaşlarını ve destekçilerini belirleyebiliyor ve onların bağlılığını o ilkel ve yanıltıcı test ile —sundukları armağanların görkemleri ile— değerlendirebiliyorlardı.

13. Bu savaş sırasında Asur son derece ünlü ve güçlü bir kişinin teslim olmasını sağladı. (Eski Ahit'te genellikle Merodach-Baladan diye anılan), Kalde'nin en büyük ve zengin prensliği Bit-Yakin'ı yöneten, körfezdeki en geniş sahile ve dolayısıyla en büyük ticari avantajlara sahip olan Marduk-Habal-İddin. Yakın Sarayındaki veliahtlar "Denizin" ya da "Sahilin Kralları" diye tanınıyordu. Asur imparatorunun bendeğine katılan bu yeni kişiyi ne kadar önemseydiği yazıtlarındaki ifadede öne çıkmakta: "Efendim Asshur, Yakın'ın oğlu, Sahil kralı Marduk-Habal-İddin'in gönlüne korku saldı. Daha önce hiçbir Yakın kralı atalarımın ayaklarına kapanmamış olmasına karşın o Sapiya'ya geldi ve eteklerimi öptü; ülkesinin altın tozunu, altın kadehlerini, altından yapılmış aletleri, deniz ürünlerini... pahalı giysilerini, tutkallarını, öküzlerini ve koyunlarını bana armağan etti." Tiglath-Pileser kendi açısından bu kadar kıvanmakta haklıydı. Öte yandan, daha sonraki olayların ışığında bu tutkulu ve kurnaz kişi-

nin zaman kazanmak ve ilerideki planlarını gerçekleştirmek için mağrur boynunu eğdiğini anlıyoruz. Zira çaresiz kalan ya da zorunlu olarak sadakat yemini eden zavallı prenslerden aksine o yeminine sadık kalmak niyetinde değildi. Hepsi Asur'un can düşmanıydılar ama en tehlikeli olanı oydu. Önünde sahte bir tevazu ile eğilen prensi tekmelememek için kendini zor tutan mağrur imparator eğer elli yıl sonra bu adamın Asur'un başına bela kesileceğini, dolaylı olarak Asur'un yıkılma nedenlerinden biri olacağını önceden kestirebilseydi elinde olmadan ürperirdi. Çünkü o kuzeydeki krallığın dik başlı tepesine yağacak taşların ilkinin yerinden oynatacaktı. Öte yandan Asur kralının cesur yüreğini sarsacak ya da onun "zaferini gölgeleyecek" hiçbir uyarı gelmemiş olmalı. Zira o, "Ben bunu kendi ellerimle ve aklımla başardım çünkü ben öngörülüyüm; insanların sınırlarını yıktım, onların hazinelerini soydum ve tahtta oturan nice kahramanı önümde dize getirdim, ellerim zengin kümeslere daldı ve oraya bırakılan yumurtaları topladı, dünyada ne varsa topladım, ne uçan kuş elimden kurtuldu ne de cıvıldaayan" diyordu (Yeşaya, x. 12-14.).

14. II. Tiglath-Pileser'in siyasi ve askeri kariyeri burada sona erdi. 730 yılı "yurt içinde" diye kayda geçmiş yani kral Asur'da kalmış. Daha sonraki iki yılda tekrar Babil'e gitti ama bunlar barışçıl hatta dinsel ziyaretlerdi. Canon'da bu dönemle ilgili müphem bir kayıt var: "Kral Bel'in elini tutuyor." Bununla özellikle görkemli bir törende kralın kutsandığı varsayılıyor. Cümlelerin tam olarak ne anlama geldiğini öğrenmek ilginç olurdu ama bunu sağlayacak bir bilgiye ulaşılabileceğini sanmıyoruz. Tiglath-Pileser 727'de öldü. İktidarının son üç yılı olaysız geçti ama sonunda bir ayaklanma yaşandı.

15. Tiglath-Pileser'in ardılı IV. Shalmaneser oldu. Bunun ne şekilde ve nasıl gerçekleştiği bilinmiyor. Bazı bilim adam-

larının* ileri sürdüğü gibi selefinin oğlu mu, yoksa hanedanın başka bir kolundan mı geldiği ya da tahta zorla mı oturduğu konusunda bilimiz yok. Eğer bir başka bilim adamının** iddia ettiği ve Tiglath-Pileser ile Phul konusunda olduğu gibi, bu kral ve Babil listesinde Ilulai olarak anılan aynı kişi ise bu iki tezden ilki daha geçerli kabul edilebilir. O zaman Phul'un Ilulai adındaki oğlu tahta geçince babası gibi adını değiştirmiş olabilir. Ama bunlar şimdilik sadece varsayım. İşin garibi, bu kralla ilgili elimizde sadece Eponim Canon'da adının geçmesi ve kısa süre —beş yıl— iktidarda kalması dışında hiçbir bilgi yok. Geride hiçbir yazıt bırakmamış ya da bunlara henüz ulaşamamış ve hakkındaki bilgileri başka kaynaklardan —Eski Ahit'ten ve daha sonraki bir dönemde yaşamış olan Surlu bir tarihçiden— sağlıyoruz. Anlayabildiğimiz kadarıyla biri Sur'a diğeri de Samaria'ya karşı olmak üzere sadece iki önemli savaşa katılmış.

16. Tiglath-Pileser ayarında bir savaşçının birçok kez etkin darbeler indirdiği bu iki ülkenin başka bir kral tarafından fethedilmiş olması hayli şaşırtıcı. Aslında hâlâ zengin kaynaklara sahip olsalardı ve Ahab ile II. Shalmaneser dönemindeki koalisyon sürdürülebilseydi her ikisi de sonuna kadar direnebilirdi. Ama bu ikisi arasındaki kin ve kıskançlıklar buna imkân tanımadı ve imparatorun gücünden yararlanarak birbirlerini yıkmaya çabalayan, sadece yöresel ve kişisel çıkarlar peşinde olan, kısa görüşlü insanlar için vatanseverlik bilinmeyen bir kavramdı. Yine de çöküş anında bu iki rakip arasında kısmi ve kısa süreli işbirliği gerçekleşmiş olabilir. Ama bunlar bağı çözüldüğünde dağılan ve kolayca kırılabilen dal parçaları gibidir, oysa bu dallar ancak bir arada kalarak direnişlerini sürdürebilirler. Öte yandan tam o sırada sahneye

* Ed. Meyer, C. P. Tiele, Geo. Rawlinson.

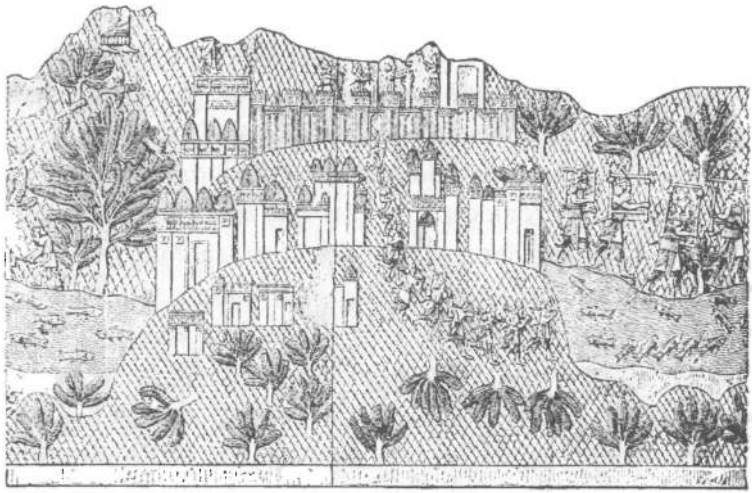
** C.P. Tiele, *Assyrisch Babylonische Geschichte*.

ıkan yeni bir aktör kısa ve yanıltıcı da olsa yeni bir enerji oluşturarak nihai felaketi bir süre geciktirebildi.

17. Bu yeni aktör, uzun süredir sessiz ve görünmez kalan Mısır idi; yarışının sonuna gelmiş, kaynakları tükenmeye yüz tutmuş, artık bağımsız ve gelişen uluslar arasında ön planda yer alamayan Mısır. Asyalı saldırganların yol açtığı kölelik-ten kurtulmak amacıyla verdiğı mücadelenin n ülke için-deki çatışmalar ve salgınlarla kesilmişti. Bir zamanlar birçok küçük eyaletin birleşmesinden oluşan Nil kıyısındaki krallık yeniden tapınaklara, ruhban okullarına ve araziye sahip, li-yakatsız yöneticilerin elinde birçok parçaya bölünmüştü. Bu prensler çoğunlukla birbirleriyle çatışma halindeydiler ve bu yüzden, tıpkı Suriye, Filistin ve Fenike'deki kentler gibi ve aynı nedenlerden komşuların ve yabancıların saldırısına karşı savunmasızdılar. Oysa bu kez tehdit Asya'dan gelmedi. Ora-daki krallar ve halklar kendi sorunları ile uğraşmaktaydılar. Öte yandan, daha yakında yüzyıllarca yaşadığı ezilmişliğin ve baskının öcünü almak peşinde olan bir ülke vardı. Mısır'ın görkemli yıllarındaki yazıtlarda "Vile Kush" diye anılan Ha-beşistan eline geçen fırsatı kaçırmadı. Urartu ve Nairi'deki Alarodyanların en azılı düşmanları Asurluların kültürünü özümsemeleri gibi Habeş Kushlar da nefret ettikleri patron-larınunkini benimsemiş ve sadece g açısından değil aynı zamanda bilgi ve siyaset alanında da onlarla boy lşecek duruma gelmişlerdi. Bu, yetenekli ve tutkulu liderlerin y-netiminde uzun bir süreçte gerçekleşti; sonunda tüm Mısır eyaletlerine egemen oldular ve Habeş Kralı Shabaka kendini Mısır Kralı olarak da ilan etti. Shabaka akıllı ve ılımlı bir kral-dı ve ülkeyi sert ama anlayışlı bir biçimde yönetmekteydi. Küçük prenslerin çoğunu yerinde bıraktı ama sürekli dene-tim altında tuttu ve Mısır yeniden zenginleşmenin yanı sıra siyasette söz sahibi olduğu yeni bir döneme kavuştu.

18. Eski Ahit'te'de So ya da SOh olarak anılan bu kral her iki tahtın sahibi olduğunu ilan ettikten hemen sonra Asur yönünden bir fırtınanın yaklaşmakta olduğunu farkına vardı. "Dağılan yumurtalar" toplandığında Mısır kadar zengin bir kümes diğer ülkelerin dikkatinden kaçamazdı. Ve artık hareketli ve etkin bir kale olan Araplar bile bastırılmış olduğundan geri kalan ülkelerin sayısı gerçekten azalmıştı: İki İbrani Krallığı ile sahildeki kentler ve bunların bir kısmı, özellikle İsrail neredeyse fethedilmişti. Bu yüzden Shabaka henüz tüm enerji ve direncini kaybetmemiş olan devletlere destek olmak istedi ama bu konuda kendi gücüne fazla güvenmişti. Bunların hiçbirisi altın çağını yaşayan Asur ile boy ölçüşemezdi ve bu devasa devletin kendi ağırlığı altında ezileceği günler de henüz gelmemişti. Doğal olarak umudunu yitirmemeye çalışan ve bu aslanın pençeleri altında kıvranan ülkeler bu desteğe dört elle sarıldılar ama aslında kendilerini kandırmaktaydılar; ileri görüşlü devlet adamları bu yanılgıya düşmedi. Yahuda başbakanı Yeşaya peygamber: "Mısır'dan yardım bekleyenlerin vay haline," diye uyarıyordu, "çok sayıdaki atlarınıza ve savaş arabalarınıza, güçlü süvarilerinize güvenin... Önünde sonunda Mısırlılar da tanrı değil insan, atları da ruhani varlıklar değil, etten-kemikten ibaret." (xxxı. 1-3)

19. Tiglath-Pileser öldüğünde durum bu merkezdeydi. Shabaka bir yıl önce Mısır'da tahta geçmişti. Bu durum barışa değil ayaklanmaya yol açtı. Hangi taraftan ne gibi girişimlerde bulunulduğunu bilmiyoruz ama kısa süre sonra Sur'un vergi ödemeyi reddettiğini ve bunun sonuçlarını göze aldığını görüyoruz. Denizlerin bu mağrur kraliçesi belki de bu sonuçlara hazırlıklı değildi zira sahildeki tüm kardeş kentler onun yanında değil karşısında yer aldı. Korkudan ya da kiskançlıktan hepsi Asur'un hizmetine girdi ve 60 gemi ve 8.000 forsa ile Sur'a karşı denize açıldı. O dönemde Sur yalnızca 13 gemiye sahipti ve denize ulaşması kendi ırkdaşları tarafından

Görsel 43: Kent ve Saraylar (Yağmalayan Askerler).

engellenirken beş yıl boyunca kayalık adacıklarda direnişini sürdürdü. Bu arada Asurlular sahilde nehrin ağzında ve tüm su kanallarında üsler kurarak denizden destek gelmesini engellediler. Neyse ki kuşatma altında olanlar sarnıçlar yaparak ve kuyular açarak adalara su sağladılar.

20. Tiglath-Pileser'in ölümünün ne kadar büyük beklentilere yol açtığını Yeşaya'nın Suriye'deki tüm halklara yaptığı uyarılardan anlıyoruz. Filistin'e şöyle sesleniyor: "Ey Filistinliler, başınızın üzerinde sallanan sopa kırıldı diye sevinmeye kalkmayın zira bu canavarın kökü filizlenecek ve yeni bir ateş saçan canavar ortaya çıkacak... Ey kent kapıları, çığlıklar atın! Ağla, ey sevgili kentim! Ey Filistin, hepiniz yok olacaksınız, zira kuzeyden bir bulut yükselmekte..." (xiv. 29-31). İsrail de zamansız bir sevince kapıldı ve dümen çevirmeye kalkıştı. Krallar kitabına göre Shalmaneser önce Hoshea ile "hesaplaştı" ve Hoshea "onun hizmetine girip armağanlar sundu." Hemen ardından Asur kralı "onun çevirdiği dolapları fark

etti, zira Hoshea Mısır kralı So'ya elçiler göndermiş ve Asur kralına her yıl sunduğu armağanları göndermemişti; bu yüzden Asur kralı onu zincire vurup hapse attı." İsrail'in son bağımsız kralı hakkındaki son bilgimiz bundan ibaret; hapiste mi öldüğünü ya da öldürüldüğünü yoksa sürgüne mi gönderildiğini, bilmiyoruz. "Ve sonra Asur kralı tüm ülkeyi baştan başa geçerek Samaria'ya ulaştı ve bu kenti üç yıl boyunca kuşattı..." (2. Krallar, xvii. 4-5).

.

· VIII ·

Asur'un Gururu: Sargon

1. "Hoshea'nın dokuzuncu yılında Asur kralı Samaria'yı ele geçirdi." Bu sözcükler bir önceki bölümün sonundaki cümleden hemen sonra geliyor. Oysa bunun yeni bir bölümün başlangıcında yer alması gerekiyor; bu ikisi arasında bir iktidar değişimi yer alıyor, zira "Samaria'ya doğru ilerleyen" ile kenti teslim alan Asur kralı aynı kişi değil. Üç yıl süren kuşatmayı başlatan IV. Shalmaneser —bunu bizzat kendisi mi sürdürdü yoksa generallerine mi devretti bilmiyoruz— ama kenti teslim alan Sargon oldu. Sargon'un günlükleri şöyle başlıyor: "İktidarımın başında benim düşmanlara karşı muzaffer olmamı sağlayan tanrı Shamash'ın yardımı ile Samaria'yı (ir-Samirina) kuşatıp kenti teslim aldım. Kentte yaşayan 27.280 kişiyi oradan taşıdım. Kraliyet payım olarak elli savaş arabasına el koydum. İnsanları (esirleri) Asur'a taşıdım ve onların yerine daha önce fethettiğim insanları yerleştirdim. Orada bürolar oluşturdum, valiler atadım ve Asurlular gibi onlara vergi uyguladım."*

Esirlerin Asur'un hangi bölgelerine taşındığını bilmiyoruz ama Krallar kitabı bunların bazılarından söz ediyor. Orada

* Bir başka yazıtta "eski kral gibi" deniyor.

fatihin “İsrail’i Asur’a taşıdığını ve onları Halah ile Gozan Nehri üzerindeki Habur’a ve Med’deki kentlere yerleştirdiğini” görüyoruz. Habor Khabour (Habur Çayı) Nehri ve Gozan da onun tarafından sulanan Mezopotamya’nın bir bölümüdür. Kimileri Halah’ın Kalah kenti olduğunu düşünürken bazıları da burasının tanımlanmamış bir yöre olduğu kanısında. “Med kentleri”nin yeri ise bellidir. Aynı kitap bizlere kısmen de olsa Samaria’ya kimlerin yerleştirildiğini açıklıyor. Önce Babil’den, Kutha’dan ve Sippar’dan, sonra da Hamath ve yeri belirlenmeyen Avva’dan gelenler burada iskân edilmişler. Aynı bölümde (xvii. 24-33) yeni gelenlerin çevrede başıboş dolaşan, son dönemde yaşanan sıkıntılar yüzünden denetimsiz olarak üreyen ve hemcinslerini yiyen aslanlardan korktukları belirtiliyor. Bunların bu ülkeye öfkelenen tanrı tarafından gönderildiğine inanıyorlar ve onu yatıştırmak için kendi tanrılarının yanı sıra ona da ibadet etmek istediklerini krala bildiriyorlar. “Bunun üzerine Asur kralı ‘Sizinle birlikte gelen rahiplerden biri oraya gitsin ve onlara bu ülke tanrısına nasıl tapınılacağını öğretsin’ emrini veriyor.” Bu emir yerine getiriliyor ve bunun sonucunda son derece karmaşık bir din ortaya çıkıyor; “Onlar Yahuda’dan korkuyor ve geldikleri ülkelerin tanrılarına ibadet ediyorlar... onların çocukları, çocuklarının çocukları da babaları gibi yaptılar ve bugün de öyle yapmaktalar.” İsrail ülkesindeki yabancı uluslar Eski Ahit’te adı geçenlerden çok daha fazla ve bunların tümünün isimlerine o dönemden kalma Asur anıtlarında rastlıyoruz. Sargon günlüklerinde, iktidarının yedinci yılında “daha önce hiçbir akil insanın ve elçilerin ayak basmadığı topraklarda yaşayan, daha önceki krallara asla vergi ödememiş birçok Arap kabilisini ele geçirdiğini ve bir kısmını nakledip Samaria kentine yerleştirdiğini” anlatıyor. Dolayısıyla Kudüs’te daha sonra yaşayan ve ırklarının ve dinlerinin saflığı ile övünen Yahudilerin bu karmaşık ulus ve tanrılardan oluşan “Samirilere”

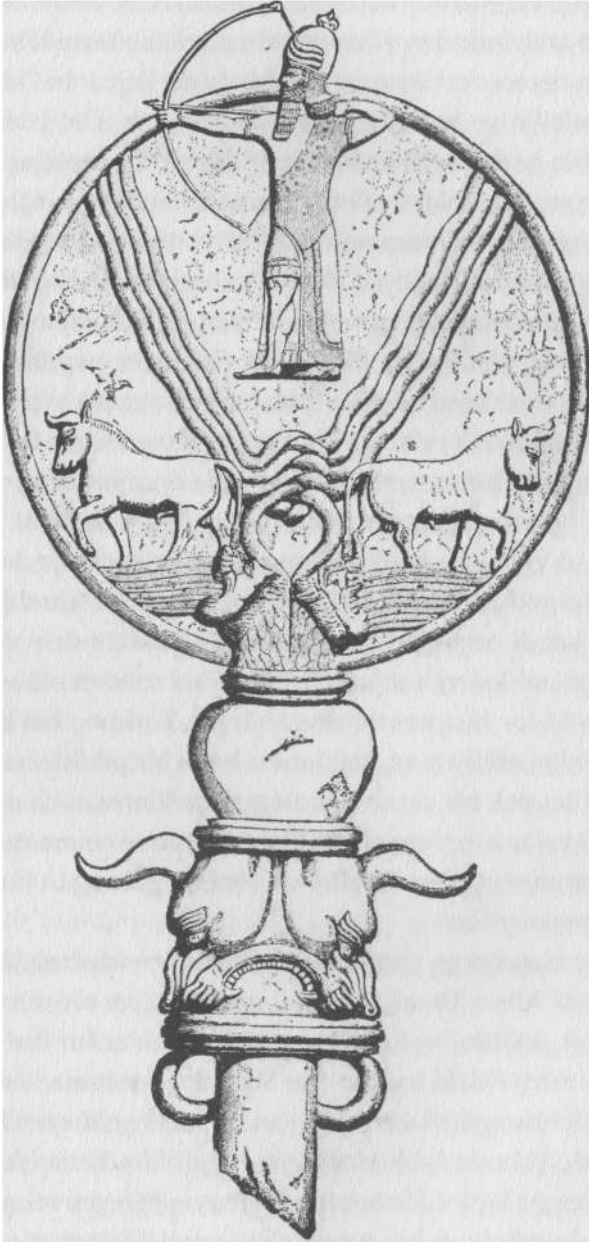

Görsel 44: Sargon'un Portresi (Sargon'un bir başka portresi için bkz. "Story of Chaldea" Görsel 64.)

tepeden bakmalarına şaşmamak gerek. Öte yandan İsa insanlık ve hayırseverlik adına onların bu tutumunu sürekli olarak kınıyor.

2. Sargon kimdi? Büyük bir olasılıkla IV. Shalmaneser'in emrinde ya da onun yokluğunda Samaria kuşatmasını yöneten bir generaldi ve orduda çok saygın bir isim yapmış olduğundan kralın ölümü üzerine onların desteğine güvenerek kendini kral ilan etti. Bunun aksini gösteren hiçbir kanıt yok. Kökeni açısından "kral olan atalarından" söz ediyor. II. Tiglath-Pileser de aynı iddiada bulunuyordu ama diğer krallar gibi babasının ya da dedesinin adını anmadığından bu kale alınmadı. Sargon'un belgelerinde de bu eksiklik gözlemleniyor. İsmi bu konuya hiçbir ışık tutmuyor. Aynı şey Agadeli Sargon için de geçerli ve o da tahta geçtikten sonra bu ismi almış olabilir. Özgün Sami dilinde Sharru-Kenu olarak geçen bu isim "atanan" kral ya da "gerçek, sadık" kral şeklinde tercüme ediliyor. Muhtemelen bizzat kendisi bu isme özel bir anlam ve görkemli bir geçmiş yüklemiş, zira yazıtlarında sık sık "kénu" sözcüğünü kullanıyor ve kendisinden "gerçek" ya da "sadık (kenu) çoban" olarak söz ederken halkına karşı atalarından daha derin bir sorumluluk duyuyor.

3. Bu kral döneminde Asur son iki kralın yönetimindeki düzeyini korurken sömürgelerini genişletiyor. Öte yandan, savaşların her zamankinden daha yoğun olarak tüm sınırlarda sürdüğünü ve Asur ordularının Zagros'un çok ötesine ulaştığı doğu dışında bunların fetihten çok savunmaya ve isyan bastırmaya yönelik olduğunu görüyoruz. Asur politikası İkinci İmparatorluğa özgü merkezi zorbalığa dayanıyor: Başkaldıran kentler ve eyaletler fethedildiğinde yönetim artık vergi ödeyen yerli prenslerin eline bırakılmıyor; aksine merkezden denetlenip atanan Asurlu görevlilere veriliyor. Sadece çok uzaktaki eyaletler "Ulu Kral"ın, "ulusların kralının" onayı ve gözetimi altındaki vasalların yönetiminde bir oran-

Görsel 45: Sargon'un Sancağı (Ashhur Figürü ile).

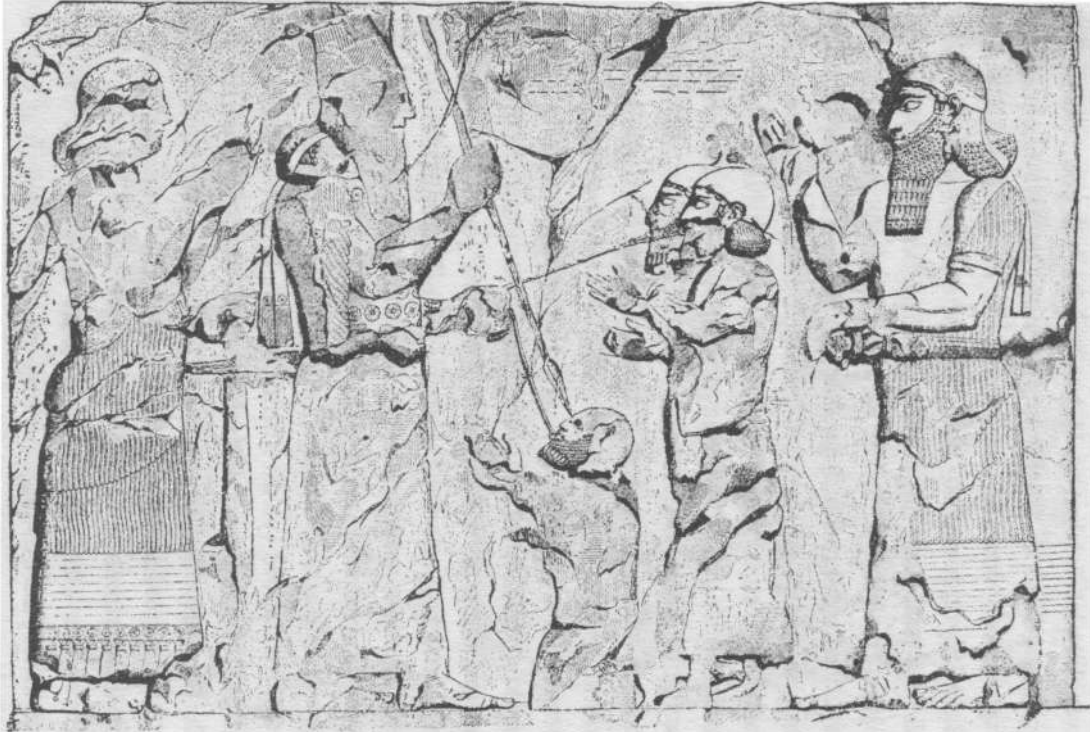
da bağımsızlıklarını koruyabiliyorlar. Ninova'da bulunan kraliyet arşivlerinden yöneticilerle merkez arasındaki iletişimin son derece sert ve ayrıntılı olduğuna, hepsinin "kralımız, efendimiz" diye başladığına tanık oluyoruz. Öte yandan ne bu sertlik, katliam, işkence ve esir düşme korkusu ne de git-tikçe artan sürgünler eyaletlerin sessiz kalmasını sağlıyor. Sürekli ve giderek artan sayıda koalisyonlar oluşturularak ka-lıplar kırılmaya çalışılıyor. Asur sömürgelerinin tümünde alt-tan alta düzenlenen komplolar, iletilen gizli mesajlar ve çeşitli bahanelerle gönderilen elçiler ile girişimler yapılmaktaydı. Çoğu başarısız olan bu girişimlerden belki ancak yüzyıl sonra bir sonuç alınabilecekti ama her şeye rağmen süren bu direniş zamana karşı bir yarıştı; özellikle daha önce hiç denenmemiş yollara başvurulmaktaydı. Bu dönemdeki yazıtlarda sürekli olarak şu ya da bu kent halkının Asya kralı tarafından "ata-nan" despotun öldürüldüğünden ya da "esir alındığından, yerine kendi seçtikleri bir prensin getirildiğinden ve vergi ödemeyi reddederek savaşa hazırlandıklarından söz ediliyor. Her ne kadar bu prensler kısa sürede korkunç bir biçimde yerlerinden ediliyor ve ayaklanma kanlı bir şekilde bastırıyor olsa da bu pek işe yaramıyordu zira halklar sürekli ezilmek-ten bıkmışlardı ve sessizce katlanmak yerine o zamana kadar hiç yaşanmamış olan, öç almaya yönelik, saldırgan bir tutum sergilemekteydiler,

4. Bu hareket en yaygın ve dirençli biçimde batıda görül-mekteydi. Mısır direnişin özünü ve kaynağını oluşturuyordu ve hiçbir şekilde bastırılamıyor, önlenemiyordu. Bir tarihçi-ye göre Suriye'deki halklar için Shabaka her zaman beklenen ama yeterince güçlü olmadığı için bir türlü gelmeyen bir kur-tarıcı idi. Yahuda kralı Hezekiya Asurlulara karşı işbirliğine girmeyen ve kesinlikle tarafsız kalmayı yeğleyen tek yönetici idi. Kralın gönlünü hoş tutmak için vergi ödemenin yanı sıra ona armağanlar gönderiyor ve Mısır'ın güçsüz olduğunu ve

onun desteğine güvenmenin anlamsız olduğunu ileri süren dinsel ve siyasal danışmanı Yeşaya peygamberinin önerilerine kulak veriyordu. Peygamberin görüşleri Suriyeli prenslerin sürekli olarak Mısır ve Habeşistan kralına gönderdiği “elçileri” aşağılayarak “hiçbir kralın onları kurtaramayacağını” söyleyen Asur kralının kilerle aynı idi. Bu dönemdeki yazıtlarda “elçi göndermek” “komplo kurmak” ile eşanlamlıydı.

5. Boş umutlara kapılan Suriye Sargon’un tahta geçişinden bir yıl sonra silahlara sarıldı. Geçmişte yaşananlar ve eski savaşlar tekrarlandı ve eskiden bilinen isimler yeniden ön plana çıktı: Şam, Arpad, Hamath ve hatta Samaria. Sağ kalan ya da uzak yörelere gönderilen İsrail halkından geri kalanlar ulusal ruhu yaşatmaya yeterliydi. Bir kâhinin renkli ve acı dolu ifadesiyle (Amos, iii. 12), “Çobanın aslanın ağzından iki bacak ya da bir kulak memesi kurtarması gibi kurtarılan İsrail evlatları Samaria’ya yerleşecekler;” ve “bin nüfuslu kentten geriye yüz kişi ve sonra da yüz kişiden geriye sadece on kişi kalacaktı;” ya da peygamberler arasında en şiirsel anlatıma sahip olan Yeşaya’ya göre, “bir çocuk ormanından geri kalan ağaçlardan söz edecek... Yine de anlattıklarında bir zeytin ağacının salınımı, en üst dalda kalan iki üç tanecik, bir meyve ağacının en yukarıdaki dallarında sallanan dört beş meyve yer alacak.” O dönemin merkezinin Hamath olduğu görülüyor. İaubid (ya da İlubid) adında bir türedi tahta çıktı ve diğerlerini kışkırtarak Karkar adındaki güçlü kenti ele geçirdi. İlk Suriye koalisyonunun II. Shalmaneser’le savaştığı bu ünlü kentte İaubid kuşatıldı, esir alındı ve Sargon’un emriyle derisi yüzüldü.

Bu sahne Sargon’un sarayındaki heykellerden birinde canlandırılıyor. Bu bölgeyi daha iyi denetlemek için 63.000 Asurlu buraya getirilip öldürülen ya da esir alınanların yerine iskân edildi. Bunun ardından ayaklanma bastırıldı ve Asur ordusu zor durumdaki müttefiklerinin yardımına koşmadan

Görsel 46: Sargon Esirin Gözlerini Oyuyor. Ağıza geçirilmiş dizgin kafayı doğru konuma getirmek ve hareket etmesini engellemek içindir.

önce “Mısır Sultanı”* (Siltannu Muzri) Shabaka ile savaşmak üzere Mısır sınırına doğru ilerledi. Bir İbrani kâhin bunu şöyle dile getiriyor: “Palmiye kurdu çekirgenin artıklarını, çekirge tırtılın artıklarını ve tırtıl solucanın artıklarını yemeden önce... Çünkü topraklarıma güçlü ve çok kalabalık bir ulus geldi, bunların dişleri aslan dişi gibi çeneleri büyük bir aslanunki kadar güçlü... Onlar gelmeden önce buraları bir cennet bahçesi gibiydi ve onlar geride çorak bir çöl bıraktılar...” (Yoel, i. 4-6; ii. 3).

6. Antik dönemin en güçlü iki ordusu MÖ 720’de Gaza’nın güneyinde, sahilde bulunan ve kralı Shaba’nın saflarında yer alan Raphia kentinde karşı karşıya geldiler. Bu, uzun süredir çöküş yaşayan eski krallık ve gücünün zirvesinde olan ama yıkılışına yol açacak bir takım aksaklıkların yaşandığı genç saldırgan için çok önemli ve unutulmaz bir karşılaşma idi. Dolayısıyla buradaki çatışmada güçler arasında bir denge yoktu; Mısır kısa sürede tam bir yenilgiye uğradı ve Shabaka yanında sadece çobanlarından biri ile savaş alanını terk etmek zorunda kaldı. Sargon bu zaferin peşinden Yeşaya’nın beklediği gibi bir saldırıya kalkışmadı, zira vakti yoktu ama İbrani kâhin ve devlet adamının kehanetinin ancak bir kısmını gerçekleştirdi. Kehanetin gerisi yıllar sonra gerçekleşecekti.

7. Yaklaşık aynı süreçte Sur’da Samaria’nın kuşatılması sırasında başlayan uzun kuşatma da sona erdi. Kent tam olarak işgal edilmedi, sadece “sakinleştirildi,” muhtemelen en az kuşatılanlar kadar bu uzun süreçten yorulmuş olan kuşatıcılar —ağır olmasına karşın tümüyle yok edilmekten evla olan— koşullar ileri sürdüler ve Sur bunları kabul ederek tazminat ödedi ama sadece zaman kazanmış oldu.

8. Bundan sonraki on yıl Sargon için çok yoğun oldu. Tüm kuzey ve kuzeybatıda —bütün Nairi topraklarını ve komşu

* Bu unvan belki de ilk kez kullanılmakta.

devletleri kapsayan— Urartu kralı Urza'nın başını çektiği, uzun süre bastırılmış bir öfkeden kaynaklanan yoğun, şiddetli ve organize başkaldırıları kralı ve generalleri sürekli uğraştırdı ve kralın Kalde, Merodach-Baladan ve Bit-Yakin'e düzenlemek istediği seferleri engelledi. Sapiya'daki sadakat gösterisi ile Tiglath-Pileser'in gözünü boyayan bu tutkulu ve kurnaz politikacı bu sayede uzun bir barış dönemi sağladı ve bu on yılı çok iyi değerlendirdi. Uzun vadeli planlarını uygulamak için nasıl bir yol izledi bilmiyoruz ama mutlaka vaatlerde bulundu, armağanlar sundu, diplomatik çabalar gösterdi. Zira tahta çıktığı yıl Elam kralı Khumbanigash gibi güçlü bir müttefikin desteği ile Babil tacına sahip oldu. Daha sonraki olaylar onun Babilliler tarafından sevinçle ve oybirliği ile benimsenmediğini gösteriyor. Sargon ondan “tanrıların arzusu hılasına Babil’de kraliyet süren aksi huylu düşman Merodach-Baladan” diye söz ediyor. Eski başkent ile diğer büyük kentlerin Asurlular ve Kaldeliler olarak ikiye bölünmüş olduğu düşünülebilir. Sargon iktidarının ilk yılında hızla Elam sınırına saldırdı ve türedinin müttefikine sert bir darbe indirdi ama zamanı çok kısıtlı olduğundan ve batıda Shabaka'nın önünü kesmek için oraya yönelmek zorunda bulunduğundan bu fırsatı değerlendiremedi ve onu ancak on bir yıl sonra elde edebildi. Bu arada Merodach-Baladan Babil’de hiçbir zorlukla karşılaşmadan hükümlüğünü sürdürmekteydi.

9. Kuzeydeki ayaklanma Raphia savaşından hemen sonra baş gösterdi. Bu yalnızca Asur’un egemenliğinden ve vergi ödemekten kurtulmanın ötesinde —aralarından biri uyrukları tarafından öldürülen— birçok prensin kendi hayatlarından duydukları endişe ile katıldıkları büyük bir koalisyondu ve Asur’a doğru bir sefere yol açabilirdi ama Sargon anında duruma egemen olup önlemler aldı ve pazarlıklara girişti. Her zamanki gibi başarılı oldu; dağlara korku saldı; buralarda yaşayanların çoğunu Hamath’a ve diğer Suriye topraklarına

gönderdi ama oradan ayrılır ayrılmaz gizli anlaşmalar yapılmaya ve koalisyon tekrar güçlenmeye başladı. Gerçekten de tüm planlar öylesine ustaca yapılıyordu ki yıllar boyu bunları tümüyle bastırmayı ve Ermenistan dağlarını aşmayı başaramadı, zira en kritik anda koalisyon üyelerinden biri ayaklanarak onun komplonun merkezi olan Urartu Krallığından ve çevresindeki komşularından uzaklaşmasını sağlıyordu. Bir seferinde hayli yaşlı olan ve en az otuz yıl boyunca Tiglath-Pileser ve Shalmaneser'le iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmüş bulunan, listedeki saygın ve tazminat ödeyen yöneticiler arasında yer alan Karkamış kralı beklenmedik bir şekilde isyan etti. Suriye saraylarında el altından yürütülen komplolara katılmamış olabilirdi ama belki o da uygun zamanı beklemekteydi. Yine de zamanı iyi ayarlamış olduğu söylenemez, zira celallenen aslanın önüne atılan bir lokma oldu; başkent halkının büyük bir kesimiyle birlikte esir alındı ve sarayına, dünya ticaretinin merkezi olan kentnin tüm servetine el konularak Ninova'daki kraliyet hazinesine taşındı. Asurlu bir yönetici atanan Karkamış buraya yerleşen Asurlu sömürgeciler tarafından talan edildi. Bu, Hitit ulusuna indirilen nihai darbe oldu, çünkü Şam'ın teslim olmasından sonra burası Hitit milliyetçiliği için, kalbin atar damarı kadar değerli bir kutsiyet taşımaktaydı.

10. Bir başka yıl zaman zaman çeşitli noktalarda kaleler inşa etmiş ve güçlü garnizonlar oluşturmuş olmasına karşın Asurlulara tümüyle baş eğmemiş olan, Zagros'ta ve o dağın doğu yamaçlarından yaşayan Medler, daha önce aralarında yaptıkları anlaşmalar uyarınca hep birlikte ayaklandılar. Sargon'un burada aldığı her zamanki kadar sert aynı zamanda akıllı önlemler kalıcı oldu. Yerli halkı Asur'a naklettikten sonra yakıp yıktığı kentleri yeniden inşa ederek buraya Asurluları yerleştirdi ve onların korunması adına Kar-Sharrukin, Kar-Nineb gibi Asur isimleri ile anılan kaleler yaptırdı ("Kar"

kale demek). Asi prenslerin bazılarını acımasız biçimde cezalandırdı (kazığa oturtmak yerine canlı canlı derilerini yezdürdü), diğerklerini affederek yerlerinde bıraktı ve kendisine teslim ettikleri toprakları geri verdi. Çok sayıda toprak kendisine teslim edilmişti. Yazıtlarından birinde bunlardan yirmi iki, bir başkasında yirmi sekiz ve bir diğerkinde otuz beş olarak söz ediyor. Bu ayaklanmaların ardında Urza'nın bulunduğıu ortadaydı ve Sargon'un asi prenslere uyguladığı cezalar da onların bu komplodaki rolleriyle orantılıydı.

11. Nairi'deki ilk ayaklanmadan beş yıl ve kuzeydeki dağlara aceleyle düzenlediğı ve kısmen başarılı olan seferlerinden sonra Sargon kendisini yalnızca Nairi'de aşına bölgelere değil daha uzakta ve ulaşılmaz gibi görünen Urartu'ya saldırıya geçecek kadar güçlü hissetti. Bu arada müttefiklerinden yoksun kalan Urza, dalları budanmış, kesilmek üzere olan bir ağaç gibi tek başına kalmıştı. Bunlardan yalnız biri hâlâ onun dostu idi ve onun kaçınılmaz sonunu paylaşacak kadar sadıktı. Bu en yakın komşusu, henüz tam olarak tanımlanmadığından haritalarda bulunmayan fakat Urartu'nun batısında ve Van Gölünün kuzeyinde yer aldığı sanılan Muzazir devletinin kralı Urzana idi. Muzazir'in de Urartu gibi Alarod-yan kökenli olduğuna inanılıyor zira Muzazir'in başkentinde Alarod-yanların "baş tanrısı" ve diğerk tanrıların babası olan Haldi'ye adanmış bir tapınak var. Hitit ve Kenanlılardaki gibi burada da bir tanrıya çeşitli yerel isimler ve biçimler atfedilebiliyor olmalı. Sargon sayılamayacak kadar çok Urza insanını ve 250 civarında "kral kanından gelenleri öldürdükten"—Urza'nın hayatını kurtarmak için hızlı atına binip dağlara kaçmasından— sonra bile Urzana "Asur'un koruması altına girmeyi reddetti." Belki de yalçın dağlarla kaplı topraklarının kıyımından ve talandan yorgun düşmüş düşmanı engelleyebileceğine inanıyordu. Sargon bölgenin "atların aşamayacağı dağlardan oluştuğunu" söylüyor ve seçkin askerleriyle bura-

dan geçmeye çalışırken“ tanrılara ve yardımcılara güven-
diğini” ekliyor. Urzana, Sargon’un gelmek üzere olduğunu
öğrenince korkuya kapıldı ve kuşlar gibi kaçarak dağlara,
yani hiç kimsenin yol iz bulup peşinden gelemeyeceği ge-
çitlere ve mağaralara sığındı. Sargon hemen hiçbir direnişle
karşılaşmadan “Muzazir kentini ele geçirdi” ve Urzana’nın
sahip olduğu her şey, eşlerine, oğullarına, hizmetkârlarına,
sürülerine ve hazinesine el koydu ve sonra “tanrı Haldi’yi”
ve tüm diğer kutsal eşyaları ve “çok sayıda kutsal gemiyi” gö-
türdü.” Urza beş ay boyunca tek başına dağlarda dolaştı; dağ-
ların zirvelerinden vadilere indi, bir yandan gelecek haberleri
beklerken bir yandan da yiyecek aradı. Gelen haberler onu
perişan etti. Durum öylesine kötüydü ki Asur’un resmi kayıt-
ları bile bundan dokunaklı bir dille söz ediyor. “Urza Muza-
zir’in işgal edildiğini ve tanrı Haldi’nin ele geçirildiğini öğ-
rendi. Asur’un zaferi yüzünden büyük üzüntüye kapıldı ve
kendi elleriyle hayatına son verdi...” Urartu ve Nairi’nin sonu
gelmiş gibiydi. Ama hiçbir şey bu kadim ulusların yeniden
canlanmasını engelleyemezdi. Birkaç yıl sonra yeni bir Urartu
kralının komşularını kışkırtmaya başladığına tanık oluyoruz
ve Sargon’un ardılını öldüren iki oğlu Urartu’ya sığınıyor.

12. Bunu izleyen üç yıl boyunca çatışmalar sürdü. Bura-
da amaç Urza’nın Kilikya gibi uzak bölgelerde yaşayan eski
müttefiklerini cezalandırmak, bazı uyruklar arasındaki aile
içi çatışmaları çözümlmekti. Tahtta hak iddia eden biri kral-
dan yardım ya da destek istiyordu —bu durum daha sonraki
krallar döneminde de devam etti— ya da halkının kendisi-
ne karşı ayaklandığı dost bir krala yardım eli uzatılıyordu.
Daha önce değinildiği gibi, bu ayaklanmalar o dönemin sim-
gelerinden biriydi. Bu ayaklanmalardan birinde Sargon ye-
niden sahneye çıkıyor, bu kez dağlık yörede değil bereketli
otlakların ve ovaların bulunduğu bölgede; bu bölgenin bir
kısımı daha sonra —Ellip anıtlarının yer aldığı— Med ülkesi

olacaktır. Bu ülkenin kralı Dalta adında, bir zamanlar ayaklanan Med bölgeleriyle işbirliğine giren ama sonra bu tehlikeli oyundan çekilerek sadakati ile Sargon'un saygısını kazanan yaşlı bir adamdı. Sargon, "Ellipli Dalta," diyor, "benim uyuşumdu ve Asshur'a yürekten bağlıydı. Beş kenti ona karşı ayaklandı. Ona destek verdim. Bu beş kenti kuşatıp ele geçirdim. Orada yaşayanları ve mallarını çok sayıda ata yükleyerek Asur'a götürdüm." Bir başka yazıtta "Dalta'nın gönlünü aldım," diye yazıyor, "ve ülkesinde yeniden huzuru sağladım." Sargon ayaklanan ya da doğudaki steplerde dolanan Med aşiretleri tarafından kışkırtılan daha birçok bölgedeki isyanları bastırdı ve en az kırk beş Med aşireti "reisi" teslim olarak ona binlerce at, "sayılamayacak kadar çok katır ve koyun" gönderdi.

13. Sargon'un ordusu benzer nedenlerle son kez Batı Denizi sahillerine indi. Filistin kenti Ashdod halkı ayaklandı ve Asur'un taç giydirdiği kralı öldürerek onun yerine seçtikleri, "kral soyundan gelmeyen" Yaman (ya da Yavan) adında birini tahta geçirdiler. Kent çevresinde derin bir hendek kazarak dağdaki kaynaklardan getirdikleri sularla doldurdular. Filistin, Yahuda, Edom ve Moab halkı "ihanet içindeydi. Hain reisleri ile birlikte bana savaş açtılar ve aslında onları kurtarmayacak olan Mısır kralı Firavun'a hediyeler göndererek dostluğunu kazanmak istediler."* Tüm bu askeri ve diplomatik hazırlıklara rağmen Asur adı öylesine korku salmıştı ki türedi kral ordunun yaklaşmakta olduğunu öğrenince mallarını, eşini, çocuklarını, hazinesini ve saraydaki değerli eşyaları bırakıp Habeşistan sınırına kaçtı —bir daha ondan haber alınamadı— ve ülke halkı esir alınıp sürgün edildi. Öte yandan Sargon, her zamanki gibi bu kentleri yeniden inşa edip

* Geo. Smith tarafından bulunan, tercüme edilen ve *Assyrian Discoveries* kitabında yer alan silindir mühürden.

doğuda esir alınan “Asur soyundan gelen” insanları buraya yerleştirdi. Samaria’da olduğu gibi burada da beklenen Mısır yardımını asla gelmedi. Aksine Habeş kralı (ve hâlâ Habeş hanedanı tarafından yönetildiği için aynı zamanda Mısır kralı*) Yaman’ı zincire vurup teslim etti. Bu ihaneti ile Mısır bir kez daha zaman kazanmış oldu.

14. Görünüşe bakılırsa kral bu sefere bizzat katılmadı ama yazıtlarında olayları hep birinci tekil şahıs olarak aktarıyor. Yeşaya Peygamber’in özellikle belirttiğine göre, “Asur kralı Sargon tarafından gönderilen Tartan Ashdod’a gitti ve onu ele geçirdi” (xx. 1). Yazıtlardan Asur krallarının hangi seferlerde generalleri görevlendirdiğini saptamak kolay değil, çünkü her zaman birinci tekil şahıs kullanıyor ve tüm zaferleri kendilerine mal ediyorlar. Yine de Sargon’un belli bir süreyi ülkesinde geçirdiği kesin zira o ülke olaylarıyla çok ilgilenen bir kral idi ve daha sonra sözü edilecek bir projesi vardı.

15. Bu görkemli yönetimin aynı orandaki görkemli son sahnesi çok geçmeden gerçekleşti: Babil için verilen mücadele. Güneydeki bu ünlü başkent on iki yıldır Sargon’a karşı gelen Kaldeli tarafından yönetilmekteydi. Sargon müttefiki ve destekçisi olan Elam kralına hafif bir ceza verdikten sonra onu kendi haline bırakmış, hatta ondan “Babil Kralı” diye söz ederek bir anlamda krallığını onaylamıştı. Öte yandan bu durum hiç de hoşuna gitmiyordu ve intikam gününü erteledikçe öfkesi artıyordu. Bu konuyu ele aldığı anda son derece yıkıcı ve ölümcül bir savaşa girişeceği kesindi. Çeşitli konularla ilgilendiği on iki yıl boyunca bir hususta çok özenli davranmıştı. Babil’deki ve diğer önemli tapınak-kentlerindeki ruhban sınıfı —muhalefetin başında olan varlıklı ve etkili sınıf— ile iyi ilişkiler sürdürmeye ve sık sık çeşitli tapınaklara değerli

* Bu, E. Schrader’in düşüncesi; ama başka bilim adamları ona katılmıyorlar ve burada adı geçen ülkenin Habeşistan olmadığına inanıyorlar. Burada tartışmaya açık olan bu konu üzerinde durmak doğru olmaz.

armağanlar göndererek onların Asur'a olan bağlılığını ve bir yabancı ve istenmeyen kişi gözüyle baktıkları Kalde kralına duydukları nefreti pekiştirmeye özen gösterdi. Öte yandan Merodach-Baladan hesaplaşma gününün geleceğini biliyor ve emrindeki tüm kaynaklardan yararlanarak buna yönelik hazırlık yapıyordu. Öncelikle o “denizin kralı” değil miydi? “Gündoğumu Denizinin” kıyısında yerleşmişti ve denize ve sığınabileceği sulak araziye güveniyordu. Burada sözü edilen bölge gerektiğinde gizli iletişimlerde bulunabileceği ve saklanabileceği, Bit-Yakin eyaleti ve Elam'a kadar uzanan büyük ırmakların (o dönemde ayrı ayrı akmaktaydılar) ağzındaki sulak araziler idi. Ama her şeyden önce yabancı ittifaklarına ve diplomatik görüşmelere güveniyordu. Eski dostu Khumbanigash'ın ardılı Elam kralı Sutruk-Nankhundi ile olan yakın ilişkisi yeterli değildi. Sargon “Bel kenti Babil tanrılarının iradesine karşı gelerek tanrılar yargılıyor” diye yakınıyor. “Dolandırıcı, hain” Merodach-Baladan on iki yıldır tüm Shumir ve Akad ülkelerine ve çöldeki tüm göçer aşiretlere elçiler göndererek bana karşı kışkırtıyor.” diyordu. Bu “elçilerin” ne amaçla gönderildiğini biliyoruz.

16. Bu elçilerden biri hakkında ayrıntılı bilgiye beklenmedik bir kaynaktan —İbranice Krallar Kitabı'nda— rastlıyoruz. Anlaşılan Merodach-Baladan Yahuda kralı Hezekiya'nın o güne kadar tarafsız kaldığını ve İbrani kralın uzun süren barış boyunca zenginleşen kaynakları ile çok yararlı bir müttefik olmasına karşın tarafsızlığını kararlıkla sürdürdüğünü biliyor. Eğer o ve diğer birkaç Suriye devleti bir araya gelip harekete geçse körfezdeki sulak arazide Sargon'a tehdit oluşturabilirler. O günlerde Hezekiya çok ağır hastaydı. Ölmek üzere olduğuna inanarak işlerini düzene koydu ama mucizevi bir şekilde sağlığına kavuştu. Servetinin yanı sıra bu mucize de çevrede dillere destan oldu. İbranice Tarihler kitabı bize “onun son derece varlıklı olduğunu, hazinesinin gümüş, altın

ve değerli taşlarla, baharatla, kalkanlarla dolup taştığını, her türlü sağlam gemilerinin, hububat ve yağ depolarının, her çeşit hayvan için barınaklarının ve sayısız sürülerinin bulunduğunu, tanrının ona kentleri için bol bol sürü bahşettiğini” anlatıyor. Bu söylentiler paraya ve desteğe çok gereksinim duyan Merodach-Baladan’ın ilgisini çekti ve bunların ne kadarının doğru olduğunu araştırmaya başladı. Hezekiya’nın hastalanması ve mucizevi şekilde iyileşmesi ona “bir elçi” gönderme firsatı yarattı. Hemen Hezekiya’ya mektuplar ve bir armağan gönderdi.

17. Elçilerin nasıl karşılandığı ve doğu gelenekleri uyarınca nasıl görkemli biçimde ağırlandıkları kolayca hayal edilebilir. Görüşme sırasında kısa sürede başka konulara geçildi ve kurnaz Kaldeliler Yahudi krala övgüler yağdırmaya başladılar. Gerisini yazıttan öğreniyoruz: “Ve Hezekiya onları dinledi ve onlara değerli eşyalarını, gümüşleri, altınları, baharatı ve paha biçilmez yağlarını, zırhlarını ve hazinesindeki malları gösterdi; sarayında ve tüm sömürgelerinde bulunan her şeyi onlara sergiledi.” Anlaşılan kral gururuna kapıldı ve danışmanlarına kulak asmadan hareket etti. Çünkü yazıt şöyle devam ediyor: “Bunun  zerine Peygamber Yeşaya Kral Hezekiya’nın yanına geldi ve ona, ‘Bu adamlar sana ne söyledi, buraya nereden gelmişler?’ diye sordu. Hezekiya, ‘ ok uzaklardan, hatta Babil’den geldiler,’ dedi.” Bu kısa yanıt peygamberin kuşkularını daha da artırdı ve hiç çekinmeden krala ‘Sarayında neler gördüler?’ diye sordu. Bunun  zerine Hezekiya ger ği söylemek zorunda kaldı; ‘Bu sarayda benim olan her şeyi gördüler. Hazinemde ne varsa hepsini onlara gösterdim.’ O zaman Yeşaya çok öfkelenmiş çünkü çok büyük bir hata yapıldığının farkındaydı; elçilerin anlattıkları, hazineler ve gizli görüşmeler mutlaka Asur kralının kulağına erişecekti çünkü saray onun casusları ile doluydu. Peygamber krala dobra dobra bu hatasının bedelini kısa sürede ödeyeceğini söyledi.

‘Yahuda’nın sözlerine kulak ver: Bir gün sarayındaki her şey, atalarının bugüne kadar biriktirdikleri her şey Babil’e taşınacak.’ Ve ilave etti: ‘Hatta kralın çocukları bile götürüp Babil kralının sarayında hizmetkâr olacaklar.’ Hezekiya yaptığı hatanın farkına vardı ve bu korkunç tehdit üzerine utanarak asık suratla şöyle dedi: ‘Bana Yahuda’nın dediklerini aktardın... Benim dönemimde barış ve gerçek hüküm sürmeyecek mi?’” Geo. Smith’in silindir mühründe görüldüğü gibi Ashdod’daki ayaklanmada Yahuda Edom ve Moab’la birlikte hareket etti ise bu muhtemelen bu “delegasyondan” kaynaklanıyordu. Öte yandan, bir sonraki kral dönemine kadar ciddi bir olay yaşanmamış görünüyor.

18. Sargon her yanda asayişini sağladığı anda Merodach-Baladan harekete geçme vaktinin geldiğine inandı ve vergileri ödemeyi durdurarak direnişe başladı. Bu sefer boyunca Sargon Babil tanrılarının temsilcisi ve güneydeki başkent ve diğer tapınak-kentlerinin koruyucusu gibi davranıyor ve öyküsüne Babil’in ünlü tanrısı Marduk’un —burada ne Ashur’dan ne de Asur’un diğer tanrılarında söz edilmediği dikkate şayan— tüm krallar arasından kendisini seçtiğini, “Shumir ve Akad topraklarında onun başı çekmesini, asi ve sapık Kalde halkına haddini bildirmek için ordularına güç verdiğini” söylüyor. Burada güçlü bir düşmanla başa çıkması gerektiğini biliyordu. Oysa bu çatışmada Kaldeliler daha başlangıçta yenik düştü; Sargon usta bir manevra ile ordusunu ikiye böldü ve kendisi bir bölümün başına geçti. Kuzeyde Babil’i koruyan kaleler krala karşı direnemedi ve düşmanı oyalamakla görevlendirilen, göçer Arami kabilelerinden ve bir kısım Babillilerden oluşan öncü gruplar dağıldılar. Bu arada ordunun diğer bölümü Dicle’nin doğusunda Elam’a saldırmakta, kaleleri ve tüm bölgeyi işgal etmekte, askerleri esir alarak, sürüleri ve diğer malları yağmalayarak Elam ve Kalde ordularının birlikte hareket etmelerini engellemektey-

diler. Böylece Sargon dikkatli ama sürekli bir biçimde Fırat'ı geçerek Kalde kentlerinden birinde karargâhını kurdu.

19. Merodach-Baladan onu Babil'de beklemeyi seçmedi. Elam'dan destek göreceğini umarak başkenti "bir baykuş gibi geceleyin terk edip" gizli bir yoldan Elam'a ulaştı. "Canını kurtarmak için dağlara sığınan" Sutruk-Nankhundi bu çatışmaya girmek istemedi. Çaresiz kalan Merodach-Baladan ona yanında ne varsa vermeyi önerdi —oldukça ağır, saf gümüşten yapılmış tacını, esasını ve güneşliğini— ama Elamlı tüm önerilere ve rüşvetlere kulaklarını tıkadı. Bunun üzerine öfkelenen Kaldeli şiddete başvurdu ve eline geçirebildiği kadar sürüyü yanına alarak gene gizli yoldan, Babil'e değil, deniz kenarındaki başkentine, Dur Yakın'e giderek son bir girişimde bulundu.

20. Zira artık Babil'in kapıları ona kapalıydı. Aniden ve korkakça terk ettiği kentten ve onun ünlü banliyösü Borsip'ten asillerden, subaylardan ve bilgelere —kuşkusuz rahiplerden— oluşan bir grup Sargon'u karargâhında ziyaret ederek her iki kentin kutsal sembolleri olan Bel ve Nebo'yu sundular ve sahipsiz kalan kenti teslim almasını önerdiler. Sargon bu öneriyi derhal kabul etti ve olağanüstü sayıda kurban kesmenin yanı sıra "Bel'in ellerini tutmak" diye anılan gizemli töreni düzenledi. Düzenlenen seferin ilk yılı böyle sonuçlandı.

21.* Bu arada Merodach-Baladan hâlâ kendi eyaletine egemendi ve başkenti Dur-Yakın'de bekleyerek diğer kentlerde "yaşayan tanrıları" ele geçmemeleri için buraya getirtti. Aynı zamanda Ur, Larsam ve diğer Babil kentlerinden bağış topladı ve onların tanrılarına da el koydu ama pek dostane bir şekilde değil. Kentin çevresine derin bir hendek kazdırarak kanallar vasıtasıyla Fırat'tan getirttiği sularla doldurdu ve nehrin üzerine bir baraj yaptırarak akışını kesti. Tüm önlemler alınmıştı ama Sargon adına yaraşır bir beceri ve cesaretle saldırınca

Dur-Yakin derhal teslim oldu. Merodach-Baladan tüm eşyalarının bulunduğu çadırını terk edip başkente kaçtı; kent ele geçirildi, sarayındaki tüm altın, gümüş, değerli mallar ne varsa talan edildi ve kentten önemli miktarda ganimet ele geçirildi. Yazıtlardan birinde sadece eşi ve çocukları değil bizzat Merodach-Baladan'ın da esir alındığı belirtiliyor. Bir başkasında: "Ve zaaflarının farkında olan Merodach-Baladan dehşete düştü; krallığıyla ilgili büyük endişelere kapıldı: esasını ve tacını bıraktı: elçimin önünde yüzünü toprağa sürdü; şatolarını bırakıp kaçtı ve daha sonra onun hiçbir izine rastlanmadı," deniyor. Bu öykü daha gerçekçi görünüyor yoksa bu kadar önemli bir esir nasıl olur da kaçıp gözden kaybolabilir?

22. Dur-Yakin kentine gelince, tamamen yakılıp yıkıldı ya da yazıtlara göre viraneye dönüştürüldü. Burada muhtemelen Sippar, Nipur ve Babil'den zorla getirilen insanlar yaşıyordu. Sargon onları saygın ve barışçıl bir şekilde kendi kentlerine geri gönderdi ve korumaya aldı; okçuluklarıyla ünlü, sonradan Merodach-Baladan'ın emrine giren bazı göçer aşiretlerin yıllar önce işgal ettiği topraklar kentlere geri verildi. Sargon bu göçer aşiretleri egemenliği altına alıp sınırları yeniden düzenledi. Eski haksızlıkları gidermek adına kentlere tanrılarını geri verdi ve uygulanmayan yasaları yeniden hayata geçirdi. Tüm bunları gerçekleştirdikten sonra Babil'e döndü ve burada coşkuyla karşılandı ve büyük tapınaklara cömertçe bağışlarda bulunarak ruhban sınıfının gönlünü kazandı.

23. Önemli engelleri kolayca aşması ve çok az direnişle karşılaşması Sargon'un adının büyük bir saygınlık kazandığına işaret ediyordu. Özellikle uzak yörelerde yaşayanların hemen boyun eğmesi onun adının nasıl bir korku salmış olduğunu gösteriyor. Gururunu en fazla okşayan ise (muhtemelen daha önce Fenike sömürgeleri olan) Kıbrıs'taki küçük eyaletleri yöneten yedi kralın elçiler göndermesiydi. Bu adayı Yatnan ismiyle anıyor ve buraya "denizden yedi günde ula-

şıldığını, Günbatımı Denizinin ortasında yer aldığını” söylüyor. Bu ülkelerin isimlerinin çok eskilerdeki ataları tarafından bile bilinmediğini ileri sürüyor. Bu övünmeden çok cehaletten kaynaklanıyor olabilir. Her neyse, Suriye’deki başarılarından ve Kalde kralının hezimetinden sonra bunu öğrenen “uzak ülkelerdeki” yedi kral “gururlarını ayaklar altına alarak Babil’de onun huzuruna çıkıyor ve çok değerli hediyeler —altın, gümüş, alet edevat, fildişi, sandal ağacı ve kendi ülkelerinin ürünleri— getiriyor (ya da gönderiyor) ve ayaklarına kapanıyorlar.” Sargon onları çok iyi karşıladı ve armağanlarına karşılık elçilere üzerinde önemli başarıları yazılı olan büyük boy bir heykelini verdi. Bu anıt Kıbrıs’taki kentlerden birine yerleştirildi. Oldukça iyi durumda bulunan bu anıt şimdi Berlin Müzesi’nde sergilenmektedir.

24. Bundan kısa bir süre önce Sargon İran Körfezi’nde yer alan Dilmun adasının kralından benzer armağanlar aldı. Aynı zamanda Ermeni Urza’nın kuzeybatıdaki dağlarda yaşayan, yöneticileriyle çatışan ama sonunda teslim olan bazı müttefikler de Doğu Denizi (İran Körfezi) sahilindeki kraliyet kampına armağanlar gönderdi. Aslında Sargon’un askeri başarılarıyla ilgili kayıtlar burada sona eriyor. Öte yandan iktidarı döneminde barış ortamı iki kez daha bozuldu; Urartu’da Urza’nın ardılının körüklediği kısa bir ayaklanma ve Elam’la yapılan kısa bir savaş sırasında, ama kral bu olaylarda komutayı generallerine bıraktı ve kendisi Asur’da kaldı. Sonuncusu bir taht kavgasından kaynaklanıyordu. Ellip kralı Dalta yaşamı boyunca Asur yönetimine sadık kalmıştı. Ama sonunda yaşlandı ve öbür dünyaya göçtü. Farklı eşlerinden doğan iki oğlu “tahta, ülkeye ve vergilere sahip olmak istedi ve birbirleriyle savaşılmaya başladı.” Bunlardan biri Elam kralı Sutruk-Nankhundi’den yardım istedi. Öbürü ise Sargon’a başvurdu. En az yedi Asur generali ona destek olmak için gönderildi ve Elam kralı ile dostu yenilgiye uğratıldı.

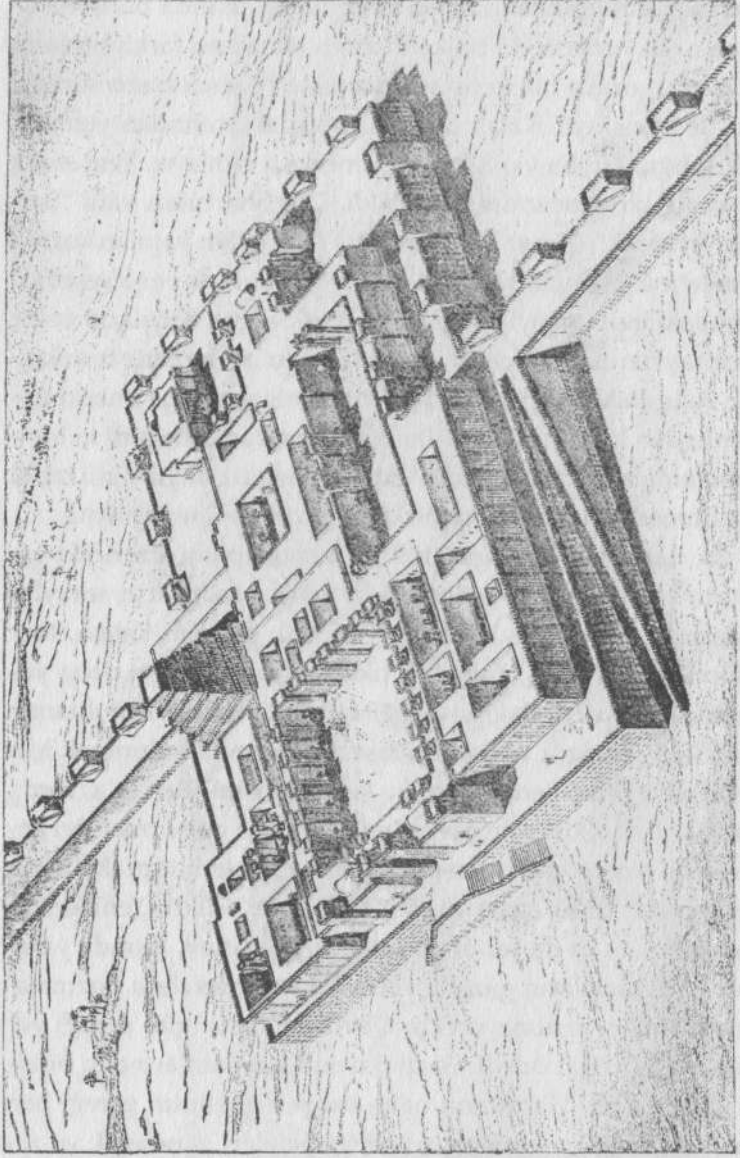

Görsel 47: Khorsabad Höyüğü.

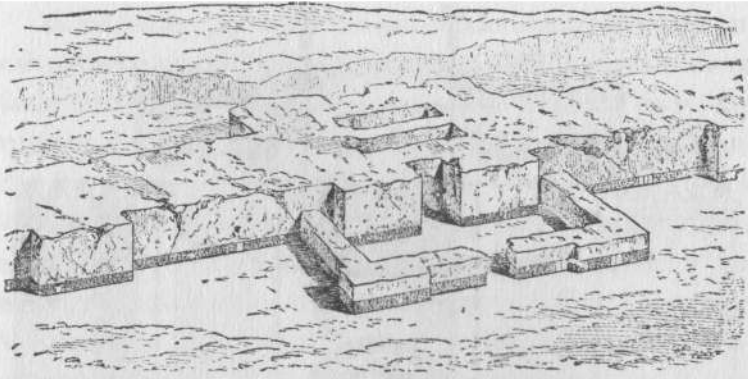
25. Artık Sargon yıllardır düşlediği projeleri hayata geçirebilirdi. O zamana kadar bir Asur kralının sonu gelmez askeri manevralarından zaman ayırabildiği oranda bunlarla ilgilenmişti. Amacı eski başkentlerden tamamen farklı bir kent oluşturup orada bir saray yaptırmaktı. Ninova uzun süredir ihmale uğramıştı. Kalah ise Aurnasirpal tarafından yeniden onarıldığından bu yana krallığın merkezi olmuştu. Yeni saray ve kente kurucusunun adı verildi, Dur-Sharrukin yani “Sargon’un kenti.” İlk kez 1842’de Botta tarafından yapılan kazıda günışığına çıkarılan Khorsabad höyüğü burada yer alıyordu.* Buradaki inşaatın öyküsü çok ilginç ve Sargon boğaların ve bir köşe taşının üzerindeki iki yazıtta bunu ayrıntılarıyla anlatıyor. Aslında ilk imparatorlukla ilgili belgeler daha önceki dönemlerden kalanlarla kıyaslandığında o kadar değerli ki bunların tamamı aktarıldığında Asur’un son yüzyılıyla ilgili tarihi son derece çekici ve renkli bir dille gözler önüne seriliyor.

26. Sargon, “Gece gündüz bu kentin planı üzerinde çalıştım,” diyor. “Yüce tanrılar için evler, krallık için saraylar yatırmak istiyordum.” Kentin yeri, çok eskiden kalma, terk edilmiş ve yıkılmış, kanalları tıkanmış Ninova’nın daha yukarısında, Muzri Dağının eteğindeydi. Yapımına muhtemelen 712’de başladı ve Sargon inşaatın başında bulunmak için Ashdod’a düzenlenen seferin kumandasını Turtan’a verdi. Önce kurulacak kentin çevresinde Amanos’taki ormanları andıran büyük bir park oluşturdu; buraya “Hatti topraklarında yetişen her türlü ağacı ve dağ bitkilerini” dikti. Yeni kentte hiçbir şiddet ya da şer olayı gerçekleşmeyecek, burada yaşayan yüce tanrıların gazaba gelerek kentin refahını bozmalarına meydan verilmeyecekti. Davut ve Omri gibi seçtiği yer için adil bir fiyat ödedi. Sargon isminin anlamlarından biriyle ilgili olarak “Tanrıların bana bahşettiği ismim gereği ben hak ve adaletten yana olacağım, güçsüzleri yönetecek ve za-

* Bkz. *Story of Chaldea*, s. 14-17.

Görsel 48: Khorsabakh'da Sargon'un Sarayı (V. Place Tarafından Restore Edildi).

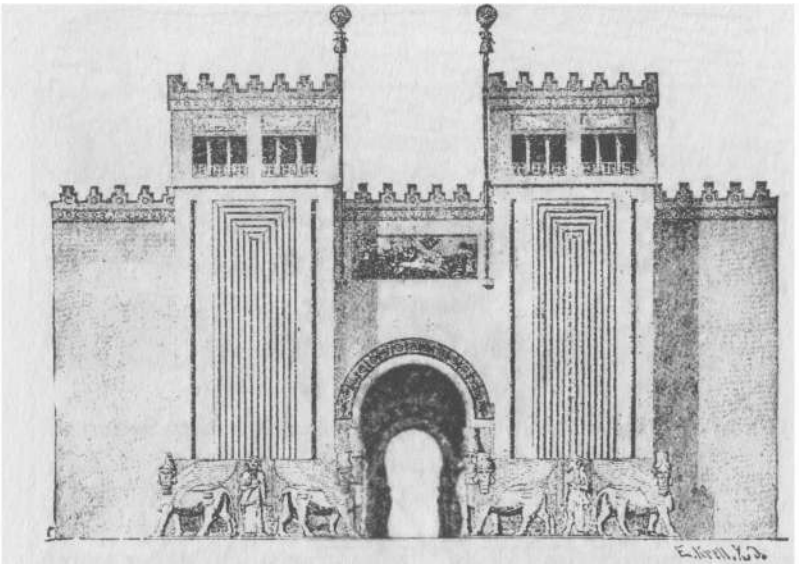

Görsel 49: Kazılarda Meydana Çıkarılan Dur-Sharrukin Surları ve Kapısı.

yıfları ezmeyeceğim,” diyor.* “Kent arazisi için değer tespiti yaptırıp karşılığını sahiplerine ödedim. Hak geçmesin diye, arazileri için para almak istemeyenlere istedikleri yerden top-
rak verdim...Kenti kutsamaları için ettiğim dualar muhterem
peygamberlerce kabul edildi ve kentin kurulması ve kanalla-
rın açılması için emir verdiler.” Sadece temel atma sırasında
değil, tuğlaların yapımında ve su basmanında da aylar boyu
festival ve kutsal günlerdeki gibi dualar edilip kurbanlar ke-
sildi, eller havaya kaldırıldı ve içkiler sunuldu. Söylenceler
ve dinsel görüşlerle dolu olan bu bölümün tamamını buraya
almak çok ilginç olurdu ama maalesef elimizde bu konuda
yeterli malzeme bulunmuyor.

27. İlk tamamlanan binalar yüce tanrıların çoğuna adanan
tapınaklar oldu. Daha sonra, “fildişi ve palmye, sedir ve ser-
vi ağacı ve diğer değerli kerestelerin” kullanıldığı; Hitit sa-

* Bu bölüm Sargon’un kral olduktan sonra kendisinin bu adı aldığı varsayımı ile çelişiyor; böyle yapmış olsaydı tanrılarının buna bahşettiğinden söz etmezdi. Öte yandan, bazı göstergeler bu isme manevi bir güç atfettiğine işaret ediyor.

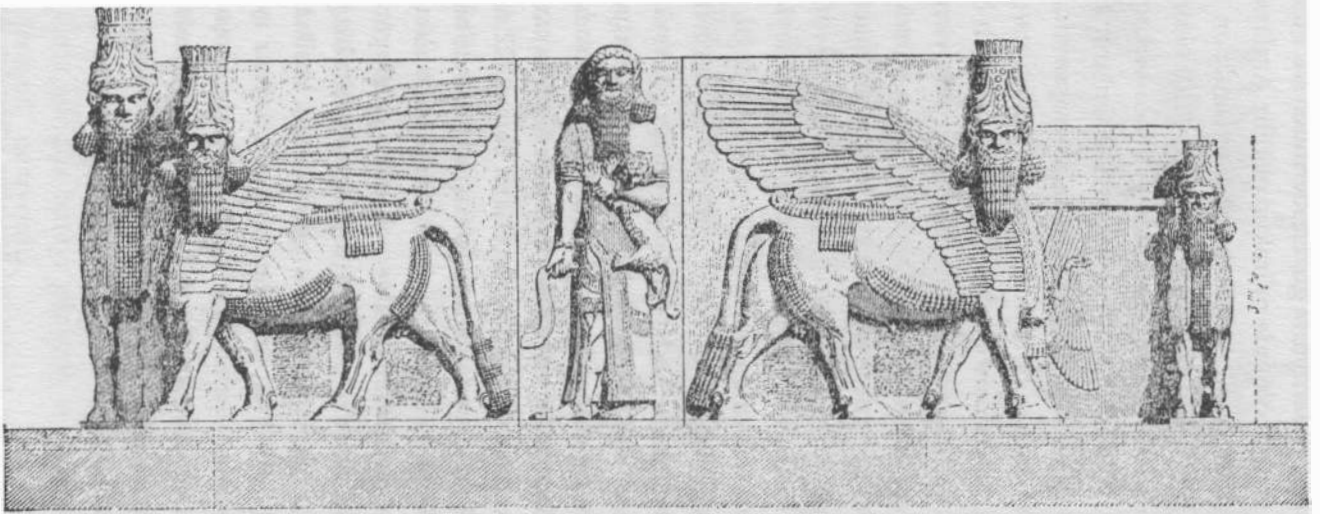

Görsel 50: Dur-Sharrukin'deki Kapı (Restore Edilmiş).

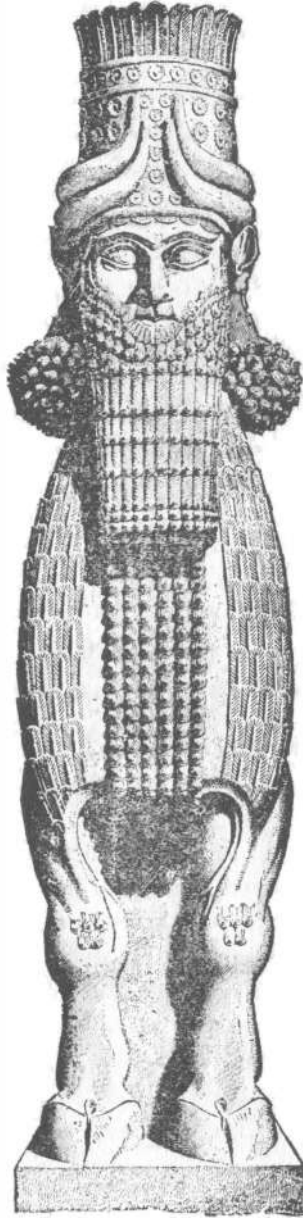
raylarındaki gibi (muhtemelen Balawat'takilere benzer, parlak bronz kaplı palmiye ve servi ağacından yapılmış bir girişe sahip saraya başlandı. Kentten geriye kalanlar kaldırım taşlı sokaklar: doğudaki ikisi Shamash ve Raman; kuzeydeki ikisi Bel ve Belit; batıdaki ikisi Anu ve İştar ve güneydeki ikisi Ea ve "tanrıların kraliçesi" isimlerini taşıyan sekiz kapı kalıntısı. Surlara Asshur'un, kulelere de Nineb'in adı verildi. Bu kapılar olağanüstü görkemliydi. Her biri çift kanatlı boğa profili tarafından korunmakta, her iki tarafında da devasa İzdubar ve Aslan heykelleri yer almaktaydı (Bkz. 51 ve 52 numaralı görseller). Duaların sonunda ise "Asshur bu kenti ve bu sarayı kutsasın! Bu yapıları sonsuza dek aydınlık kılsın! Sonsuza dek ayakta kalmalarına izin versin! Koruyucu ruhu temsil eden boğa heykellerinin sonsuza dek önünde kalmasına izin versin! Gece gündüz burayı gözetsin ve ayakları bu eşikten asla ayrılmasın!" deniyordu.

28. Bu harika yapıların tüm güzelliklerinden söz etmek ancak uzun ve ayrı bir bölümde mümkün olabilir. Aralarında en fazla incelenip anlatılan, Asur kalıntıları arasında en iyi korunmuş olan Sargon'un sarayıdır. Yerimiz yeterli olmadığından buradaki nadir ve zarif işçilikten yalnızca birkaç örnek verebiliyoruz. (Görsel: 53-57.) Ve heykeller! Onların kalitesi, zenginliği ve çeşitliliği! Bunları yaratanın yaşamından söz edilmiyor ama eserler bu konuda yeterli bilgiyi yansıtıyor. Ve son olarak da sayıları! Sanatsal değeri olmasaydı bile sayıları yeterince etkileyici. Surların dış duvarında yirmi dört çift devasa boğa kabartması yer alıyor ve iç kesiminde en az iki mil boyunca işlenmiş levhalar var! Ünlü araştırmacılardan biri, "Sanat eserlerini ağırlıkları ile değerlendirmenin tuhaf kaçtığının farkındayım," diyor, "ama bu hesaplar heykellerin sanatsal değeri hakkında bir fikir vermek için değil, onlara harcanan emeği sergilemek için yapılıyor." Su basmanından duvarların işlenmesine kadar harcanan emeği göz önüne alırsak ve bunların atölyelerde değil, yerleştirildikleri yerlerde gerçekleştiğini düşünersek ve tüm bu işlemlerin sadece beş yıl içinde tamamlandığını hesaba katarsak şaşırmaktan daha çok dehşete kapılıyoruz. Ama gerçek bu. Temel 712'de atıldı ve Sargon 707'de sarayda yaşamaya başladı. "Böyle bir işi bu kadar kısa sürede tamamlamak için bir sanat okuluna bağlı çok sayıda heykeltıraşın birlikte çalışması gerekiyordu. Bu kadar çok usta sanatçıyı bir araya getirmek için bir ulusun kültürünün çok gelişmiş olması gerek. Asur kralları sahip oldukları güç sayesinde herhangi bir anda sayısız işçiyi kiremitleri yapmaları, surları örmeleri ve terasları inşa etmek üzere bir araya getirebilirdi ama hiçbir maddi güç mimarları, heykeltıraşları ve ressamı bir araya toparlayamaz; bunun için sanata özgü özel koşullar gereklidir."*

* Victor Place, Kaulen'in *Assyrien und Babylonien* kitabından alıntı, s. 54.

Görsel 51: Dur-Sharrukin Kapılarının Her İki Yüzündeki Heykeller (Orta Paneldeki İzdubar ve Aslan'ın Daha Büyütülmüş Görüntüsü İçin Bkz. Story of Chaldea 74. görsel).

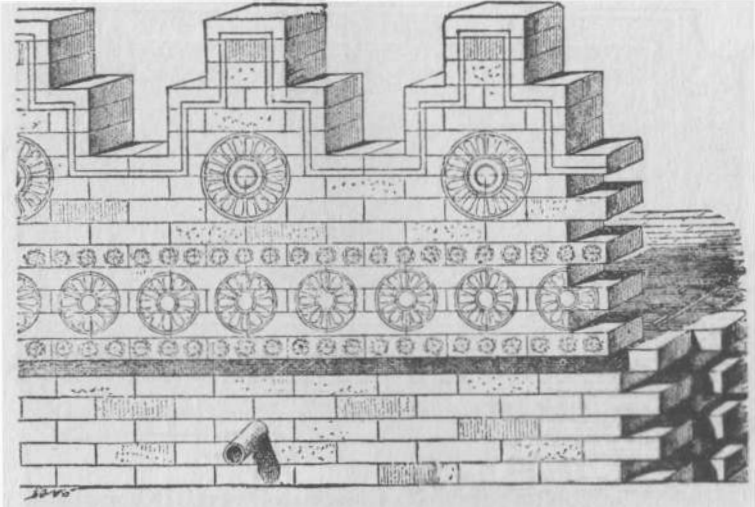
Görsel 52: Dur-Sharrukin Kapısındaki Kanatlı Boğanın Önden Görünüşü.

29. 706 yılında kent surları kutsandı. Muhtemelen kente oraya getirilen insanlar yerleştirildi. Bir anda bunca kişinin bir araya getirilmesi mucize gibi bir şeydi. Sanki masalarda zengin yiyeceklerle dolu bir masanın aniden ortaya çıkması gibi. Oysa bir Asur kralı böyle teferruatla uğraşmaz; Sargon bunu nasıl başardığını şöyle anlatıyor: “Dünyanın dört bir tarafında, çeşitli diller konuşan, dağlarda ve düzlüklerde yaşayan insanları... Efendim Asshur adına ve ordumun gücüyle esir aldım. Onlara tek bir dil konuşmalarını emrettim.” (tabii Asurca) “ve buraya yerleştirdim. Her yönden dirayetli olan Asur oğullarını onları yönetmekle görevlendirdim; eğitilmiş olanlar onlara Tanrıdan ve Kraldan korkmalarını öğretti.”

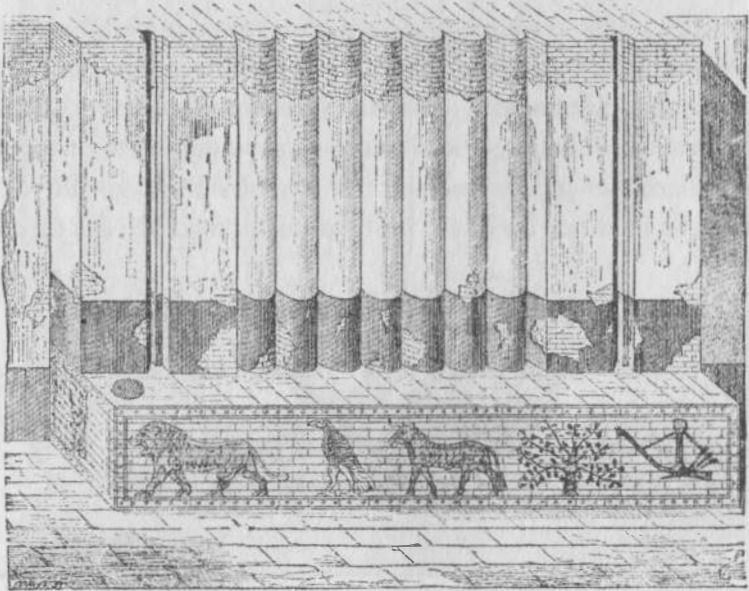
30. Esirler daha kötü olaylar yaşayabilirlerdi; neyse ki şansları yaver gitmişti. Zira Sargon ülke yöneticisi olarak fatih Sargon’dan çok farklıydı. “Asurlulaştırdığı” kişiye kendi yurttaş gibi davranıyor ona da eşit haklar tanıyordu. Ve bir kralın halkına karşı olan görevlerini son derece ciddiye alıyordu. Bunları ayrıntılı olarak şöyle tanımlıyordu:

“Araştıran, nazik bir dil kullanan, yıkılmış yerleşim yerlerini onaran, çevredeki arazileri işleten, üzerinde ot bitmeyen yüksek kayaları yeşillendiren, atalarının varlığından haberdar olmadığı su kanalları ile kurak arazileri bereketlendirerek halkı mutlandıran, ihmal edilmiş su kaynaklarını ihya eden, bentler açan ve bunları kaynaklarla besleyen, açık fikirli ve anlayışlı... olgun, eğitilmiş, Asur’un geniş topraklarındaki ambarların ağzına kadar yiyeceklerle dolup taşmasını sağlayan... insanlara hayat veren ve yaraları sağaltan, yağların fiyatlarını artırmayan ve susam ile buğdayın fiyatını denetleyen bir kral.”

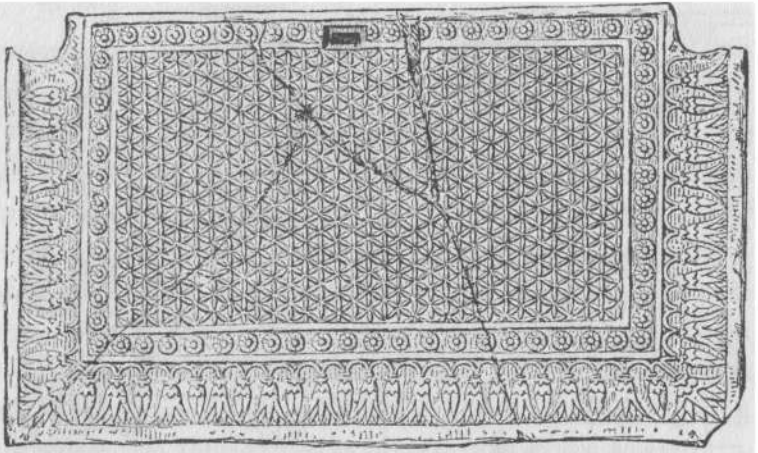
Bu konuyu ele alan diğer çağdaş yazarlar arasında Dr. Fr. Kaulen bu harika sarayla ilgili en detaylı, öğretici, anlaşılır ve eğlendirici ayrıntıları veriyor. Ayrıca bkz. Perro ve Chipiez’in bol resimli ama daha teknik detaylar içeren eserinin ikinci cildi.

Görsel 53: Dur-Sharrukin Surlarının Üstündeki Burçlar ve Akaç
(Bulunan Parçalardan Restore Edilmiş).

Görsel 54: Sargon'un Sarayındaki Harem Kapılarının Birinin Mineli
Fayansları Üzerindeki Desenler (Khorsabad).

Görsel 55: Sargon'un Sarayında Eşik (Halı Desenli) (Khorsabad).

(Susam o dönemde tüm doğuda yağ elde etmek için yetiştirilmekteydi.) Bu son nokta bir kralın halkın sağlığı konusunda en ufak ayrıntıya bile özen göstermesi gerektiğine işaret ediyordu. Bu satırlar bugün de aynı barışçıl amaçlara sahip kralların daha fazla olmasını dilememize yol açıyor. Zira, bu amansız ve acımasız kralların, savaşa ve ganimete susamış insanların her şeye rağmen bir insan tarafı olduğu görülüyor. Ama bu beyhude bir dilek: Tarih konusunda bizden çok farklı

Görsel 56: Aslan Şeklinde Ağırlık (Khorsabad'da Bulunan Bir Takımdan Bir Parça) (Khorsabad).

Görsel 57: Sargon'un Sarayına Kereste Nakliyesi (Tanrı Ea Donanmaya Eşlik Ediyor).

düşünen Asur kralları bize böyle bir yeni yapılanma için gerekli malzemeyi bırakmadılar.

31. Sargon yönetiminin —daha doğrusu çoğu Asur krallının— iki yüzü yeni kentin ve sarayının inşası ile ilgili iki öykünün belli bir kısmında ve onu izleyen cümlede belirginleşiyor. Biri, “bu saraya büyük hazineler, tüm ülkelerden sağlanan ganimetleri, dağlardaki ve düzlüklerdeki tüm ürünleri getirmeme yardımcı ol!” diye dua ederken bir diğeri “Asur’daki tüm eyalet başkanları, bilgeler, astronomlar, soy-lular, subaylar ve yöneticilerle birlikte sarayında oturup adalet dağıttım,” diyor. Ve sonra kral, “Bu sarayda yaşayan ben, Sharru-Kenu uzun yıllar boyunca sağlıklı, mutlu, gönlümce yaşayayım...” dileğinde bulunuyor.

32. Ama bu mümkün olmadı. Kent surlarındaki kutsamadan on beş ay sonra Sargon bilinmeyen bir suikastçı tarafından öldürüldü; kentteki karma nüfusun özelliği hesaba katıldığına buna pek şaşmamak gerek.

Ve işte bu kral kaderin bir cilvesi ile tarihten hiç yaşama-mışçasına silinip gitti; adı sadece bir kez Yeşaya’nın Ashdod savaşı hakkında söylediklerinde anıldı, Botta tarafından gün ışığına çıkarılan ilk Asur surlarına ilk kez çağdaş bir adım atıldı ve insanlık tarihinde yerini almasını tamamen Asuro-logların çabasına borçluyuz.

· IX ·

Sargon Hanedanı: Sennacherib (Sin-Aki-İrib)

1. Tüm Asur kralları içinde Sennacherib eski kuşaklara “Asur Tarihi” olarak öğretilen gerçek ve gerçek dışı öykülerin içinde en iyi bilinenidir. Bir sürü yanlış bilginin içerdiği bu tek gerçek bilgiyi kralın Kudüs’ün kaderini belirleyen Suriye seferinin anlatıldığı, üç kitaptan oluşan Eski Ahit’e borçluyuz. Daha sonraki kutsal kitaplarda (İkinci Krallar, İkinci Tarihler ve Peygamberler) Asur son derece gerçekçi ve renkli bir biçimde anlatılmakta iken bu kral ön plana çıkmaktadır. Aynı döneme ait çok sayıda günışığına çıkarılan çivi yazılı, uzun ve iyi korunmuş metinler* onun dönemiyle ilgili birçok ayrıntıyı içerdiği için daha önce Eski Ahit’te yer alan öyküler bunların yanında sönük kalmakta ve Byron’un o harika şiiri** Asurluların bu felaketle sonuçlanan seferini çok güzel dile getirmektedir. Şimdi kraliyet günlüklerinde es geçilen bu seferi ele alacağız.

* Bkz. *Story of Chaldea*, görsel 51, “Taylor-Silindir Mühür.”

** *The Destruction of Sennacherib*. Asurlular av peşinde kurtlar gibi geldiler,” vd.

Görsel 58: Sennacherib Tören Giysileriyle Tahtta (Koyuncuk).

2. Sennacherib Sargon'un oğluydu. En az babası kadar savaşıydı ama yirmi dört yıllık yönetimi boyunca daha çok yurt içinde kaldı. Şimdiye kadar gün ışığına çıkan belgelerde en fazla sekiz ya da dokuz sefer düzenlediğini ve bunların on dokuz yıl içinde gerçekleştiğine tanık oluyoruz. Zamanının çoğunu Sargon'unkine benzer faaliyetlere ayırdı; saraylar yaptırdı, uzun süredir ihmale uğramış olan başkent Nino-va'yı eskisinden daha görkemle hale getirdi, zaten Dur-Shar-rukin'den çok burada yaşadı. Babasının başına gelenler onu bu yeni başkentten soğutmuş olabilir.

3. Suriye seferi dışında Sennascherib'in askeri kariyeri özellikle Mısır'a ve Elam ve Babil ordularına karşı yaptığı savaşları kapsıyordu. Kutsal kent Marduk artık Sargon dönemindeki gibi sadık bir dost ve uyruk değildi ve bağımsızlık peşinde koşan ayaklanmalarda yer alıyordu. Kralın trajik ölümünün yarattığı karmaşadan yararlanan Merodach-Baladan yeniden sahnede belirdi ve iki yıl süren bir iç savaştan sonra kendisini "Kar-Dunyash Kralı" ilan etti. Her zamanki gibi Elamlıların desteğine güveniyordu ama daha önce de pek güvenilir olmayan Arami ve Kalde aşiretleri dışında müttefiklere sahip değildi. Yine de birçok tarihçi on yıl önce yapıldığı gibi Yahuda kralı Hezekiya'ya elçiler gönderildiğini ileri sürüyor. Bu konuya ışık tutan belgelere ulaşılmadığı takdirde bu husus tartışmaya açık kalacağı benziyor.

4. Sennacherib, "ilk düzenlediğim seferde," diyor, "Kar-Dunyash kralını ve onun müttefiki olan Elam ordusunu Kish kenti önünde yenilgiye uğrattım. O savaşta kral can havliyle tek başına kampını terk edip kaçtı. Askerlerim geride bıraktığı savaş arabalarına, atlara, yük vagonlarına, katırlara el koydu. Babil'deki sarayına muzaffer bir şekilde girdim ve hazinesini ele geçirdim."

Daha sonra bu sözleri ganimet ve alınan esirlerin listesi izliyor. Bunların arasında Kalde'nin 75 muhkem kenti ve 420

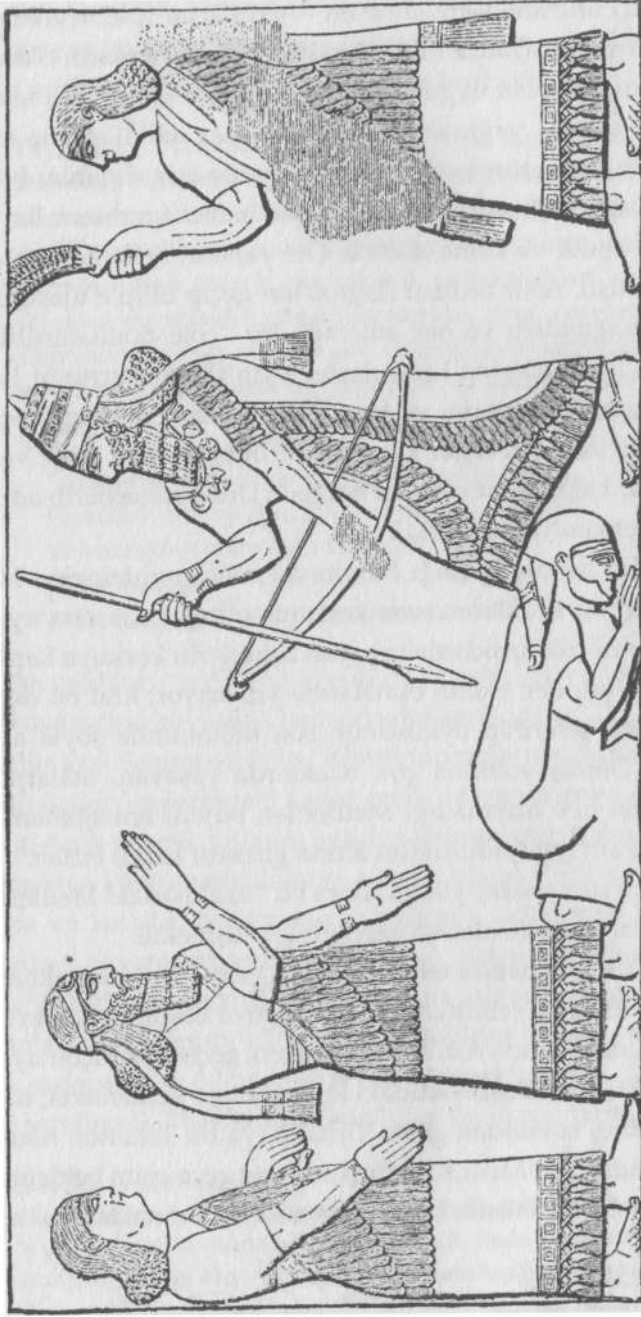
küçük kent daha var. “Aşiretlere” gelince, bazıları teslim oluyor, diğerleri teslim olmaya zorlanıyor. Ganimet listesinden bunların kırsalda yarı-göçer bir yaşam sürdürdükleri anlaşıyor: “280.000 yetişkin ve genç erkek ve kadın; 7.200 at ve katır; 11.173 eşek; 5.230 deve; 80.100 öküz; 800.600 koyun, bu büyük ganimeti Asur’a taşıdım.”

5. Merodach-Baladan ancak altı ay iktidarda kalabildi ve bir kez daha peşindeki Asurlulardan kurtulmak için bildiği tek yere sığınmak zorunda kaldı: Bit-Yakin’deki sazlıklara. Bir süre arandı ama kısa süre sonra buna son verildi ve Sen-nacherib ya aşağılamak ya da kendini güvene almak amacıyla, Babil tahtına o kentin fatihlerinden birinin oğlu olan Belibus’u oturttu. Bu genç adam için, “sarayda bir fino köpeği gibi yetiştirilmiş” (? miranu) diyordu.* Daha sonra bu genç kralın adına hiç rastlanmıyor. Kısa süre sonra yaşayan ayaklanmalarda ondan hiç söz edilmiyor ve daha sonraki yazıtlarda da adı geçmiyor. Tarihçiler bu sessizliği onun başarısızlığına yorumluyorlar.

6. İkinci düzenlenen sefer dağlarda yaşayan savaşçı ve isyankâr Kasshi (klasik dönem yazarları Kassitler diyorlar)** aşiretine karşı ve Zagros’taki dağlık bölge hakkında verdiği ayrıntılar açısından ilgi çekici. Öğrendiğimize göre bu aşiretler hiçbir zaman Asur krallarına boyun eğmediler ve muhtemelen karışıklık yaratmaktaydılar. Bu bilinmez sarp arazide ilerlemek çok tehlikeli ve zor olmalı zira kral Tanrı Asshur’un onu yüreklendirdiğinden söz ediyor. “Uzun ağaçlarla kaplı

* Maalesef bu espri de tartışmaya açık. Ünlü Amerikalı Asurolog D. G. Lyon (özel bir mektubunda) bu konuda şöyle yazıyor: “*Miranu* bir cins hayvan olmalı ve birçok Asurolog bunun ‘küçük köpek’ anlamına geldiğine inanıyor. Ama ben onun bir köpek olduğu kanısında değilim. Öte yandan bunda ne kastedildiği ortada: Genç Babilli sarayda şımarık bir çocuk gibi yetiştirilmiş. Bu deyim Asur edebiyatında kara mizah unsurunun tek örneği; başka kaynaklarda rastlanmıyor.”

** Bkz. *Story of Chaldea* s. 228.

Görsel 59: Teslim Olan Bir Prens Sennacherib'in Huzurunda.

engebeli arazide atımı sürdüm —eşyalarım iple bağlanmıştı— sarp yamaçlarda inip yürüdüm.”* Sefer başarılı oldu ve her zamanki plan uygulandı: dağdaki aşiretlerin “ulu kenti” yakılıp yıkıldı, yağmalandı, yeniden inşa edildi ve bir Asur kalesine dönüştürülerek başka ülkelerde esir alınanlar buraya yerleştirildi; seferi anlatan bir taş tablet (muhtemelen bir stele) yapıldı ve kente dikildi. Öte yandan sefer henüz sonlanmamıştı. Asur ordusu Zagros’ları geçip Ellip’e ulaştı, burasını yağmaladı ve her anlamda bir “çöle dönüştürüldü.” Sargon’un kardeşine karşı destekleyip tahta oturttuğu Ellip kralı “güçlü kentlerini ve hazinelerini geride bırakıp kaçtı.” Büyüklü küçüklü diğer kentlerle birlikte başkent ateşe verildi ve bir başka kent yeni bir bölgede Dur-Sennacherib adıyla “kraliyet kenti” ilan edildi.

Kralın ne suç işlediği bilinmiyor ama muhtemelen Med aşiretlerinin ayaklanmasına karışmış olmalı, zira ona uygulanan ceza çok uzaklarda yaşayan aşiretlerin korkuya kapılıp kendiliklerinden teslim olmalarına yol açıyor; kral bu durumu ikinci seferinin öyküsünün son bölümünde şöyle açıklıyor: “Dönüş yolunda çok uzaklarda yaşayan, atalarımın isimlerini bile duymadığı Medlerden büyük armağanlar aldım; benim boyunduruğum altına girmeyi kabul ettiler.” Bu olumlu ifade, sadece yüzyıl sonra bu “uzaklardaki Medlerin” Asurluların yerini alacağı gerçeğiyle çelişmekte.

7. Bu arada batıda tehlike çanları çalmaya, buradaki suskunluk daha da tehditkâr bir hal almaya başlamıştı. Son beş yıl boyunca burada Asurluları harekete geçirecek hiçbir ayaklanma yaşanmamıştı. Batıdaki krallar fırsat kollamakta; özellikle Habeş soyundan gelen Tirhaka (ya da Taharka, Asurca Tarku) adındaki Mısır Kralının harekete geçmesini beklemekteydiler. Onun Filistin’i işgal etmesi ayaklanmalara yol açtı.

* Hoerning’in çevirisi.

Bu alanda gizlice yapılan hazırlıklar Asur'un gözünden kaçmadı ve onun sahile inmesine neden oldu. Bir savaştaki başarının sırrı saldırının hızına ve gününe bağlıydı.

"Peygamber, 'Dikkatli olun,' diyor, 'çok hızlı gelecekler, kimse boş bulunmasın ya da tökezlemesin; kimse uykuda yakalanmasın, kemerleri gevşetmeyin; pabuçlarınızın bağı çözülmesin: oklarınız sivri, yaylarınız gergin olsun, onların atlarının nalları şimşek gibi çakacak ve tekerlekleri kasırga gibi dönecek; aslanlar gibi kükreyecekler, genç aslanlar gibi kükreyecekler; evet aslanlar gibi kükreyerek avlarının üzerine atlayacaklar, güvenli bir yere gidin ki avlanmayasınız.'" (Yeşaya, v. 26-29)*

"Asurlular av peşinde kurtlar gibi saldırdılar,
Piyadeler mor ve altın renkleriyle pırl pırlıldılar;
Ve mızrakları gökyüzündeki yıldızlar gibi
parlamaktaydı
Mavi dalgalar Celile'yi döverken."

Ve geldiler; "görmekli giysilerle yöneticiler ve krallar, atları üstündeki süvariler, hepsi de delikanlı idiler" (Hezekiel). Hiçbir kral Sennacherib'in "Khatti topraklarına düzenlediği" ünlü üçüncü seferindeki kadar çevik davranmamıştı.

8. Artık gençlik yıllarını geride bırakmış olan Yahuda Kralı Hezekiya kâhin-başbakanının sürekli olarak "Mısır boşu boşuna ve karşılık beklemeden yardımda bulunmaz, Firavun gücüne güvenmememiz ve Mısır'ın gölgesine sığınmamamız gerek" diye uyarıda bulunmasına rağmen savaştan yana olanların önerilerine kulak verdi. Tedbirler bir yana bırakılarak sadece vergi ödememekle kalmayıp düşmanca davranışlar sergilendi. "Başrahipler, soylular ve Ekron halkı Asur'la

* "Günümüzde Asur ordularının Filistin'de belirmesini bundan daha canlı ve etkin anlatan başka bir metin yok." (B. Stade, *Geschichte des Volkes Israel*. s. 605.) Bu olay Asur ordularının temsil edildiği heykellerde son derece güzel canlandırılmakta!

yaptığı anlaşmalara sadık kalan kralları Padi'yi zincire vurup Yahuda kralı Hezekiya'a teslim ettiler. O da kralı hapsetti." Barış antlaşması bu şekilde ihlal edilince artık yapılacak tek şey savunma hazırlıklarına girişmektir. İlk iş olarak su kaynakları kesildi. Bu amaçla çok sayıda insan toplandı ve Asur kralı geldiğinde su bulamamalı denilerek tüm çeşmeler (kuyular) kapatıldı ve ülkenin ortasından akan ırmağın suyu kesildi.* Yıkılan surlar onarıldı ve başkent güvence altına alındı, çok miktarda silah ve zırh üretildi, komutanlar belirlendi ve kral "onları kent kapısındaki geniş alana toplayıp dostça sohbetlerde bulundu."

9. Kudüs'ün şansına Sennacherib sahile inerken yolda oyalandı. Kralı Kıbrıs'a kaçmış olan Sidon'da mola verip işleri düzene koydu ve bazı Fenikeli kralların yanı sıra Ammon, Moab ve Edom'un sunduğu bağlılık yeminini ve armağanları kabul etti. Bu krallar arasında Samsimuruna kralı Menahim'in adına rastlıyoruz; eğer bu Samirina (Samaria) için kullanılmışsa İsrail'in henüz sadakat gösterisinde bulunmadığı görülüyor. Ardından malum rehin alma, nakletme ve kralı değiştirme yöntemleriyle Ascalon'un boyun eğmesi sağlandı. Bundan sonra kral isyandan İbrani devletini cezalandırmak için oraya bir müfreze gönderirken kendisi de ordunun geri kalanı ile birlikte iyi korunan ve Mısırlıların eline geçmemesi gereken Lakhish kentini kuşatmak için güneydoğuya yöneldi. Bundan sonra her şey beklendiği gibi oldu. "Asur kralı Sennacherib tüm korunaklı Yahuda kentlerine saldırdı ve onları ele geçirdi." Kendisi bunu daha ayrıntılı açıklıyor. "Güçlü kırk beş kentine, topraklarındaki sayısız şatolara ve

* Yararlanılan kaynaklar 2. Krallar, xviii., xix.; 2. Tarihler, xxxii.; Yeşaya, xxxvi., xxxvii. Aynı konu çok az değişikliklerle 2. Kralların öyküsünde de yer alıyor. Seferle ilgili bu kaynaklardan ve Asur anıtlarından yararlanırken E. Schrader'in *Keilinschriften und Altestament* eserindeki yorumları esas alındı.

küçük kentlere savaş araçları ile ateş ve balta kullanarak saldırıp ele geçirdim. Küçük büyük 250.150 insanı, sayılamayacak kadar çok at, eşek, öküz ve koyunu ganimet olarak aldım. Kralın kendisini kafesteki bir kuş gibi başkentine hapsettim. Kaçmaması için kentin kapılarına taş yığdım.” Ve Mısırlılar hâlâ ayak sürümekteydiler. Hezekiya geri adım atıp uzlaşmaya çalıştı. Lakhish'teki Asur kralına haber yollayıp “Yanlış yaptım. Benden yüz çevirme; cezamı çekmeye hazırım,” dedi. Ödemesi gereken tazminat yaklaşık bir milyon dolar karşılığı altın ve bunun yarısı kadar gümüş para idi. Savaş hazırlıkları için büyük harcamada bulunduğundan bu tazminatı ödemek için sadece saraydaki ve tapınaktaki hazineleri boşaltmakla kalmayıp refah günlerinde kendi elleriyle kaplattığı tapınakların kapılarında ve sütunlarında bulunan altını da söktürmek zorunda kaldı. Yüreği sızlayarak tüm bu değerli malları tahtından indirilmiş olan Ekron kralı Padi ile Lakhish'teki krala gönderdi. Sennacherib derhal Padi'yi tahta geçirdi. Yahuda'dan aldığı toprakları Padi ve Ashdod ile Gaza'daki sadık krallar arasında paylaştırdı ve onların ödeyeceği vergileri de belli oranda artırdı.

10. Bu arada Lakhish işgal edilmişti. Metinlerde kentin kuşatılmasından söz edilmiyorsa da bunun en kesin kanıtı Layard'ın kazı yaptığı Koyuncuk'ta gün ışığına çıkarılan, Sennacherib'in sarayındaki bir salonun duvarlarını kaplayan büyük boyuttaki zarif işlemelerde açıkça görülmekte. Son sahneden söz edelim: Ortada son derece işlemeli, gerisinde pahalı bir perde asılı olan bir taht var ve ellerinde büyük yelpazelerle hizmetkârlar tahtın arkasında ayakta. Sennacherib üzerinde bağlar ve meyve ağaçları bulunan tepedeki çadırının önünde oturuyor ve tepenin eteğinde sürücüsü ile birlikte savaş arabası duruyor; iki seyis atların başlarını tutuyor, kralın tentesini taşıyan görevli tekerleğin yanında ve arabanın arkasında bir subay kralın özel atıyla ilgileniyor. Kıyım

henüz sona ermemiş durumda, ama askerlerin izlediği yüksek rütbeli bir subay kralın ayak taburesinin yanında raporunu verirken az ileride kimi yere serilmiş, kimi ayakta ellerini yalvarırcasına havaya kaldırmış esirler sıralanıyor. Tablonun üst kesimindeki yazı bu sahneyi şöyle açıklıyor: *Yüksek bir tahtta oturmuş olan Ulusların kralı, Asur kralı Sennachreib Lakhish kentinin ganimetlerini teslim alıyor.*"

11. Bu kalenin ele geçirilmesinden az sonra Mısır ordularının ilerlemekte olduğu haberi geldi. Başlangıçta ağırdan alınan bu harekât birden o kadar hızlandı ki Sennacherib geri çekilip düşmanı Ekron'da karşılamaya zor zaman bulabildi. Bu koşullarda sırtını pek güvenilmez bir müttefike vermek çok elverişli olmasa da Hezekiya'ya haber yollayıp Kudüs'ü kendisine teslim etmesini istedi. Bu talebini bildirmek için en yüksek mevkilerde olan Turtan (başkomutan), Rabshakeh (sıradan olmayan bir general) ve Rabsaris'ten (saraydaki yüksek rütbeli bir subay) oluşan bir heyet gönderdi. Kutsal kitaplarda sözü edilen bu heyet, görüşmelerin yarı askeri yarı diplomatik düzeyde yürütüleceğini gösteriyordu.

12. Heyet Kudüs'e gelip surların önünde durdu. "Krala seslendiler" ve saraydan üç görevli onları karşıladı. Rabshakeh grubun sözcüsüydü. Kralı "Mısır'ın çürümüş bir dal olduğu ve ona güvenenin elinde kırılacağı" konusunda uyardı ve Tanrıya güvenmesini istedi: "Tanrının rızası olmadan burasını yerle bir edebilir miyim? Tanrı bana bu topraklara gelip yok etmemi söyledi." Bu sözler durumu surların üzerinden izleyenleri çok etkileyebilirdi. Bu nedenle Yahudi araçlar hemen onun sözünü kesip görüşmelerin surlardaki insanların anlayabileceği İbranice değil Aramice yürütülmesini istedi. Bu Asurlu sözcü için büyük bir avantajdı. Krala değil Yahudi halkına gönderildiğini savunarak aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Yüce Asur kralının sözlerine kulak verin. Kral şöyle diyor: Hezekiya'nun sizi aldatmasına fırsat vermeyin, çünkü o sizi

benim elimden kurtaramaz; ayrıca Hezekiya'nın 'Tanrı bizi koruyacak ve Asur kralının eline geçmemizi engelleyecek' demesine inanmayın. Hezekiya'nın söylediklerine kulak vermeyin, çünkü Asur kralı şöyle diyor: Benimle barış yapar ve bana tabi olursanız her biriniz onun şarabını içip incirlerini yiyebileceksiniz; her biriniz onun sarnıçlarındaki sudan yararlanabileceksiniz; ben gelip sizi kendi topraklarınıza benzer yerlere götüreceğim, buğday ve şarabın, ekmek ve bağların, yağların, zeytinlerin ve balın bol olduğu bir yere; orada ölmeyecek, yaşayacaksınız. Hezekiya'ın Tanrının sizi koruyacağıyla ilgili sözlerine kanmayın. Hangi tanrı topraklarını Asur kralına karşı koruyabildi ki? Hamath ve Arpad tanrıları nerede? Hangi tanrı topraklarını benim elimden kurtarabildi? Tanrı benim Kudüs'ü almamı istiyor. Ama insanlar susuyor ve onu yanıtlamıyor, zira Kral onlara 'cevap vermemelerini' emretti."

13. Bir kaynağa göre Asur heyeti kralın gönderdiği bir mektubu Yahuda kralına verdi. Hezekiya mektubu okuyunca giysilerini parçaladı ve üzerine bir çuval geçirerek Tanrının evine gitti: Aynı zamanda kâhin Yeşaya'ya başvurdu. Mektubu okuduktan sonra "Tanrının huzurunda yere uzandı" ve yüksek sesle dua etti: "Tanrım bana kulak ver. Tanrım duy beni! Tanrım gözlerini aç ve beni gör! Ve Sennacherib'in Tanrısını aşağılayan sözlerini duy..." Ama Yeşaya krala olumlu bir mesaj yolladı. Şimdi yakınma değil yardım isteme zamanıydı ve bir vatansever ve rahip olarak büyük bir öfke ile Yahuda adına saldırıya uzun ve sert bir mesaj gönderdi: "Bana karşı gelme cüretini kendi kulaklarımla duydum bu yüzden burnuna kancayı takıyor* ve ağzına gem vuruyorum ve seni geldiğin yere geri gönderiyorum." Bunun üzerine Asur ordusunun büyük bir bölümünün gelip Kudüs önünde kamp kurmuş olmasına karşın kralın içi rahatladı.

* Bu, genellikle suçlulara uygulanan bir yöntem gibi görünüyor. Bkz. 46 numaralı görsel

14. Bu arada Asur ve Mısır orduları bir kez daha karşı karşıya geldiler (bkz. Raphia savaşı). Eltekeh (Asur dilinde Altaku) yakınlarında büyük bir savaş oldu. Sennacherib muzaffer olduğunu ileri sürdü: ama bu konudaki açıklamaları hem çok yüzeysel hem de kafa karıştırıcı. Altaku ile bir başka kenti ele geçirdiğini ve ganimetlere el koyduğunu söylüyor ama her zamanki gibi ayrıntılara girmiyor. Zaten tazminat, teslim olma ve düşman topraklarında ilerleme gibi hususlar belirtilmiyor. Aksine, Yahuda'da yaşananlara geçiyor ve Hezekiya'nın birçok değerli eşyayı, öz kızlarını ve saraydaki birçok kadını toparlayıp kendisi için Ninova'ya gönderdiğinden söz ediyor. Ninova'ya nasıl ve ne zaman döndüğünden hiç bahsetmiyor.

15. Aslında o yılki askeri harekâtı son derece insancıl bir nedenle tamamen sonlandı. Bir salgın baş gösterdi ve o kadar çok askeri öldü ki Kudüs önündeki birliğini geri çağırıp aceleyle çekilmek zorunda kaldı. Eski Ahit tarihçileri bu felaketi doğuya özgü şiirsel bir biçimde dile getiriyorlar: "Yahuda Meleği harekete geçti" ve "kamptaki Asurlulara bir darbe indirdi" ve "sabah olduğunda kampta yalnızca asker cesetleri vardı." Bu öykü ünlü Yunan seyyah ve tarihçi Herodotos'un 250 yıl sonra duyduğu, Arapların ve Asurluların kralı Sennacherib Mısır'ı işgal etmek üzere ilerlerken dindar Mısır kralının tanrıdan yardım istediğini ve aynı gece Asur kampını farelerin basıp deri sadakları, kalkan kayışlarını ve okluk kırımlarını kemirerek askerleri silahsız bıraktığını ve orada büyük bir kıyım yaşandığını anlatan bir Mısır söylencesi ile çakışıyor. Mısır'da fare veba çibanlarının simgesi iken* yok

* B. Stade, *Geschichte des Volkes Israel*, s. 203 ve s. 621 ve 1. Samueller, v. ve vi. Filistinliler Nuh'un gemisine el koyunca vebaya yakalanıyor ve suçlarını affettirmek için gemiyi birçok armağanla birlikte geri gönderiyorlar, rahipler ve kâhinler: "Beş altın yumru ve beş altın fare... sizi, fareler de topraklarınızın yok oluşunu temsil ediyor," diyorlar.

edici melek ya da “Yahuda Meleği” vebayı temsil etmektedir.*

16. Ertesi yıl Babil’de büyük bir felaket yaşandı. Merodach-Baladan tekrar tahta oturmaya kalkışmadı ve yerini gene “sazlıklarda yaşayan” Kalde prensi Suzub’a bıraktı. Ünlü Taylor silindir mührü Suzub’un ayaklanması ile başlayan olayları şöyle aktarıyor:

“O cesaretini yitirdi ve bir kuş gibi tek başına uçup gitti ve bir daha izine rastlanmadı. Geri dönüp Bit-Yakin yolunu tuttum. İlk seferde yendiğim Merodach-Baladan bu ateşli çatışmanın sarsıntısını atlatamadı. Ülkesinin koruyucu tanrılarını gemilerine yükledi ve onlarla birlikte denizin ortasındaki Nagitu kentine kuş gibi uçup gitti.”

Bu kent Körfezin kıyısında, Dicle ve Fırat’ın denize döküldükleri noktanın çok uzağında bulunan Ulai Nehrinin (eski Eulaeos) ağzındaki adacıklar üzerinde —Venedik ve lagünlerine benzer şekilde— kurulmuş olmalı. Bu iki nehir şimdi sahilden çok uzakta Şattülarap’ta birleşmektedir.

“Sahilde Bit-Yakin sazlıklarının arasında bıraktığı baba bir kardeşlerini ve ülkenin geri kalan halkını topladım ve ganimet olarak el koydum. Kentlerini bir kez daha yerle bir ettim. Ordularımınla müttefiki Elam kralının üzerine yürüdüm. Dönüşümde en büyük oğlum Asshur-Nadin-Sum’u tahta geçirdim; tüm Shumir ve Akad ülkelerini onun emrine verdim.”

Merocach-Baladan hakkında elimize ulaşan son bilgiler bunlar. Ne şekilde öldüğü bilinmiyor. Otuz yıl boyunca tüm enerjisini verdiği mücadelede harcadıktan sonra ortadan yok oluyor; halkı adına düşlediği bağımsız Kalde imparatorluğunu kurma hayalleri yıkılmış bir sürgün olarak. Oysa bu düş

* Bkz. 2. Samuel, xxiv. 15-17, İsrail’de veba salgını yaşanıyor ve 70.000 kişi ölüyor. “Ve melek Kudüs’ü yok etmek üzere elini uzatırken Tanrı araya girdi, ‘Yeter’ dedi, ‘elini geri çek.’ Ve Davut meleğin insanları yok ettiğini görünce, ‘Tanrım, ben bir günahkârım, dedi.’”

gerçekleştirilecektir ama başkaları tarafından ve başka bir yüzyılda: Eski Kalde “deniz kralının” yok oluşu 700 yılının sonuna rastlıyor ve MÖ yedinci yüzyıl başlıyor. Asur imparatorluğu bu yüzyılın sonunu göremeyecektir.

17. Yeni yüzyıl başında herhangi bir büyük başarı yaşanmadı. Başlangıçta düzenlenen sefer —(Nairi Sıradağlarının bir bölümü olan) Nipur tepelerinde— ünlü silindir mühürde olağanüstü güzellikle anlatılmasaydı göz ardı edilebilirdi:

“Düzenlediğim beşinci seferde Nipur tepelerinin doruklarında ve yalçın kayalıklarında yaşayanlar ...(burada bir dizi aşiretin adı sıralanıyor) bana boyun eğmeğe karşı geldiler. Nipur Dağının eteğinde kamp kurdum. Bir ceylan sürüsünü çağıştıran dünyaya ün salmış yandaşlarımın ve yenilgi nedir bilmeyen savaşçılarımın başına geçtim. Tahtirevanımla köpürerek akan suların üstündeki geçitleri aştım ve çok dik yokuşlarda tahtirevandandan inip dağ keçileri gibi yamaçlara tırmandım. Kayaların üzerinde diz çöktüm ve dağlardan akan suyla susuzluğumu giderdim. Ormanlarla kaplı dağ tepelerinde onların peşinden gidip tam bir yenilgiye uğrattım. Kentlerini ele geçirdim, mallarına el koydum, yağmaladım, buraları ateşe verip yerle bir ettim.”

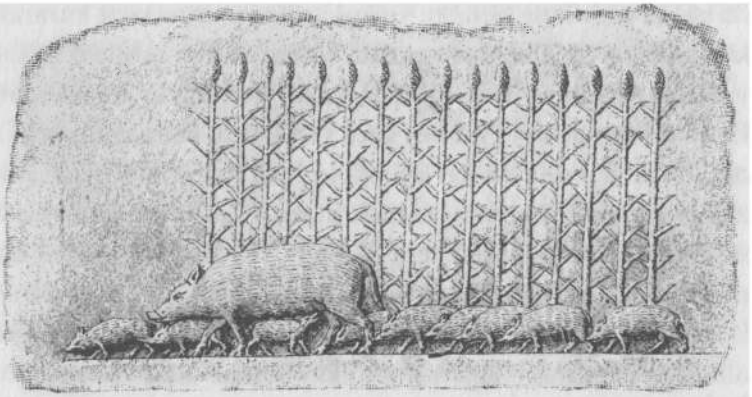
18. Artık “Babilli” diye anılan Suzub Sennacherib’in kuzeyde yokluğundan yararlanarak tahta geçti. Ama Asurlular ona saldırmadan önce Bit-Yakin’den gelen sığınmacıların yol açtığı yeni komploları kökünden kazımak amacıyla denizden hücum etme kararını verdi. Kral Khatti ülkesinden “esir aldığı tersane işçilerine” (bunlar sahildeki Fenikeliler olmalı) Ninova’da “kendi ülkelerindeki gibi” büyük gemiler yapmalarını emretti ve Sur ve Sidon’dan getirttiği denizcilerin bu gemilerle Dicle’den aşağıya doğru yelken açmalarını, sonra karadan ahşap... (yazıtın bu kısmı maalesef okunamadı, muhtemelen kızaklar ve makaralarla) Babil’in en işlek yolu olan Arakhtu kanalına kadar taşımalarını istedi. Sonra askerler gemilere bindiler ve donanma Arakhtu’dan Fırat’a giderek ora-

da başka gemilerle buluştu ve Yukarı Fırat'ta bir kent kurarak körfezde de bir iskele oluşturdu. Kralın kampı sahile o kadar yakındı ki sular yükseldiğinde çadırları basıyor bu yüzden kral ve maiyeti beş gün beş gece gemilerde kalmaya mecbur oluyordu. Sonunda askerlerle dolu olan donanma sulak araziden geçerek Fırat'ın ağzından körfeze ulaştı. Aslında kara insanları olan Asurlular için denizde yol almak yepyeni bir olaydı ve unutulmaz bir macera oldu. Bunu büyük bir törenle kutladılar. Kurbanlar kesildi, gemilerin altından maketleri ve altından yapılmış balıklar derinliklerin tanrısı Ea'ya armağan olarak denize atıldı. Bu çok başarılı bir sefer olmuştu.

“Bit-Yakin halkını, onların tanrılarını ve Elamlıları (buradaki birçok bölge talan edildi ve kentler zapt edildi) başka yere taşıdım; şer sahiplerinin tekini bile geride bırakmadım. Onları gemilere bindirip karşıya geçirdim ve Asur'a gönderdim... Döndüğümde Babilli Suzub'un Phumir'e ve Akad'a egemen olduğunu gördüm. Büyük bir savaş ile onu yendim, sağ olarak ele geçirdim, zincire vurdum ve Asur'a götürdüm. Onu desteklemiş olan Elam kralını da tam bir yenilgiye uğrattım ve tümünü ortadan kaldırdım.”

19. Zaferi işgal izledi; “yakılan kentlerin dumanı korkunç bir fırtına gibi gökyüzünü kapladı” ve Khudur-Nankhundi başkentini terk ederek dağlara sığındı. Sennacherib ikinci kez silahlardan daha güçlü bir nedenden dolayı geri çekilmek zorunda kaldı. Düşmanın üzerine giderken mevsimi hesaba katmamıştı. Aralık ayı dağlarda savaş için hiçbir zaman uygun olmamıştı ama o yıl kış her zamankinden daha şiddetliydi. Bir deprem oldu ve durmaksızın yağan yağmur ve kar su baskınlarına yol açtı. Bu nedenle son derece içtenlikle “dönüp Ninova'ya geri geldim,” diyor.

20. Aynı günlerde Elam kralı Khudur-Nankhundi öldü ve tahta yaşadıklarından hiç ders almadan sürekli ayaklanmaya kalkıştığı için “anlayışsız ve akılsız” olarak anılan kardeşi

Görsel 61: Kalde'deki Sulak Araziden Bir Detay: Yavrularıyla Birlikte Bir Yaban Domuzu (Sennacherib'in Sarayından, Koyuncuk).

Umman-Minan geçti. Aslında koşullar çok elverişliydi. Zira Sennacherib ülkesinde planladığı inşaat ve onarımlarla meşguldü ve bu uzun süreceğe benziyordu; gerçekten de yedinci ve sekizinci seferi arasında altı yıl var. Bu dönemde ele avuca sığmaz Suzub bir kez daha Bağdat'ta ortaya çıktı. Hapisten kaçmış olmalıydı ama bunu nasıl başardığını bilemiyoruz. Bir süre yasa dışı bir yaşam sürmüş olmalı zira çevresine topladığı bir sürü —aşâğılık, kana susamış, kanun kaçağı— adam ile birlikte sulak alanlarda yaşadığı söyleniyor; sonra Elam'a geçip yandaş sayısını artırarak hızla Babil'e döndü. Burada halk "onu hak ettiği tahta oturttu ve kendisine Shumir ve Akad tacını bağışladı."

Derhal yandaş aramaya başladı ama hazine tamtakır olduğundan müttefik sağlamak zordu. Bu yüzden Babil halkının onayı ile büyük tapınaklardaki altın ve gümüşleri satın alarak bunları Umman-Minan'a gönderdi ve ona bir öneride bulundu: "Ordunu topla! Kampa saldır! Hızla Babil'e gel! Bize destek ol!" Bu mesaja çok sinirlenen Sennacherib şöyle yazıyor:

“Kentlerini ele geçirip yerle bir ettiğim Elamlı aptallık etti ve ders almadığını kanıtladı. Ordusunu topladı; savaş arabalarını ve yük vagonlarını aldı; atları ve eşekleri eyerledi... Bir sürü yandaşının başına geçti ve Babil’e doğru ilerledi... Hain Babililer kent kapılarını kapatıp direnişe hazırlandılar.”

Elam ve Babil orduları hiçbir zorlukla karşılaşmadan bir araya geldiler ve Asurluların saldırısını beklemeden onlarla yüzleşmek üzere ilerlediler. Buradaki büyük savaşı anlatan büyük silindir mühür çok iyi korunmuş olup Asur tarihi hakkında elimize geçen en iyi örneklerden biridir. Öylesine renkli bir dille ve ayrıntılı olarak yazılmıştır ki Homeros dışında tüm savaş edebiyatı ile boy ölçüşebilir. Bunu özetlemek haksızlık olurdu. Tamamını aşağıya alıyoruz.*

21. “Çekirge sürüsü gibi üzerime geldiler. Nallarının havalandırdığı tozlar gökyüzünü yağmur bulutları gibi sardı. Dicle kıyısındaki Khaluli kentine ulaşınca savaş düzenine girdiler. Ben koruyucu tanrılarım Asshur, Sin, Shamash, Bel, Nebo, Nergal, Ninovalı İştar ve Arbelalı İştar’a bu güçlü düşmanı yenmeme yardımcı olmaları için dua ettim. Dualarım kabul oldu ve tanrılar bana destek oldular. Öfkeli bir aslan gibi zırhımı giydim ve tolgamı başıma geçirdim. Kalbim hınçla dolu olarak görkemli savaş arabama bindim. Asshur’un bana verdiği güçlü yayımı ve asamı elime aldım. Asilere karşı gözü kara bir aslan gibi saldırdım; Raman gibi fırtınalar estirdim. Ulu tanrım Asshur’un rızası ile savaş alanını boydan boya bir tufan gibi geçtim. Efendim Asshur’un bahsettiği silahlarla ve korkunç bir savaş verdim ve onların yüreklerini titrettim ve boyun eğmeye zorladım. Safları asamla ve oklarımla bozguna uğrattım ve cesetlerini etrafa saçtım. Bellerinde altın hançerler, kollarında som altından pazıbentler bulunan, Elam Kralının saygın ve sağduyulu generali Khumbanundash ile maiyetindeki soyluları prangalı boğalar gibi sürdüm ve hayatlarına son verdim. Onları kurbanlık koyunlar gibi boğazladım ve cesetleri üzerinde

* Hoerning’den çevrilmiştir.

tepindim (?)... Sancaklarını ve çadırlarını parçalayıp yerlere attım. Savaş arabama bağladığım eşekler* bunları dişledi... Savaş arabam engeller üzerinden geçerken kana bulandı. Savaşçı cesetleri vadinin her yanını kapladı... Zaferimin andacı olarak onların ellerini kesip kollarında parlayan altın ve gümüş pazıbentleri aldım. Sivri uçlu mızrağımla kollarını parçaladım; bellerindeki altın ve gümüş hançerleri aldım. Ordumdan korkarak askerlerini geri çeken diğer soyluları ve Merodach-Baladan'ın oğlu Nebosumiskun'u canlı olarak ele geçirdim: terk edilmiş savaş arabalarına el koydum. Sürücüleri korkup kaçmışlardı ve atlar da başıboş bir şekilde koşmaktaydılar. Elam kralı Umman-minan, Babil kralı ve Kaldu ülkesindeki müttefikleri saldırımın şiddetinden korktular. Canlarını kurtarmak için çadırlarını terk edip kendi savaşçıların cesetlerini çiğneyerek kaçtılar, yuvalarından düşen serçe yavruları gibi dağıldılar... Savaş arabam ve atlarımla onların peşinden gittim; yakaladığım kaçakların hayatlarını bağışladım.”

Daha sonraki bir dönemden kalma Mısır'a ait bir duvar resminde benzer bir savaş sahnesi bulunuyor: Bu, Kadeş savaşını ve II. Ramses'in zaferini anlatan, saray ozanı rahip Pentaour tarafından yazılmış bir şiir. Aynı zarafetle ama çok daha ayrıntılı olarak kaleme alınmış; örneğin kralın atlarının isimlerini veriyor. Bu şiir son derece popüler ve birçok tapınak duvarında yer almakta.

22. Bu zafer sadece Taylor silindir mühründe değil aynı zamanda Khorsabad'ın kuzeydoğusundaki Bavian adındaki bir bölgede, son derece güzel ve sulak bir tepenin bir köşesindeki bir kaya üzerine kazılmış bir anıtta da yer alıyor. Az ya da çok yıpranmış kaya resimleriyle çevrili olan bu anıt silindir mühürden daha sonraki bir dönemden kalma olmalı. Burada zaferle sonuçlanan Khaluli savaşına kısaca değinirken sonunda Elamlıların bu yenilgiden son derece yılgınlığa

* Belki de “katırlar” olabilir. Almancada “Esel” diye geçiyor.

uğrayarak “kartallar gibi” dağlara çekildikleri ve uzun süre yeni bir sefere kalkışmadıkları anlatılıyor.

23. Babil bu kadar ucuz kurtulamadı. Sennacherib Elam’ın ulaşabildiği kesimlerini yağmaladıktan sonra ayaklanmanın merkezini tamamen yok etmek amacıyla geri dönerek kentin kalıntılarını ve küllerini havaya savurdu. “Babil’i ele geçirmek için düzenlediğim ikinci seferde orasını yerle bir ettim.” Kral Assur’un güney komşusunun sıradan bir asi değil güçlü bir siyasi rakip olduğuna ve yerli prenslerin kışkırtmasıyla yalnızca savunma ya da bağımsızlığa kavuşma ile yetinmeyip eski imparatorluğu tüm görkemiyle tekrar oluşturmaya ve eski sömürgelerini yeniden sahiplenmeye kalkışacağına inanıyor olmalıydı.

24. Güneydeki başkentte sergilediği korkunç intikam bu inançtan kaynaklanıyordu; bu intikam Asur standartları açısından bile olağanüstü acımasızdı zira savaş heyecanı yatıştıktan haftalar belki de aylar sonra büyük bir soğukkanlılıkla gerçekleştirilmişti. Buna son derece sistemli bir şekilde girişti. Kenti yağmalamaları için askerlerine teslim etti ama önce eskiden Asur krallarından alınmış olan değerlere el koydu —Tukuti-Nineb’in mühür yüzüğü, I. Tiglath-Pileser’den gasp edilen tanrı Raman’ın ve eşi Shala’nın heykelleri gibi— ve sonra da kentin yerle bir edilmesini emretti. “Tüm kenti ve evleri, temellerinden çatılarına kadar yok ettim, yıktım ve yaktım.” Kale ve surlar, tanrılara adanan tapınaklar, ziguratlar yıkıldı ve kalıntılar Arakhtu Kanalına atıldı. Hatta tapınakların yıkılmadan önce yağmalanmasını, tanrı heykellerinin parçalanmasını emretti ve kentte kanallar açtırdı. “Zamanla keşfedilmesinin önüne geçmek için kenti sular altında bıraktım.”* Bu inanılmaz vahşet eski ve kutsal bir kente yapılabilecek en büyük saygısızlıktı; aynı davranışa Sennacherib’in seleflerin-

* Pognon’un Fransızca metninden çevrildi.

de de tanık olduk. Üstelik bu yaklaşım zamanla yok olmadı. Olaylar yaşandıkça ve zamanı gelince insanoğlu bu tür davranışların önüne geçemiyor.

25. Sennascherib'in siyasi ve askeri kariyeri konusunda daha fazla söylenecek bir şey yok. Yaşamının son on yılı boyunca ender durumlar haricinde Ninova'da kaldı. Başka savaşlar da yaşandı ama bunlarla ilgili kayıtlar çok az ve bazıları Yunan kaynaklı. Kesin olan bir husus var, bir daha asla "Khatti Topraklarına" saldırmaya kalkışmadı. Bir yazıt parçası bazı Arap kraliçelerle savaştığını belirtiyor. Daha eski yazıtlar onun Kilikya halkını sürekli taciz ettiğini, Amanos Dağlarındaki ağaçları kestiğini ve Kilikyalı esirleri Kaldeliler ve Aramilerle birlikte inşaatlarda çalıştırdığı anlatıyor. Bu nedenle son Yunan yazarlarının bir Yunan ordusunun Kilikya'da karaya çıktığını ve Sennacherib tarafından geri püskürtüldüğünü, daha sonra kralın küçük ve hızlı akan Kyndos Nehri üzerinde Tarsos adlı bir şehir kurduğunu anlatması doğru olabilir

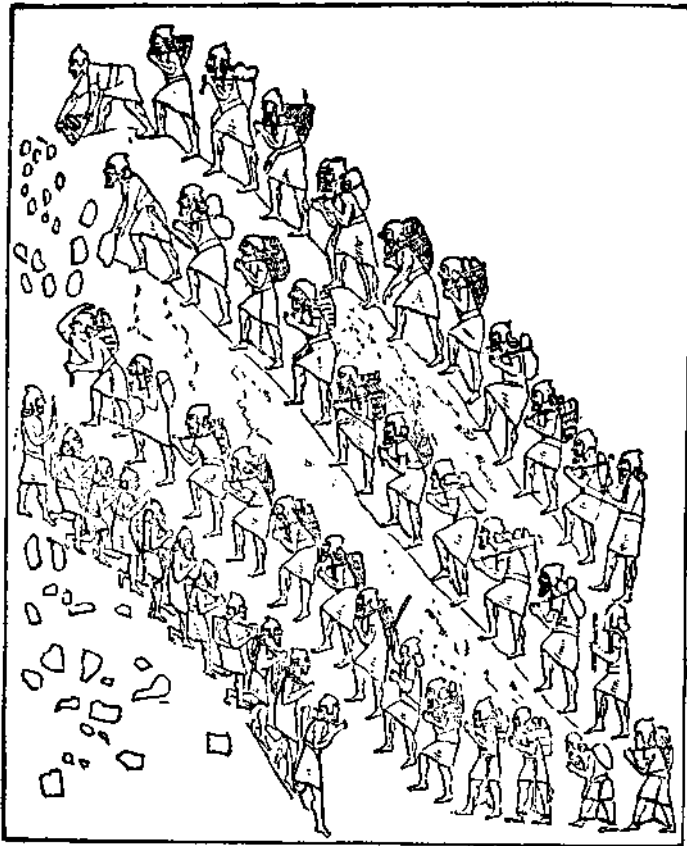
26. Sennacherib'in sonu son derece feci oldu; tapınakta dua ederken iki öz oğlu tarafından öldürüldü ve katiller derhal dostça karşılanacaklarından ve taht kavgalarında kendilerine destek bulacaklarından emin oldukları Urartu'ya kaçtı.* Bir dönem Babil valisi olarak atanan en büyük ağabey bu arada ölmüş olmalı zira tahta geçen dördüncü kardeş onları cezalandırmak için harekete geçti. Bu, Sennacherib'in en çok sevdiği ve Nebo rahiplerine emanet ettiği, vasiyetnamesinde kendisine bir miktar arazi bıraktığı, Esarhaddon adındaki oğluydu.**

27. Sennacherib'i yeni kentte ve Dur-Sharrukin sarayında yaşamaktan alıkoyan babasının kaderi olabilir ama bu da

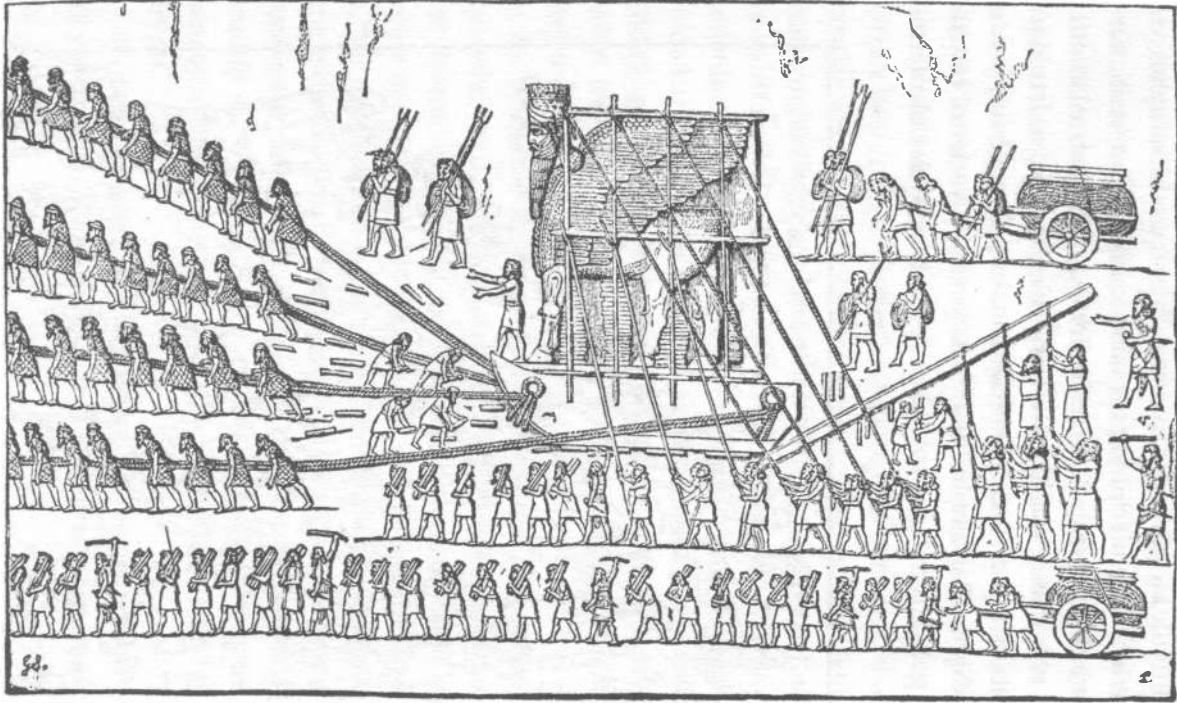
* Bkz. 2. Krallar, xix. 37; 2. Tarihler, xxxii. 21; Yeşaya, xxxvii. 38. Bu bölümler başka kaynaklar tarafından da doğrulanmakta.

** Bkz. *Story of Chaldea*, 109.

pek işine yaramadı. Öte yandan bu Ninova'nın hayrına oldu zira kent onun denetimi ve harcamaları sayesinde eskisinden daha büyük bir görkeme kavuştu. Yalnızca eski sarayları yı-kıp yerlerine yenilerini yaptırmakla kalmadı tüm kenti, sur-ları ve kaleleri yeniledi ve çevresindeki toprakları ıslah etti. Bunu son derece çağdaş bir yöntemle başardı; anlattıkları karşısında hayranlık duymamak olanaksız. Örneğin bir yerde şöyle diyor, "Başkentim Ninova'da yerleşim yerlerini büyük çapta geliştirdim. Eski sokakları yeniledim ve dar olanlarını

Görsel 62: Esirler Temel Kazarken.

Görsel 63: Tamamlanmış Olan Kanatlı Boğa Figürü Esirlerin Çektiği Halatlarla Tepeye Çıkarılırken El Arabalarıyla Yedek Halatlar Taşıyor.

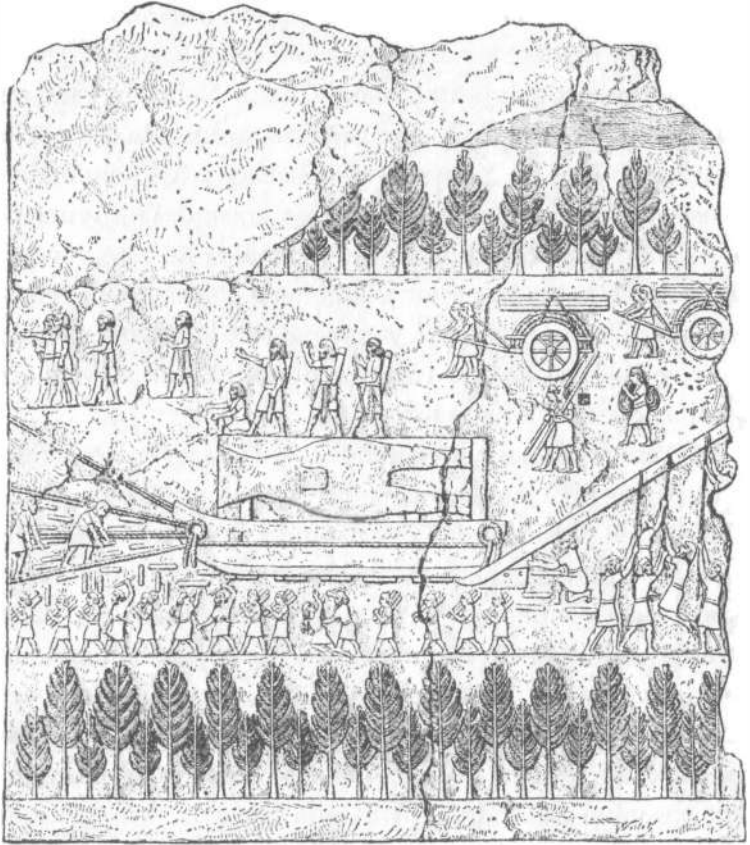
genişlettim. Burasını güneş kadar parlak bir hale getirdim,"*; burada Ninova yerine "Paris" ve Asur kralı yerine III. Napol-yon diyebiliriz. Ancak çağdaş bir "yenilikçi" kamu yararına nehir yataklarının yönünü değiştirebilir. "Bilmedikleri suları içen ve gözlerini gökyüzünden yağan yağmura çeviren halk-tan homurtular yükseliyordu." "Kendinden önceki kralları" kınıyor "kentnin sağlığı için akarsuları buraya taşımak konu-sunu hiç düşünmediklerini... bu konuyla hiç ilgilenmedikle-rini" söylüyor. "Oysa ben, Asur kralı Sennacherib, tanrıların iradesiyle bu işi tamamlamaya azmettim ve tüm dikkatimi bu işe verdim." Böylece kentte en az on altı kanal kazdırdı, çevre-lerine set çektiirdi ve yakınlardaki Khuzur Nehrinin yatağını buraya çevirtti. Bu küçük ama yağmur sezonunda çok güçlü bir ırmaktı; hâlâ da Khosr ya da Khauser adıyla anılmakta ve eski Ninova'nın kuzeyi ile güneyi arasındaki Koyuncuk ve Nebbi Yunus tepeleri arasında akmaktadır. Öte yandan Sennacherib'in yeni sarayı inşa edilmeden önce yönü değişi-tirilmiş olan ve eski kralların yaptırdığı sarayların temellerine zarar veren Fırat da eski yatağına döndürülecek ve yeni bir kanal ile denetim altında tutulacaktı.

28. Yeni saray Asur döneminde yapılanların en görkemli-siydi. Mr. George Rawlinson'a göre, "boyut ve görkem açısın-dan eskiden yapılanlardan çok üstündü ve daha sonrakilerin ancak biri onu geçebildi. Sennacherib'in torunu tarafından aynı temel üzerine inşa edilen Asurbanibal Sarayı çok daha zarif desenlerle süslüydü ama oda sayısı ve ebat bakımından ona denk değildi." Saray sekiz dönüm bir arazi üzerinde yer alıyordu ve en az yetmiş ya da seksen odalıydı. Kral odaları-nın duvarları her zamanki gibi kralın savaş ve barış dönemin-deki yaşamını canlandıran oymalarla kaplıydı. Yerimiz kısıtlı

* "Bellino Silindir Mühründen"; Mr. H.H. Talbot'un *Records of the Past* isimli eserindeki çevirisi.

olduğundan burada sadece birkaç çizime yer verebiliyor ve Mr. G. Rawlinson'un renkli ve ilginç kitabından iki bölümü aşağıya alıyoruz:

29. Sennascherib'in sarayındaki bezeklerin en ilginç özelliği onların çok gerçekçi olmasıdır... Yerin belirlenmesinde sanatçının becerisine ve kullandığı malzemeye bağlı olarak dağlar, kayalar, ağaçlar, yollar, ırmaklar ve göller gerçeğe uygun olarak yansıtılmaktadır... Ağaç cinsleri fark edilmektedir... bah-

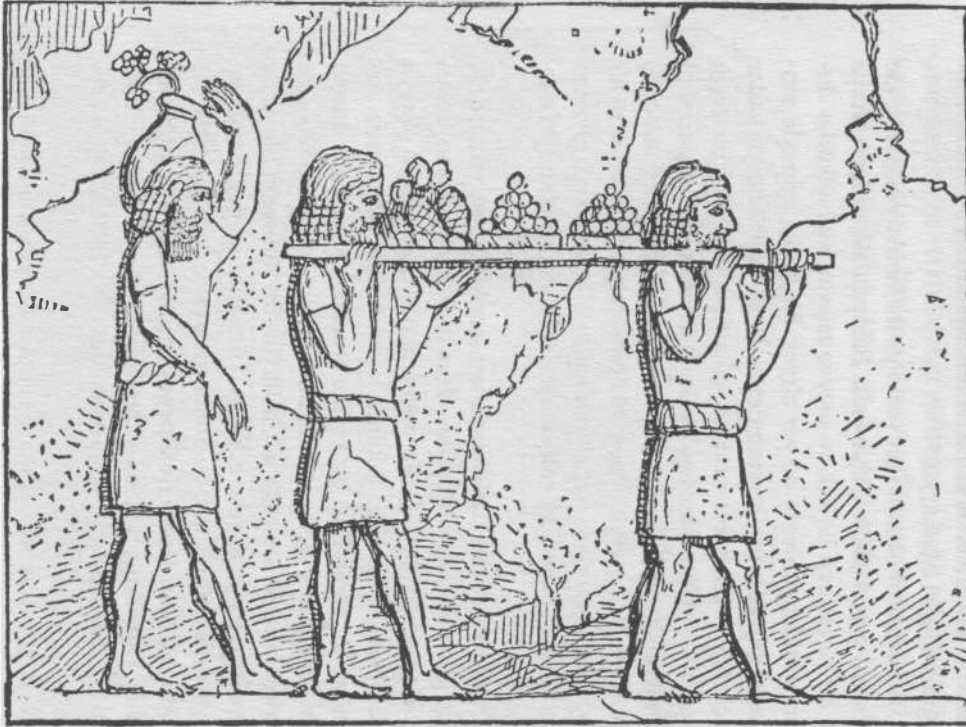
Görsel 64: Yarısi Tamamlanmış Kanatlı Boğa Heykeli Yağlı Kazıklar Üstünden Kaydırılarak Götürülüyor. Görevliler Esirlerin Çalışmalarını Denetliyor.

çeler, tarlalar, göller, sazlıklar özenle resmedilmekte, geyik, domuz ve antilop gibi yaban hayvanları canlandırılmakta; kuşlar ağaçtan ağaca uçuşmakta ya da yuvalarının kenarında durup yavrularını beslemekte; balıklar sularda atlamakta, balıkçılar oltalarını atmaktadır; tersane ve tarım işçileri mesleklerini icra etmekte; sahneler tüm ayrıntıları ile tıpkı bir fotoğraftaki gibi işlenmiştir.*

Sennacherib sıradan bir yerin ya da karakterin çiziminde de aynı gerçekçiliğin peşindedir. Sarayda akşamları sofraya av eti ve çekirge ile kek ve meyve taşıyan hizmetkârlar duvarlardaki çizimlerde de yer alıyor. Bir başka sahnede muazzam bir boğanın kesiminden sofraya getirilinceye kadar geçirdiği evreler; bir ocaktan çıkarılan kocaman bir taşın işlenerek sarayın kapısına yerleştirilmesine kadar geçirdiği evreleri izliyoruz. Esirler ekipler halinde üzerine işlenmemiş kocaman bir kaya yüklenen düz bir şatı iplerle çekerek nehir boyunca taşıyorlar... her ekibin kendi ülkesine özgü giysileri var... silahlı nöbetçiler çalışmalarını hızlandırmaları için esirlere vuruyor...

Tüm sahnenin canlandırılması gerekiyor, bu yüzden üç yüz görevlinin tümü orada... Her biri diğer doksan dokuzundan farklı duruşlarda resmedilmiş. Sonra taşın karaya çıkarılışını ve bir boğa şeklinde yontuluşunu görüyoruz. Ardından bu yontu ilkel bir kızağa oturtuluyor ve daha önceki gibi sıralanmış işçiler tarafından iplerle çekilerek tepesine yerleştirileceği tümseğe götürülüyor. Bu tümseğin oluşumu da ayrıntılı olarak resmedilmiş. Tümseğin eteğinde tuğlaları yapanlar görülüyor, bu arada sırtlarında toprak, tuğla, taş ya da çöp dolu sepetlerle tepeye tırmanıyorlar —zira tümsek henüz yarı yarıya tamamlanmış durumda— ve tepede yüklerini boşaltıyorlar (*bkz.* 63 numaralı görsel). Hâlâ kızağın üze-

* Belki de bu, sanatçının sürekli aynı tipler üzerinde çalışmanın yarattığı tekdüze ve yorucu çalışmayı renklendirmek için kendi kişiliğinden bir şeyler katarak sahneyi daha eğlenceli hale getirmek arzusundan kaynaklanıyor. Çizimlerde nehrin insan ve hayvan leşleriyle ya da ağır yük gemileriyle dolup taşıyor olması, büyük balığın ağzından yutmakta olduğu küçük balığın kuyruğunun görülmesi ya da bir yengecin kısıkaçlarıyla bir balığı sıkı sıkı kavramış olması başka nasıl açıklanabilir?

Görsel 65: Hizmetkârlar Düzenlenen Ziyafete Meyve Taşıyorlar
(Sennacherib'in Sarayındaki Bir Pasajın Duvarında—Koyuncuk).

rinde duran boğa Şimdi kralın ve maiyetinin gözetimi altında dört ekipten oluşan iŐçilerle tepeye taşınıyor. Burada yontu tamamlanıyor ve devasa boğa dik duruma getirilerek yerleştirileceği yerdeki temelin üzerine oturtuluyor.*

Layard boğaları yerlerinden alıp Fırat üzerinden nakletmek istediğinde de heykellerdekine benzer bir uygulama gerçekteŐtirildi. Esirlerin yerine Araplardan oluşan takımlar gönüllü olarak çalıŐtırıldılar.

•

* *The Five Great Monarchies*, 1864, Cilt II, s. 460 vd.

· X ·

Sargon Hanedanı: Esarhaddon (Asshur-Akhi-İddin)

1. Bu kralın dönemiyle ilgili malzemeler babasının ve büyük-babasınıninkiler kadar çok değil. Onun hakkında yalnızca diğerlerinden biraz farklı, uzun, oldukça tahrip olmuş iki yazıt var ve onlarda da en önemli başarısı olan Mısır zaferinden söz edilmiyor. Belgelerin azlığı, yaptırdığı üç saraydan Babil’de yer alanına henüz erişilmemiş, Kalah’takinin ise tamamlanmadan bir yangın yüzünden ya da insan eliyle yıkılmış olmasından kaynaklanabilir. Ninova’daki ise Nebbi-Yunus’un altında kalmış durumda ve burası kutsal sayıldığından Müslüman yetkililer bölgede kazı yapılmasına izin vermiyorlar.*

2. Yazıtlardan birinin ilk sütunu maalesef tamamen silinmiş durumda; burada Sennacherib’in öldürülmesinden söz edilmiş olabilir. Okunabildiğinde Esarhaddon’un babasının öcünü almaya hazırlandığı görülebilir: “Bir aslan kadar öfkeliydim ve öfkeden kuduruyordum...elimi tanrılara kaldırarak

* Bkz. *Story of Chaldea*, s. 11.

Görsel 66: Esarhaddon'un Nahr-El-Kelb'deki Stelesi.

babamın saltanatını koruyacağıma ant içtim.” Anlaşıldığına göre o sırada Ninova’da değil Nairi’nin batısındaki bir bölgedeydi. Aylardan Ocak’tı ve kar fırtınaları bu dağlık bölgede askerlerinin hayatını tehlikeye sokmaktaydı ama o geri adım atmadı, duraksamadan ilerlemeye devam etti. Her zamankinden daha büyük bir içtenlikle ellerini ulu tanrılara doğru kaldırmış ve ödüllendirilmişti. “Dualarımı kabul ettiler ve bana bir mesaj gönderdiler: ‘Devam et! Korkma! Biz senin yanındayız! Düşmanlarını alt edeceğiz.’” Ve tanrıların gözbebeği Arbelalı İhtar’ın tapınağından benzer bir mesaj geldi. Yazıtlarda bu “mesajları” aktaran rahip ve rahibelerin de isimleri yazılı. Bu tabletlerden biri çok iyi durumda ve o dönemde kullanılan şiirsel ifadenin güzel bir örneğini oluşturması ile

dikkat çekici. Tanrıça "Ben Arbelalı İhtar," diyor, "Senin yanımdayım, korkma... Düşmanın Sivan (Mayıs-Haziran) ayında biçilen buğdaylar gibi ayaklarının dibine serilecek. Ben yüce bir azizeyim... Düşmanın önünü kesecek ve onu sana teslim edeceğim... Ey Esarhaddon, korkma... Ben yüreğine su serpeceğim... Annen gibi sen de bana güven. Altmış ulu tanrının en güçlüleri sana yol gösterecek. Sağ yanında Sin, sol yanında Shamash olacak... İnsanlara güvenme: bana güven. Ben Arbela'lı İhtarım.""*

3. Ordular Yukarı Fırat'ın dağlık bölümünde (Kapadokya'da) karşı karşıya geldi ve savaş ok yağmuru ile başladı. Çatışmanın Esarhaddon'un zaferiyle mi sonuçlandığı yoksa kaçak prensin ordusu karşısında güçlü bir ordu görünce savaşmaktan mı kaçındığı pek belli değil. "Yüce tanrılarım onlara korku saldı...savaş tanrıçam İhtar yanımda durdu. Onların oklarını parçaladı, saflarını sıklaştırmış olan ordusunu dağıttı ve tüm ordudan tek bir ses yükseldi, 'İşte bizim kralımız!'" Sonuçta Esarhaddon savaş alanına ve tahta egemen oldu. Hain kardeşlerinin ölüp ölmediği bilinmiyor. Yüzyıllar sonra Ermenistan'daki bir söylencede onların kuşaklarının uzun yıllar bu ülkeye sahip olduğu ileri sürüldü.

4. Esarhaddon döneminin başarısız ya da olaysız geçtiği söylenemez. Öte yandan Asur krallarının düzenlediği seferler ve ele geçirdiği topraklar öylesine birbirine benziyor ki onlarla ilgili anlatılanlar bir süre sonra sıkıcı olmaya başlıyor. Yine de Kalde ile yapılan savaşların ve yenilmek bilmeyen Bit-Yakin sülalesinin her zaman dramatik bir yanı var. Bu kez sahnede Merodach-Baladan'ın bir oğlu var. Sennacherib'in beklenmedik ölümü üzerine çıkan kargaşadan yararlanarak Asur'un Ur'daki yöneticisine baskın düzenleyerek kenti ele geçirdi. Yeni kral babasının tahtına oturduğunda Kaldeli

* Mtr. T. G. Pinches'in *Records of the Past* eserindeki çeviri, cit XI.

düşmanca bir tavır takındı: “Bana yeterince saygı göstermedi, kardeşçe davranarak armağanlar göndermedi, bağlılığı sergilemedi, elçi göndermedi ve krallığımla barışçıl bir ilişki kurmaya yeltenmedi.” Bir uyruğun uluslararası kuralları böylesine ihlal etmesi tam bir ihanet sayılıyordu. Kral şöyle devam ediyor: “Başkent Ninova’da onun kötü niyetlerinden haberdar oldum; yüreğim parçalandı ve karaciğerim dağlandı. Sınırlarımı koruyan görevlilerimi derhal üzerine sevk ettim; hain adam ordumun Elam’a doğru ilerlediğini öğrenince bir tilki gibi kuyruğunu kıstırıp kaçtı.” Başına gelenler üstü kapalı bir şekilde anlatılıyor; karşı geldiği tanrılar onu cezalandırıyor; Elam’a sığındı ama bu onun hayatını kurtarmadı. Kardeşi Nahid-Marduk aynı kaderi paylaşmamak için hemen Ninova’ya gidip teslim oldu ve buna karşılık sahilde kardeşine miras kalan tüm topraklar yıllık bir ödeme karşılığında ona verildi. O da her yıl bu ödemeyi değerli armağanlarla birlikte Ninova’ya bizzat getirdi.

5. Esarhaddon bundan sonra babasının izlediği politikanın tam tersini benimsedi. Babasının kutsal kente karşı işlediği suçlar vicdanını tedirgin etmekteydi, bu yüzden kendini kenti onarmaya adanmıştı. Önce Babil ve Borsip halkı ile iyi ilişkiler kurdu ve ellerinden alınan bazı toprakları onlara geri verdi. Sonra Babil’i ve oradaki tapınakları onarmaya girişti. Bu girişimini “Nebo ve Marduk’a inanan biri olarak” gerçekleştirdiğini söylerken diğer Asur tanrılarının isimlerini anmaktan kaçınması babasının anısına leke sürmek istemediğini ortaya koyuyordu. Babil’in uğradığı felakete tanrı Marduk’un yol açtığını ileri sürüyor ama bunu bile üstü kapalı belirtiyordu: “Eski bir kralın (burada Sennacherib’i kastediyor ama adını vermiyor) döneminde ondan önceki biri (Suzub’tan söz ediyor) Babil’deki büyük Marduk tapınağına el koydu ve oradaki tüm hazineyi pazarlık konusu yaptı. Bu tanrıların efendisi Marduk’u kızdırdı: o da derhal yeryüzüne inip orada yaşa-

yanları cezalandırmaya ve yok etmeye karar verdi.” Daha sonra yaşananların tamamen Tanrı tarafından gerçekleştirildiğini söylüyor: “Tanrı kenti Arakhtu Nehrinin suları altında bırakarak yerle bir etti, tanrıların ve tanrıçaların cennete kaçmaları için tapınakları yıktı, bu yüzden Sennacherib (burada adı ilk kez anılıyor) tüm bu olaylarda tanrı adına hareket etmekteydi ve tamamen suçsuzdu.” Esarhaddon aynı mantıkla hareket ederek tanrının “tüm kardeşler arasından” kenti ve tapınakları onarması için kendisini seçtiğini iddia ediyordu. Bu ünlü başkente olan atalarından tevarüs ettiği sevgi çok derindi ve tek isteği burada yaşamaktı. Yaşamının sonuna kadar bu tezi savundu.

6. Esarhaddon’un sınırlarını korumak ve isyanları bastırmak amacıyla düzenlediği ve büyük bir olasılıkla bizzat kumanda etmediği dokuz seferini bir yana bırakabiliriz. Burada ki tek istisna, “uzaktaki Med diyarına” düzenlediği ve daha önce hiçbir kralın erişmediği topraklara hatta “mermerlerin dağlar gibi yığıldığı” Bikni’ye kadar ilerlediğini, orada birçok asi “kent yöneticisini” esir aldığını ve diğerlerini yerlerinde bıraktığını, bu arada “daha uzaktaki Med kentlerinin” yöneticilerinin Ninova’ya gelip ona çok asil atlar armağan ettiğini söylediği seferdir. Sınırdaki savaşlar arasında pas geçilmemesi gereken bir başkası da uzak bir bölgede yaşayan savaşçı “Tiuspha Gimirrai’nin püskürtülüp yenilgiye uğramasıdır. O ve ordusu henüz tanımlanmamış olan ama Naire’nin dağlık kesiminde, Kilikya’nın kuzeyinde, şimdiki Kapadokya olduğu düşünülen bölgede “kılıçla yok edildi.” “Gimirrai” Asur dilinde genellikle Kimmerler diye anılan, göçerler olup bugüne kadar diğer uluslarda rastlamadığımız bir ırka mensuplardır. Bizim de mensup olduğumuz bu ırk günümüzde giderek daha fazla ön plana çıkıyor, bu yüzden bir süre öykümüzü kesip bu ırkın göçlerine ve yayılmasına yer vermemiz gerekecek.

7. Görünüşe bakılırsa Esarhaddon Elam ile barışçıl ilişkiler içindeydi. Ama Arabistan söz konusu olduğunda durum farklıydı. Henüz tam tanımlanmamış olan ama geniş bir çölde yer aldığı düşünülen Bazu adındaki bir Arap bölgesine düzenlediği seferi son derece ilginç bir dille anlatıyor. Bazı bilim adamları burasının Yemen olduğu kanısında. Taşlarla kaplı, “suya hasret” bir araziden geçtiğini, bastığı yerlerin çekirge sürüsü gibi yılanlarla ve akreplerde dolu olduğunu; daha sonra Yasa’nın Tekrarı viii. 15’te yazılanları anımsatan, “yakıcı yılan ve akreplerle kaplı, bir damla suyun bulunmadığı” devasa ve çıplak dağları aştığını aktarıyor. Esarhaddon’un daha önce buraya hiçbir kralın ayak basmadığı hakkındaki iddiasından kuşkulanmaya gerek yok. Bu sefer sırasında sekiz Arap yöneticisi katledildi, bunlardan ikisi kadındı ve bunların servetlerine ve tanrılarına el kondu. Sağ kalan şeflerden Lailie önce kaçtıysa da tanrılarının çalındığını öğrenince büyük bir cesaretle Ninova’ya kadar Asur kralını izledi ve teslim olması karşılığında tanrıların iade edilmesini istedi. Merhamete gelen Esarhaddon ona anlayış gösterdi ve kardeşlikten söz etti. Ona çalınan tanrıları geri verdi ama önce onların üzerine nasıl ele geçirildiklerini ve tanrı Asshur’un gücünü anlatan oymalar yaptırdı. Bununla da kalmayıp ona işgal ettiği tüm Bazu bölgesini verdi ve doğal olarak, karşılığında vergi ve tazminat istedi. Bu, esir alınan tanrıların sahiplerine iade edildiği tek olay değildi. Benzer bir durumda kral kendisinin ve tanrı Asshur’un isimlerinin oyulmasından önce “tanrıların uğradıkları hasarların da onarılmasını” istediğinden söz ediyor.

8. Sennacherib’in korkunç yenilgisinden sonra yirmi yıl boyunca batı, Asur orduları tarafından ziyaret edilmedi. Yazıtlarda Asurluların sefer düzenlemediği ülkelerden söz edilmediği için bu uzun barış döneminde Hatti ülkesinde ve sahilde olup bitenden haberdar değiliz. Muhtemelen yeni bir ayaklanma hazırlığı içindeydiler. İlk olay Fenike’nin elinde

olan Sidon'da parlak verdi ve burada Sennacherib tarafından atanan kral tahttan indirildi. Diğer komşularından önce başlayan bu isyan sadece Lübnan dağlarındaki bazı aşiretler tarafından desteklenmekteydi. Diğerleri katılmak isteseler bile buna zamanları olmadı zira Esarhaddon onlardan önce olay yerine ulaştı. Buraya yardım ulaşmadan önce kenti ele geçirdi ve "kaleyi ve yerleşim bölgelerini yerle bir edip kalıntıları denize attı, sonra burada "Esarhaddon" adını verdiği yeni bir kent kurdu. Adı verilmeyen bir adaya kaçan kral "denizde balık avlar gibi yakalanıp kafası uçuruldu"; aynı işlem "dağlarda kuş gibi avlanan" Lübnanlı kabile şefine de uygulandı ve her iki kelle esirler ve ganimetle birlikte Ninova'ya gönderildi.

9. Asur'a döndükten sonra Esarhaddon "Khatti ve deniz ötesindeki ülkelerin" krallarını huzuruna davet etti. Onu Kıbrıs'tan, on ikisi de —muhtemelen ayaklanmaya katılmamış olduklarına sevinen— on iki Suriye devletinden olmak üzere yirmi iki kral Ninova'ya geldi. Listenin başında Sur kralı Baal ve Yahuda Kralı Manasseh (Hezekiya'nın oğlu) yer alıyordu. Bunları sırasıyla Edom, Moab, Gaza, Ascalon, Gebal, Arvad, Ammon, Ashdod ve adı belirtilmeyen iki kral izlemekteydi; "Khatti'den, sahilden ve adalardan gelen toplam yirmi iki kralla görüştüm." Doğal olarak elleri boş gelmemişlerdi. Esarhaddon o dönemde inşaatla uğraşıyordu ve onların armağanları da —ister gönüllü ister gönülsüz olsun— bu faaliyete uygun malzemelerdi: Lübnan ve diğer dağlardaki "sedir ve servi ağaçlarından devasa kütük ve kirişler, sarayın dekorasyonunda kullanılmak üzere dağlardaki ocaklardan çıkarılmış mermer ve diğer taşlar büyük çaba ve zorluklarla Ninova'ya getirildi."

10. Böylece inşa edilen saray halen Nebbi Yunus'un altında bulunuyor. Belki günün birinde gün ışığına çıkarılır diye umuyoruz, zira Esarhaddon'un silindir mühürlerinden birin-

de yer alan ayrıntılara göre süslemeleri son derece değerli ve görkemli. Açılışında da büyük bir şölen düzenlenmiş.

"Asshur, Ninovalı İştar ve Asur tanrılarına sarayda ziyafet verdim, değerli ve güzel kurbanlar kestim ve onlara armağan ettim. Krallığımın önde gelenleri, aşiret reisleri ve bu topraklarda yaşayan aşiret ve kent halkı ile birlikte masaya oturdum ve neşeli saatler geçirdim. Kendilerine şarap ikram ettim ve marşlar çaldırdım."*

11. Esarhaddon'un Mısır seferi (onuncu seferi) konusunda bilgi sahibi değiliz, çünkü mühürler bu konuya değinmiyor; elimizde sadece bu kralın son yıllarıyla ilgili bazı bölümler var. Bir yazıt parçalarının yardımıyla ve daha öncekilere dayanarak olayların gelişimi konusunda bir tahminde bulunulabilir. Kuşkusuz burada benzer bir durum yaşandı: Suriyeli prensler Mısır'dan yardım istedi. Bir yazıt parçasında, "Sur kralı Baal Kush kralı Tarku'ya (Taharka) güvenerek Asur'a başkaldırdı," deniyor. Öte yandan aynı Baal Ninova'ya gelen krallar listesinin başında yer alıyor. Yurda döner dönmez hemen harekete geçmiş olmalı. Bu maceraya tek başına atılmış olamaz; İncil'de Yahuda kralının ona katıldığı ya da işbirliğine hazır olduğu belirtiliyor. İbrani tarihçilerden birine göre (2. Tarihler, xxxiii.), "Asur kralının subayları" Manasseh'i başkentinde yakalayıp "zincire vurdu ve Babil'e götürdü," ama hemen ardından affedilip Kudüs'e geri gönderildi. Bu, Kral Esarhaddon'un zamanının çoğunu Babil'de geçirdiği ve kendinden öncekilerinin aksine şiddet yanlısı olmadığı konusundaki bilgilerimizle çakışmakta. Manasseh Mısır savaşının zaferle sonuçlanması üzerine nedamet getirip sadakat yemini etmiş ve Babil'deki tutukluluğu sona ermiş olmalı.**

* H. F. Talbot'un *Records of the Past* eserindeki çevirisi. Cilt III.

** Profesör E. Schrader bu olayın Esarhaddon'un oğlu Asurbanipal döneminde yaşandığına inanıyor. Manasseh'in elli yıl iktidarda kaldığı söylendiğine göre kronolojik açıdan bu mümkün olabilir.

12. Bir başka yazıtta Esarhaddon'un ordusunu "Kush kralı Tarku, Mısır ve Sur'un yandaşları üzerine" sevk ettiği belirtildiğine göre Yahuda kralı da "müttefikler" arasında yer alıyordu. Taharka'nın kaçtığı söyleniyor. Ama ulaşılması güç kayalık adada yer alan Sur, Shalmaneser ve Sargon dönemindeki gibi uzun süre direndi. Sahil boyunca ilerleyen Esarhaddon ordusunun bir kısmını kenti kıtlığa ve susuzluğa mahkûm etmek için orada bıraktı. Kent Taharka'nın encamı belli olunca ya kadar direnişini sürdürdü. "Kral Baal affedildi ve tahtında kalmasına izin verildi." Onun ve Yahuda kralı Manasseh'in Asurbanipal dönemindeki uyruk krallar listesinin başında yer aldığı görülüyor.

13. Raphia'dan Mısır'a doğru ilerleyiş son derece zorlu oldu ve ancak bir bedevi kabile reisinin sağladığı develer ve tulumlar içindeki sular sayesinde gerçekleştirilebildi. Savaşın ayrıntıları maalesef elimizde yok ama sonuçları biliniyor. Taharka Kush krallığının güneyine çekildi. Aşağı Mısır'ın başkenti Memphis ele geçirilip yağmalandı. Taharka'nın ailesi esir alındı ve ülke Asur egemenliğinin altına girdi. Muhtemelen Mısırlılar arasındaki çatışmalar bu zaferin kazanılmasını kolaylaştırdı. Uzun süredir bağımsızlıkları ellerinden alınan ve Habeş hanedanlığının kurucusu Shabaka'ya bağlanan çeşitli eyaletlerdeki krallar bu fırsatı kaçıramazdı. Güncel siyasi durumu çok iyi bilen Peygamber Yeşaya zayıf düşen ve kendi içinde bölünen Mısır'ın akıbetini öngörmekteydi:

"Mısırlıları Mısırlılara karşı kışkırtacağım, kardeş kardeşle, komşu komşuyla çatışacak... Firavunun en bilge danışmanları şiddet yanlısı... Aşiretlerin temel taşını oluşturan Mısır'ın yolunu şaşırmaya neden oldular... Mısır sarhoş bir adam gibi yalpalıyor." (Yeşaya, xix.)

Böylece Esarhaddon Taharka'ya sadık kalanların yerine birkaç Asur yöneticisi atadıktan sonra Mısır'ı yirmi yerli prensin yönetimine bıraktı. Nil'in sol yakasında oldukça yeni

ama önemli bir kent olan Sais'in prensi Necho oğluna bir Asur adı vererek başı çekti ve kentini de Asur geleneklerine göre geliştirdi. Esarhaddon geri dönerken kendisi için bir stel yaptırıp bunu Fenike sahilinde artık Nahr-el-keleb diye anılan (bkz. 66 numaralı görsel) nehrin ağzındaki kaya üzerinde yer alan babasınınkinin yanına yerleştirdi ve bu anıttaki uzun yazıtta yer alan yeni unvanı benimsedi: "Muzur (Mısır) krallarının kralı." Altı yüzyıl önce Kadeş zaferini kazanan II. Ramses Hititlerle yaptığı savaşlardaki başarılarını ölümsüzleştirmek için aynı kayaya birçok heykelle birlikte kendi resmini kazdırmıştı. Bu yüzden Asyalı fatihlerin bunlara kendi stellerini eklemeleri bir anlamda Mısır'ı aşağılamak amacını güdüyordu. Ve bugün bunlar barış içinde yan yana durmaktalar.

Aralarındaki altı yüzyıllık süreç zaman içinde eriyip yok olmuş; yılların mırıltılı dalgaları, masmavi denizin kayaları dövmesi gibi güçlü anıların, hayatını kaybeden ünlülerin, ölümün serin gölgesinde yatışan hırsların temsilcisi olarak dağılıyor ve geçmişteki zafer düşlerinin göz kamaştıran parlaklığını hafifletiyor.

14. Asur kralları içinde Esarhaddon en "soylu ve nazik" olarak tanınıyor.* Krallığının sonlanması da belli bir duygusal içeriyor. Kendi arzusu ile tahtı oğlu Asurbanipal'e bırakıyor. Asur günlüklerinde bunun amacı ve açıklaması yer almıyor; bunlarda sadece gerçek dile getiriliyor. Bununla beraber kralın sağlığının bozulduğuna ve ilerideki zor ve sorunlu dönemlerle baş edemeyeceğini düşündüğüne inanılıyor: Taharka dört yıl önceki yenilgisinin ezikliğinden sıyrılarak yeniden ayaklanmakta; ondan ayrılan prensler Asur egemenliğini tanımanın onlara fayda sağlamadığını fark etmiş durumdadılar ve hızla ve etkin bir şekilde direnmeye hazırlanmaktalar. Sonunun yaklaştığını sezinleyen kralın görevi bir süredir

* Ed. Meyer, *Geschichte des Alterthums*, cilt.I., s. 474.

sorumlulukları üstlenmiş olan genç ve dinç oğluna bırakmak istemesi son derece doğal. Kamu önünde krallığı ona devrettiğini açıklıyor. Asurbanipal'in günlüklerinde bu olayın tarihi belirtilmekte. MÖ 668 yılında 12 Nisan'da —şanslı bir gün— oğlunun taç giyme töreni için “Yukarı ve Aşağı Denizlerin sahillerindeki (Akdeniz ve İran Körfezi) tüm Asur halkını” topluyor ve onların yüce tanrılar önünde ona sadakat yemini etmelerini istiyor. O andan itibaren Asurbanipal “Asur Kralı” oluyor ve “sevinç çılgınlıkları içinde babası Esarhaddon'un doğup büyüdüğü” Sennacherib'in sarayına giriyor, “buradaki yönetimi sırasında tüm krallıklar üzerindeki egemenliğini genişletiyor ve yabancı ülkelerden oluşan uyruklarının sayısını artırıyor.”

15. Esarhaddon Babil'e çekilip krallığını orada sürdürdü ama Shamash-Shumukin ismindeki diğer oğlunu buraya genel vali olarak atadı. Asurbanipal ona yazdığı bir mektupta kendisinden “Asur kralı”, babasından da “Kar-Dunyash, Shumir ve Akad kralı” olarak söz ediyor. Esarhaddon tahtan feragat ettikten kısa süre sonra Babil'de öldü.

.

· XI ·

Fırtına Yaklaşıyor: Ulu Irkların Son Temsilcisi*

1. Bir an durup düşünürsek şimdiye kadar dünyamızın çok küçük bir bölümünden söz ettiğimizi fark edip şaşırabiliriz. Evet, Mısır ve hatta Arabistan'a arada bir göz attık ve bir süre dikkatimizi Avrupa'nın en doğusundaki Fenikeliler üzerinde topladık. Ama aslında genel olarak yaklaşık iki cilt boyunca üç yanı sıradağlarla —Lübnan, Nairi ve Zargos—, dördüncü yanı İran Körfezi'nden Akdeniz'e kadar uzanan bir çölle çevrili bir bölge içinde dönüp durmaktaydık; dünya haritasına bir göz atacak olursak bunun doğu yarıkürenin çok ufak bir parçası olduğunu görürüz. Ve "kültür ırkları" olarak tanımlanan insanlık tarihinin dört büyük ırkından sadece üçü bu sınırlı ama son derece önemli bölgede yer almakta: Turan, Hamitik, Sami. Bunlardan ilkinin sürekli olarak üstünün örtüldüğünü hatta yok sayıldığını gördük ama daha sonraki kardeş ırklardan Sami ırkı giderek daha ön plandaydı. Şimdi büyük ırklardan sonuncusu olan dördüncüsü hızla ön safta

* Bu bölüm *Navigations of the Phoenicians* vb. isimli ikinci haritadan adım adım izlemek zorunda, aksi halde yeterli açıklık sağlanamayacaktır.

yer alıyor; şu anda dünyaya egemen olan bu ırk giderek daha yayılıyor; bu, kıtamızda Antik dönemin ve Avrupa'daki tüm ulusların kanını ve kültürünü taşıyan halkların ırkı.

2. Bu ırkın çeşitli kolları Yaratılış'ın x. bölümünde (2-5) Yafet'in oğulları diye anılıyor. Bunların bir kısmını daha önceki sayfalarda tanıdık: Yavan, Elishah, Kittim. Tüm Yunan aile bireyleri; batıda Tarshish, karşı tarafta Madai (Medler) ve son dönemlerde Gomer (yazıtlardaki Gimirrai ve klasik dönemdeki Kimmerler). Öte yandan Eski Ahit'te de Yafet'in oğulları olarak anılan İbraniler bu doğurgan ırkın az sayıda ürünüydü; onların kökenini çok daha uzaklardaki bir doğu bölgesinde aramamız gerekiyor: insanlığın ortak beşiği olduğu varsayılan "Orta Asya Düzlüğünde".*

3. Büyük göç başladığında (bunun kaç yüzyıl sürdüğünü kim söyleyebilir?) burada yaşayanların önemli bir kısmı geride kalarak gerek fiziksel gerek manevi açıdan çok belirgin bir şekilde kendilerine özgün bir gelişim gösterdiler ve çok daha farklı ve esnek, diğerlerinden çok daha anlaşılır bir dil oluşturdular. Bu dil zamanla tüm eski ve yeni Avrupa dillerinin ve bazı doğu dillerinin temeli oldu. Bu geride kalanlar doğa koşulları nedeniyle göçmeye başlayıp ün ve macera peşinde koşarlarken kendi dillerinde "soylu," "saygın" anlamına gelen Aryas adını benimsediler, böylece ilerlerken karşılaşp yendikleri yerli aşiretlerden ve halklardan üstün olduklarına işaret ediyorlardı. Bu nedenle, insanlığın bu kesimi —zamanla parçalanıp uluslara bölünen bu dördüncü büyük ırk— Aryan ırkı adını aldı. En azından bu, onun en fazla bilinen isimlerinden biri oldu. Irkın bölünmesinden kaynaklanan başka bir isim daha var.

4. Bu göçerlerden bir bölümü bir süre kendi kıtaları olan Asya içinde dolandı. Bir başka bölümü uzun aralıklarla ama

* Bkz. *Story of Chaldea*, s. 186.

geniş gruplar halinde iki kıtayı ayırmaktan çok birleştiren Ural Dağlarının güneyi ile Hazar Denizi'nin arasında kalan düzlükleri aşarak Avrupa'ya doluştu. Göçmenlerin önündeki tek engel Ural Nehri idi ama nehirler önemli bir engel oluşturmaz; sıradağlar bir göçü yüzyıl geciktirirken bir ırmak en fazla bir ay engelleyebilir. Elimizdeki anıtlar yeterli olsaydı Avrupa'daki tüm uluslar kökenlerinin bu göçlerden kaynaklandığını ileri sürebilirlerdi. Irkın Asya'daki bölümüne gelince, önemli bir bölümü —bazı açılardan en önemli bölümü— Hint Yarımadasına indi, tabii ki dünyanın en yüksek sıradağları olan Himalayaları aşarak değil Himalayaların batı ucu ile Hindukuş Dağları arasında İndus sularının açtığı gedikten. Bu nedenle Aryan ırkının Asya ve Avrupa kolları Hint-Avrupa ırkı olarak anılır. Alman bilim adamları bir zamanlar bu ırka Hint-Germen adını vererek diğer Avrupa uluslarını göz ardı etmeye kalkıştı. Oysa bilim dünyası bu aşırı milliyetçiliği görmezden gelerek çok daha gerçek ve açıklayıcı ismi benimsedi. İncil'de sözü edilen Yafetik ırkı ise yetersiz bulunarak tümüyle yok sayıldı.

5. Hint-Avrupa ırkı dünya sahnesine son derece uygun koşullarla çıktı. Sadece daha önceki kuşakların geliştirdiği kültüre sahip değillerdi; aynı zamanda kendi deneyimleri ile insanlığa çok önemli iki özellik kazandırdılar: Her türlü koşula uyum sağlamak ve —daha da önemlisi— bilgi, düşünce, sanat ya da eylem alanında sürekli ve sonsuz gelişim gerçekleştirmek.

Aryanların Asya'daki bölümü zamanla iki belirgin kesime ayrıldı. Bunlardan biri, daha önce belirtildiği gibi Hindistan'a gidip orada yerleşti. İkincisi güneybatıya yöneldi ve çeşitli sıradağları aşarak bugünkü Kabil, Afganistan ve İran'ın doğusuna konuşlandı. Antik dönemde bu bölgede garip ve alışılmadık isimler taşıyan, fazla bilinmeyen ülkeler vardı. Bunlardan en iyi bilineni Baktria olabilir ama bölgenin büyük

bir kesimi Ariana yani Aryan halkının ülkesi olarak anılmaktadır. Bunlara “aşiret” demek daha doğru olabilir. Dağlardan ve vadilerden oluşan, yeterli su kaynakları bulunan Baktria dışında bölge ırmakların bir noktadan sonra kuruduğu ya da kumlar tarafından emilip yok olduğu bozkırlardan ibaretti, bu yüzden batıya doğru ilerleyen göçerler burada toprağı işleyemedikleri için yollarına devam etmek zorunda kaldılar. Daha batıda, Zagros ve Elam dağlarının eteklerindeki zengin ve bereketli yamaçlara ve vadilere ulaştılar; komşu yaylalarda daha önceki bir ırka mensup insanlar uzun süre önce yerleşmiş, kentler kurmuş ve toprağı işlemeye başlamışlardı. Dolayısıyla yeni gelenler bu topraklara sahip çıkıp yerli halkı egemenlikleri altına alabilirlerdi.

7. “Ariana” adı zamanla Eran ya da İran* şekline dönüştü ve halen Asya’nın bu bölümünde yaşayan tüm Aryan halkı bu isimle anılmaktadır. Yeni gelenler İran bozkırlarında ve çöllerinde ilerlerken daha önce buraya yerleşmiş olan ve doğal olarak kendilerine davetsiz misafir gözüyle bakan Turan göçerleri ile karşılaştılar. Dahası bunlar kuzey ve kuzeydoğudan gelen aynı ırka mensup insanları da —bugünkü Türkistan’da yaşayan Türkmenler— içermekteydi. Dolayısıyla bu iki ırk arasında oluşan düşmanlık ve kin eski çağlardan başlayarak uzun süre devam etti.

Eran ve Turan günümüzde de coğrafya, etnoloji ve Asya siyasetinde birbirine zıt kavramlardır ve Eran ile Turan arasındaki çatışma bu insanların hayatının bir parçasını oluşturmakta ve ulusal geleneklerinin, edebiyatının ve söylencelerinin temelini teşkil etmektedir.

8. Eran ulusları arasında ilk öne çıkan ve güçlenen, Yaratılış’ın onuncu bölümünde ve Asur anıtlarında “Madai” diye anılan Medlerdi. Bunların Doğu Eran’dan Zagros eteklerine

* Tıpkı Arya’dan türeyen Erin ya da İrlanda gibi.

ne kadar sürede ulaştıklarını tahmin etmek zor. MÖ doku-
zuncu yüzyılın ortalarında buradaki vadileri ve sınırdaki ya-
maçları sahiplenmiş olmalı, zira Asurlularla ilk çatışmaları
bu dönemde yaşandı ve III. Raman-nirari'nin yazıtlarında
onların adına rastlıyoruz. Daha sonraki kralların yazıtların-
da onlardan sık sık söz edildiğine göre giderek daha güçlen-
miş olmalı. Sonunda Asur krallarının başlıca eylemlerin-
den biri Zagros'taki vadilerin ötesinde, hatta Eran çöllerinde
Medlere karşı seferler düzenlemek oldu. Üç tür Med'den söz
ediyorlar: "güçlü Medler," muhtemelen Zagros dağlarında
yaşayan savaşçı aşiretler; Elburz Dağlarının yamaçlarında ve
daha doğuda kentler ve yerleşim merkezleri kuran "uzaktaki
Medler" ya da "Gündoğumundaki Medler" ve muhtemelen
Eran bozkırlarında dolaşan "Göçer Medler." Bu sonunculara
yaşam biçimleri Arapları andırdığı için "Madai Aribi" de de-
niyor. II. Tiglath-Pileser'den itibaren krallar "Günbatımında-
ki Medlere" hâkim olduklarını ve sınırlarının doğuda Bikni
Dağına kadar uzandığını belirtiyorlar. Bu dağın tam yeri ke-
sin bilinmiyor ama zengin mermer ya da kaymaktaşı yatakla-
rına sahip olduğu söylendiğine göre araştırılması gerekiyor.

9. Tüm bu belirtiler Medlerin Esarhaddon döneminde bile
henüz bir devlete dönüşmemiş olduğunu göstermeye yetmi-
yorsa da ulusal bir hükümet bulunmuyor olması kesin bir
kanıt sayılabilir. Tüm eski kayıtlarda aşiret şeflerinden bile
"kral" olarak söz edilirken hiçbir Med "krallığının" ya da
"kralının" adı geçmiyor, sadece son derece ilkel bir sosyal ku-
ruma işaret eden "kentlerden", "reislerden," ya da "kent baş-
kanlarından" bahsediliyor. Buna "klan-tipi" toplum adı veri-
lebilir. Savaşlar bile klan düzeninde yapılıyor; her aşiret reisi
kendi mızrakçısını, okçusunu ve süvarisini getiriyor ve bun-
lar bir ordu düzenine sokulmayıp dağınık bir biçimde sava-
şıyorlar. Bu ayrıntıyı Yunan gezgini ve tarihçisi Herodotos'a
borçluyuz. Herodotos aynı zamanda, Medlerin ilk zamanlar

“bir merkezi yönetime bağlı olmayan dağınık kasabalarda yaşadıklarını” anlatıyor ki bu da Asur anıtlarından edindiğimiz bilgiyi doğruluyor.

10. Büyük bir olasılıkla bunlar önce —halen Kürt eşkıyalarının elinde bulunan— Zagros sıradağlarının sarp kesimleri ile Hazar Denizi arasına yerleştiler ve sonra aşağıya inip güneydoğuya doğru yayılarak Asurluların yağmalayıp boşalttıkları, direnme gücü kalmamış farklı ülkeleri ve küçük krallıkları ele geçirdiler. Böylece ileride krallığın çekirdeğini oluşturacak bazı eyaletler boy göstermeye başladı. Bunların ilki uzun süre Sargon’a sadık kalmış olan yaşlı kral Dalta’nın yönettiği Ellip idi. Medler bir araya gelip güçlü bir devlet oluşturunca başkentleri Ekbatana ya da Agbatanan (bugünkü Abadan) eski dönemde Asil Medya ya da Büyük Medya diye anılan bu bölgenin merkezinde oluşturuldu.

11. Her gittikleri yerde buraya daha önce yerleşmiş kendilerine özgü gelenekleri ve kurumları olan insanlarla karşılaştıkları muhakkak. Bunların çoğu muhtemelen Hamit, hatta (Elam) ve Sami unsurlarla karşılaşmış Turan soyundan gelmekteydi. Aryanlar genellikle başka ırklarla karışmak istemezlerdi, dolayısıyla yeni gelenler egemenlikleri altına aldıkları bu insanlar üzerinde onlara tepeden bakan bir yönetim oluşturdular. Bu ayırım ırk dışında iki önemli unsura dayanıyordu: dil ve din farkı. Öte yandan işgalcilerin barbarlığı tamamen geride bırakmış, eski ve köklü bir kültüre sahip ve henüz göçerlikten kurtulamamış olanlardan çok üstün durumda olan bu insanlardan etkilenmemiş olması beklenemezdi. Dolayısıyla Medler tek bir ulus ve devlet konumuna dönüştüğünde (bu isim asimile edilen ya da zorla baş eğdirilen tüm unsurları kapsıyordu) karşımıza son derece karma bir halk çıkıyor; özellikle din son aşamada eski ibadet usullerinin bir araya gelmesinden kaynaklanan son derece farklı, hatta aykırı bir durum sergiliyordu. Ama bu konular eski Eran ırkının ele

alındığı bir başka bölümde ayrıntılı olarak irdelenecek. Burada Medlerin Asur'un mağrur başı üzerinde biriken fırtına bulutları oluşturuşundan söz edeceğiz. Bununla beraber, kısa bir ara verip ünlü Semiramis öyküsündeki gizemli ulusal söylencede yer alan inanılmaz icatların gerçeklerle ne oranda çeliştiği konusu üzerinde duracağız. Orada MÖ 2000 yılında güçlü Med imparatorluğunun Asurlu Ninus tarafından fethedildiği belirtiliyor; yani Medlerden önemsiz barbar bir aşiret olarak söz edilmesinden yaklaşık 1500 yıl ve Asur'un ayrı bir devlet olarak ortaya çıkışından 400 yıl kadar önce. Yunanlar bu öyküyü Med kaynaklarından aldılar ve Asurlulardan sonra Asya'nın patronu olan Medler ulusal gururları ile imparatorluğun süresini ve önemini abartarak artık yok ettikleri rakiplerinin elinde çektiklerinin üstünü örtmek istemiş olabilirler.

12. Öte yandan Medler Kaldelilerle birlikte en parlak döneminde Asur'un tümünü kaplayan ayaklanmaların meyvesini topladılsa da yaşanan felaket yalnızca bu ikisinden kaynaklanmıyordu. Nicedir süregelen batı, güney ve doğunun ortak çabaları bu devin alt edilmesine katkıda bulunmuş olabilirdi. Çağdaş bir yazara göre, "Kazandığı zaferler onda ölümcül yaralar açmıştı." Yaklaşmakta olan fırtınanın yanı sıra kuzeyde şimdiye kadar fark edilmemiş olan bulutlar giderek artmaktaydı ve diğerleriyle birleşerek buraya kadar ilgilendiğimiz dünyanın bu kesiminin —Karadeniz'in kuzeyinde şimdi Güney Rusya olan bilinen büyük düzlüğün— üstüne çökmekteydi. Yüzyıllardır devam eden, belirsiz ve karmaşık olaylar zaman içinde bu küçük dünyadaki dengeleri altüst etmiş olabilir. Orta Asya'nın gizemli derinliklerinden zaman zaman aynı istikamette ilerleyen Aryanlar büyük nehirleri aşarak Hazar Denizinin kuzeyinden dolandılar ve bu denizle Ural Dağları arasında o zaman genişliği daha az olan boşluktan geçtiler. Rusya'daki düzlükler sanki sonsuzluğa uzanıyordu. Burada sınırlar, Amerika kıtasındaki kadar geniş olan çok sayıdaki

irmek tarafından belirlenmekteydi. Buralarda uluslar birbiri ardına yayılabilir, gezebilir ya da yerleşebilirdi. Orta Asya insanlığın beşiği ise burası da çağdaş Avrupa'nın beşiği sayılabilir zira günümüzdeki ulusların ataları arasında batıya doğru ilerlerken Rusya'nın herhangi bir bölümünde mola vermemiş olanı yoktur. Yunanların ve İtalyanların ataları buradan çok eskiden geçmiş olmalılar zira üzerinde durduğumuz dönemde —Esarhaddon'un öldüğü MÖ 668— Yunanistan son derece gelişmiş, kültür düzeyi yüksek bir ülkeydi, Roma ise neredeyse yüz yaşındaydı. Aryan ırkı Batı Asya sınırına doğru ilerlerken bir yandan gelişmekte ve Avrupa'nın güneyindeki parlak döneminin temelini oluşturmaktaydı.

13. Rusya'nın son derece bereketli olan güneyi gerek hayvancılık yapan göçerler gerekse toprağı işlemek peşinde olan çiftçiler için her zaman çok çekici olmuştur. Gerçekten de yerleşmek ve çiftçilik yapmak isteyen göçerlerin tam istediği gibi bir yerdi. Daha önce buraya yerleşenler her iki yaşam tarzını içeren bir kültüre sahipti. Yunanlar bunlara Cimmerioi (daha doğrusu Kimmerler) diyor. Herodotos bazı "Kimmer kentlerinden" söz ediyor ve Azak Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan boğazın adının "Kimmer Boğazı" olduğunu söylüyor. Yunanlar için bu bölge kuzeydeki en son nokta ve dünyanın sonu idi ve bu konuda son derece saçma öyküler anlatılıyordu. Cahil halka göre burada öteki dünyanın (ölüler ülkesinin) girişlerinden biri yer almaktaydı ve güneş ışınları buraya hiçbir zaman ulaşmıyordu, "Kimmer karanlığı" (zifiri karanlık) deyimi buradan kaynaklanıyordu. Doğal olarak okumuşlar buna inanmıyorlardı; örneğin Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara hiç gitmemiş olmasına karşın Herodotos bu konuda güvenilir bilgiler elde etmeye çalıştı.*

* Kimmer ve akrabaları hakkında bilgi için bkz. Fr. Lenormant'ın *Origines de l'Histoire* isimli eserinin özellikle "Gomer" başlıklı bölümü. (Cilt II, böl. 2d, s. 332, vd.)

14. Anlaşıldığına göre, zamanı belirlenmeyen bir dönemde Hazar Denizinin doğusunda bir takım vahşi aşiretlerin peşine düştüğü Eran göçerlerin büyük bölümü Ural Nehrini, Ra'yı (bugünkü VOLGA) ve Yanais'i (bugünkü Don) geçtikten sonra Kimmerlerin uzun süreden beri sahip olduğu geniş düzlüklere ulaştı. Bu gruplara Yunanlar Scyths ya da İskitler, Asyalılar Sakhi ya da Saki adını veriyor, bunların ikisi de yanıltıcı zira bunlar kuzey ve kuzeydoğudaki tüm vahşi halkları temsil etmekte ve çoğu Turan ırkından geliyor. Oysa Avrupa'ya geçen İskitler kesinlikle Aryan ve Eran kolundan gelmekteydiler. Son gelenler topraklara el koyup Kimmerleri buralardan sürdüler ama bunların bir bölümü şimdi Crimea (Kırım) adı verilen yarımada'ya yerleşti. Buradaki dar kıstakta yer alan Herodotos'un "Kimmer Duvarı" dediği surların ardına sığınan halk Tyras (bugünkü Dinyester) Irmağının kıyılarında son bir direnişte bulunduktan sonra büyük bir hezime uğrayıp kıraç toprakları işgalcilere bırakarak daha batıya, daha doğrusu güney batıya yöneldiler. Yeniden göçebe hayatına dönmek zorunda kalarak İster (bugünkü Danube=Tuna) Nehrini geçip eskilerin Thrace (Trakya) diye adlandırdığı (bugünkü Bulgaristan ve Rumeli), kendilerine benzer insanların yerleşmiş olduğu topraklara ulaştılar. Vahşi ve savaşçı bir ulus olan Trakyalılar Yunanlarla asla tümüyle kaynaşmadılar ve onların düşünce ve davranışlarını benimsemediler. Yerlerinden olan Kimmerlerin çoğu boğazı geçip Küçük Asya'ya geldi ve burada suya düşen bir kaya karmaşa yarattı.

15. Küçük Asya'nın geçmişi nehir boyundaki Samilerden ve sahildeki Kenanlılardan çok daha önceye uzanıyor. Hatta İyon sahilindeki ve Karadeniz'in güney kıyısındaki Yunan sömürgeleri bile, Fırat'ın kenarında MÖ 2000 ve daha önceki dönemlere tarihlenen anıtların yanında sönük kalıyor. Genel olarak "Küçük Asya" diye anılan bu bereketli toprakların halkı, siyasi yaşamı ve kültürü hakkında ancak son zamanlarda

bir oranda güvenilir bilgi edinilebildi. Profesör A. H. Sayce'in son birkaç yıldır üzerinde çalıştığı gün ışığına çıkarılmış anıtlardan kaynaklanan araştırmalar, muhtemelen MÖ on beşinci yüzyılda buraya gelen Hititlerin köklü ve üst düzey kültürünün Taurus ve Nairi (daha sonra Ermenistan) dağlarını aşarak doğuya, ırkın önemli bir kolu olan Urartu (Alarodryanlar) halkına yayıldığını gösteriyor.

Görsel 67: Smyrna (İzmir) Yakınındaki Karabel Geçidi'nde Bulunan Hitit Taş Heykel (Yunanlar Bunun II. Ramses'i Temsil Ettiği Yanılgısına Düştüler).

Görsel 68: Kilikya'daki İbriz'de Bir Hitit Tanrısını Temsil Eden Hititlere Ait Kaya Heykeli.

16. İyonya'da, antik Efes kenti ile Lidya'nın başkenti Sardes arasında, bugünkü Smyra'nın yaklaşık 25 mil uzağında sarp ve kayalık bir geçit yer alır. Bu geçitte yolcu kayaya oyulmuş, alışılmamış bir giysi içinde savaşçı heykelleri ile karşılaşır. Herodotos muhtemelen çok daha iyi durumdayken bunları gördü ve hayran kaldı. İyonların bunların kimleri temsil ettiğini bilmediğini itiraf ediyor ama kendisi Yunanlıların Sesostris adını verdikleri ve imparatorluğunu Taurus'a kadar genişlettiği gibi yanlış bir kanaate sahip oldukları II. Ramses'e ait olduğuna inanıyor.

Söylentiye göre bu heykeller bir Mısır zaferini değil, Mısırlıların en güçlü baş düşmanına karşı ilerlemesini temsil etmekte (Bkz. 67 numaralı görsel).

17. Çok ilginç olan bir başka Hitit anıtı da Tarsus'un kuzeybatısındaki İbriz'te bulunan bir kaya heykelidir. Şu şekilde yorumlanmaktadır:

"toprağı bereketlendiren tanrıya şükrediliyor. Tanrı tahıl ve şarap bağışlayan bir erkektir... Giysisi halen köylülerin giydiği türdendir... Yüksek tepeli başlığı da halen Kürt aşiretleri tarafından kullanılmaktadır; tuniğinin belinde bir kuşak var... ve ucu kıvrık pabuçları kırsalda giyilen aynı bantlara sahip sandalların benzeridir... Rahibin giysisindeki desenlerden bazılarının Kapadokya'daki köylülerde halen kullanılmakta olması ilgi çekicidir."* (Bkz. 68 numaralı görsel)

18. Kapadokya'da çok sayıda Hitit kalıntısı var, sadece kayalara oyulmuş heykeller ve lahitler değil, yapılar, kentler, saraylar, aslanlar tarafından korunan kapılar ve Asur stili döşenmiş evler. Bunların en önemlileri Boğazköy'de gün ışığına çıkarıldı. Buradaki sarayın gerisinde üzerinde iki kule bulunan düz bir kaya yer alıyor ve biraz ileride taşlarla örülmüş

* Wright'ın *Empire of the Hitites* isimli eserinde Albay Sir C. S. Wilson'dan alıntı, s.61.

surlar var. Bu taşlar özellikle düzlenerek üzerlerine efsanevi mahiyette garip görünüşlü insan ve hayvan kabartmaları yapılmış. Aslında Küçük Asya'nın her tarafında bu güçlü Hitit kültürünün izleri yer alıyor. Daha sonra İyonya'daki Efes'te bir Yunan sömürgesi oluştuğunda Karkamış'ta (Sami'lerdeki İştar ve Kenanlılardaki Ashtoreth'e tekabül eden) Hitit doğa tanrıçası Atargatis'e adanmış bir manastıra rastlandı. Burada Amazonlar olarak anılan yüzlerce, belki binlerce savaşçı kadın temsil edilmekteydi.

Profesör Sayce, "İlk sanat eserlerinde," diyor, "Amazonların üstünde Hitit giysileri var ve çift başlı balta kullanıyorlar; savaş ve aşk tanrıçası için kalkan ve oklarla yaptıkları danslar kadın savaşçılardan oluşan bir ulusla ilgili söylencelerin doğmasına yol açtı."* Yunan mitolojisine göre yalnız Efes değil Smyrna ve İyon denizi kıyısındaki daha birçok kent Amazonlar tarafından kurulmuştu. Bu da bu kentlerin Kenan ve Asur-Babil'lerle ortak bir din sahibi olan Hititler tarafından kurulduğunu ortaya koyuyor. Her zaman yabancı düşünceleri benimseme eğiliminde olan Yunanlar Efes'te Hitit tanrıçasına tapınmayı sürdürdüler ama ona Yunanca bir isim verdiler. Onun tapınağı tüm Yunan dünyasında en popüler ve ünlü ibadet yeri oldu; Yunan serveti ve sanatı ile donatılan bu tapınak dünyanın yedi harikasından biri olarak ilan edildi. Öte yandan ne bu tanrıça ne de ona ibadet şekli daha gelişmiş ve ılımlı Yunan felsefesine ve beğenisine ters düşen Asya'nın belli alışkanlıklarından ve barbarlığından tümüyle arınamadı.

19. Efes, Smyrna ve diğer önemli Yunan-İyon kentleri en ünlü ırmakların ağzında yer alan Lidya adındaki bir ülkenin sahiline dağılmış durumdaydı. Politik kavgalar yüzünden ülkelerinden ayrılmak zorunda olan Yunan göçebeleri MÖ 1000

* A. H. Sayce, *Herodotus* s. 430.

yılından itibaren bu güzel toprakların en bereketli vadilerine yerleşirlerken burada yaşayan halk onlara fazla direnişte bulunmadı, çünkü Hitit ırkından gelen Lidyalılar cesur olmalarına karşın uysal ve uyumlu idiler. Uzun süredir krallar tarafından yönetilmekteydiler ama haklarındaki bilgilere ancak üç yüzyıl sonra ulaşılabilirdi. İki hanedana mensup uzun bir krallar listesi var ama bunlar da Berossus'un ilk hanedanları gibi efsanevi bir kökene sahip; yani Lidyalıların baş tanrısı Manes ve onun oğlu Attys'ün soyundan geldikleri söyleniyor. Attys, Babil ve Kenan'daki Adonis-Temmuz gibi "iyi huylu güneş tanrısı". O da genç ve yakışıklı ve bazı söylencelere göre vahşi bir domuz tarafından dişlenerek can veriyor. Ona âşık olan doğa tanrıçası (burada Kybele diye anılıyor) onun ölümü üzerine perişan oluyor ve feryat edip ağlayarak tüm dünyada onu aramaya başlıyor. Adonis-Temmuz gibi Attys şenliği de bahar başında düzenlenip üç gün sürüyor ve oldukça çılgın sahneler yaşanıyor.* Bu tanrıya ilk kez, Hititli göçerlerin sahile doğru ilerleyişlerinde ilk durakları olan, Lidya'nın doğusunda yer alan Frigya'da (geleneklere uygun olarak) üç ayrı tanrı ile birlikte rastlıyoruz. Öte yandan Frigya ismi Hitit kökenli olmadığından daha sonraki bir tarihe ait olmalı.

20. Genel ve geniş bir bakış açısından, Aryan nüfusun zaman içinde doğuda Ermenistan dağlarıyla sınırlanan yarımadaya yayıldığı ve buradaki Hitit krallığının yerine geçtiği söylenebilir. Bu anlamda Frigyalılar da Trakya'da yerleştiklerini öğrendiğimiz Aryan ırkının uzun süre kendilerine Bhyrges ("Phryges"=Frigya'nın kendi dillerindeki telaffuzu) adını veren bir koluydu. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının iki yakasındaki ulusların arasındaki bağ o kadar evrenseldi ki birbirlerinden ancak "Avrupalı Trakyalılar" ve "Asyalı Trakyalı-

* Bkz. *Story of Chaldea*, s. 323-326.

lar” olarak ayrıştırılabiliyor ve genellikle “Frig-Trakyalı ya da Trakyalı-Frig uluslar” olarak anılıyorlardı. Daha öncekilerin aksine onların göçü batıdan doğuya, İstanbul Boğazı’ndan Ermenistan Dağlarına doğru gerçekleşti. Bu, tüm göçler tarihinde az sayıdaki istisnalardan biriydi. Doğal olarak göç sırasında çok sayıda grup olarak ayrıştılar ama Frigya onların kökenini oluşturuyordu. Aryanların bu kolu zaman içinde Nairi’deki tüm yaylalara yayıldı, iki gölü aşıp Urartu’daki Alarodyanları yerlerinden ettiler ve daha sonra Eranlılarla karışarak bugünkü devleti oluşturan Ermenilerin atası oldu. Tarihin bu noktasında Trakyalı-Frig halkı henüz Ermenistan dağlarının batı eteklerine kadar ulaşmış burada küçük ama savaşçı bir topluluğa dönüşmüştü. Yaratılış’ın x. Bölümünde Yafet sülalesinden Gomer’ın oğlu Togarmah diye sözü edilen ve İbrani peygamberlerin sürekli olarak *Beth-Togarmah* (Togarmah Evi) diye andıkları bu topluluktur.

21. Eski İbranilerin Karadeniz’in doğusunda yaşayan Kimmer’lerden haberdar olması pek mümkün görünmüyor. Daha sonraki araştırmalar Gomer ve oğullarından söz ederken gene Kimmer soyundan gelen ama İskitlerden kaçarken İstanbul Boğazı’nı geçip bu denizin güney kıyısına yerleşen Trakyalı-Frigleri kastettiklerini ortaya koydu. Buraya soydaş olarak değil, son derece uygar ülkelere saldıran barbarlar halinde geldiler. Elimizde yeterli kanıt olmadığından bu saldırının tarihini yaklaşık olarak bununla ilgili bir olaydan belirleyebiliyoruz. MÖ 750 civarında Kimmerler kısa süre önce Karadeniz’de kurulan ve daha sonra Paflagonya adıyla tanınan Sinop’taki Yunan sömürgesini yok etti. Dolayısıyla bunların yıllar önce İstanbul Boğazı’nı geçmiş olmaları gerekiyordu. Sonra da tüm Küçük Asya’ya yönelik baskınlara giriştiler ve yüz yıldan fazla bir sürede yerel nüfusa korku salan, kentleri işgal edip yağmalayan düzensiz bir yönetim oluşturdular. Lidya ve İyon sahilleri de bundan nasibini aldı. Esarhaddon

tarafından muhtemelen Kapadokya dağlarında püskürtülen Tiuspha isimli gözü kara bir kralın yönetiminde Asur İmparatorluğu için bile bir tehdit oluşturdular. İleride onlardan ve onları izleyen İskitlerden daha fazla söz edeceğiz.

Kâhinin dediği gibi, “Büyük bir felaketin yaklaştığını görüyorum; bu kuzeyden yaklaşıyor... Kuzeyden gelen iblis bu topraklarda yaşayanların tepesine binecek. Tanrı, kuzeydeki krallıkların tüm ailelerine sesleniyorum, dedi” (Yeremya i. 13-5).

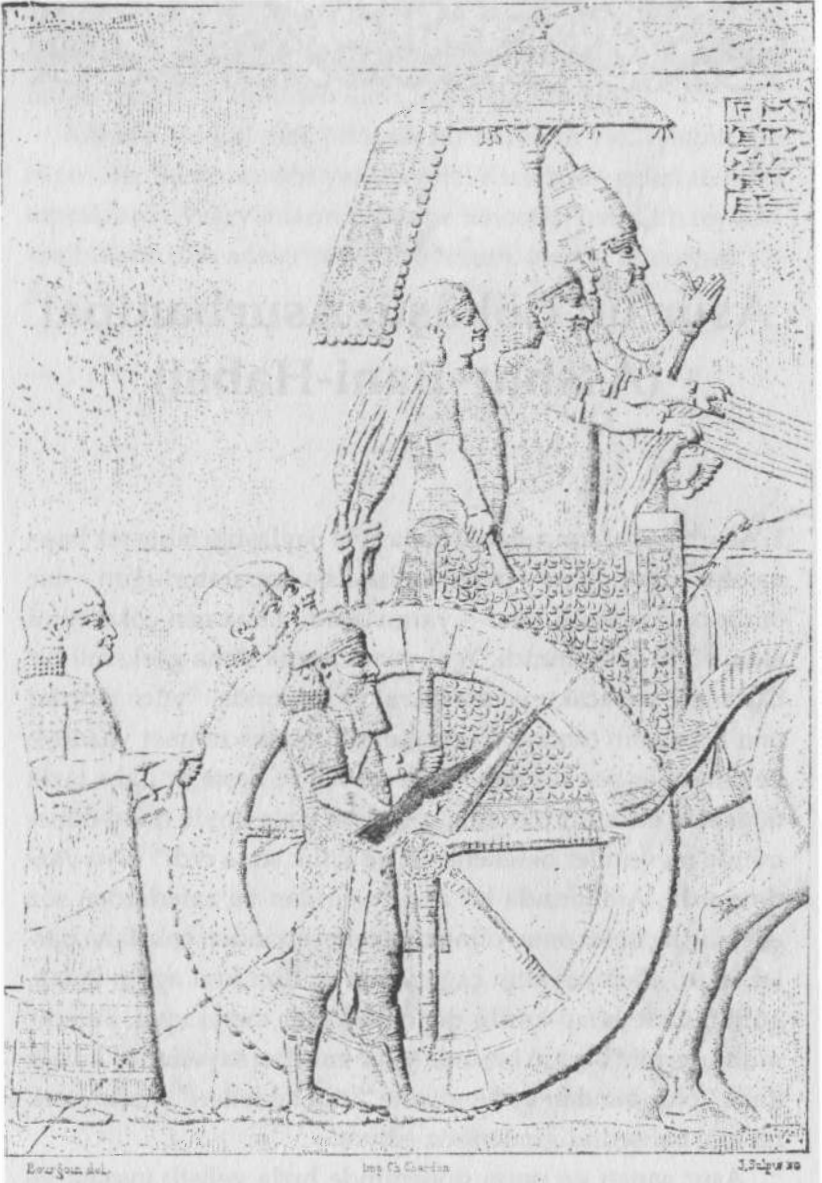

· XII ·

Asur'un Çöküşü: Asurbanipal (Asshur-Bani-Habal)

1. Asurbanipal son yıllarda babasıyla paylaştığı tahta tek başına oturduğunda ne o ne de bir başkası imparatorluğun —bir ömür boyu demek olan— yarım asırda tamamen çökeceğini aklına bile getiremezdi. Yeni yönetim çok daha görkemli bir başlangıç yapacaktı ve genç kral yazıtlarında, "yüce tanrılar onu babasının tahtına oturttuğunda Raman rahmet yazdırdı ve tohumlar beş kez daha hızlı çatladı ve beşte üç daha fazla tahıl elde ettik, sürülerimiz çok daha fazla üredi; onun döneminde mevsimler bereketlendi ve kıtlık sona erdi" diye yazdırıyordu. Anıtlarında bir dizi başarıdan ve zaferlerden söz edebilirdi çünkü onun dönemi seleflerinkinden çok daha parlak oldu; edebiyat altın çağını yaşadı. Zira kral aydın kafalı, günümüzde kitap kurdu denecek kadar meraklıydı. Silindir mühürlerinin birinin başında yüce tanrılarını sayesinde "kulağı delik" olduğundan ve kendisine "tüm tabletleri" inceleyecek bir akıl bahşedildiğinden söz ediyor.

Asur sanatı da onun döneminde hızla gelişti; inşaat ve aslan avına meraklıydı ve Kral Süleyman'ınki ile boy ölçüşebilecek oranda görkemli bir hareme sahipti, zira uyruğundaki

Görsel 69: Asurbanipal Savaş Arabasında

tüm kralların ona bağılılıklarını göstermek için ailelerindeki en soylu kadınları, genellikle kendilerinin ve kardeşlerinin öz kızlarını armağan ettiklerini öğreniyoruz. Bu durumda herhalde II. Shalmaneser ya da II. Tiglath-Pileser gibi ordularına bizzat kumanda etmemiş olmalı. Herhalde düzenlediği seferlerin çoğunu generallerinin emrine vermiştir ama bunların hangileri olduğunu belirtmek hayli zor, zira çoğu Asur kralı gibi o da zaferlerden söz ederken birinci tekil şahıs kullanma alışkanlığındaydı.

2. Kralların çoğunlukla ayaklanmalar ve koalisyonlar sonucu hayatlarını kaybettiklerine tanık olduk. Asurbanipal iktidarının daha ilk yılında Habeşistan'da tahttan indirilen Taharka ayaklanarak Mısır'ın çeşitli bölgelerine Esarhaddon tarafından atanan prensleri alaşağı edip Asur orduları kendisine karşı harekete geçmeden önce Memphis'e konuşlandı. Öte yandan Asurbanipal buna karşılık vermekte gecikmedi. "Sahil boyundaki ve denizin ortasındaki yirmi iki kralın" sadakat yemini ile arkasını güvenceye alıp Taharka'nın üzerine yürüdü ve onu yenilgiye uğrattı. Taharka hızla güneye kaçıp önce Teb'e sonra da Kiş'e sığındı ve her iki başkenti de saldırganlara teslim etti. Asurbanipal Mısır'da kalıp Taharka'nın ilerleyişi sırasında çöle kaçmış olan yirmi kralı tekrar tahta geçirdikten ve "eski günlerdeki ilişkileri yeniden sağlamlaştırdıktan" sonra "bir sürü ganimet ile birlikte Ninova'ya geri döndü."

3. Bu ilişkiler çok çürük olmalı zira Asurlu gider gitmez kumpaslar yeniden başladı. Her zaman çok anlayışlı; iyilik-sever, affedici olmakla övünen Asurbanipal bu nankörlük karşısında kalbinin kırıldığından söz ederek şöyle yakınıyor: "Onlara yaptığım iyiliklerden nefret ettiler, ruhlarını şeytan esir almıştı. Kışkırtıcı laflar etmeye, birbirlerini isyana teşvik etmeye başladılar." Taharka'yı geri çağırarak ondan başkasına hizmet etmeyeceklerine ant içtiler. Ama gönderdikleri elçiler ve iletiler Asurlu generallerin eline geçti ve çoğu yakalanıp zincire vurularak Ninova'ya gönderildi." Bu hızlı ve genel ön-

lem ayaklanmanın önüne geçemedi. Birçok büyük kentte baş gösteren ayaklanmalar ve kıyımlar Mısırlılar için feci sonuçlar doğurdu. Öte yandan, esir alınan krallar Ninova'ya geldiğinde Asurbanipal barışçıl bir tutum sergilemeye karar verdi ve onları affetti. Özellikle başı çeken Sais prensi Necho'ya çok iyi davrandı. Onu serbest bırakmakla kalmadı, kendisine çok pahalı giysiler, altın takılar verdi, ayaklarına altın halkalar taktı ve altın kılıflı bir kılıç, savaş arabaları, atlar, katırlar armağan ederek Esarhaddon'un yaptığı gibi Sais krallığına gönderdi. Öte yandan "daha sıkı önlemler alıp generallerini de onunla birlikte yönetici olarak atadı." Kısa sürede bu beklenmedik hoşgörünün sağduyulu bir devlet adamlığından kaynaklandığı kanıtlandı, zira uydu prensler Habeşistan kralının bir sonraki hareketine katılmadılar. Taharka bu arada "gecedeki yerini almış" yani ölmüştü. Ama ardılı —bazıları bunun yeğeni, diğerleri üvey oğlu olduğunu söylüyor— Teb'de üslendi, sonra bir Asur garnizonunun elinde olan Memphis'e doğru ilerledi, "burasını kuşattı ve tümüyle ele geçirdi." Bu felaketin haberi hızla Ninova'ya ulaştı ve derhal büyük bir Asur ordusu harekete geçirildi. Ordunun yaklaşması her zamankinden büyük bir panik yarattı zira Habeş ordunun sınırı geçtiğini öğrenir öğrenmez sadece Memphis'ten Teb'e kaçmakla kalmadı, takip edildiğini görünce direnmekten vazgeçip Habeşistan'a çekildi ve kısa süre sonra burada hayatını kaybetti. Bu, Habeşistan hanedanının şerefsiz sonunu getirdi.

4. Fazla sıkıntı yaratmamış olmasına karşın bu başarısız ayaklanma bu kez son derece acımasız bir biçimde cezalandırıldı. Sayısız sanat hazinelerine ve servete sahip kutsal Teb kenti Sennacherib'in Babil'e reva gördüğü akıbete uğradı ve tüm dünya bu durum karşısında dehşete kapıldı. Kral muzaffer bir eda ile "Asur ve İhtar adına o kenti tümüyle ele geçirdim," diye yazıyor, "sayısız ganimeti buradan taşıdım"; bunlar arasında en önemlileri bir tapınağın önünde bulunan, son derece güzel işlenmiş iki kocaman dikilitaş idi. Taharka'nın ilk ayaklanması-

Görsel 70: Asurbanipal Bir Nehri Geçerken.

nın üzerinden beş yıl geçmişti ve bundan sonraki on yıl zarfında Asur yönetimi Mısır'da herhangi bir sorun yaşamadı.

5. Bu dönemde sahildeki kentlerde de, Sur kralının giriştiği ve şehrin kuşatılması sırasında halkın deniz suyu içmek zorunda kalması sonucu bastırılan ayaklanma dışında, herhangi bir sorun yaşanmadı. Kral oğlunu elçi tayin ederek teslim olmak istedi; aynı zamanda kendi kızını ve kardeşlerinin kızlarını çeyizleriyle birlikte hareme gönderdi. Aynı ayaklanmaya katılmış olan Arvad kralı kızı ve birçok armağanla birlikte bizzat Ninova'ya geldi. Ve kısa süre sonra öldüğünde on oğlu "birçok armağanla birlikte denizin ortasından hareketle" kralın ayaklarını öpmeye ve sadakat yemini etmeye geldiler. Asurbanipal bunlardan birini Arvad kralı atadı ve diğerlerini armağanlarla onurlandırarak gönderdi. İktidarının bu parlak döneminde birçok başka kral da aynı biçimde davrandı ama bu arada en ilginç olay Lidya kralı ile yaşandı.

6. Bir gün Asur imparatorluğunun kuzeybatısındaki sınırına garip bir dil konuşan, alışılmadık giysiler içinde biri geldi ve dostça bir tavırla içeri girmek istedi. Sınırdaki nöbetçilerin komutanı, "Siz kimsiniz kardeşim, nereden geliyorsunuz?" diye sordu. Ama adam bunu anlamadı. Bunun üzerine adam Ninova'ya götürüldü ve kralın huzuruna çıkarıldı. Orada "gündoğumu ve günbatımında kullanılan dillerin" hepsi denendi ama onun dilinden anlayan kimse yoktu. Ne yazık ki bu olayı aktaran yazıt parçası burada sona eriyor, bu yüzden sonunda nasıl bir ortak dile ulaşabildiklerini bilemiyoruz. Sonunda yabancının Lidya kralı Gyges'in (Asurca: Ludi Kralı Gugu) elçisi olduğu anlaşıldı. Asurbanipal bu ülke için "denizin öbür yakasında,* atalarımın adını bilmediği uzak bir bölge" diyor. Düzenlediği bir komplo ile yeni bir hanedan oluşturan, tarihteki ilk Lidya kralı olan bu Guru ya da Gyges Karadeniz'in güney

* F. Lenormant Geo. Smith'in "denizin ötesinde" deyimini yerine bunu tercih ediyor.

kıyısında oluşturdıkları ilk yerleşim yerlerinden çıkarak tüm Küçük Asya'ya yayılmakta olan ve hiçbir yerde yerleşmeye kalkışmadan tam bir göçebe gibi yağmalamaya girişen, kentleri yerle bir eden Kimmerlerden şikâyetçiydi. Muhtemelen Esarhaddon'un Kimmer şefi Tiuspha'ya karşı kazandığı zaferi duymuş ve bu tehlikeli ve hayli uzağında olan komşusundan yardım istemek gibi cesur bir adım atmıştı.

7. Asur geleneklerine göre eşit koşullarda işbirliğini değil teslim olmayı gerektiren bu istek Asurbanipal'e tanrıların bir emri gibi göründü. Bunu şöyle yorumluyor:

“Krallığının gücü ona rüyasına giren yüce yaradan Asshur tarafından iletilti: ‘Asur kralı Asurbanipal’in emrine gir ve düşmanları esir et.’ Bu rüyayı gördüğü gün bana elçisini göndererek dostluğumu kazanmak istedi. Rüyasını elçisine anlattı ve bana iletmesini istedi.”

Bu desteğin nasıl sağlandığını açıklanmıyor, öykü şöyle devam ediyor:

“Krallığının boyunduruğu altına girdiği gün topraklarını işgal eden, atalarından korkmayan ve benim boyunduruğum altına girmeyen Kimmerleri, Asshur ve İstar'ın yardımıyla esir aldı. Ele geçirdiği Kimmer yöneticilerinden ikisini zincire vurup birçok armağanla birlikte huzuruma gönderdi.”

8. Lidya kralının gönüllü olarak kabullendiği “boyunduruk” pek sağlam olmamalı, zira bir süre sonra —muhtemelen yıllar sonra— Lidya kralı elçi ve armağan göndermekten vazgeçti ve “kendi gücüne güvenerek” ordusunu Asur sömürgeci olmak istemeyen Mısır kralı Psamtik'e destek olmak üzere gönderdi. Bu, Teb'in yağmalanmasından kısa süre sonra, Habeş kralı ile hemen hemen aynı zamanda ölen Sais kralı Necho'nun oğluydu. Psamtik babasının amacını gerçekleştirmek istiyordu: Mısır'da ulusal bir hanedanlığı yeniden kurmak ve ülkeyi hem yabancıların egemenliğinden hem de ona boyun eğen prenslerin zorbalığından kurtarmak. Doğal ola-

rak kendisine müttefikler aradı ve Lidya kralı Gyges bunların ilkleri arasında yer aldı. Asurbanipal'ın bunu öğrendiğindeki tepkisi oldukça kendisine özgü oldu. Son zamanlarda seleflerinden daha da dindar olan ve tanrılara dua etmenin yanı sıra kâhinlere de danışan kral, "Asshur ve İştar'a dua ettim," diyor, "onlardan düşmanlarının onu öldürmesini ve maiyetini esir etmesini istedim." Sonra dualarının kabul olduğunu belirtiyor. "(Lidya kralının) cesedi düşmanlarının önüne atıldı ve maiyeti esir alındı. Benim sayemde ayaklar altında ezdiği Kimmerler ülkesinin tamamını işgal edip topraklarına yayıldı." Bundan Gyges'in savaşta öldüğünü anlıyoruz ama kralın lanetinin nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğini, Asurbanipal'ın buna ondan desteğini çekerek, hatta Kimmerlere orduların yeri hakkında ipucu vererek katkıda bulunup bulunmadığını bilemiyoruz. Bir şekilde Lidya'nın uğradığı felakette rol oynamış olmalı, zira Gyges'in oğlu ve ardılı Ardys yeniden onun dostluğunu kazanmayı yeğliyor.

"Ondan (Gugu) sonra oğlu tahta geçti. Babasının girdiği kötülüğün dualarım üzerine tanrılar tarafından önlenmesinin ardından bana elçiler göndererek boyunduruğum altına girmek istediğini belirtti: 'Tanrıların kutsadığı yüce kral, babam senin yolundan ayrıldı ve kötülüğe saptı; ben senin sadık hizmetkârım ve halkım tümüyle senin emrine amadedir.'"

9. Asurbanipal'ın günlüklerinde olaylar tarih sırasına göre değil konularına göre gruplar halinde anlatılıyor ve biri bitince öbürüne geçiliyor.* Bu yöntem bunları edebiyat açısından ilginç kılmakla birlikte kronolojik bir düzen sağlamıyor. Bu iktidar dönemindeki olayların tarihini diğer kaynaklarda belirtilmediği takdirde saptamak çok zor. Lidya olayının zamanını belirleyebiliyoruz zira Gyges bunu MÖ 654 ya da 653

* Eponim Canon'a gelince, bulunan parçaları Samaria'nın işgalinin gerçekleştiği 722 yılına kadar taşımamakta. *Limmu* listesinin parçaları da Asurbanipal'ın ilk yıllarından sonrasını içermiyor.

olarak veriyor. İlk Lidya delegasyonu muhtemelen Mısır seferinin sonunda, MÖ 665 ya da 664'te gelmiş olabilir.

10. Asurbanipal bir daha Kimmerlerden söz etmiyor ama büyük bir olasılıkla iktidarı boyunca batıdaki sınırlarında onlarla sürekli gerilim yaşadı. Ardys'in boyun eğmesine memnun olmasına karşın ona fazla destek sağlayamadığı ortada. Zira Lidya'yı 36 yıl yönetmiş ve Asurbanipal'den sonra uzun yıllar yaşamış olan kralın döneminde Kimmerler bir ara başkent Sardes'i ele geçirip talan ettiler ama kentin kalesi onların ilkel taktiklerine karşı koyacak güçteydi ve kral onlar kentten dışarı püskürtülünceye ya da başka yerleri yağmalamak için kendiliklerinden kenti terk edinceye kadar bu kalede direnişini sürdürdü. Artık Asur'un saldırganlık ve zafer dönemi geride kalmıştı. Aksine birçok yerden saldırıya uğramakta ve ordusunu en kritik bölgelere sevk etmekteydi. Bu artık bir seçim değil gereksinim meselesiydi. Kimmerler sürekli tedirginlik yaratmakta olsa da her zaman odaklanmaları gereken bir başka sorunla yüzleşmekteydiler.

11. Bu sorun imparatorluğun en kuzeyindeki göller bölgesinde yaşanıyordu. Van kralı her zaman dostça davranıyordu ama onun doğudaki ve güneydoğudaki komşularının daha uzaktaki bir ulus tarafından desteklenen düşmanca tavırları bir fırtınanın habercisiydi. Saki ya da İskitler adı verilen bu ulus Arakses (şimdiki Aras) Irmağının ötesinde, Kyros (şimdiki Kour) ırmağı ile beslenen, Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki yüksek Kafkas sıradağlarına kadar uzanan bir yörede konuşlanmıştı. Kimmerleri arkadan bastıran, Eran soyundan gelen bu insanlar büyük göç dalgaları yüzünden güney Rusya'nın güneyindeki yaylaları terk etmek zorunda kalmıştı. Herodotos muhtemelen yerel bir söylenceye dayanarak İskitlerin bu kolunun Kimmerlerin peşinden Asya'da ilerlediğini ve yolunu şaşırp Güney Kafkasya'daki yaylaya ulaştığını söylüyor. Bu açıklama kesinlikle kabul edilemez ama son derece sarp ve aşılması güç Kafkas sıradağlarındaki

tek çıkış noktası olan, Antik Çağ'da "Kafkas Geçidi" olarak bilinen boğaza ulaşmış olabilirler. Yerleştikleri bölge kendi isimleriyle anılıyor: eski haritalarda Sacasene olarak belirtiliyor. O ve daha sonraki dönemlerde İbraniler buraya Magog adını veriyorlardı ve Hezekiel'de (böl. xxxviii. ve xxxix.) "Magoglu Gog" olarak belirtilen ismin Asurbanipal döneminde, daha sonraki kuşakların anılarında terörün simgesi haline gelen İskitlerin kralı olan gerçek bir tarihi kişiye ait olduğunu öğrenmek hiç de şaşırtıcı olmadı.

12. Gog adı Asurbanipal'ın mühürlerinden birinde Gagi olarak geçiyor. Kuzeydoğuya düzenlenen —son derece başarılı ve bol ganimet elde edilen— bir seferi anlatırken kral kendisinin —daha büyük bir olasılıkla generallerinin— "boyunduruğunun altından çıkan" yetmiş beş kenti ele geçirdikten sonra* "Saki kralı Gagi'nin" iki oğlunun esir alınarak Ninova'ya getirildiğini söylüyor. Biraz abartılmış görünen bu ifadeden Magoglu İskitlerin en az iki kuşaktır bu yörede yaşadığı, göçebe alışkanlıklarını büyük çapta geride bıraktıkları anlaşılıyor. Öte yandan bir sonraki kuşağın yağma beklentisi ile bunları yeniden benimsediği görülüyor.

13. Şimdi sıra bu dönemin iki önemli olayına geldi: Elam ve Babil ile yapılan savaşlara ve bunları izleyen, daha önce rastlamadığımız son derece dramatik bir dille anlatılan, bu nedenle Asurbanipal'ın bundan sonraki günlüklerini bir roman gibi okunur kılan olaylara.

Elam bir süredir Asur ile olağanüstü dostça ilişkiler sürdürmekteydi. Esarhaddon öldüğü sırada tahtta nöbetleşe iktidara gelen üç kardeşin ikincisi Urtaki bulunuyordu. Bu dönemde Elam'da kuraklık ve açlık hüküm sürmekteydi ve Asurbanipal bu kez son derece merhametli ve cömert davrandı. Kraliyet depolarından tahıl gönderdi ve "kuraklıktan kaçan ve yağmurlar

* Bu seferde ele geçirilen kentlerin isimleri arasında Urmeyate —modern Urumiye ya da Urmiah'a (göl ve kent) rastlamak çok ilginç— bu, isimlerin çağlar boyu aynı kalmasına bir örnek.

başlayıp ekinler yeşerinceye kadar Asur'da kalan" Elamlıları barındırdı. Yaşam normale döndüğünde ise onları sağ salim ülkelerine geri gönderdi. Bu son derece dostça bir davranıştı ve Urtaki, sahildeki ve sulak yerlerdeki bir takım aşiretlerin desteğiyle birdenbire Akad'a saldırınca Asur kralı bu nankörce davranışa haklı olarak sinirlendi. Ülkenin güneyinin tamamı Esarhaddon'un Babil'e yönetici olarak atadığı, Asurbanipal'in küçük kardeşi Shamash-Shumukin'in yönetimindeydi. Derhal Ninova'ya başvurarak kardeşinden yardım istedi. Baskın o kadar hızlı yapılmıştı ki durumu incelemek için gönderilen elçi Ninova'ya döndüğünde şu raporu verdi: "Çekirge sürüsü gibi Akad'a çöken Elamlı Babil'de son derece güçlü bir kamp kurmuş durumda." Bir Asur ordusu hemen ablukaya son verdi ve Urtaki kendi ülkesine geri gönderildi; zira kral, tanrılar "onu yargıladı ve onunla savaşmadığım için bana kızdı" diyordu. Urtaki aynı yıl öldü. Anlaşılamayan ve sonu kırılmış olan satırlardan onun intihar ettiği varsayılıyor. Her hâlükârda "krallığının sonu geldi ve Elam'a başkaları egemen oldu."

14. Tahta oğullarından biri değil, küçük kardeşi Teumman geçti. Bunu zora başvurarak başarmış olmalı zira bu prensin daha önce de benzer suçlar işlediği anlaşıyor. Metinde, "İblis Teumman tahta oturdu," deniyor. İlk işi daha önceki iki kralın oğlu olan beş yeğenini öldürmeye kalkışmak oldu ama onlar bunu zamanında haber alıp ailenin altmış üyesi ve bir kısmı usta okçu olan maiyetleri ile birlikte Asur'a kaçtı. Asurbanipal onları koruması altına altı ve Teumman "iki bilge adamını" gönderip onların teslim edilmesini istediğinde buna şiddetle karşı çıktı; "Onun aşağılık sözlerine kulak asmadım. Kaçakları ona teslim etmedim." Doğal olarak bu savaş ilanı anlamına geliyordu ve Teumman bu talepte bulunurken bir yandan da savaş hazırlıkları içindeydi. Durum oldukça ciddiydi, bu yüzden Asurbanipal, Elam'ın bir felakete uğrayacağı yönündeki kehanetlere rağmen duraksadı. Ama en büyük güvencesi kendisinin ve babasının hamisi Arbelalı tanrıça İştâr idi.

Kendi kumandasındaki bu büyük sefere başlamadan kurban kesmek için Arbela'ya gitti ve bir işaret bekledi. Daha sonra olanlar Asur edebiyatında sadece Khaluli Savaşının anlatıldığı bölümle kıyaslanabilecek şairane bir ifade ile aktarılmakta. Bu yüzden bu bölümü de kısaltmadan aşağıya alıyoruz:*

15. "Ab ayında (Temmuz)... Yüce kraliçe (İştar) festivalinde... onun çok sevdiği Arbela kentine ona ibadet etmek için gittim. Orada tanrıların iradesine karşı çıkan Elamlının saldırısını haber aldım. Teumman şöyle demiş: 'Gidip onunla savaşmadan tek bir bardak şarap sunmayacağım.'"

"Teumman'ın bu tehditkâr sözleri üzere yüce İştar'a dua ettim. Huzuruna çıktım ve önünde diz çöktüm. Ondan gelip beni kurtarmasını istedim 'Ey, Arbelalı tanrıça. Ben, Asur tapınaklarını onarmak ve Akad kutsal şehrini güzelleştirmek için senin ve babanın seçtiği Asur kralı Asurbanipal. Seni onurlandırmak istiyorum, sana ibadet etmeye geldim.' ... 'Ey kraliçelerin kraliçesi, savaş tanrıçası, çatışmaların hanımefendisi, tanrıların kraliçesi, Asur'da baban her zaman benim lehimde konuşur ve Asshur ve Marduk'un beni sevmesini sağlar... Şimdi, Elam kralı Teumman baban Asshur'a ve kardeşin Marduk'a karşı günah işledi, oysa ben, Asurbanipal, onların gönüllerini hoş etmekteyim; o askerlerini topladı, ordusunu düzene soktu ve Asur'a saldırmak için kılıcını çekti. Ey, tanrıların okçusu, savaş alanına bir sis bulutu gibi in ve onu yok et, cennetten yolladığın ateşli bir ok ile yerle bir et.'"

"İştar dualarımı duydu. 'Korkma!' diye yanıtladı ve kalbi mi sevince boğdu. 'Ellerini havaya kaldırdığında gözlerin verilen hükmü görüp rahatlayacak. Dileğini yerine getireceğim.'"

"Ona dua ettiğim gecenin karanlığında bir kâhin uyudu ve bir rüya gördü. Gece yarısı İştar ona göründü ve o bana bunu şöyle anlattı:

'Arbela'da yaşayan İştar sağı solu alevler içinde, elinde bir yayla, savaşa gider gibi üstü açık savaş arabasıyla bana

* Çeviri Mr. Foz Talbot'un *Records of the Past*, (cilt vii., s. 67, 68) eserinden alınmış, belli yerlerle George Smith tarafından ufak değişiklikler yapılmıştır.

geldi. Ve sen onun önünde ayakta durdun. O sana bir anne şefkatiyle seslendi. Sana gülümsedi. İştâr, tanrıların en yücesi, sana şöyle bir emir verdi: *Bunu (bu yayı) al, bununla savaşa git. Kampını kurduğun yere geleceğim.* dedi. Bunun üzerine sen ona şöyle dedin: *Ey, tanrıçaların kraliçesi, sen nereye gidersen ben de seninle gelirim!*—O zaman o sana şu yanıtı verdi: *Ben seni koruyacağım. Ve seninle birlikte Nebo festivaline geleceğim. Bu arada yemeğini ye, şarabını iç, şarkı söyle ve benim tanrı olduğuma inan. O zaman ben yanına geleceğim ve bu hayalin gerçekleşecek.* (Bundan sonra kâhinin kendisi konuşuyor); “Muradına ereceksin. Korkudan benzin atmayacak. Adımların tökezelemeyecek: savaşta tek bir sıyrık bile almayacaksın. O seni koruyacak ve tüm düşmanlarını lanetleyecek. Yaktığı ateşle düşmanlarını yok edecek.” *

16. Hiçbir kehanet bu kadar doğru çıkmamıştır. Asurbanibal Teumman’la başkent Shushan’a en korumasız yerden saldırmak amacıyla konuşlandığı Ulai (eski Eulaeus) Irmağı kıyılarında karşılaştı ve onu kesin bir yenilgiye uğrattı. “Nehir cesetlerle dolup taşıtı.” Yaralanan Teumann oğlunun “savaşa devam etme” ısrarına uyarak onunla birlikte ormana kaçtı. Ama savaş arabaları bozulunca peşlerine düşen Asurlular onlara yetişip yakaladılar ve kellelerini uçurdular. Peşlerine düşenler arasında kaçak prensler de vardı ve söylentiye göre bunlardan Urtaki’nin en küçük oğlu Tammaritu amcasının kellesini kendi eliyle kesti. Mühürlerde kısaca söz edilen bu olay Asurbanipal’in sarayında savaşa katılanların hareketlerini ve sözlerini de içeren heykellerde ayrıntılı olarak yer alıyor. Örneğin yaralanıp teslim olan bir adam figürünün üstünde: “Bir okla yaralanan Teumman’ın akrabası Urtaku hayatını hiçe saydı. Kafasını kesmesini istediği Asshur oğluna şöyle seslendi: ‘Teslim oluyorum. Kellemi uçur. Götürüp kralının

* Bu kehanet ile Hezekiya’nın Sennacherib’in tanrılara karşı gelen mektubunu önüne açıp tanrılardan yardım isterken kâhinin Yahuda adına ona aktardığı “seni duydum” sözleri arasında büyük bir benzerlik var.

önüne bırak ki bunu iyi bir işaret olarak algılasın.” Yerimiz yeterli olmadığından okurlarımıza bu savaş sahnelerinden yalnızca bir örnek verebiliyoruz ama bu da oldukça geniş kapsamlı: dikkatle incelenirse tipik bir Asur savaşının tüm ayrıntıları burada görülebilir. Bunun bir başka ilginç yanı ise Teumman'ın ölümünü de içermesi: yaralı kral diz çökmüş, ellerini havaya kaldırarak merhamet dilenirken oğlu hâlâ yayını gererek onu korumaya çalışıyor. Tepelerindeki yazıt-

Görsel 71: Ulai'deki Savaştan Bir Sahne. Teumman'ın Ölümü.

ta şunlar yazıyor: “Teumman sert bir şekilde oğluna, ‘Okunu at’ diye emrediyor.” Bir başka ilginç sahne de resmin ortasında son hız giden bir savaş arabasında elinde bir insan kellesi tutan bir savaşçı. Bunun üstündeki yazıda ise bunun Teumman’ın kellesi olduğu belirtiliyor.

17. Teumman’ın kesik başı sonunda Ninova’ya götürülerek kralın zafer alayındaki yerini aldı. Bu şenlikte “Kral Asshur’un inayetiyle kazanılan Elam zaferini ve elde edilen ganimetleri müzisyenler eşliğinde Ninova’ya girerek kutladı.” Teumman’ın kellesi bir ipe bağlanıp onun önemli bir dostu ve müttefiki olan bir prensin boynuna asıldı. Teumman’ın kaçak prenslerin iadesini talep etmek üzere gönderdiği iki elçi efendilerinin akıbetini bu gösteriyi izlerken öğrenerek sakallarını yolmaya başladılar. Teumman’ın kellesi Ninova’nın büyük kapısı önünde (ya da üstünde) gözler önüne serilirken elçilerden biri kendisini kılıçla öldürmeye kalktı. Sonra idamlar başladı. Soylu ve yüksek makamlarda olanların bazıları Ninova’da, bazıları da Arbela’da barbarca işkencelere tabi tutularak öldürüldüler. Günlüklerde üstünkörü sözü edilen bu olaylar heykellerde açıklayıcı yazılarla birlikte detaylı olarak canlandırılmakta. Örneğin: “...babam ve tanrım Asshur’a küfredenin dilini koparır, derisini yüzerim” yazısının altında her iki işkenceyi de gösteren bir sahne yer alıyor. Kaçak prensler bu korkunç olaylardan sonra ülkelerine gönderildiler ve bunlardan Urtaki’nin oğlu olan Ummaginash tahta oturtulurken onun küçük kardeşi Tammaritu Elam’daki önemli bir eyaletin yöneticisi oldu. Tüm bunlar yaklaşık MÖ 655 yılında yaşandı.

18. Asur krallarının en acımasızlarından biri olan Asurbanipal’in merhametli davrandığı her durumda nankörlükle karşılaşması kaderin bir cilvesi olmalı. Babil’in genç yöneticisi Shamash-Shumukin’e gerçek bir ağabey gibi davranmış, onun hem gücünü hem de gelirini arttırmasına yardımcı olmuştu. Oysa o kendisini alaşağı etmeye kalkıştı ve bunu neredeyse başarıyordu. Amacının Babil’de bağımsız bir krallık oluşturma

mak mı, yoksa Asur tahtını ele geçirmek mi olduğu bilinmiyor. Ne olursa olsun bu konuda Merodach-Baladan'dan çok daha kurnaz ve öngörülü davrandı ve kralın baskısına duyulan nefretin çok yoğunlaştığı o dönemde çok geniş bir koalisyon oluşturmayı başardı. Bu koalisyon içinde yer alanlar elli yıl öncekinin aynı idi: yine en güvenilir ortak Mısır'dı; Psamtik fırsat kollamaktaydı ve onun adı "Khatti krallarının" ayaklanması için yeterliydi. O dönemde Lidyalı Gyges'in ihaneti Asurbanipal'ın ordusunu Mısır kralı üzerine göndermesine yol açtı. Son olarak Elam kralı Ummanigash ülkesini bağımsız kılmaktan çok Shamash-Shumukin'in parlak vaatlerine kanarak koalisyona katıldı. Shamash-Shumukin Teumann'ı da babasının öcünü almak üzere Asurluların üzerine "yürümesi" için kışkırtmayı başarmıştı. Böylece hiç zorluk çekmeden Babil'in ve güneyde "tanrıların evleri" olan büyük kentlerin desteğini sağlamış oldu. Oysa Asurbanipal bu kentlere son derece cömert davranmış, tapınaklarını altın ve gümüşle süslemiş ve oralara tanrıların heykellerini yerleştirmişti. Hazırlıklar uzun süredir son derece gizlice ve ustalıkla yürütülmekteydi. Bu arada yazıtlarda "ağız iyi laf yapan ama yüreğinde şer besleyen" olarak tanımlanan Babil'in kurnaz yöneticisi ağabeyinin gözünü boyamak amacıyla, doğuda adet olduğu üzere, Ninova'ya elçiler yolladı. Elçiler son derece dostça karşılandı, kendilerine armağanlar verildi, kralın sofrasında ağırlandı ve değerli armağanlarla geriye gönderildi. Bu son taktik harekete geçildiğinde Asurbanipal'ı hazırlıksız yakalamak içindi.

19. Asurbanipal şöyle yazıyor: "O günlerde kâhinlerimden biri henüz uykuya dalmışken bir rüya gördü: 'Aydın yüzünde Asur kralı Asurbanipal'e karşı komplo kuranlardan söz ediyor. Savaş çıkmak üzere. Sonları korkunç bir ölüm olacak. Kılıcın keskin yüzü, harlı bir ateş, kıtlık ve Nineb'in kararı ile onların hayatına son vereceğim.' Bu sözleri duydum ve efendim Sin'in iradesine uydum. Ordumu topladım; Shamash-Shumukin'e karşı bir sefere giriştim."

20. Rüyalar ve kehanetler bir yana, Elam sarayında çıkan kargaşada prensler müttefiklerini desteklemekten çok birbirlerini öldürmekle uğraşmasalardı Asurbanipal'ın bu fırınayı atlatarak Asur için elli yıl sürecek bir barış sağlaması pek mümkün olmayacaktı. Asur'un atadığı Ummanigash en genç kardeşi Tammaritu tarafından tahttan indirildi. Tammaritu "onu ve ailenin geri kalanını kılıçtan geçirdikten" sonra, daha önce amcası Teumman'a uyguladığı vahşet yüzünden kendisinden nefret eden Elam halkını yatıştırmak için bu cinayetle hiçbir alakasının olmadığını ileri sürdü. Asurbannibal ise onun tüm ordunun gözleri önünde bunu yaptığını belirterek, Teumman'ın kafası konusunda, "Elam kralının kafasını ben kesmedim..." derken yalan söylediğini iddia ediyor. Öte yandan eski hamisine olan sadakat yemini anımsatılınca da böyle bir taahhüde girmediğini söyleyerek: "Sadece Ummanigash Asur kralının elçileri önünde yere kapandı," diyor. Dolayısıyla Asur kralı ile yeni bir işbirliğine girmediği gibi asilerin başı Babil yöneticisinin verdiği yeni bir rüşveti kabul ediyor. Öte yandan tüm kendini sevdirmeye çabalarına karşın iktidarı uzun ömürlü olmadı. Elam sarayı bu dönemde çok zayıf düşmüş, yeni yetmelerin ve askerlerinin bağlılığına güvenen açgözlü generallerin hedefi haline gelmişti. Bunun sonucu olarak Elam tacı beklenmedik bir anda Tammaritu'nun elinden İndabigash isimli biri tarafından alındı. Tammaritu hayatını kurtarmak için seksen beş akrabası ile birlikte bir kez daha Ninova'ya kaçtı. Kralın ayaklarını öptü, yüzünü yerlere sürdü, eski hataları için özür diledi ve Asurbanipal affettiği takdirde onun hizmetinde olacağını vaat etti. Asurbanipal Elam'a müdahale ederken kaçakların işine yarayacağını düşünerek onları dostça karşıladı ve sarayında onlara yer gösterdi; tabii ki burada konuk değil esir olacaklardı.

21. O günlerde Babil'deki ayaklanmayı bastırmaktan başka bir şeyle uğraşacak ne vakti ne de gücü vardı. Mısır kendi haline bırakıldı. Psamtik yalnızca Asur yönetiminden ayrılmakla

kalmadı, aynı zamanda Mısır'da güçlü bir krallık oluşturdu. Gyges tanrılara havale edildi ve Kimmerler hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerlemeyi sürdürdüler. Suriye'deki ve sahildeki devletlerin koalisyona katıldığı söyleniyordu ama görünüşe bakılırsa onlar da cezalandırılmadı. Medlerden söz edilmiyor ama daha sonraki olaylar onların bu dönemden çok yararlandıklarını kanıtıyor. Tüm dikkatini tek bir noktaya yönelten Asurbanipal'ın "ayaklanan kardeşlerini" bastırması olmakla bu kadar övünmemesi gerekirdi. Her hâlükârda bu sorun çözülmüştü. Babil kuşatması o kadar uzun ve ağır koşullarda sürdü ki orada yaşayanlar açlıktan kendi çocuklarını yemek zorunda kaldılar. Kuşatmanın sonucu üstü kapalı bir şekilde açıklanıyor: "Tanrılar Shamash-Shumukin'i alev alev yanan bir ateşe attılar ve hayatına son verdiler." Kuşatmaları canlandıran heykellerde sık sık Asur askerlerinin saldırdıkları surların içindeki kentlere tutuşturdukları odun parçaları atıklarına tanık oluyoruz. Muhtemelen bu nedenle kentte yangın çıkmış ve yönetici de bu arada ölmüş olabilir; ağabeyi ise inancı gereği bunun tanrıların eliyle gerçekleştiğini söylüyor. Sağ kalanlara uyguladığı işkenceleri —Asshur adını kirletenlerini dillerinin sökülmesi; bazılarının muhtemelen Ninova kapılarında halkın seyretmesi için Sennacherib'in kazdırdığı, taş boğa ve aslanların bulunduğu çukurlara atılması; insanların bacaklarının kesilip köpeklerle, ayılara, akbabalara atılması— tüm bu vahşeti tanrıların öfkesini yatıştırmak için yaptığını söylüyor: "Tüm bunları yapıp tanrıları sakinleştirdikten sonra... Ölüm tanrısının alaşağı ettiği insanların cesetlerini... Babil'in dışına taşıttım. Kutha, Sippar ve ben onları üst üste yığdık." Sonra da tanrılara armağanlar sunduğunu, dualar ettiğini ve ilahiler okuduğunu anlatıyor.* Kaldu, Arami diğer Akad kabilelerine egemen olduktan sonra, "yüce tanrılar Asshur ve Belit'in em-

* Bu konuda Yahudi inanışlarıyla olan benzerlikler için 1. Bölüme bakınız.

riyle hepsini ezip geçtim ve Asur boyunduruğu altına aldım. Başlarına kendi yöneticilerini atadım,” diyor.

22. Shamash-Shumukin’in izinden giden Kalde prensleri arasında ırkının geleneklerine sadık kalan Merodach-Baladan’ın torunlarından Nabu-Belzikri de vardı.* Nefret ettiği düşmanını can evinden vurmak için bir strateji belirledi. Ona bağlılığını belirterek yardım istedi. Kral öfkeyle, “Asshur’un oğulları onların yardımına gönderildi,” diye yazıyor, “ve onunla birlikte yürüyerek bir duvar oluşturup ülkesini korudular,” ama o hileyle onları ele geçirdi ve Elam’a gönderdi. O sırada Elam kralı olan ve Asurlularla iyi geçinmek isteyen Indabigash onları bir elçiyle ve işbirliği talebi ile Asur kralına gönderdi. Ama bu jest Asurbanipal’in öfkesini yatıştırmadı; gelen elçi ile krala tehditkâr bir ileti yollayarak Nabu-belzikri ve arkadaşlarının kendisine teslim edilmesini istedi. “Eğer bu adamları bana göndermezsen harekete geçip kentlerini yerle bir eder, insanların sürgüne gönderir, seni tahtından indirir yerine başka birini geçiririm. Teumman’ı nasıl alaşağı ettimse seni de yok ederim. Bunu bil.” Elçi bu mesajı efendisine iletmeye fırsat bulamadı. Asurbanipal’in kızdığını öğrenip korkuya kapılan Elam halkı Indabigash’a karşı ayaklandı ve onu öldürüp bir generalin oğlunu tahta geçirdiler. Yeni kral II. Ummanal-Dash adını aldı.

23. Bu yeni yetme onurluydu ve göze girmek için emanete ihanet edemezdi. Kırık dökük bazı yazıt parçalarından anlaşıldığına göre, üzerinde tartışılan bir başka konu da I. Khudur-nankhundi tarafından Erech’ten alınan ve Ummanal-dash’ın iade etmediği tanrıça Nana’nın heykeliydi. Bu iki konudaki direniş bir kuşatmaya girişmek için yeterli oldu. Asurbanipal Elam’ın üstüne yürüdü ve kısa ama başarılı bir sefer sonunda, onunla birlikte gelen Tammaritu’yu Shushan’da

* Muhtemelen Nahidb-Marduk’un oğlu. Esarhaddon Merodach-Baladan’ın bu en küçük oğlunu Bit-Yakin eyaletine atamıştı.

tahta geçirdi. Tammaritu'nun ilk işi inanılmaz bir cüretle hamisine karşı ikinci kez ayaklanmak oldu. Ama fazla aceleci davranmış ve Asurbanipal'ın oradan ayrılmasını beklememişti. Asurbanipal ayaklanmayı derhal bastırdı ve bu başarısını Asshur ve İhtar'a borçlu olduğunu ileri sürdü: "Tanrılar Tammaritu'nun zalim ve hain kalbini kırdılar, tahtını elinden alıp onu alaşağı ettiler." Tammaritu öldürülmedi; daha fazla aşağılanacağı Ninova'ya geri götürüldü.

24. Elam'ın çöküşü için bir sefer daha gerekti ama bu beklenen sonucu verdi. Kentler birbiri ardına yıkıldı, yakıldı ve yağmalandı, savaşçılar katledildi, sayılamayacak kadar çok insan esir alınıp sürgün edildi. Başkent Shushan sona saklandı. O zamana kadar hiç yağma edilmemişti ve tam krallığın dişine göre bir avdı. Asurbanipal büyük bir zevkle Elam krallarının asırlardır biriktirdiği, "daha önce hiçbir düşmanın el uzatamadığı" hazineleri ele geçirdiğini, sadece onların kişisel servetlerine değil onların müttefiki olan Akad krallarının ve daha sonra da Shamash-Shumukin'in Elam'a yaptığı ödemelere el koyduğunu, saraydaki bütün eşyaları, hatta kralların üzerine uzandığı divanı, bronz kaplama resimlerle süslü savaş arabalarını, altın ve gümüş koşumlu atları ve katırları sahiplenip Asur'a taşıdığını anlatıyor. Öte yandan Shushan Elam'ın sadece başkenti değil, aynı zamanda ülkenin kutsal kenti, "tanrıların yuvası" idi ve yağmanın yanı sıra her türlü saygısızlığa maruz kaldı. Alt kısmı mermerle kaplı uzun kulesi (muhtemelen bu bir zigurat idi) tahrip edildi ve "parlak bronz kaplı" çatısından içine girildi. Daha önce hiçbir yabancı girmediydi, hatta çevresinden bile dolanamadığı kutsal ormanları Asur askerleri tarafından kesilip yakıldı. On altısının adının belirlendiği tanrı ve tanrıçaların yanı sıra "orman-da yaşayan" baş tanrı Shushinak'ın heykelleri "tüm değerli eşyaları, rahipleri ve müminleri ile birlikte" Asur'a taşındı.

"Tapınakları koruyan" kanatlı boğalar ve aslanlar ya kırıldı ya da yerlerinden alındı; tapınaklar "yerle bir edildi." Bu arada

Nana'nun heykeli de 1600 yıldır saklandığı yerden alınıp Erech'teki eski tapınağına taşındı.* Son olarak da Tammaritu dâhil otuz iki kralın altın, gümüş, bronz ve mermerden yapılmış heykelleri Asur'a nakledildi. Bazılar, özellikle Sennacherib'in savaşmış olduğu bir krala ait olanı tahrip edildi; Asurbanipal iftiharla "onun küstah dudaklarını kopardığını ve Asurlulara karşı gerdiği yayı tutan ellerini kestiğini" söylüyor. Bu tüyler ürpertici öyküyü şu korkunç sözlerle sonlandırıyor:

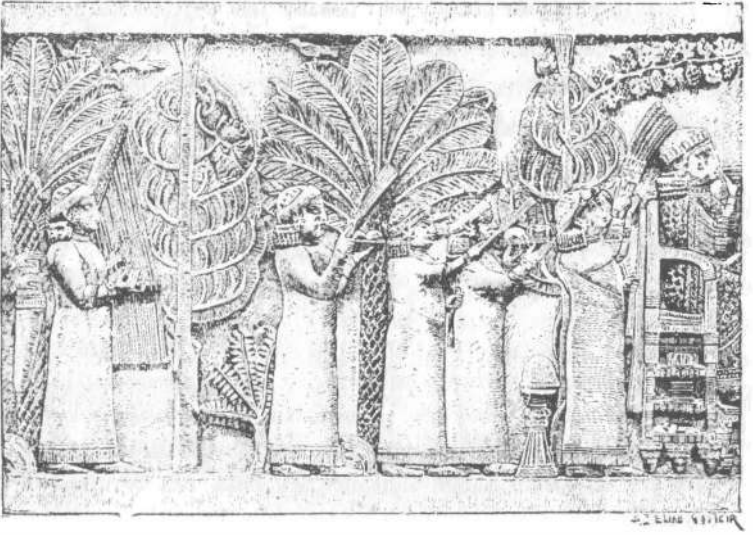
"Tüm tatlı su kuyularını kuruttum, Elam'da geçirdiğim bir ay yirmi beş gün zarfında buraları çöp, *moloz yığınlarına, köle barınaklarına ve çöle çevirdim. ...İnsanların ve hayvanların kullandığı yolları, tarlalarda tomurcuklanmış ağaçları ateşe verdim. Tüm araziler yabani eşekler, hayvanlar ve yılanlarla dolup taşmaya başladı.*"**

Esir aldığı kişileri, birçok kralın kızların, eşlerini, ailelerini, yöneticileri, yurttaşları, görevlileri, ordudaki tüm birliklerin komutanlarını, kadın-erkek, genç-yaşlı tüm insanları, atları, katırları, eşekleri, öküzleri, koyunları ve "tüm ganimetleri" saydıktan sonra sözlerini abartılı bir ifade ile bitiriyor: "Shushan Madaktu ve tüm diğer kentlerin tozlarının tamamını Asur'a getirdim."

25. Bu Elam'ın sonu oldu. Bundan böyle ne bir krallık ne de bir ulus olabildi. Ülkeler arasından adı silindi. Ve çok yakın bir

* Bkz. *Story of Chaldea*, s. 195, 343, 344.

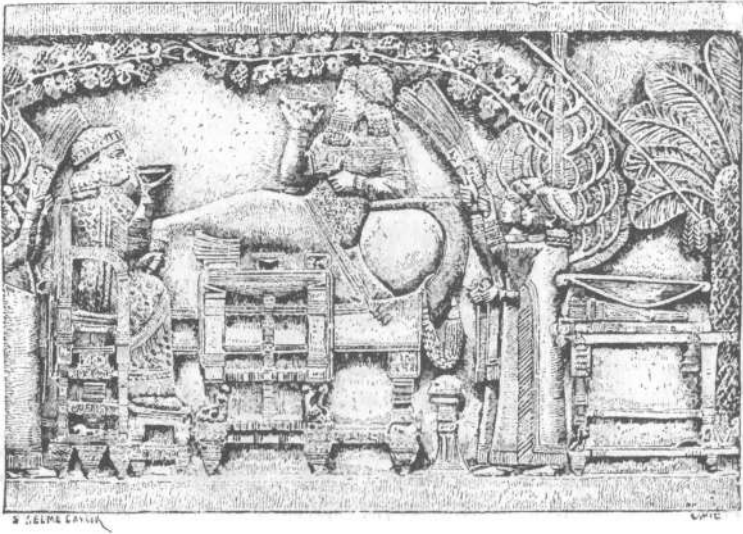
** O dönemde yaşayan İbrahi kâhin Zefanya Asur'un sonunun yaklaşmakta olduğunu şöyle belirtiyor: "Ve Hauda elini kuzeye doğru kaldırıp Asur'u yok edecek ve *Ninova'yı kuş uçmaz kervan geçmez bir çöle çevirecek. Ve sürüler, her cinsten hayvan burada yerlere serilecek...* Burası bir yıkıntıya dönüşecek çünkü o sedir ağaçlarını kurutacak. Burası hiçbir şeyi umursamadan yaşayan neşeli bir kentti ve hep 'bu dünyada bir benzerim daha yok' derdi; şimdi ne hale geldiğine bir bakın, *sadece hayvanların barınabileceği bir yer!..*" Burada Asur belgelerindeki sözcükleri çağrıştıran bir intikam havası mı var yoksa ırkların birleşmesinden kaynaklanan bir düşünce ve ifade tarzı mı?

Görsel 72: Asurbanipal Ziyafette.

gelecekte yaşadıklarının intikamını alacak birçok ülke arasında Elam bulunmayacaktı. Halkından sağ kalanlar henüz çok genç olduğundan olayları yönlendiremeyen, ama bir kenarda durarak olup biteni izlemekten zevk alan bir kralın emrine girmişlerdi. Öte yandan Asurbanipal ünlü mührünün son satırlarında hâlâ Elam'dan, hâlâ "Elam krallarından" söz etmekteydi. Zira Ummanal-dash bir kez daha tam zamanında dağlara kaçarak hayatını kurtarmayı başarmıştı. Yağmacılar gidince tamamen boşalmış kentlerine döndü; "kente girdi ve yıkıntılar arasında bir yere oturdu." Ama Asurbanipal'ın henüz onunla işi bitmemişti. Kaçışı sırasında ona eski Kalde kralının torunu Nabu-belzikri yardımcı olmuştu ve o yaşadığı sürede Asurlunun içi rahat etmeyecekti. Bu yüzden bir kez daha düş kırıklığı yaşayan Nabu-bekzikri'nin teslim olmasını istedi; yazıtta bu istekten sonra yaşananlar son derece sade bir dille aktarılıyor:

"Nabu-belzikri ordularımın Elam'a girdiğini haber aldı ve yüreği burkuldu. Umutsuzluğa kapıldı, yaşamının anlamı

Görsel 73: Asurbanipal Ziyafette.

kalmamıştı, ölmek istedi. Silahlarına: 'Beni kılıçla öldür,' emrini verdi. O ve silahları kemerlerindeki çelik kılıçları birbirlerine sapladılar.”*

Bu son davranışı kralın dostunun ölümden beter bir utanç yaşamasının önüne geçmiş oldu. Ninova'daki Kral Arşivi'nde bulunan bir yazıt parçası onun yaşadığı çaresizliği açıkça ortaya koyuyor. Bu mektup şöyle başlıyor: “Elam kralı Ummanal-dash'tan Asur kralı Asurbanipal'e. Huzurlu günler dilerim kardeşim... Benden Nabu-belzikri'yi teslim etmemi isteyen mesajını aldım. Onu sana teslim edeceğim...” Umarız zor durumdaki kral bunu yazarken dostuna zaman ka-

* Bu Saul'un yaşadıklarına ne kadar benziyor! “Ve Saul silahlarına, ‘Bu sünnetsizler buraya gelip beni tacize kalkışmadan önce kılıcını çek ve bana sapla,’ dedi. Ama silahları bunu yapamadı çünkü büyük bir korkuya kapılmıştı. Bu yüzden Saul kılıcını eline aldı ve onun üstüne kapandı. Saul'un öldüğünü gören silahlar da kılıcını çekip kendine sapladı ve onunla birlikte can verdi.” (1. Samuel xxxi. 4, 5.)

Görsel 74: Ölmek Üzere Olan Bir Aslan. (Asurbanipal'ın Sarayından.).

zanması için bir ipucu vermekteydi. Aslında verdiği sözü tuttu ve Nabu-belzikri'nin cesedi ile silahtarının kellesini gelen delegelere teslim etti, onlar da bunları krala götürdüler. Asurbanipal günlüğünde cesedi gömmediğini kafasını kesip Nabu-belzikri ile Elam'a gelen Shamash-Shumukin yandaşlarından birinin boynuna astığını yazıyor. Öte yandan sarayın bahçesindeki bir ziyafeti canlandıran bir heykel bu korkunç sahneyi yansıtmakta. Asurbanipal bir asmanın altındaki divanda uzanmış; gözdesi kraliçe divanın yanındaki bir tahtta oturuyor; her ikisi de şarap kadehlerini dudaklarına götürmekte; önlerinde alçak bir masa ya da sehpa var; divanın arkasındaki bir sehpa da kralın yayı, sadağı ve kılıcı duruyor. Birçok hizmetkâr büyük yelpazeleri sallamakta, onların gerisinde müzisyenler sıralanmış. Palmiyelerde ve servi ağaçlarında kuşlar ötüşüyor... Ama kral gözlerini bu servilerden birinde asılı duran korkunç bir nesneye dikmiş; bu, Nabu-belzikri'nin kellesi. Yiyip içerken ölmüş düşmanından kalan bu rezil görüntüyü seyrederek keyif alıyor. O dönemde insan kellelerini tahnit etmenin bir yolunu biliyor olmalı, yoksa bunları bu kadar uzun süre koruyamazlardı.

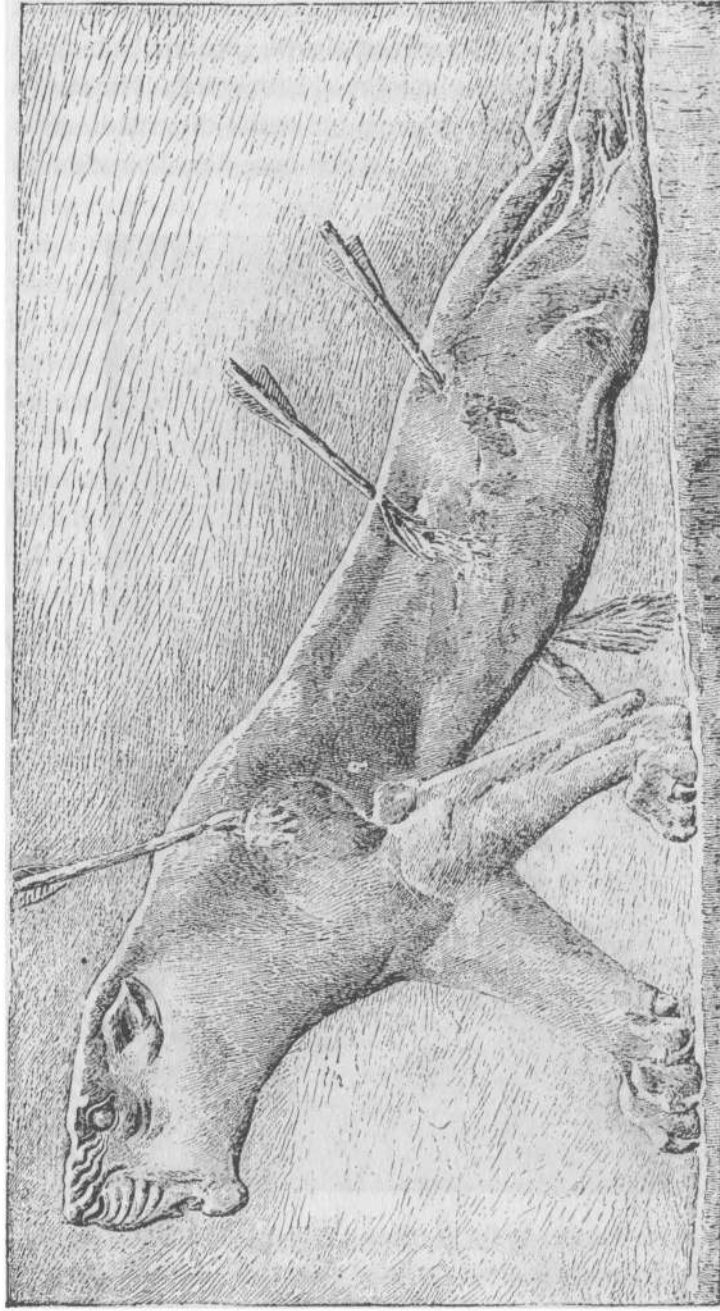
26. Asurbanipal Yakın sarayının son ferdinin peşine düşerken bir yandan da prensin tebaasına güvence verip onları sakinleştirmektedir. Bu konuda elimizde ilginç bir bildiri var: Bu bildiriye bir ordu ile birlikte onları denetleyip yönetmekle görevlendirdiği kişiye vermiş. Asur kralının bir bildiriye nasıl kaleme aldığının ilginç bir örneği olan bu belgenin bir sureti Ninova kütüphanesinde bulundu:

"Kral sahilde ve denizdeki insanlara ve onların çocuklarına sesleniyor. Huzurlu ve iyi olmanızı dilerim. Kendi gözlerimle sizleri izlemekte ve Nabu-belzikri'nin günahlarından korumaktayım... Sizleri bu günahlardan tümüyle ayrı tutuyorum. Hizmetkârım ve temsilcim Belibni'yi size gönderiyorum. O benim adıma beraberindeki ordunun komutanlığını üstlenecek. Sizin iyiliğiniz ve çıkarlarınız için yanınızdayım."

27. Ummanal-dash'a gelince, o iki yıl kadar görünürde kral olmayı sürdürdü. Yine de, son derece küçük düşmüş olması-na karşın, sahneye onun kalan gücünü ve debdebesini ele getirmek isteyen bir safdil çıktı: Pakhe adındaki bu yeni yetme ülkeyi ona karşı ayaklandırdı; Asurbanipal onun Elam'daki akıbetini şöyle anlatıyor:

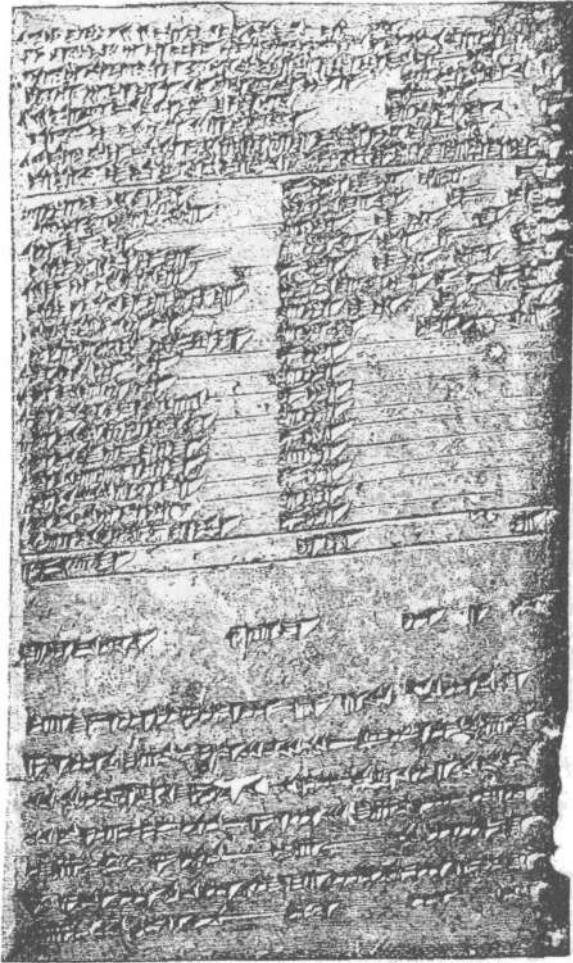
"Hizmetkârlarının ona karşı ayaklanması üzerine o tek başına kaçıp dağlara sığındı. Onu sindiği tepede bir şahin gibi yakalayıp sağ olarak Asur'a getirdim."

28. Yapılan hesaplara göre Shamash-Shumukin yaklaşık MÖ 650'de ayaklandı ve 648'de hayatını kaybetti. Bunu takiben Elam'a düzenlenen iki sefer bizi ülkenin tamamen çöktüğü ve Shushan'ın yağmalandığı 645 yılına ulaştırıyor. Bundan sonra ayaklanmayı destekleyen Arap prenslere karşı yapılan bir sefer var. Her zamanki gibi Arabistan söz konusu olduğunda çatışmaların gerçekleştiği yerleri belirlemek imkânsız. Kral bize "Uzun ve ulu ağaçların gölgesindeki ormanlardan geçip tepedeki bir ülkeye ulaştığını" söylüyor, "Yol sık ağaçlarla kaplıydı" ve "Vas'ta sadece cennet kuşlarının ve yabani eşeklerin yaşadığı çıplak ve sarp bir bölgeye geldim..." Bu son tanım Arabistan'ın içindeki oldukça ıssız bir bölgeye işaret ediyor. Burada Asur'un zaferle sonuçlanan son seferinde ele geçirilen develer ve esirler o kadar çok ki ordu Asur'a döndüğünde esirler bir araya toplanıp satıldı ve develer "koyun sürüleri gibi" halka dağıtıldı; kalanlar ise Ninova kapıları önünde her biri sadece yarım gümüş şekele (yaklaşık 31 sent) satıldı. Toprakları Edom, Moab ve Ammon'a kadar uzanan, güçlü Arap reislerinden biri olan Vaiteh esir alındı ve Asurbanipal onun hayatını bağışladı ama özgür bırakmadı ve "Ashhur ve Belit'in isteği doğrultusunda" onun gözleri önünde oğlunu kendi elleriyle öldürdü. "Teslim olmamakta direnen Akko halkını" yok ettikten sonra sahil yolundan ülkeye döndü. Asur ordusunun kayıtlarda yer alan Suriye'deki son harekâtı bunlar oldu.

Görsel 75: Ölmek Üzere Olan Bir Dişi Aslan. (Asurbanipal'ın Sarayından.)

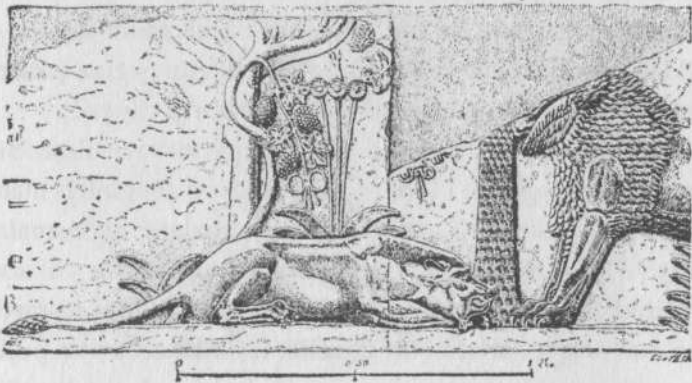
29. İmparatorluğu tehdit eden en büyük fırtınayı başarıyla sonlandırdığına inanan Asurbanipal artık görülmedik bir görkemle yaşamaya hak kazandığını düşünüyordu. Ninova'ya dönünce daha önce görülmemiş bir şenlik düzenledi. Asur yapısına uygun olarak bu her şeyden önce dinsel bir törendi;

Görsel 76: Son Derece İyi Korunmuş Tablet —İki Sütun Halinde, Akad Dilindeki İlahinin Karşısında Asur Dilindeki Çeviri Yer Alıyor— Asurbanipal'in Kütüphanesinden (Koyuncuk).

“Ulu tanrıların anası ve Asshur’un sevgili eşi” Belit için kurbanlar kesildi ve şarap sunumları yapıldı. Ama şenliğin en önemli özelliği Asurbanipal’in esir aldığı son Elam krallarının —Tammartu, Ummanal-dash ve Pakhe’nin savaşı arabasına koşulmasını emretmesiydi. Onlar tarafından çekilen arabasıyla tapınağın kapısına geldi ve inip ellerini havaya kaldırarak oraya toplanmış olan ordunun önünde tanrılara şükretti. İki yeni yetme ile Akad’a ilk saldıran hanedanlığın son bireyini bu çılgın girişimle böylesine aşağılayan mağrur Asur’un kısa sürede tümüyle çökmesi kaderin garip bir cilvesi oldu. Sanki bu, malum atasözünün doğru olduğunu kanıtlamaktaydı.

30. Daha uzun yıllar yaşayan ve ülkeyi yöneten Asurbanipal’den bu noktada ayrılıyor. Gerçekten de MÖ 626’dan önce ölmüş olamaz; son iki mührü de günlüklerini yaklaşık 640’a kadar taşıyor. Ama bu dönemle ilgili belgelerin yokluğu olayları izlememize izin vermiyor. Büyük bir olasılıkla bu ünlü Asur kralı bu yıllarını alışageldiği lüks içinde, edebi ve sanatsal ürünlerle ilgilenerek ve ibadet ederek geçirdi. Kütüphanesindeki bir başka eserde bu konudan çok söz edildiği

Görsel 77: Kraliyet Parkındaki Ehlileştirilmiş Erkek ve Dişi Aslan Asmalar ve Çiçekler Arasında Serbestçe Dolaşırken. (Asurbanipal’in Sarayı.)

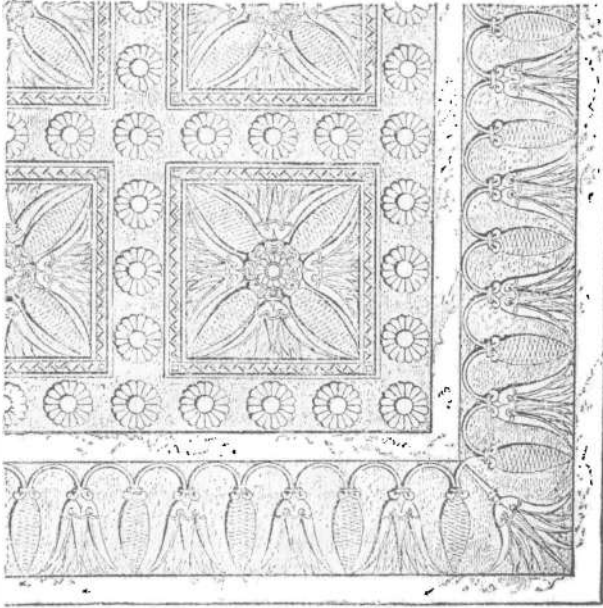
Görsel 78: Pişmiş Topraktan Yapılmış Köpek. (Asurbanipal'in En Sevdiklerinden Biri.)

için* bu kitapta ayrıntıları girmek gerekmiyor, sadece kütüphanenin yer aldığı sarayın tarihsel panolarla dekore edildiğini ve Sennacherib'in eski sarayının onarılıp daha genişletilerek yenilendiğini belirtmek yeterli. Bu yenileme faaliyetinde esir alınan Arap kabile şefleri ve halkı inşaat ve duvar örme işlerinde çalıştırıldı. İki bin yıl sonra başka aşiret reisleri ve halkları buradaki yıkıntıları temizleyerek gün ışığına çıkarma işini üstlendiler. Bu da tarihin bir başka garip cilvesi!

31. Asurbanipal döneminde Asur sanatı zirveye ulaştı. Süsleme sanatına gelince işlemelerin inceliği ve zenginliği inanılmaz boyutlardaydı. Çatışmaları, kuşatmaları, antlaşmaları, savaş ve barış sahnelerini canlandıran heykellerden yukarıda söz edildi. Öte yandan av sahneleri ve hayvanların resmedilmesi son derece sanatsal bir güzellik taşımakta. Avının peşine düşen bu köpekler biçim, duruş ve ifade açısından daha güzel nasıl canlandırılabilirdi ki? (Bkz. 80 numaralı görsel) Onların

* Bkz. *Story of Chaldea*, Giriş IV. bölüm, *The Book of the Past*.

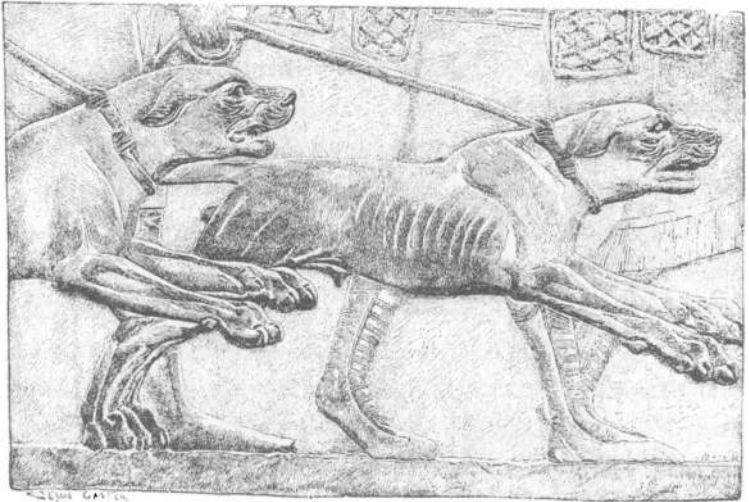
zincirlerini zorladıklarını, hırladıklarını görür ve duyar gibi oluyoruz. Asurbanipal'ın barınağındaki köpekler birçok sanatçıya modellik etmiş olmalı. Kral köpeklerle o kadar düşküncü ki en sevdiği cinslerin pişmiş topraktan heykellerini yaptırdı. “Düşmanı Parçala” gibi isimlerin tasmalarında yazılı olarak bulunduğu bu köpek heykellerinin birçoğu gün ışığına çıkarıldı (bkz. 78 numaralı görsel). Kral her türlü spora meraklıydı. Daha kolay avlar—yabani eşekler, antiloplar—çeşitli şekilde yakalanıyorlardı; izlenerek, ağa düşürülerek, kement atarak, etrafı çevrilerek. Ama kralın özellikle hoşlandığı aslan avıydı; aslan avlamaya meraklı olduğundan değil, ama bu tehlikeli ava çıkarken üzerinde olan sıkı giysiler, süslü ve kısa kollu, dizlerin hemen üstüne kadar uzanan tunik; hem onun yakışıklı bedenini sergilemesine yol açıyor, hem de çok rahat hareket

Görsel 79: Asurbanipal'ın Sarayında Eşikteki Panel (Koyuncuk).

etmesini ve kaslarını germesini sağlıyordu. Asurbanipal'i aslan avında gösteren birçok heykel var ve Asurlu sanatçılar hayvanın çeşitli anlardaki duruş ve hareketlerini son derece ustaca yansıtmaktalar. Bazı yapıtları tüm dünyada klasik sanatın modelleri olarak kabul ediliyor; ölmek üzere olan erkek ve dişi aslan gibi (Bkz. 74 ve 75 numaralı görseller). Özellikle ikincisinde hayvanın belinin kırıldığı, arka bacaklarının tutmaz olduğu, ön ayakları üzerinde son bir gayretle doğrulup kükremeye çabaladığının canlandırılması olağanüstü bir çalışma.

32. Yunanlılar Asurbanipal'i Sardanapalus adıyla biliyorlardı. Onun son Asur kralı olduğunu, tüm yaşamını sarayının haremde geçirdiğini, ancak son kriz döneminde aniden tutum değiştirerek iki yıl boyunca ülkesi ve krallığı için savaştığını, yenileceğini anlayınca odunları üst üste yığdırarak eşleri ve değerli eşyaları ile birlikte ateşe atlayıp yandığını anlatıyorlar. Semiramis'in ki ile aynı kaynaktan alınan bu öykü tümüyle gerçek dışıdır ve Yunanların tümü buna inanmamaktadır. Örneğin Herodotos daha fazla bilgiye sahip ve Asurbanipal'in ardılından söz ediyor.

Görsel 80: Bağlı Köpekler Av Peşinde. (Asurbanipal'in Sarayı.)

· XIII ·

Asur'un Çöküşü

1. Asur anıtlarının Asurbanipal'in ölümünden hemen sonraki dönemde tümüyle yok oluşu üzücü olmakla birlikte şaşırtıcı değildir. Bu dönemde uzun süreden beri Asur'a karşı hissedilen düşmanlık daha da güçlendi ve hareketlendi. Asur günlüklerini tutanlar muhtemelen felaketler karşısında sessiz kaldılar ve hızla yaklaşan sondan önceki yaşanan kargaşayı çözümlemeye uğraşan imparatorluğun son yöneticileri olasılıkla paneller yaptırmaya ya da kitabeler yazdırmaya vakit ayıramadılar. Bu nedenle tümüyle yarım kalmış, bölük pörçük ve pek de güvenilir olmayan Yunan kaynaklarına ve söylencelerine dayanmak zorunda kalıyoruz. Olayların akışını yeniden oluşturmak yırtılıp çöpe atılmış bir mektubun parçalarını birleştirmeye uğraşmak kadar sıkıcı ve zor bir iş.

2. Asurbanipal'in ardılının Asur'un son kralı olup olmadığını, onu bir ya da iki kralın daha takip edip etmediğini bile bilmiyoruz. Nemrut'un (Kalah) geniş düzlüğünün bir köşesinde Layard nispeten küçük ve kabaca inşa edilmiş, fazla süslenmemiş bir yapıyı gün yüzüne çıkardı. Bunun tuğlalarının üstünde "Esarhaddon'un oğlu Asurbanipal'in oğlu Asur kralı Asshur-İdil-İli" yazısı vardı. Ama başka bir kralın adının bu-

lunduğu bazı parçalar da var ve Herodotos ile diğer Yunan tarihçilerinin son Asur kralının adı olarak belirttiği Sarakos son Asur kralı Asshur-akhi-idina adının kısaltması olabilir; aynı zamanda yaşanan felaketi ve kargaşayı anlatan bir iki küçük parçada da aynı isim yer alıyor. Bu nedenle Asur kralları listesinin II. Esarhaddon ile sonlanması mümkün görünmüyor.

3. Kesin olan, Asur'un çöküşünün Asurbanipal'in ölümü ile olağanüstü hızlanmış ve bu çöküşün belki de kralın hayatının son yıllarında başlamış olduğu. Bir Yunan tarihçisi "Sardanapalus oldukça yaşlanmış olarak öldüğünde Asur gücünü yitirmeye başlamıştı," diyor. Asurbanipal var gücüyle Elam ve Babil'e saldırırken Mısır, Suriye ve Med'in elinden kayıp gitmekte olduğunu daha önce gördük. Kazandığı zaferin ardından bu alanlarda herhangi bir harekete geçmemiş görünüyor. Psamtik sürekli olarak Suriye'deki devletleri Mısır egemenliği altına almaya çalıştığından haberdar olması gerek, zira Mısır kralının yirmi beş yıl boyunca bu bölgelerde savaştığını ve Ashdod ve birkaç kenti daha ele geçirdiğini biliyoruz. Bu bilgiler Asur ordusunun harekete geçmesi için yeterliydi ama herhangi bir müdahalede bulunulmuyor. Evet, Urartu uzun yıllardır dostça davranmaktaydı ama İskitler ve Kimmerler kuzey ve kuzeybatıda sürekli tehdit oluşturmaktaydılar ve Ermenistan dağlarına düzenlenen ve İskit reisi Gog ile iki oğlunun esir alınmasıyla sonuçlanan seferden sonra onları durdurmak için hiçbir girişimde bulunulmadı. Medlere gelince, onlar krallığın ilk yıllarından itibaren kendi hallerine bırakılmışlardı ve akıllı davranarak kendi ülkelerindeki sorunlarla ilgilenmeyi yeğlediler. Tekrar sahneye çıktıklarında artık bağımsız reislerin yönettiği aşiretler değil, dünyaca tanınan güçlü bir kralın yönetimi altında bütünleşmiş bir devlet konumunda idiler.

4. Bu değişimin ne kadar sürede gerçekleştiğini belirlemek zor, zira bu konuda elimizdeki tek kaynak Yunan yazarlarının

bize aktardığı Medlerin söylenceleri. Herodotos yeni krallığın kurucusunun başlangıçta sıradan bir aşiret reisi olan ama bilgeliği ve dürüstlüğü ile ün salarak sadece kendi aşiretinin değil diğer kabilelerin ve kentlerin uzlaşmazlıklarının çözümü için savaşmak yerine ona başvurmayı tercih ettikleri De-iokes olduğunu söylüyor. O da akıllıca davranarak bu etkisini gitgide daha pekiştirdi ve gerçek bir güce dönüştürerek yandaşlarının desteği ile kendisini tüm Med kentlerinin ve kabilelerinin kralı ilan ettiğinde hiçbir direnişle karşılaşmadı. Kendisine daha önce Ellip diye anılan, Sennacherib tarafından yerle bir edilen yerdeki Hagmatana (Agbatana) kentinde bir saray yaptırdı ve orada merkezi bir hükümet oluşturdu. Öldüğünde yerine oğlu Phraortes geçti.

5. De-iokes adı bazı Asur anıtlarında rastladığımız Dayaukku adından bozma olmalı. Sargon, Van Kralı Urza ile yaptığı savaşlardan birinde (MÖ 715) Dayaukku ve oğlunu esir alarak Ninova'ya götürdüğünden söz ediyor. İki yıl sonra da Ellip sınırının kuzey ya da kuzeybatısında Bit-Dayaukku adında bir ülkeye gittiğini anlatıyor. "Dayaukku sarayı" "Omri sarayı", ya da "Yakin sarayı" gibi adını bir kabile şefinden almış olmalı. Epeyce önemli olmalı zira Sargon onu kendisine teslim olan "kırk beş kent" içine almak yerine adını Ellip'le ile birlikte ayrı olarak belirtiyor. Bu yüzden kurucusunun adını taşıyan Dayaukku sarayından bir prensin dağınık aşiretleri bir ulusa dönüştürdüğü düşünmek zor olmaz. Merkezi hükümeti aslında çok güzel ve bereketli bir yer olan ama Sennacherib'in yerle bir ettiği ve krallığı sonlandırdığı Ellip'te oluşturuyor. Zaten yeni bir başkent yaptırdığına dair hiçbir kanıt yok, oysa Ellip'i onarıp geliştirmiş olabilir. Hagmatana'nın asıl adının ne olduğunu bilmiyoruz.

6. Medler elli yıl kadar nispeten barışçıl bir yaşam sürdüler ve son dönemlerde herhangi bir saldırıya uğramadan yetenekli bir liderin yönlendirmesiyle ulusal bütünleşme üzerine

odaklandılar. O liderden sonra taç giyen oğlu Med tahtına veraset yoluyla oturan ilk kral oldu. Genç ulus gücünü denemek arzusundaydı ve ilk hedef olarak en eski ve ölümcül düşmanları, zamanla hayat kavgasında zayıf düşmüş bulunan Asur'u seçmelerinden daha doğal ne olabilirdi ki? Tarihte ilk kez roller değişmiş, saldırgan saldırılan olmuştu. Phraortes (Med dilindeki Fravartish adının Yunanca yozlaşmış şekli) daha önemsiz komşularına karşı kazandığı zaferlerden sonra Zagros'ları aşp Asur'a doğru ilerledi. Oysa bu gereksiz ve zamansız bir girişimdi. Sakatlanmış dahi olsa eski aslan kendi ininde tek bir saldırganın küstahlığı ile sindirilemezdi. Yapılan savaşta saldırganlar dağıtılıp püskürtüldü ve Fravartish savaş alanında kaldı. Bu olay Asurbanipal'in son yıllarında gerçekleşmiş olabilir.

7. Oysa kısa süre sonra tekrar saldırıya geçildi. Yunanlıların Kyaxares adını verdiği, Fravartish'in oğlu Uvakshatara çok daha iyi bir savaşçı idi. Babasının yenilmesini orduyu iyi organize etmemiş olduğuna bağladığı için derhal Asurluların düzenli ve deneyimli orduları karşısında hiçbir şansı olmayan aşiretler arasındaki bölünmeleri ortadan kaldırmaya girişti. Herodotos onunla ilgili şunları söylüyor:

“Dağınık durumdaki askerlerini mızrakçılar, okçular ve atlılardan oluşan bölüklere dönüştürdü... babasının öcünü almak için tüm yandaşı olan uluslarla birlikte Ninova'nın üstüne yürüdü ve kenti işgal etmek istedi. Çıkan savaşta Asurlular yenildi ve Kyaxares kenti kuşatma altına alırken Prothyas'ın oğlu Madves'in komutasındaki İskitler Avrupa'dan sürdükleri Kimmerlerin peşinden Med topraklarına girdi.”

8. Herodotos böyle anlatıyor. Daha önce gördüğümüz gibi İskitlerin istilasını ile ilgili anlattıkları tam bir hayal eseri zira Kimmerler en az yüz yıl önce Karadeniz'in güneyindeki kıyıda ortaya çıkmışlardı. Ama sözünü ettiği saldırı bir gerçektir. Elleri geçen fırsatı değerlendirerek Asurluların boyundu-

ruğundan kurtulmak amacıyla bu saldırıyı düzenleyenler Magog halkıydı. Reisleri Madyes Gog'un (Gagi) torunu olabilir, zira babasının adı Protothyes Asurbanipal'in esir aldığı Gog'un Paritiya isimli oğlunun adına çok benziyor.* Bunlar at eti yiyen, kısrak sütü içen, usta binici ve okçuydular ve Kimmerler gibi savaş yöntemleri baskın ve talandan oluşmaktaydı. Kafkasya'da Kyros ırmağının kıyısındaki yerlerinden neden ayrıldıkları bilinmiyor; muhtemelen tüm Nairi bölgesinde Asurluların saldırı ihtimalinden kaynaklanan genel gerilimden yararlanmak istemiş olabilirler. Kendi hallerine bıraktıklarında dağda yaşayan bu küçük uluslar daha bağımsız ama aynı zamanda daha savunmasızdılar ve atlı haydutlar için kolay lokma idiler.

9. İskitlerin yegâne kurbanı Medler değildi. Onlar Küçük Asya'nın büyük bir kesimine dağılarak birçok halkı yerlerinden ettiler ve ağaçları köklerinden söken, köprüleri yıkan azgın sular gibi beraberlerinde taşıdılar. Bu topraklarda dağınık şekilde yaşayan ve sayıları gittikçe azalan Kimmerler kolayca alt edildi ve İskitler güneye doğru akınlarını sürdürdü. Henüz onların ismini bile duymamış olan zavallı Suriye ve Filistin halkını ezip geçtiler ve Herodotos'a göre, Mısır'a yöneldiklerinde Psamtik "onları karşılayıp armağanlar sundu ve daha fazla ilerlememeleri için ikna etti." Bunun üzerine geri dönüp Ascalon kentinin yakınından geçerken bir grup çapulcu buradaki Suriye'nin tanrıçası Atargaris ya da Derketo'ya adanmış olan ünlü tapınağı yağmaladı.

10. Bu yağma o sırada Yahuda'da yaşayan kâhin Yeremya'nın "Kuzeyden gelmekte olan fırtınadan" söz etmesine yol açmış olabilir. Kâhinin kehanetinin birçok bölümü (iv., v., vi.) İskit saldırısı ile ilgilidir ve devamlı olarak "kuzeyden" söz eder:

* Fr. Lenormand, *Origines de l'Histoire*, cilt II, Birinci bölüm, s. 464.

“Kaçın, burada kalmayın, çünkü Kuzey’den gönderdiğim iblis büyük yıkıma yol açacak. Aslan çalılıkların arasından çıktı ve ulusları yok edecek” (iv. 6). “Dikkat edin, o bulutlar gibi üstünüze çökecek, savaş arabaları hortumlar oluşturacak ve atları kartallardan hızlı olacak. Vah bizlere, sonumuz geldi” (iv. 13). “Bu büyük bir ulus, köklü, bir ulus, bilmediğiniz bir dil konuşuyor, ne dediğini anlayamayacaksınız. Attıkları adımlar mezarlarını yerinden oynatacak, bunlar çok güçlü insanlar” (v. 15, 16.). “Dikkat edin, kuzeyden bir halk geliyor ve büyük bir ulus dünyanın öbür ucuna kadar dağılacak. Okları ve mızrakları var; zalim ve merhametsizler; sesleri dalgalar gibi kükrüyor ve at üstündeler...” (vi. 22, 23.9)

11. Zülkifl daha açık konuşuyor. O Yeremya’nın söz ettiği işgalden yıllar sonra bu olayı kaleme aldı. Ama İskitlerin indirdiği darbeyi çok iyi anımsıyordu, belki de gençliğinde bunun etkisine tanık olmuştu. En ünlü kehanetinde dünyadaki tüm ülkelerin Yahuda halkına saldıracağını ama sonunda onun tarafından engelleneceğini söylemesi belki de bu anılarından kaynaklanıyordu. Saldırgan güruhu “Magog ülkesinden gelen Gog” ile birlikte hareket eden “çok sayıda ulus” olarak tanımlıyor. “Gomer ve tüm hempaları kuzeyin en uzak noktasında bulunan Togarmah sarayının hempaları ve daha birçok insan.”

“Fırtına gibi gelip bulutlar gibi toprağın üzerine yayılacaksınız, tüm hempalarınız ve daha birçok insanla birlikte... Şeytanca bir plan yapacaksınız: surları olmayan köylerin bulunduğu ülkeye gideceğim; sakince, surları, sınırları, kapıları bulunmayan yerlerde güven içinde yaşayanların üzerine gideceğim, oraları yağmalayıp avlanacağım, sahip oldukları sürüleri ve malları alıp sana vereceğim... Kuzeyin en uzak noktalarından birçok insanla birlikte geleceksin, hepiniz at üstünde olacaksınız, çok güçlü bir ordu oluşturacaksınız... Sizleri İsrail’deki dağlara götüreceğim ve sol elindeki yayı ve sağ elindeki okları düşürecek... Ve o gün Gog’a İsrail’de gömüleceği bir mezar yeri vereceğim ve onlar o vadiye Gog yığını adını verecek.”

12. Filistin ve Suriye'nin bu korkunç ziyaretçilerin elinden nasıl kurtulabildiğini bilmiyoruz. Söylenene göre bunlar uzun yıllar (Herodotos'a göre yirmi beş yıl ama bu sayının abartılı olduğu düşünülüyor) Batı Asya'ya egemen oldular. Aynı tarihçi, "bu süreçte," diyor, "küstahlıkları ve baskıları her açıdan yıkıma yol açtı. Zira aşiretlerin yanı sıra birçok ülkeyi haraca bağladılar ve tüm ülkeyi talan edip her şeye el koydular." Yüzyıllardır savaş ve yağma sayesinde son derece zenginleşmiş olan Asur'un bu talan dışında kalması olanaksızdı. Aslında tarihçiler bu saldırının çökmeye başlamış ve zaten pek de sağlam olmayan Asur İmparatorluğunun temelini iyice sarstığını ve son darbeye direnmesini imkânsız kıldığını düşünüyorlar. Mr. Geo. Rawlinson, Fr. Lenormant Layard ve Botta'nın gün ışığına çıkardığı sarayların perişan durumunun yangınlar kadar İskitlerin buralardan geçerken bıraktığı izlerden kaynaklandığına inanıyorlar. Yıkıntılar içinde hiçbir değerli eşyanın bulunamaması baskınların niteliğini ortaya koymakta ama bunun en önemli kanıtı Asurbanipal'in ardılı Asur-idil-illi'nin Kalah tepesinin güneydoğusunda yaptırdığı küçük ve sevimsiz mesken,; buna saray denemez. Lenormant "Bu yapının kaba ve özensiz görünümü," diyor, "büyük bir felaketten sonra kralın barınması için sıradan bir mesken yapıldığına işaret ediyor... Asur-idil-illi'nin bu mütevazı barınacağı babasının Ninova'ya yaptırdığı görkemli heykellerle dolup taşan sarayı ile kıyaslandığında Asur krallığında yaşanan değişim tüm çıplaklığı ile ortaya çıkıyor."*

13. Aynı dönemde yaşayan İbrani kâhin Zefanya korkunç kehanetini yaparken belki de Asur'un İskitler tarafından yok edileceğini öngörüyordu. Ama bu birkaç yıl sonra gerçekleşecekti. Barbarları güç kullanarak püskürtemeyen Kyaxares bir hileye başvurdu. Söylendiğine göre o ve soyluları Madyes ile

* *Origins de l'Histoire* cilt II, Birinci bölüm, s. 446, dipnot.

halkının büyük bir kısmını bir ziyafete davet etti ve onları sarhoş ettikten sonra katliam yaptı. Böyle bir strateji uygulanmış olabilir ama bu bir yere kadar işe yarayabilirdi. Daha büyük bir olasılıkla Kyaxares başka yöntemlerle —muhtemelen vaatler ve rüşvetle— onların aralarında bölünmesini sağladı ve bir kısmını kendi saflarına çekti, zira daha sonra İskitlerden oluşan bir muhafız grubu kurduğunu öğreniyoruz. Bu muhafızlar Med soylularının çocuklarına ok atmayı ve avlanmayı öğretiyor. Reislerinin katledildiği bir kıyımdan sonra —zira böyle bir ziyafet ancak reisler onuruna verilebilirdi— gerçekleşen bu ihanet diğerlerinin bu toprakları terk etmesi için yeterli bir neden olabilir. Her hâlükârda gözden kayboluyorlar ve Asurluların dediği gibi, “bir daha izlerine rastlanmıyor.”

14. Artık Kyaxares uzun süredir düşlediği konuya eğilebilirdi. O sırada iktidarda olan Asur kralı Babilin yönetimine Nabu-Pal-Uzzur isimli bir Kalde’liyi atayarak istemeden onun harekete geçmesini hızlandırdı. Genellikle Nabopolassar adıyla bilinen yeni yönetici Med kralı ile yakın bir dostluk kurdu. Güçlerini birleştirerek sallantıda olan imparatorluğu yıkıp sahip olduğu toprakları bölüşmeye karar verdiler. Doğal olarak Nabopolassar Babil kralı olacaktı. Bu antlaşmayı pekiştirmek için Kyaxares’in kızı Amytis (ya da Amuha) Nabopolassar’ın oğlu Nebukadnezar* (Nabu-Khuduruzzur) ile evlenecekti. Böylece ittifak bir aile anlaşmasına dönüşüyordu.

15. 608 yılında Med ve Babil orduları Ninova’yı kuşatmaya başladılar. Her iki müttefik de kendilerine bağlı tüm kabile ve uyrukları saflarına katmışlardı ama çok azının adı belirtiliyor. Kentte yaşanan sıkıntı çok büyüktü. Topluca dualar ediliyor, nedamet getiriliyordu ve halkın ve ordunun yüz gün oruç tutmasına karar verildi. Daha başka önlemler de alındı. Başkent kuşatmaya iki yıl dayanabildi ama sonunda pes etti. Anlatılanlara göre düşman yaklaşmaya başlayınca Saracos

* Bu Nebuchadnezzar’dan daha doğrudur ve Kutsal kitaplarda da yer alır.

sarayı ateşe verdi ve kendisi de yanarak öldü. Bu söylence doğru olabilir ama bunu doğrulacak hiçbir kanıt yok; bu büyük felaketin ayrıntılarına girilmiyor. O yıl Dicle'nin yatağından taşarak surları yıktığını ve kuşatmacılar için geniş bir delik açıldığı söyleniyor. Tek bildiğimiz Ninova ile birlikte Asur İmparatorluğunun da yok olduğu.

16. Öte yandan sonun beklenmedik olmadığını görüyoruz. O dönemde yaşayanlar bir süreden beri bunun gerçekleşmesini bekliyorlardı. Bu yüzden Shamash-Shumukin'in ayaklanması sırasında kehanette bulunan İbrani kâhin Nahum yarım asır önce kaleme aldığı öfke ve intikam dolu satırlarında bu olaydan büyük bir heyecanla söz ediyor. Aslında önemli kentlerin yok oluşu birbirine benzer ve o günlerde böyle olaylar sık sık dile getiriliyordu. Ama Asur'u hedef alan suçlamalar onun ulusal yapısını son derece ustalıkla ortaya koyduğundan ve tüm kehanet İbrani edebiyatının klasik bir örneği sayıldığından belli başlı kısımları aşağıya alıyoruz. Kâhin Asur'un yaklaşan çöküşünü kendi halkının kurtuluşu olarak yorumluyor.

"Yahova dedi ki: ...Ve şimdi onun sana taktığı boyunduruğu kıracağım ve seni zincirlerinden kurtaracağım... Dağlardan yaklaşan adımlar sana iyilikler ve barış getiriyor! Ey, Yahuda, kutlamalar yap, yeminlerini yerine getir; çünkü o hain seni ezip geçemeyecek; önu tamamen kesildi.

"Savaş arabaları sokaklardan hızla geçiyor, caddelerde birbirine çarpıyor; meşaleler gibi görünüyorlar ve şimşek gibi çakıyorlar.... Irmakların kapıları açıldı ve saray sulara kapıldı... Gümüşlerini, altınları, değerli eşyalarını al, geride hiçbir şey kalmasın. O (Ninova) boşaldı, bomboş ve ıssız kaldı.... Aslanların ini, genç aslanların beslendiği yer, erkek ve dişi aslanların yürüdüğü, kükrediği yerler nerede? Artık bunların hiçbirisi korku salamaz. Aslan yavrularına yetecek et parçaları bulamıyor, dişi aslan için hayvanları boğazlayamıyor ve mağarasını avlarla dolduramıyor. Vah sana, kanlı kent! Burası yalanlarla ve çapulculukla dolu... Kırbacın sesi, dönen tekerleklerin gürültüsü, toynakların şakırtısı, sarsılan

savaş arabaları; atlarını kırbaçlayan süvariler, kıvılcımlar çakan kılıçlar, parıltıyan mızrak, sayısız ölü, iskelet yığınları ve inanılmayacak kadar çok ceset... Ve kaçışını izledikleri anda her şey bitmiş olacak. Ninova yerle bir oldu, diyecekler, onun yasını kim tutacak? Seni kimler teselli edebilecek? Sen Noamon'dan üstün müsün?"*

"...Bak, halkının arasında kadınlar var; ülkenin kapıları düşmanlarına ardına kadar açıldı; yangın kulelerini kül etti... Ey Asur kralı, çobanların uykuda, soyluların istirahatete çekilmiş; halkın dağlara dağılmış ve onları toparlamaya imkân yok. Acını hiçbir şey gideremez, yaran çok derinde, duyulabilen tek şey senin yok oluşunu kutlayan alkışlar; sürekli olarak hainliğin altında ezilenler onlar değil miydi?"

17. Öte yandan Asur'un çöküşüyle ilgili en zarif anlatı Nebukadnezar Mısır'la savaşırken Zülkifl'in yazdığı uzun mersiye'dir. Nahum'un Asur'a "Sen Noamon'dan üstün müsün?" diye sorması gibi Zülkifl de Mısır'a "Neden sen de çökmeyesin? Sen Asur'dan üstün müsün?" diye sorar. Bunu olaydan kırk yıl sonra yazmıştır. Dolayısıyla öfkesi ve geçmişle ilgili kederi hafiflemişti ve tüm ağıt, çevrildiği zaman bile, son derece şiirsel olup bu kadar görkemli yerlerin bile kendi kötülükleri yüzünden felakete uğramasından duyduğu elemi dile getirmekte.

"Ve sonunda oldu... Yahveh'in sözleri bana ulaştı: 'Ademoğlu, Mısır kralı Firavun'a ve onun halkına de ki, tüm görkemim içinde sen kimsin? Bak, Asur Lübnan'da gür dalları ve gölgesi ile bir sedir ağacıydı, başı bulutlara değiyordu. Sular onu besledi ve kuyular onu büyüttü. Tüm cennet kuşları onun dallarında yuva yaptı, dallarının altındaki toprakta tüm hayvanlar yavruladı ve gölgesinde tüm büyük ulusları barındırdı; o işte bu kadar büyüktü... Tanrının bahçesindeki sedir ağaçları onu gizleyemiyordu; köknarlar ve palmiye ağaçları onun dallarıyla boy ölçüşemiyordu; Tanrının bahçesindeki

* Teb'in bir başka adı, o kent de bir süre önce yağma edilmişti.

hiçbir ağaç onun kadar güzel değildi... Ben onu hainliği yüzünden cezalandırdım. Ve yabancılar, o korkunç uluslar onu paramparça edip bıraktılar. Dallarını dağlara ve vadilere dağıldı ve gölgesinde barınan dünyanın tüm insanları onu terk etti. Yıkıntıları üstünde cennetin tüm kümes hayvanları dola-
nacak ve tüm hayvanlar dallarına tüneyecek... Sheol'a* gittiği gün karalar bağladım, kuyuları kuruttum, ırmakların akışını durdurdum ve azgın sular duruldu; ve Lübnan'ın onun için yas tutmasını sağladım ve yeryüzündeki tüm ağaçlar onun için yerlere kapandı..."

18. Çöküş önceden sezildiği halde sona doğru bu kadar hızlı gerçekleşmesi şaşırtıcı olabilir. Bunun açıklaması son derece basit. Asur'da artık çok az gerçek Asurlu vardı ve bunlar da sadece orduda, bürolarda ve kralın etrafında bulunuyorlardı. Ülke "kendi zaferleri yüzünden kan kaybediyordu;" çok sayıda Asurlu yarı-yarıya boyun eğmiş, güvenilmez eyaletlere nakledilmişlerdi ve bir kriz anında merkezden destek alamayacakları için ya yok olacaklar ya da yerel nüfusla asimile olacaklardı. Bir yandan da aynı yoğunlukta mutsuz, kindar ve kuşkusuz ihanete eğilimli olan yabancılar anavatanına getirilmişti. Sargon döneminde Asur krallarının bu insanları yeni kentler kurmakta çalıştırdığını biliyoruz ve Elam'la son savaşlardan sonra Asurbanipal'in binlerce Elamlı aileyi Asur'a getirdiğine tanık olduk. Dolayısıyla bir saldırı başladığında surların içine çekilerek savunmaya geçilse bile burada da nifak tohumlarının harekete geçmesi doğaldı.

Dolayısıyla "ülke kapılarının düşmanlara ardına kadar açılmasına ve yangının kuleleri yıkmasına" şaşmamak gerek, değil mi?

Ve böylece Asur kendi ağırlığı, hainliği ve yenilgileri altında ezilip yok oldu. Bu son derece üzücü ama nihai bir çöküş oldu.

* Öteki dünya, ölümler diyarı.

Mezopotamya: Avcı-toplayıcı yaşamlarına veda eden insanların çiftçilik yaparak medeniyetler kurmaya başladıkları bu toprak parçası Gılgamış Destanı'ndan Hammurabi'nin "göze göz" deyişini ortaya çıkaran ünlü hukuk kurallarına kadar dünya tarihi ve kültürüne çok önemli katkılarda bulunmuştur.

Mezopotamya'nın hikâyesi sürekli değişen sınırlar, yükselen ve çöken imparatorluklar, savaşlar ve fetihlerle doludur. Akad, Sümer, Babil gibi ünlü devletleri içeren bu listede en büyük şöhreti Asur hak ediyor. İnşa ettikleri imparatorluğun yükselişi ve yaklaşık 1200 yıl boyunca nasıl ayakta kaldığının hikâyesi Zénaïde Ragozin'in canlı anlatımıyla gözler önüne seriliyor.

internet satış
saykitap.com

50 TL

ISBN 978-605-02-0887-0

9 786050 208870

SAY YAYINLARI

sayyayincilik.com
facebook.com/sayyayinlari
twitter.com/sayyayinlari
instagram.com/sayyayincilik